

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Marko S. Stojanović

**ČEHOSLOVAČKI JEZIK – PRIMER
UTICAJA POLITIKE NA JEZIČKU
SITUACIJU**

doktorska disertacija

Beograd, 2023.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Marko S. Stojanović

**THE CZECHOSLOVAK LANGUAGE – AN
EXAMPLE OF THE INFLUENCE OF POLITICS
ON THE LANGUAGE SITUATION**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Марко С. Стоянович

**ЧЕХОСЛОВАЦКИЙ ЯЗЫК – ПРИМЕР
ВЛИЯНИЯ ПОЛИТИКИ НА ЯЗЫКОВУЮ
СИТУАЦИЮ**

Докторская диссертация

Белград, 2023.

Podaci o mentoru, članovima komisije za odbranu doktorske disertacije i datumu odbrane

Mentor:

prof. dr Dalibor Sokolović, vanredni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije:

Datum odbrane: _____

Podaci o doktorskoj disertaciji

Naslov doktorske disertacije:

„Čehoslovački jezik – primer uticaja politike na jezičku situaciju”

Sažetak:

U ovoj disertaciji će se analizirati uticaj politike na jezičku situaciju u češkom i slovačkom kontekstu u periodu od kraja 18. veka do objavljivanja pravopisa *Pravidlá slovenského pravopisu* (*Pravila slovačkog pravopisa*) češkog lingviste Vaclava Važnog (*Václav Vážný*) 1931. godine, kada je potencijalno čehoslovačko jezičko jedinstvo definitivno prestalo da postoji. Ispitaće se i okolnosti u kojima su nastajale kodifikacije slovačkog jezika, kao i odnos čeških lingvista i češke intelektualne elite prema tim procesima. Sve ove elemente ćemo pokušati da predstavimo u kontekstu vremena, i to kroz prizmu kolektivnih i, što je možda još značajnije, ličnih aspiracija i motiva pojedinaca. Stoga će posebno biti analizirano delovanje prvog kodifikatora slovačkog Antona Bernolaka, zatim kodifikatora savremenog slovačkog jezika Ljudovita Štura, ali i Tomaša Masarika, prvog predsednika Čehoslovačke Republike, koji je *čehoslovački jezik*, davno zaboravljeni i prilično magloviti pojam, oživeo u drugoj polovini 1917. godine zajedno sa težnjama za stvaranje nezavisne države koja bi obuhvatala istorijske teritorije Češkog kraljevstva, ali i nikada dotada definisanu slovačku teritoriju. U okviru istraživanja ćemo se rukovoditi pretpostavkom da je kodifikacija određenog jezika koja se odvija nezavisno od političkog i istorijskog konteksta samo konstrukt koji na kraju mora dobiti potvrdu od vlasti. Ovu tezu savršeno potvrđuje primer *čehoslovačkog jezika* koji se u procesu stvaranja čehoslovačke države koristio samo kao pojam koji je između češkog i slovačkog naroda trebalo da izazove osećaj zajedništva. Na međunarodnom planu je imao drugačiju ulogu: bilo je potrebno da dokaže postojanje jednog monolitnog jezika koji brojem govornika premašuje potencijalne suparnike, pre svih Nemce.

Ključne reči: politika, jezička situacija, čehoslovački jezik, češki jezik, slovački jezik, kodifikacija jezika, Anton Bernolak, Ljudovit Štur, Tomaš Masarik, prva Čehoslovačka Republika

Naučna oblast: nauka o jeziku

Uža naučna oblast: istorija jezika

UDK broj: _____

Information on doctoral dissertation

Doctoral dissertation title:

„The Czechoslovak language – an example of the influence of politics on the language situation”

Abstract:

This dissertation will analyze the influence of politics on the language situation in the Czech and Slovak contexts in the period from the end of the 18th century to the publication of the orthography *Pravidlá slovenského pravopisu (Rules of Slovak Orthography)* by Czech linguist Václav Vážný in 1931, when potential Czechoslovak linguistic unity ceased to exist. It will also examine the circumstances in which the codifications of the Slovak language were created, as well as the relationship of Czech linguists and the Czech intellectual elite to these processes. We will try to present all these elements in the context of time, through the prism of collective and perhaps even more significant personal aspirations and motives of individuals. Therefore will be analyzed the activities of the first codifier of the Slovak language Anton Bernolák, then the codifier of the modern Slovak language Ľudovít Štúr, but also Tomáš Masaryk, the first president of the Czechoslovak Republic who revived *the Czechoslovak language*, a long-forgotten and rather foggy term in the second half of 1917, together with the aspirations for the creation of an independent state that would encompass the historical territories of the Czech Kingdom, but also the Slovak territory that had never been defined before. We will be guided by the assumption that the codification of a particular language that takes place independently of the political and historical context is only a construct, which must eventually receive confirmation from the authorities. This thesis is perfectly confirmed by the example of *the Czechoslovak language*, which in the process of creating the Czechoslovak state was used only as a term that was supposed to create a sense of community between the Czechs and Slovaks. On the international level, it played a different role: it was necessary to prove the existence of a monolithic language that exceeds the number of speakers of potential rivals, primarily Germans.

Keywords: politics, language situation, Czechoslovak language, Czech language, Slovak language, codification of language, Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Tomáš Masaryk, First Czechoslovak Republic

Academic discipline: Linguistics

Academic sub-discipline: History of languages

UDC number: _____

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. VEZA IZMEĐU NACIJE (NARODA) I JEZIKA	6
2.1. ELEMENTI NACIJE.....	8
2.2. POZICIJA JEZIKA U TEORIJAMA O NACIONALIZMU	9
2.3. FORMIRANJE NACIJE I PRETVARANJE U DRŽAVU.....	11
2.4. ULOGA ETNOLINGVISTIČKOG NACIONALIZMA U STVARANJU DRŽAVA SREDNJE EVROPE.....	14
3. POLITIČKA VAŽNOST STANDARDIZACIJE JEZIKA	18
3.1. ODNOS JEZIK – DIJALEKAT	22
3.2. RAZVOJ OPOZICIJE JEZIK – DIJALEKAT	23
3.3. KRITERIJUMI ZA UTVRĐIVANJE RAZLIKE IZMEĐU DIJALEKATA I JEZIKA ..	24
3.4. ZAKLJUČAK	25
4. SLABLJENJE LATINSKOG JEZIKA I JAČANJE VERNAKULARA	26
4.1. POBEDE VERNAKULARA NAD LATINSKIM.....	27
4.1.1. PRVE GRAMATIKE I PRAVOPISI	29
4.2. ŠTAMPARSKA MAŠINA I ULOGA ŠTAMPAČA U PROCESU KODIFIKACIJE JEZIKA	29
4.3. KRATKI PREGLEDA KODIFIKACIJA <i>VELIKIH</i> EVROPSKIH JEZIKA	30
4.4. ZAKLJUČAK	32
5. PREGLED ISTORIJE ČEŠKOG JEZIKA – ČEŠKI KAO JEZIK MOĆI DO 1620. GODINE	33
5.1. PREGLED ISTORIJE SLOVAČKOG JEZIKA – <i>KULTURNI SLOVAČKI</i> KAO KONSTRUKT	37
5.2. ZAKLJUČAK	42
6. HABZBURŠKA MONARHIJA DO BERNOLAKOVE KODIFIKACIJE (1787) – AUTONOMIJA UGARSKE KAO PODLOGA ZA SLOVAČKO JEZIČKO ODVAJANJE OD ČEHA	44

6.1. UTICAJ REFORMI MARIJE TEREZIJE I JOZEFA II NA POLITIČKU I JEZIČKU SITUACIJU U MONARHIJI	46
6.2. REFORME JOZEFA II I SMRT LATINSKOG JEZIKA U MONARHIJI	47
6.3. ODNOSI ČEHA I SLOVAKA DO BERNOLAKOVE KODIFIKACIJE	49
6.4. SLOVAKIZOVANI ČEŠKI JEZIK KRALJIČKE BIBLIJE – PODLOGA ZA NASTANAK ČEHOSLOVAČKOG JEZIKA.....	50
6.5. POČETNE POZICIJE SLOVAČKOG NARODNOG POKRETA.....	50
6.6. ZAKLJUČAK	51
7. PRVI KODIFIKATOR SLOVAČKOG JEZIKA – ANTON BERNOLAK (1762–1813)	52
7.1. BERNOLAKOV GRAMATIČKI SISTEM	52
7.2. BERNOLAK I SLOVAČKA POLITIČKA AUTONOMIJA	54
7.3. KATOLIČKA CRKVA KAO INSTRUMENT MAĐARIZACIJE U GORNJOJ UGARSKOJ.....	55
7.4. KATOLIČKA CRKVA I VERNAKULAR	56
7.5. BERNOLAKOV ODNOS SA ČEŠKOM INTELEKTUALNOM ELITOM	57
7.6. BERNOLAK I SLOVAČKI PROTESTANTI	57
7.7. BERNOLAK-MAĐARON?	58
7.8. POLEMIKA BERNOLAK-BAJZA KAO PARADIGMA SUKOBA MEĐU SLOVAČKOM INTELEKTUALNOM ELITOM	59
7.9. ZAKLJUČAK	59
8. POLITIČKA SITUACIJA U HABZBURŠKOJ MONARHIJI OD VLADAVINE LEOPOLDA II DO 1848. GODINE.....	61
8.1. ČEŠKO-SLOVAČKA JEZIČKA SITUACIJA OD BERNOLAKOVE KODIFIKACIJE DO 1848. GODINE	63
8.2. POKUŠAJI SLOVAKIZACIJE <i>NOVOG</i> ČEŠKOG JEZIKA	63
8.3. SUKOB I NAZNAKA RASKOLA.....	64
8.4. ZAKLJUČAK	64
9. LIČNOST I DELOVANJE LJUDOVITA ŠTURA (1815–1856).....	66
9.1. JOZEF MILOSLAV HURBAN O ŠTURU	66
9.1.1. ŠTUR KAO POSLANIK.....	67
9.1.2. ODNOS SLOVAČKE JAVNOSTI PREMA ŠTUROVOJ LIČNOSTI POSLE NJEGOVE SMRTI	68
9.2. ŠTUROV FILOZOFSKI SISTEM	68
9.2.1. SLOVAČKA I SLOVAČKI JEZIK U ŠTUROVOM STVARALAŠTVU	69

9.2.2. ODUSTAJANJE OD SLOVAČKOG JEZIKA – <i>KNJIGA SLOVENSTVO I SVET BUDUĆNOSTI</i> KAO DOKAZ	70
9.2.3. ŠTUROV ODNOS PREMA CRKVENIM ORGANIZACIJAMA	71
9.2.4. ŠTUROV ODNOS SA ČEŠKOM INTELEKTUALNOM ELITOM	72
9.3 ZAKLJUČAK	73
10. JEZIČKI RASKOL IZMEĐU ČEHA I SLOVAKA	75
10.1. ŠTUROV JEZIK	75
10.1.1. PLEMSTVO U GORNJOJ UGARSKOJ I ŠTUR	76
10.2. KODIFIKACIJA SREDNJSLOVAČKOG VERNAKULARA	78
10.2.1. ŠTUROVE NOVINE – OSNOVNA MOTIVACIJA ZA KODIFIKACIJU SREDNJSLOVAČKOG VERNAKULARA	78
10.2.2. NAPAD NA ŠTUROVU KODIFIKACIJU – PAMFLET <i>GLASOVI</i>	80
10.2.3. SLOVAČKI ODGOVOR NA <i>GLASOVE</i>	82
10.2.4. HODŽINA ODBRANA ŠTUROVE KODIFIKACIJE	83
10.3. SASTANAK U MESTU ČAHTICE 1847. GODINE – KOMPROMIS SLOVAČKIH PROTESTANATA I KATOLIKA	84
10.4. ZAKLJUČAK	85
11. REVOLUCIJE 1848–49. GODINE	86
11.1. DRUŠTVENI I EKONOMSKI ODNOSI U HABZBURŠKOJ MONARHIJI NEPOSREDNO PRED REVOLUCIJE 1848–1849. GODINE	87
11.2. TOK REVOLUCIJE U EVROPI	87
11.3. PANSLAVIZAM I AUSTROSLAVIZAM – DVE IDEOLOŠKE PODLOGE ZA SVESLOVENSKI KONGRES 1848. GODINE	90
11.3.1. AUSTROSLAVIZAM	92
11.3.2. FEDERALIZACIJA MONARHIJE PREMA MODELU PALACKOG	92
11.4. PANSLAVIZAM KAO POLITIČKA SNAGA	93
11.5. SUKOB NA SVESLOVENSKOM KONGRESU 1848. GODINE	95
11.5.1. JEZGRO ČEŠKO-SLOVAČKOG JEZIČKOG RASKOLA – OKRŠAJ AUSTROSLAVIZMA I <i>UGROSLAVIZMA</i>	96
11.5.2. POLJSKO-UKRAJINSKI SUKOB I MANIFEST	98
11.6. ŠTUR KAO UČESNIK REVOLUCIJE	99
11.7. MORAVLJANSKI SEPARATIZAM	100
11.8. POSLEDICE REVOLUCIJE	101
11.9. ZAKLJUČAK	102

12. POLITIČKI ODNOSI U MONARHIJI OD 1849. GODINE DO POČETKA PRVOG SVETSKOG RATA	103
12.1. USTAVNE PROMENE I NAGODBA KAO DOZVOLA ZA MAĐARIZACIJU	104
12.2. JEZIČKA POLITIKA U MONARHIJI POSLE REVOLUCIJE.....	108
12.3. SLOVAČKA JEZIČKA SITUACIJA IZMEĐU REVOLUCIJA I HATALA-HODŽA REFORME.....	108
12.3.1. HODŽA-HATALA REFORMA I SLOVAČKA JEZIČKA SITUACIJA DO POČETKA PRVOG SVETSKOG RATA.....	109
12.4. SLOVAČKA POLITIKA NAKON NAGODBE	111
12.5. IZBORNI SISTEM I USLOVI U UGARSKOJ	113
12.6. UGARSKO ŠKOLSTVO PRE PRVOG SVETSKOG RATA.....	114
12.6.1. SLOVAČKO ŠKOLSTVO U UGARSKOJ	117
12.7. ZAKLJUČAK	119
13. ULOGA BIROKRATIJE U DEFINISANJU ETNIČKIH GRUPA U MONARHIJI..	120
13.1. POPISI KAO OSNOVNI INSTRUMENT MONARHIJE ZA DEFINISANJE NARODA I JEZIKA.....	121
13.2. ZAKLJUČAK	122
14. ISTORIJSKO-LINGVISTIČKI ODNOSI ČEHA I NEMACA	123
14.1. NEMAČKE OBLASTI U ČEŠKOJ I NJIHOV EKONOMSKI ZNAČAJ	126
14.2. ČEŠKO-NEMAČKI POLITIČKI ODNOSI U DRUGOJ POLOVINI 19. VEKA	127
14.2.1. TVORAC ČEHOSLOVAČKE TOMAŠ MASARIK I NJEGOVA ULOGA U ČEŠKO-NEMAČKIM ODNOSIMA	129
14.3. ČEŠKI JEZIK U OBRAZOVNOM SISTEMU AUSTRIJE U 19. VEKU	130
14.4. ČEŠKO-NEMAČKI JEZIČKI RATOVI.....	130
14.5. ZAKLJUČAK	131
15. ODNOSI ČEHA I SLOVAKA DO 1914. GODINE I PRVI SVETSKI RAT	133
15.1. STANJE U SLOVAČKOM DRUŠTVU NEPOSREDNO PRED RAT	136
15.2. SLOVACI U RATU	136
15.3. OSVAJANJE SLOVAČKE	138
15.3.1. OSVAJANJE ČEŠKE.....	143
15.4. ZAKLJUČAK	145
16. JEZIK KAO OSNOVA VILSONOVOG PRAVA NA SAMOOPREDELJENJE	147
16.1. ZAKLJUČAK	148

17. PARISKA MIROVNA KONFERENCIJA	150
17.1. POZICIJA ČEHOSLOVAČKE DELEGACIJE	150
17.2. MAĐARSKA ANTIČEHOSLOVAČKA PROPAGANDNA AKTIVNOST	151
17.3. SLOVAČKO PITANJE NA KONFERENCIJI	152
17.4. HLINKIN AUTONOMAŠKI PODUH VAT U PARIZU	152
17.5. ZAKLJUČAK	153
18. PRVA ČEHOSLOVAČKA REPUBLIKA – POLITIČKO-LINGVISTIČKI KONSTRUKT ZASNOVAN NA ČEHOSLOVAČKOM JEZIKU	154
18.1. SLOVAČKA U ČEHOSLOVAČKOJ	155
18.2. OD GOSPODARA DO MANJINE – NEMCI U ČEHOSLOVAČKOJ	156
18.3. JEZIČKA SITUACIJA U NOVOSTVORENOJ DRŽAVI	157
18.4. ČEHOSLOVAČKI JEZIK U ZAKONU IZ 1920. GODINE	158
18.5. ČEHOSLOVAČKI KAO DRUGI NAZIV ZA ČEŠKI JEZIK	159
18.6. PRAVOPIS VACLAVA VAŽNOG – NEZVANIČNI KRAJ ČEHOSLOVAČKOG JEZIKA	160
18.7. ZAKLJUČAK	160
19. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	162
LITERATURA	166
BIOGRAFIJA AUTORA	178

1. UVOD

Prva Čehoslovačka Republika je 29. februara 1920. godine dobila svoj prvi ustav. Istog dana je parlament te zemlje usvojio i zakon koji je trebalo da reguliše jezičke odnose u novoj državi stvorenoj posle Prvog svetskog rata. U oba dokumenta je u funkciji državnog i službenog jezika naveden pojam *čehoslovački jezik*, koji je odmah izazvao burne reakcije, polemike i nezadovoljstva. Protestovali su slovački poslanici, ali i predstavnici nemačke i mađarske manjine. Odbor za ustavnopravna pitanja je izvestio javnost da ne želi da se upliće u *filološke polemike* o tome da li su češki i slovački jedan ili dva jezika. Iako posledice dotadašnjeg najvećeg sukoba u istoriji čovečanstva još nisu bile ni približno sanirane, činilo se da je upravo ta sintagma, *čehoslovački jezik*, problem od najveće političke važnosti za javnost u novonastaloj državi. Međutim, to nije slučajnost – standardizacija jezika i njegov status u društvu su u velikoj meri lingvističke, ali u možda još većoj meri političke i istorijske pojave. Upravo to hoće da dokaže ova disertacija.

Iako to na prvi pogled ne deluje tako, naziv *čehoslovački jezik* u sebi sadrži svu istorijsku kompleksnost odnosa između češkog i slovačkog naroda, kao i izuzetno složen splet interesa različitih verskih, ekonomskih i političkih težnji unutar ta dva naroda i država u kojima su zajedno živeli. Naziv *čehoslovački jezik* tokom istorije nikada nije imao precizno i postojano značenje. Najpre je među slovačkim stanovništvom označavao jezik Kraljičke biblije (prvog kompletnog prevoda Biblije na češki iz 16. veka), onda tokom 18. i 19. veka slovakizovanu verziju istog jezika koja je u crkvenim pesmaricama slovačkih protestanata opstala do 1992. godine (Nábělková 2002: 71), i naposljetku, od 1920. do 1948. godine (Krčál 2005: 37) standardni češki i slovački jezik pod zajedničkim nazivom u ulozi fiktivnog službenog jezika prve Čehoslovačke Republike.

Pošto filolozi nisu sposobni da razmišljaju „izvan današnjih nacionalnih kategorija” (Kordić 2010: 267), ovaj nedostatak ih često sputava u istraživanjima koja se bave analizom razvoja i uloge standardnih jezika, posebno u istorijsko-političkom kontekstu. Neretko se standardni jezici predstavljaju kao samonikle i večne pojave koje su imune na društveno-ekonomske promene, ratove, revolucije, zakone, kolonizacije, reforme, prinudu, indoktrinaciju, asimilaciju, kao i lične i političke interese. Upravo zato je analiza pojma *čehoslovački jezik*, koji je kao konstrukt nastao neposredno posle završetka Prvog svetskog rata, odličan način da se razvoji češkog i slovačkog jezika sagledaju u kontekstu svih činilaca u meri u kojoj to dozvoljavaju izvori i sposobnosti autora.

Najpre je potrebno definisati ključne pojmove sadržane u naslovu studije. Iako nije moguća precizna definicija pojma *politika* (Hague i Harrop 2013:3), njega određujemo kao skup aktivnosti koje obuhvataju saradnju, pregovore i konflikte unutar zajednica (društava) i između njih, kao i organizaciju proizvodnje, upotrebe i distribucije ljudskih, prirodnih i drugih resursa (Leftwich 2004: 103). Takođe, politika je i kolektivna aktivnost u kojoj učesnici rade na postizanju kompromisa; prihvaćene političke odluke, koje se nameću i silom ukoliko je to potrebno, postaju obavezujuće za članove zajednice na koju se odnose (Hague i Harrop 2013:3). *Politika*, dakle, podrazumeva moć i umetnost vladanja; ona je opšta stvar i sredstvo za rešavanje konflikata (Modebadze 2010: 41). U ovoj studiji će se pojam *politika* koristiti u najširem mogućem smislu, kao celokupnost uzajamnih dejstava u društvu: „...politics is a universal and pervasive aspect of human behavior and may be found wherever two or more human beings are engaged in some collective activity, whether formal or informal, public, or private”¹ (Leftwich 2004: 100).

Jezička situacija predstavlja sveukupnost formi postojanja jednog jezika (ili više jezika, regionalnih koine jezika, kao i teritorijalnih i socijalnih dijalekata) koje služe za realizovanje kontinuiteta komunikacije u određenoj etničkoj zajednici ili administrativno-teritorijalnoj jedinici (Швейцер 1990: 481). Pojam *jezička situacija* obuhvata i tri osnovna elementa: 1) socijalno,

---

¹ „...politika je univerzalni i sveprisutni aspekt ljudskog ponašanja i prisutna je tamo, gde dvoje ili više ljudi sprovodi neku kolektivnu aktivnost, formalnu ili neformalnu, javnu ili privatnu.” (preveo M. S)

generacijski i teritorijalno raslojenu govornu zajednicu, 2) komunikacione sfere u okviru jezičke komunikacije i 3) odnos između jezičkih varijeteta određene zajednice (Myjavcová 2001: 84).

U ovoj disertaciji će se analizirati uticaj politike na jezičku situaciju u češkom i slovačkom kontekstu u periodu od kraja 18. veka do objavljivanja pravopisa *Pravidlá slovenského pravopisu* (*Pravila slovačkog pravopisa*) češkog lingviste Vaclava Važnog (*Václav Vážný*) 1931. godine, kada je potencijalno čehoslovačko jezičko jedinstvo definitivno prestalo da postoji. Ova studija bi trebalo da odgovori i na pitanje u kojoj meri na čisto jezička pitanja mogu da utiču političke i istorijske okolnosti, kao i na to da li je standardni jezik zapravo dijalekat sa vojskom i mornaricom, kako je to tvrdio istaknuti lingvista Maks Vajnrih (*Max Weinrich*). Istraživanje će biti usmereno i na proveru validnosti hipoteze prema kojoj pisana forma jezika predstavlja instrument kojim se postiže nacionalna kohezija. Ispitaće se i okolnosti u kojima su nastajale kodifikacije slovačkog jezika, kao i odnos čeških lingvista i češke intelektualne elite prema tim procesima. Sve ove elemente ćemo pokušati da predstavimo u istorijskom kontekstu, i to kroz prizmu kolektivnih i, što je možda još značajnije, ličnih aspiracija i motiva pojedinaca. Stoga će posebno biti analizirano delovanje prvog kodifikatora slovačkog Antona Bernolaka, zatim kodifikatora savremenog slovačkog jezika Ljudovita Štura, ali i Tomaša Masarika, prvog predsednika Čehoslovačke Republike, koji je *čehoslovački jezik*, davno zaboravljeni i prilično magloviti pojam oživeo u drugoj polovini 1917. godine zajedno sa težnjama za stvaranje nezavisne države koja bi obuhvatala istorijske teritorije Češkog kraljevstva, ali i nikada dotada definisanu slovačku teritoriju.

Više različitih metodoloških sistema će biti upotrebljeno da bi se dokazalo odsustvo prirodnog razvoja u procesu kodifikacije jezika kao uzročno-posledičnog postupka koji na kraju daje uobličeni lingvistički sistem. U okviru ovog istraživanja ćemo se rukovoditi pretpostavkom da je kodifikacija određenog jezika koja se odvija nezavisno od političkog i istorijskog konteksta samo konstrukt koji na kraju mora dobiti potvrdu od vlasti. Ovu tezu sjajno potvrđuje primer *čehoslovačkog jezika* koji je u procesu stvaranja čehoslovačke države korišćen samo kao pojam koji je između češkog i slovačkog naroda trebalo da izazove osećaj zajedništva. Na međunarodnom planu je imao drugačiju ulogu: bilo je potrebno da dokaže postojanje jednog monolitnog jezika koji brojem govornika premašuje potencijalne suparnike, pre svih Nemce.

Kao novi pristup sagledavanju problematike čehoslovačke jezičke uzajamnosti uvodimo pretpostavku prema kojoj za opstanak slovačkog naroda i odbranu od mađarizacije nije bilo potrebno kodifikovanje jezika i raskidanje vrlo labavih veza sa tradicijom koja se nadovezivala na češki jezik. Argumentacija zasnovana na tvrdnji da je samo kodifikacija slovačkog jezika mogla da spase Slovake od mađarizacije u najvećem broju istraživačkih radova predstavlja odlučujući i najvažniji argument u odbrani Šturove kodifikacije. Takođe se previđa činjenica da je na mađarskoj strani svaka aktivnost koja je bila u koliziji sa mađarizacijom Slovaka bila shvatana kao određena vrsta panslavizma, u neslovenskom svetu sinonim za rusku dominaciju centralnom Evropom. Štaviše, slovačka intelektualna elita je tako ostala sama i svesnim odvajanjem od Čeha bila prepuštena neizvesnosti političkog života u turbulentnim vremenima kroz koje su Evropa i Habzburška monarhija (kasnije Austrougarska)² prolazile sredinom devetnaestog veka. Činjenica da su slovački i češki danas bliži i međusobno više razumljiviji od nekih, primera radi, nemačkih dijalekta koje natkriva i okuplja jedan književni jezik, služi kao podloga za jednu od osnovnih pretpostavki na kojoj je zasnovano ovo istraživanje: jezičko odvajanje Slovaka od Čeha jeste politička odluka, a ne lingvistička nužnost.

Ideja zajedničkog književnog jezika Čeha i Slovaka je od kraja osamdesetih godina osamnaestog veka pa sve do sredine četrdesetih godina devetnaestog veka odigrala ključnu ulogu u

---

² Monarhija u kojoj su živeli Česi i Slovaci do 1918. godine bila je kompleksna celina koja veći deo svog postojanja nije imala ni jedinstveno ime, niti jedinstvenu teritoriju. Bila je nazivana Sveto rimsko carstvo od 800/962. do 1806. godine, Austrijsko carstvo od 1804. do 1867. godine i Austrougarska od 1867. do 1918. godine (Tejlor 2001: 10, Judson 2016: ix). Uz to je do 1806. godine bila labava konfederacija velikih i malih suverenih država od Apeninskog poluostrva do Jutlanda i od današnje Francuske do današnje Poljske (Judson 2016: 19–20). U nastavku studije će, radi veće praktičnosti, biti korišćen izraz Habzburška monarhija ili samo Monarhija za period do 1867. godine, odnosno naziv Austrougarska (ili opet samo Monarhija, ukoliko je to nužno da bi se izbeglo ponavljanje naziva Austrougarska) za period od 1867. do 1918. godine.

odnosima intelektualne i političke elite oba naroda. Zato je i odluka Slovaka da pre 1848. godine prekinu sa tradicijom upotrebe češkog jezika prepoznata ne samo kao čisto lingvističko pitanje, već i kao raskol i odustajanje od zajedničkog političkog projekta češkog i slovačkog naroda. Rezultati studije bi trebalo da pokažu da je motivacija učesnika tih događaja često bila zasnovana na političkim i ličnim ambicijama glavnih aktera. U tako postavljenom kontekstu je slovački kao još nekodifikovani jezik (prvi rečnik standardnog jezika je dovršen tek pedesetih godina 20. veka) (Kamusella 2009: 135) preživeo i dobio punu afirmaciju tek u Čehoslovačkoj, i to u skladu sa idejom o pravu na samoopredeljenje naroda zasnovanom na postojanju sopstvenog književnog jezika. Za razliku od drugih istraživanja, ova studija predstavlja i pokušaj da se analizom najšireg mogućeg obuhvata istorijskog, društvenog, ekonomskog i svakog drugog relevantnog konteksta dokaže i to da je slovački književni jezik konstruisan i opstao kao posledica dveju okolnosti: odvojenosti Ugarske i slovačkog naroda u odnosu na ostali deo Habzburške monarhije, odnosno kasnije potrebe da se stvori većinski *čehoslovački narod* u prvoj Čehoslovačkoj Republici.

Ovo je disertacija istraživačkog i interpretativnog karaktera koju definišu dva glavna pitanja: u kojoj meri su političko-istorijske okolnosti uticale na odnose između češkog i slovačkog jezika, odnosno šta određuje granice između dva jezika istog jezičkog kontinuuma. S obzirom na to da ne postoje samo objektivni lingvistički razlozi za to da, na primer, istočno od reke Morave najednom prestane da se govori češki i počne da se govori slovački jezik, nameće se zaključak da te granice određuju i neki drugi faktori. Da bi se došlo do jednog ili više odgovora, potrebno je izaći iz čisto lingvističkih okvira i analizi pristupiti iz perspektive naučnih disciplina koje ne obuhvataju samo jezik, već i društvene odnose koji ga oblikuju i koji na njega vrše značajan uticaj. Pošto se radi o sociolingvističkom istraživanju interdisciplinarnog karaktera, u potrazi za odgovorima će uz metodološke modele dijahronijske lingvistike biti upotrebljeni i doprinosi istorije i politikologije.

Dakle, ova studija pokušava da dokaže sledeće teze: 1) politika je izuzetno važan faktor u procesu formiranja, etabliranja i ozakonjenja standardnog jezika, 2) političko-istorijski kontekst je presudan za određivanje granica između dijalekata i standardnih jezika. Dokazivanjem ove dve pretpostavke se stvaraju uslovi da se zaključi da je 3) slovački standardni jezik konstrukt koji je preživeo zahvaljujući povoljnim političko-istorijskim okolnostima i nametnutom savezništvu Slovaka sa Česima, odnosno da je 4) *čehoslovački jezik*, pravna fikcija, bio pokušaj da se samo nazivom simulira jedinstvo češkog i slovačkog naroda i na taj način stvori većina u odnosu na nemačko stanovništvo u Češkoj i Moravskoj, od čije je privredne aktivnosti i uticaja zavisio opstanak Čehoslovačke.

Uvodni deo disertacije predstavlja osnovnu problematiku, metode, hipoteze kao i očekivane rezultate. Prvo poglavlje će kroz teorijsko-metodološki okvir istraživanja predstaviti osnovne polazne pozicije na osnovu kojih će se odrediti mesto kodifikacije jezika u teorijama o formiranju nacija, nacionalizama i etnolingvističkih nacionalizama i njihovoj ulozi u stvaranju država. Posebna pažnja će biti posvećena definisanju osnovnih pojmova kao što su jezik, etnička grupa i nacija u savremenoj nauci, kao pretpostavka i teorijska podloga za istraživanje. Analiziraće se i razvoj ideje etnolingvističkog nacionalizma kroz delo Johana Gotfrida fon Herdera, Johana Gotliba Fihtea, Fridriha Šlegela, Miroslava Hroha, Ernesta Gelnera, Benedikta Andersona, Entonija Smita, Erika Hobsboma, Pitera Berka, Snježane Kordić, Tomaša Kamusele, Teodora Šidera, Majkla Mana, Hansa Kona, Dejvida Rejnoldsa, Karltona Hejsa, Majkla Hehtera, Ejnara Haugena i drugih naučnika. U drugom delu studije će biti analizirana politička važnost standardizacije jezika kao državotvornog elementa, kao i istorijskog razvoja opozicije jezik-dijalekat kroz teorije finske naučnice Tove Skutnab-Kangas, zatim Tonija Beksa, Ronalda Kartera, Teodora Levandovskog, Hajnca Klosa, Bernarda Spolskog, Džošue Fišmana i mnogih drugih značajnih istraživača. Treće poglavlje će se baviti slabljenjem latinskog jezika koje je počelo tokom 16. veka i koje je otvorilo prostor za standardizaciju vernakulara³ (nerazvijenih, odnosno nestandardizovanih jezika) i njihovo pretvaranje u nacionalne

---

³ U ovoj disertaciji koristimo terminologiju američkog lingviste Ejnara Haugena, prema kojoj pojam *vernakular* označava nerazvijeni (nestandardizovani) jezik, dok pojam *dijalekat* označava varijetet određenog standardnog jezika. Definicije

(standardizovane) jezike. Posebno ćemo se osvrnuti i na ulogu koju je štamparska mašina odigrala u kodifikaciji evropskih jezika, s obzirom na to da je ona u sadejstvu sa reformacijom doprinela postepenoj standardizaciji različitih evropskih vernakulara među koje je spadao i češki jezik. U cilju poređenja razvoja standardnog češkog i slovačkog jezika će četvrti deo disertacije pružiti pregled istorije češkog kao *jezika moći* do poraza na Beloj gori 1620. godine, kao i takozvanog *kulturnog slovačkog* kao lingvističkog konstrukta u funkciji potvrđivanja prava slovačkog naroda na političku autonomiju u okviru Habzburške monarhije. Reforme Marije Terezije i Jozefa II i odnos prema Ugarskoj kao zasebnom delu Monarhije čine tematiku petog poglavlja, pošto su ove okolnosti stvorile podlogu za odustajanje slovačke katoličke inteligencije od češkog jezika Kraljičke biblije. Uz predstavljanje konkretnih lingvističkih rešenja, podrobnoj analizi će biti podvrgnuti i odnosi među akterima, istorijske okolnosti i širi kontekst međuetničkih odnosa u Monarhiji. Posebne celine u okviru ovog poglavlja će biti posvećene ispitivanju odnosa Čeha i Slovaka do prve kodifikacije slovačkog 1787. godine, slovakizovanom jeziku Kraljičke biblije kao osnovi za stvaranje *čehoslovačkog jezika*, te početnim ideološkim pozicijama slovačkog narodnog pokreta. Šesto poglavlje će se baviti prvom kodifikacijom slovačkog jezika koju je sproveo Antona Bernolak, ali ne kao izrazom težnje slovačkog naroda za političkom autonomijom (kako to predstavlja današnja slovačka nauka), već kao nužnim elementom za integraciju slovačkog naroda u ugarsku naciju u duhu reformi Jozefa II i politike katoličke crkve. Političku situaciju u Habzburškoj monarhiji do revolucija 1848–49. godine i njene posledice na odnose između Čeha i Slovaka analizira sedmo poglavlje, da bi se taj period u kojem je došlo do druge kodifikacije slovačkog jezika postavio u nužni kontekst. Osmi deo studije će u celini biti posvećen kodifikatoru savremenog slovačkog jezika, Ljudovitu Šturu (1815–1856) (*Ludovít Štúr*), ali manje kao mitologizovanoj ličnosti i borcu za prava slovačkog naroda, a više kao oportunističkom političaru koji je kodifikaciju slovačkog video kao priliku za ostvarivanje sopstvenih političkih ciljeva. U okviru devetog poglavlja će biti ispitan jezički raskol između Čeha i Slovaka koji je izazvala Šturova kodifikacija srednjoslovačkog vernakulara, podstaknuta prilikom da Štur postane urednik novina koje je finansiralo plemstvo severne Ugarske u cilju vlastitog opstanka. Deseti segment rada analizira revolucije 1848–49. godine u Habzburškoj monarhiji kao podlogu za sukob između tri koncepta na Sveslovenskom kongresu u Pragu 1848. godine: panslavizma, austroslavizma koji su zastupali Česi, i takozvanog *ugroslavizma* na kojem su svoju politiku zasnovali Štur i njegovi sledbenici. Posebna pažnja će biti posvećena i Šturovom neuspešnom učešću u vojnim okršajima na teritoriji današnje Slovačke. Jedanaesti deo studije sadrži prikaz političkih odnosa u Habzburškoj i kasnije Austrougarskoj monarhiji od 1849. godine do početka Prvog svetskog rata, sa posebnim osvrtom na napredak češkog i gotovo bezizlaznu situaciju slovačkog naroda i jezika, bez naznake oživljavanja *čehoslovačkog jezika* kao ujedinjujućeg faktora. Dvanaesto poglavlje će pokušati da odredi ulogu birokratije u definisanju etničkih grupa i naroda u Monarhiji, dok će trinaesti deo studije biti posvećen nemačkom stanovništvu i njegovom uticaju na ekonomiju i politiku u okviru takozvanih istorijskih zemalja Češke krune. Četrnaesti segment ovog rada analizira odnose Čeha i Slovaka od 1849. godine do početka Velikog rata, učešće ova dva naroda u njemu i vojno zauzimanje teritorija koje danas čine Češku i Slovačku Republiku. Petnaesto poglavlje ispituje Vilsonovo pravo na samoopredeljenje, koje je predstavljalo osnovu za rasparčavanje Austrougarske i koje je u velikoj meri bilo zasnovano na jeziku kao odlučujućem faktoru. Važnost oživljavanja naziva *čehoslovački jezik*, kao simbola sa spoljnu upotrebu, bez veze sa svojim predašnjim značenjima, trebalo bi da potvrdi šesnaesti deo rada, u kojem će se predstaviti tok Mirovne konferencije u Parizu i dozvola za osnivanje države Čeha i Slovaka. Konačno, u okviru poslednjeg sedamnaestog poglavlja studije će se prva Čehoslovačka Republika analizirati kao konstrukt zasnovan na *čehoslovačkom jeziku* i pokušati da se potvrdi pretpostavka da je uticaj politike i istorijskih okolnosti presudan za jezičku situaciju u dinamici lingvističkih, istorijskih i političkih odnosa češkog i slovačkog naroda. Zaključna razmatranja u okviru završnog dela studije sumarizuju rezultate, pokazuju efikasnost upotrebljenih metoda i njihovu

---

pojmovna *standardni jezik*, *dijalekat* i *vernakular* i njihovi odnosi predmet su detaljne analize u okviru drugog poglavlja disertacije.

uspešnost realizovanu kroz različite modele analize. Ovaj deo istraživanja bi trebalo da potvrdi tezu da je *čehoslovački jezik* vrlo dobar primer uticaja politike na jezičku situaciju.

2. VEZA IZMEĐU NACIJE (NARODA) I JEZIKA

„Language has been seen as an essential, homogenizing element in the nation-building of states since the age of enlightenment”⁴ (Skutnabb-Kangas 1996: 124).

Sve teorije koje objašnjavaju procese formiranja nacije kao jedan od najvažnijih elemenata navode *jezik*. Problem leži u činjenici što se u većini slučajeva podrazumeva ili pretpostavlja da se radi o standardizovanom jeziku koji u određenoj zajednici ili državi ima status većinskog, odnosno službenog jezika. Istraživači često situaciju sagledavaju iz današnje perspektive i u procesu formiranja nacija analiziraju jezike kao gotove elemente koji nisu prošli kroz različite faze razvoja. Zato je prvo potrebno utvrditi šta predstavlja *nacija* u teoriji eminentnih istraživača, da bi kasnije mogla da se odredi uloga procesa standardizacije jezika u njenom formiranju.

Pre početka analize je potrebno napomenuti da većina slovenskih jezika (uključujući i srpski) prepoznaje razliku između pojma *narod*, koji označava etničku zajednicu bez države (zasnovanu na zajedničkom poreklu, jeziku, teritoriji, kulturi, tradiciji, religiji i drugim sličnim elementima) i pojma *nacija* koji označava etničku grupu koja ima svoju državu. S obzirom na to da se u literaturi na neslovenskim jezicima uglavnom ne pravi ova razlika, odnosno zbog činjenice da ova dva pojma uglavnom imaju isto značenje, u nastavku studije će biti upotrebljavana oba izraza ukoliko kontekst ne ponudi jasnu distinkciju. U teorijama koje se bave nacijama (narodima) i nacionalizmom postoji i terminološka zbrka, i to u prvom redu zbog činjenice da je postignut samo minimalni konsenzus oko osnovnih pojmova, ali i zbog potrebe pojedinih autora da budu inovativni i originalni (Hroch 2015: 14–15). Upravo zato je neophodno načiniti kratki hronološki pregled definicija pojmova *narod* i *nacija*.

Jan Amos Komenski je 1650-tih godina *narod* definisao kao zajednicu na istoj teritoriji koja ima zajedničku prošlost, jezik i koju spaja ljubav prema domovini (Hroch 2015: 15). Pojam *nacija* (*narod*) je u 18. veku u Engleskoj značenjem obuhvatao zajednicu koja je imala istog vladara i zakone, dok je u Francuskoj u ovom periodu uz navedena dva elementa on sadržao još jedan – jezik (Hroch 2015: 15). Do kraja 18. veka je *nacija* označavala elitu sa političkim pravima (Judson 2016: 47). Prema teorijama aktuelnim u 19. veku, postojale su: a) građanske nacije zasnovane na vladavini prava, institucijama i pripadnosti ograničene teritorijom (primer je Francuska) i b) etničke nacije zasnovane na zajedničkom poreklu manifestovanom kroz jezik, nacionalnu pripadnost i kulturu (primer je Nemačka) (Reynolds 2013: 17). Uprkos svemu, opšteprihvaćene definicije pojma *nacija* nema od 1822. godine, kada je prvi put pokušao da je odredi francuski mislilac Ernest Reno (*Ernest Renan*) (Reynolds 2013: 16). Pre nego što pređemo na savremenije definicije pojma *nacija*, važno je istaći to da je u drugoj polovini 20. veka u okviru društvenih nauka dominantnu poziciju zauzeo stav da je *nacija* socijalni konstrukt, a ne objektivni entitet (kao što to pokušavaju da dokažu primordijalističke teorije).

Jasnu definiciju nudi *Black's Law Dictionary* rečnik, prema kojoj je *nacija* organizovana zajednica ljudi koja naseljava određeni deo teritorije i koju povezuje zajednički jezik, običaji, istorija i kultura (Black's Law Dictionary 2014: 1183). Monserrat Giberno (*Montserrat Guibernau*) je određuje kao svesno stvorenu zajednicu ljudi koju spaja kultura, precizno određena teritorija, zajednička prošlost i budućnost, ali i uverenje predstavnika te zajednice da ona ima pravo na političku autonomiju (Guibernau 1996: 47). Oto Bauer (*Otto Bauer*), koji je bio jedan od najznamenitijih mislilaca među evropskim levičarima, uz zajedničku istoriju koja povezuje pripadnike jedne nacije izdvaja i nužnost postojanja unifikovanog jezika (prema Davis 1967: 150). Najzad, veliki teoretičar Karl Dojč (*Karl Deutsch*) navodi da je *nacija* grupa pojedinaca koja ima zajedničke objektivne (jezik, teritoriju, tradiciju, običaje, istorijsko sećanje) i subjektivne elemente (osećaj pripadnosti i razlike u odnosu na druge, odnosno spremnost da budu deo nekog naroda) (Deutsch 1966: 17).

---

⁴ „Jezik je smatran za osnovni, homogenizujući element u procesu stvaranja nacija-država još od vremena prosvetiteljstva.” (preveo M. S)

Prema Benediktu Andersonu (*Benedict Anderson*) je nacija zamišljena politička zajednica (*imagined communitie*), jer čak ni članovi najmanje nacije nikada neće upoznati sve sunarodnike a u njihovim glavama ipak živi slika njihovoga zajedništva: „In fact, all communities larger than primordial villages of face-to-face contact (and perhaps even these) are imagined”⁵ (Anderson 1999: 6). Svaka nacija ograničena drugom nacijom je zamišljena kao suverena, jer je koncept nacije nastao u vreme prosvetiteljstva i revolucija kada je degradiran legitimitet *božanskih* dinastija (Anderson 1999: 7). Svaka nacija je i zajednica, budući da je uvek postavljena kao horizontalno ustrojstvo, dok su religijske zajednice i monarhije zasnovane na hijerarhijskom i centripetalnom modelu pošto su dinastije navodno dobile moć od boga da vladaju podanicima, a ne građanima (Anderson 1999: 7, 15, 21). Sa Andersonom se slaže i Urs Altermat (*Urs Altermatt*) koji tvrdi da nacije nastaju u glavama ljudi (Altermatt 1996: 40), dok australijski naučnik Pol Džejs (*Paul James*) naciju definiše kao apstraktnu zajednicu (James 1996: 34). Suprotno subjektivističkom shvatanju nacije kao proizvodu nacionalnih svesti, nacionalne volje, nacionalizma i duhovnih snaga, nacija je zapravo sastavni deo društva i istorijskog je porekla, pri čemu je nacionalizam posledica nacije, tvrdi češki naučnik Miroslav Hroh (*Miroslav Hroch*) (Hroch 2006: 31). Društvena klasa predstavlja vezu zasnovanu na samo jednoj vrsti odnosa, dok je nacija velika društvena grupa koju odlikuje kombinacija nekoliko vrsta odnosa (ekonomski, teritorijalni, politički, verski, kulturni, jezički i drugi) (Hroch 2006: 33).

U naučnoj terminologiji na engleskom jeziku se pojam *nacija* preklapa sa pojmom *država*, što navodi na zaključak da je nacija određena državom, sa čime se slažu i autori kao što su Rokan (*Stein Rokkan*), Tili (*Charles Tilly*) i Snajder (*Louise Snyder*) (prema Hroch 2015: 25). Međutim, Miroslav Hroh primećuje da su neki autori jednostavno odustali od definicije pojma *nacija* (*narod*), kao i to da su politikolozi i sociolozi skloni subjektivizmu prilikom definisanja ovog pojma, dok pristalice teze da je nacija proizvod nacionalizma svoju teoriju temelje na radovima Ernesta Gelnera (*Ernest Gellner*) i Benedikta Andersona čime analizu simplifikuju i izmeštaju iz konteksta (prema Hroch 2015: 15). Autor koji se, na drugoj strani, osloni na tvrdnju da je nacija objektivni entitet, biva optužen za primordijalizam i esencijalizam (Hroch 2015: 29). Stoga u teoriji Entonija Smita nacija nije ni primordijalna, ali ni potpuno moderna tvorevina, iako ima veze sa pojavom kapitalizma (Smith 1986: 3). Kao jezgro formiranja modernih nacija Smit određuje etničku grupu ili *ethnie* koja postoji u svim fazama istorije (Smith 1986: 32).

Čuveni engleski naučnik Erik Hobsbom konstatuje da nacija nije ni iskonska ni nepromenljiva, već novija pojava i da nacije bivaju konstruisane *odozgo*, ali ne mogu da se shvate ukoliko se ne analiziraju *odozdo* (Hobsbawm 1990: 9–10). Zato ne postoje objektivni kriterijumi za postojanje neke nacije (Clewing 2001: 188) i jezik nije svojstvo po kojem se prepoznaje nacija, jer se svuda govori više jezika koji pretenduju na to da postanu standardizovani. U skladu s tim je moguće zaključiti da su nacije nastale političkom samovoljom, pljačkom, intrigama vladara, uticajem ekonomskih interesa, kao i kombinacijom nasilja i slučajnosti (Llosa 2000: 55). To potvrđuje i autor Berk: „The idea of a people is the idea of a corporation. It is wholly artificial, and made, like all other fiction by common agreement”⁶ (Burke 1791: 82–85). Pošto rekonstrukcija zajedničkog biološkog porekla nije moguća, koriste se dopunski kriterijumi kao što su jezik, religija, kultura i istorija i svi oni su subjektivni (Sundhaussen 1997: 80). Nacionalnost nije objektivno zadata, već je stvar samoodređenja (Kordić 2010: 194) i nastanak nacije se svesno zamagljuje (Kordić 2010: 201). Do sličnog rezultata u procesu analize dolazi i poljski naučnik Kamusela: „In a nutshell, „nation” is an ascriptive label arbitrarily applied to selected human groups [...] hence I call this process arbitrary, because it is entirely dependent on the discretion of the decision makers and not connected to some objective earlier agreed upon criteria”⁷ (Kamusella 2009: 32).

⁵ „Zapravo su sve zajednice veće od primordijalnih sela sa vizavi kontaktom (a možda čak i one) zamišljene.” (preveo M. S)

⁶ „Koncept naroda (nacije) funkcioniše kao koncept korporacije. Potpuno je veštački, i kao i svaka fikcija, zasniva se na opštem konsenzusu.” (preveo M. S)

⁷ „Ukratko, *nacija* je proizvoljna odrednica koja se arbitrarno primenjuje na odabrane grupe ljudi [...] stoga taj proces nazivam arbitrarnim, zato što u potpunosti zavisi od odluke vlastodršca i nije u vezi sa unapred određenim objektivnim kriterijumima.” (preveo M. S)

Poimanje pojma *nacija* nije isto u svim delovima Evrope; razlog za to leži u njihovom istorijskom razvoju. U francuskoj *Deklaraciji o pravima čoveka i građanina* (1795) se navodi da je svaki narod nezavistan i suveren, bez obzira na broj pripadnika i veličinu teritorije; ipak, u toj deklaraciji nema definicije pojma *narod* (Hobsbawm 1990: 19). Potrebno je dodati i to da su vođe Francuske revolucije bile neprijateljski nastrojene prema nacionalnom elementu i da je odlučujući bio građanski faktor, koji je isključivao presudnost odrednica kao što su jezik i etnička pripadnost, baš kao i u Sjedinjenim Američkim Državama (Hobsbawm 1990: 19–20). Upravo te okolnosti definišu fundamentalnu razliku između poimanja pojma *nacija* (*narod*) u zapadnoj i srednjoj Evropi: „In contrast to the ideas of the French Revolution which imbued Frenchman (citoyens) with the essence of the political nation, romantic nationalism in Germanic central Europe distinguished peoples or nations (Völker) exclusively in terms of linguistic affinities”⁸ (Orton 1978: 1).

Bez obzira na to da li je nacija objektivni ili subjektivni entitet i da li je nastala kao posledica nacionalizma ili ne, ona u svom formiranju ima dve radikalno različite početne pozicije: *državu-naciju* (*state-nation*) i *etničku grupu* (Hroch 2015: 50). Teodor Šider (*Theodor Schieder*) odlazi korak dalje i prepoznaje tri modela stvaranja nacija u Evropi: 1) *države-nacije* (*state-nations*) zapadnog tipa (Engleska, Francuska) koje su stvorene internim revolucijama i reformama, 2) *nacije-države* (*nation-states*) nastale ujedinjenjem jezički i kulturno bliskih entiteta (Nemačka i Italija) i 3) nacije nastale fragmentacijom supranacionalnih multietničkih država (Schieder 1991: 110–111). Majkl Man (*Michael Mann*) nezavisno od Šidera dolazi do sličnog zaključka: postoje društva (narodi) koja su ojačala svoje države (Engleska, Francuska), koja su napravila svoje države (Nemačka) i ona koja su nastala raspoređivanjem postojećih država (Mann 1993: 218–219). U *državama-nacijama* (za razliku od drugih modela) svest o jednom narodu (naciji) kod vladajuće klase postoji od srednjeg veka, pri čemu je identifikacija vladajućih slojeva sa narodom bila pokrenuta činjenicom da je staro društvo zasnovano na privilegijama i nejednakostima (patrijarhalni, feudalni i staleški sistem) počelo da se dezintegriše (Hroch 2015: 375–376, 377).

2.1. ELEMENTI NACIJE

Najčešći atributi nacionalnosti su zajedničko poreklo, jezik, teritorija, politički entitet, običaji, tradicije i religija (Kohn 1946: 13–14), smatra jedan od najvećih proučavalaca nacije i nacionalizma, Hans Kon (*Hans Kohn*). Ipak, uz sve objektivne faktore je najvažniji onaj subjektivni – volja da se bude deo nacije (Kohn 1946: 15). Nacija se formira odlukom da se formira nacionalnost i stvara se od političkih i etnografskih elemenata kojima je nacionalizam udahnuo život (Kohn 1946: 15, 16), pošto je pre pojave modernog nacionalizma kohezivni faktor u državama Evrope bila vladajuća dinastija (Kohn 1946: 17).

Entoni Smit izdvaja šest elemenata koji određuju već pomenuti večni *ethnie* kao nukleus nacije: zajedničko ime, zajednički mit o nastanku, zajedničku istoriju, zajedničku kulturu, vezu sa određenom teritorijom i osećaj zajedništva (Smith 1986: 30). Ipak, Smit dopušta mogućnost odsustva nekog od nabrojanih elemenata u okviru određene *ethnie* grupe tokom istorije: predmoderna etnička grupa je retko imala ekonomsko jedinstvo pošto je bila podeljena na sela ili klanove koji su bili samoodrživi, dok je, na primer, slovačkoj grupi falio osećaj zajedništva, iako ju je još od 18. veka povezivalo nekoliko spomenutih elemenata (Smith 1986: 30, 31). Smit navodi i pet *tipičnih* struktura i elemenata etničke grupe: 1) velika grupa seljaka i zanatlija u selima i malim gradovima koja je predmet raznih ograničenja sloboda (kuluk, kmetstvo, getoizacija, podela na kaste i slično) i vezana je za lokalne manifestacije narodne kulture (jezik, legende, ruralni običaji, obredi, nošnja, muzika i slično), 2) male grupe u administrativnim prestonicama i velikim urbanim centrima koje se nadmeću za vlast (vladari, birokrate, plemstvo), 3) kler koji pokušava da monopolizuje verski život zajednice, 4)

---

⁸ „Za razliku od ideja Francuske revolucije koje su prožele Francuze (*citoyen*) esencijom političke nacije, romantični nacionalizam u germanskoj centralnoj Evropi je razlikovao narode i nacije (*Völker*) isključivo u okviru lingvističkih pripadnosti.” (preveo M. S)

baza mitova i sećanja, vrednosti i simbola (koji objašnjavaju i izražavaju percepciju zajednice, njeno poreklo, razvoj, budućnost i mesto u kosmičkom poretku) koja se manifestuje kroz obrede, artefakte i zakone koji vezuju zajednicu za nebeski panteon i tlo, i najzad 5) komunikacija putem prenošenja i socijalizacije koja je zasnovana na bazi mitova, sećanja, vrednosti, opštih simbola, obreda, svetih tekstova i simbola u umetnosti i oblačenju, kao i na usmenoj tradiciji, edukativnom sistemu i vojnoj službi (Smith 1986: 42).

Miroslav Ržadek (*Miroslav Ržadek*) kao najvažnije karakteristike jednog naroda vidi zajednički jezik, kulturu, istoriju, teritoriju i ponekad i religiju. Narod spaja ista kultura, a kulturu čini isti sistem ideja, znakova, asocijacija i način komunikacije i ponašanja (Ržadek 2017: 466). Dva čoveka pripadaju istom narodu ako se međusobno prepoznaju kao pripadnici istog naroda, zaključuje i Ernest Gellner (Gellner 1983: 7). Miroslav Hroh smatra da pripadnike jedne nacije povezuje zajednička komunikacija i budućnost (objektivni element), kao i to da sebe vide kao članove određenog naroda (subjektivni element) (Hroh 2015: 24). On iz celokupne teorije o formiranju nacije dodatno izdvaja pet zajedničkih elemenata: 1) istoriju, 2) jezik i etničku pripadnost, 3) modernizaciju (obrazovni sistem, političku i socijalnu emancipaciju), 4) borbu između društvenih klasa i 5) emocije i identitet (Hroh 2015: 45–46). Ovaj češki naučnik ističe i to da se često na ove elemente gleda kao na celinu van konteksta i da se previđa osnovna razlika između ovih elemenata u već formiranim državama i ovih elemenata u nacionalnim pokretima koji nemaju svoju državu (Hroh 2015: 48–49).

Moguće je, dakle, zaključiti da je ljubav prema domovini konstrukcija, jer običan čovek ne poznaje celu teritoriju svoje zemlje i može da voli samo ono što poznaje: rodno selo ili grad. Ljubav prema domu i porodici je konkretna, a prema naciji apstraktna pojava. Identifikacija sa životima i aspiracijama miliona ljudi koje nikada nećemo sresti na teritoriji koju nikada nećemo u celosti obići, kvalitativno je drugačija od ljubavi prema porodici i domu, konstatuje Hans Kohn (Kohn 1946: 8, 9). Moderni svet je svet nacija, jer su čak i federacije uglavnom zasnovane na nacionalnom principu (Smith 1986: 129), a nacija predstavlja proizvod administrativne, ekonomske i vojne reorganizacije, ali i revolucije u obrazovnim sistemima i uvođenja standardnog (službenog) jezika. Tamo gde nije bilo standardnog jezika da prenese narodne mitove, on je stvoren; primer za to je delovanje Ljudovita Štura i konstruisanje slovačkog standardnog jezika (Smith 1986: 136). Jezik je jedan od osnovnih i najvažnijih elemenata nacije (naroda) koji je posebno u centralnoj i jugoistočnoj Evropi igrao (i dalje igra) značajnu, ako ne i odlučujuću ulogu u određivanju granica pojedinih država. Uprkos tome je nužnost podudaranja državnih sa etnografskim i lingvističkim granicama ipak novija ideja (Kohn 1946: 17) svojstvena jednom konceptu – nacionalizmu.

2.2. POZICIJA JEZIKA U TEORIJAMA O NACIONALIZMU

„Nationalism is not the awakening of nations to self consciousness: it invents nations where they do not exist”⁹ (Gellner 1964: 169).

Naučni termin *nacionalizam* pojavljuje se u drugoj polovini dvadesetog veka i uglavnom ima negativnu konotaciju (Hroh 2015: 15–16). On je, pre svega, stanje svesti koje je sve prisutnije posle Francuske revolucije (Kohn 1946: 10–11) i nije proizvod *većnih* i *prirodnih* zakona, već određenih društvenih faktora u određenoj fazi istorije (Kohn 1946: 6). Nacionalnosti (i nacionalizmi) su promenljivi, fluktuiraju (Kohn 1946: 13) i moraju da budu potvrđeni kao politički entiteti (države) da bi ljudi imali osećaj nacionalnog identiteta (Reynolds 2013: 17). Erik Hobsbawm se slaže sa Gellnerovom definicijom nacionalizma (Hobsbawm 1990: 9): „Nationalism is primarily a political principle, which holds that the political and the national unit should be congruent”¹⁰ (Gellner 1983: 1). Do istovetnog zaključka dolazi i američki naučnik Majkl Hechter (Hechter 2000). Međutim, broj

⁹ „Nacionalizam nije buđenje nacija koje postaju svesne sebe: on stvara nacije tamo gde one ne postoje.” (preveo M. S)

¹⁰ „Nacionalizam je prvenstveno politički princip prema kojem politička i nacionalna jedinica moraju da se podudaraju.” (preveo M. S)

potencijalnih nacija daleko prevazilazi broj mogućih država, što proizvodi mnogo nezadovoljnih nacionalizama (Gellner 1983: 2).

Prema Miroslavu Hrohu postoje tri evaluacije nacionalizma: 1) negativna (i najstarija) vezana za sintagmu *buržoazni nacionalizam* (koju su koristile i koriste socijaldemokrate i komunisti da opišu način na koji buržoazija pokušava da vlada masama), 2) pozitivna i negativna prema kojoj nacionalizam ima lice boga Janusa, što znači da postoje i pozitivne strane nacionalizma, kao što su uloga u stvaranju države i ljubav prema narodu (sovjetska ideologija je kasnije napravila poddelu na buržoazni nacionalizam kao nešto negativno i patriotizam kao pozitivnu osobinu) i 3) neutralna, koja podrazumeva naučni pristup analizi nacionalizma svojstven autorima kao što su Karlton Hejs (*Carlton Hayes*) i već pomenuti Ernest Gellner i Benedikt Anderson (Hroch 2015: 30–31).

Nacionalizam koristi neke od najstarijih i najprimitivnijih osećanja čoveka prema mestu rođenja, vlastitom jeziku, običajima i hrani. Ona su mu razumljiva i čine da se oseća kod kuće, ali i superiorno u odnosu na ostale narode, dok je sve strano nerazumljivo i zato predstavlja pretnju (Kohn 1946: 4–5). Međutim, upravo nepoverenje prema strancima stvara veću koheziju u grupi (Kohn 1946: 5). Moguće je konstatovati da su u starom veku samo kod Jevreja i Grka primetne jasne crte nacionalizma (Kohn 1946: 29); mnogo kasnije je taj nacionalizam Starog zaveta oživela reformacija, posebno kalvinizam (Kohn 1946: 19). Moderni nacionalizam je nastao u 18. veku i proširio se na ceo svet, pri čemu je period inkubacije trajao od starog veka do Francuske revolucije koja mu je dala pokretačku snagu (Kohn 1946: vii, 3). Zato istoričar Tejlor (*A.J.P. Taylor*) zaključuje da je Napoleon pokrenuo nacionalizme Evrope (Tejlor 2001: 40). Treći stalež (obuhvatao je sve koji nisu pripadali plemstvu i višem sveštenstvu) u Francuskoj je skrenuo pažnju na život naroda, njegov jezik i njegovu umetnost i postao moćan i u Velikoj Britaniji i SAD. Njegov uticaj je bio najvidljiviji u ekonomiji; tamo gde je snaga trećeg staleža bila slabija (Nemačka, Italija i slovenske teritorije), njegova je delotvornost manifestovana na polju kulture (književnost, jezik, istorija i folklor) (Kohn 1946: 3, 4). Takav kulturni nacionalizam je uporedo sa jačanjem trećeg staleža u tim društvima evoluirao u želju za stvaranjem država (Kohn 1946: 4). Osnovni ideal nacionalizma je centralizovana vlast na velikoj teritoriji (Kohn 1946: 4), što dokazuje činjenica da je Francuska revolucija nasledila centralizatorske tradicije kraljeva, ali im je dodala i novi duh i dotada nezapamćenu koheziju, na osnovu čega Hans Kon zaključuje da je nacionalizam nezamisliv bez modela države koji nastaje između 16. i 18. veka (Kohn 1946: 4). Entoni Smit se donekle slaže sa modernistima da nacionalizam nastaje u kasnom 18. veku i da je nacionalna država moderna tvorevina 19. veka. Međutim, podloga za stvaranje nacionalnih država je, smatra Smit, sistem koji je uspostavljen Vestfalskim mirom posle Tridesetogodišnjeg rata (Smith 1986: 11).

Ipak, nacionalizam nema preterano duboke korene u psihi čoveka i predstavlja organizovanje grupa ljudi u velike, kulturno homogene zajednice sa centralizovanim sistemom obrazovanja (Gellner 1983: 35). On nije *buđenje* naroda, već posledica nove forme socijalne organizacije koja je zaštićena od strane države i zasnovana na obrazovanju (Gellner 1983: 48). Ovaj koncept predstavlja kristalizaciju novih političkih jedinica shodno novim okolnostima i koristi sirov materijal kulturnog i istorijskog nasleđa koje prethodi pojavi nacionalizma (Gellner 1983: 49). *Buđenje* naroda i njihovo pretvaranje u države je slaba tačka nacionalizma, budući da najveći broj potencijalnih nacija ne uspeva da stvori svoje države, jer snagu tom *buđenju* uvek daje stepen njihove industrijalizacije (Gellner 1983: 49). Nacionalizam stvara narode, a ne obratno; on stvara kulture za koje onda tvrdi da ih štiti od propasti (Gellner 1983: 55–56). Model i podlogu za svoju realizaciju pronalazi u životu seljaka (*Volk*) (Gellner 1983: 57). U tom procesu nastoji da eliminiše visoku stranu kulturu, ali je ne zamenjuje starom lokalnom niskom (nerazvijenom) kulturom, već pokušava da stvori svoju visoku kulturu koja je u vezi sa narodom – zato žene u Pešti u 19. veku idu u operu u narodnoj nošnji (Gellner 1983: 57). Entoni Smit prihvata pretpostavku da su narodi i nacionalizmi postojali u svim periodima istorije, ali osporava univerzalnost tih pojava (Smith 1986: 12–13) i zaključuje da u agrarnom društvu nije bilo uslova za nastanak nacionalizma, jer je ono bilo stratifikovano i društveno imobilno (Smith 1986: 69). Carstva, kraljevstva i vojvodstava su stvorena da obezbede bogatstvo i privilegije za male klase, koje su stepenom kulturnog razvoja bile jasno odeljene i obeležene u odnosu na proizvođače sredstava za život (Smith 1986: 69).

Procesi koji su omogućili pojavu nacionalizma su: demokratizacija političkog života, modernizacija administracije i povećana socijalna mobilnost građana (Hobsbawm 1990: 110). U tom kontekstu Ernest Gellner prepoznaje tri faze u istoriji čovečanstva: predagrarnu, agrarnu i industrijsku (Gellner 1983: 5). Ovaj naučnik konstatuje da u predmodernom agrarno-pismenom društvu nije bilo mesta za narod ili nacionalizam, pošto su proizvođači hrane bili odvojeni od vlasti. Nasuprot tome moderna društva zahtevaju kulturnu homogenost da bi mogla da funkcionišu, čime se stvara prostor za pojavu nacionalizma, budući da im je potrebna pokretna, pismena i tehnički osposobljena populacija koju može da obezbedi samo moderna država upotrebom objedinjenog i centralizovanog obrazovnog sistema. Rezultat pojave moderne države je migracija stanovništva u gradove i borba za resurse između starosedelaca i pridošlica (Smith 1986: 8–11). U skladu sa tim Ernest Gellner prepoznaje važnost unifikovane komunikacije u takvim uslovima, odnosno stvaranje standardizovanog jezika: „To sum up this argument: a society has emerged based on a high-powered technology and the expectancy of sustained growth, which requires both a mobile division of labour, and sustained, frequent and precise communication between strangers, involving a sharing of explicit meaning, transmitted in a standard idiom and in writing when required”¹¹ (Gellner 1983: 33–34).

Potrebno je pomenuti i primordijalističke teorije koje brane tezu da narodi i nacionalizam postoje oduvek (pre svih *Edward Shils*), jer su veze posredstvom jezika, religije, rase, etničke pripadnosti i teritorije prirodni deo istorije i integralni deo ljudskog iskustva (prema Smith 1986: 12). Varijacije ove teorije obuhvata i sociobiološka teorija, prema kojoj etnička pripadnost zapravo označava prošireno srodstvo koje je odvajkada uobičajeno sredstvo za opstanak i postizanje ciljeva grupe (Smith 1986: 12). Prema sociološkoj verziji ove teorije su jezik, rasa, etnička pripadnost i teritorija osnovni organizacioni principi i veze u udruživanju ljudi kroz istoriju (Smith 1986: 12). Dakle, bez obzira na brojnost i raznovrsnost teorija koje objašnjavaju nacije i nacionalizam, postaje jasno da je pojam *jezik* njihov neizostavni deo.

2.3. FORMIRANJE NACIJE I PRETVARANJE U DRŽAVU

„Nationality is formed by the decision to form a nationality”¹² (Kohn 1946: 15).

U periodu između šesnaestog i osamnaestog veka feudalni sistem počinje da slabi i istovremeno nacionalni identiteti počinju da jačaju (García 2011: 669). Obris moderne države počinju da se pojavljuju upravo u to vreme (Patten 2006: 224). Prema prvom modelu stvaranja nacija, treći stalež je ustao protiv vladajućih staleža i proglasio se za predstavnika naroda (Hroch 2006: 36–37). Ovaj model nije univerzalno primenjiv, pošto su negde stare vladajuće klase zamenjene buržoazijom (ili su se pretvorile u buržoaziju), koja je vremenom postala protivnik nacionalnih pokreta, pa su ti pokreti na taj način dobili dva neprijatelja – staru vladajuću klasu i novu buržoaziju. Drugi model nastanka nacija je upravo posledica sukoba između predstavnika nacionalnih pokreta sa starom vladajućom klasom i buržoazijom (Hroch 2006: 36–37). Prema prvom modelu su formirane Francuska, Engleska, Španija, Nemačka i Danska (Hroch 2006: 36–37), dok je drugi model primenjiv na narode koji nisu imali vladajuću klasu i kojima je uglavnom vladala strana nacija. Ovaj drugi model se dodatno deli na tri tipa koji obuhvataju narode: a) koji su postojali kao etnička i istorijska, ali nikada kao politička jedinica, b) koji nisu imali ni kulturnu tradiciju, ni književni jezik i c) koji su nekada bili političke jedinice, imali vladajuću klasu i u jednom trenutku izgubili političku nezavisnost (Hroch 2006: 37).

Nacije ne nastaju same od sebe, nego ih prave države i nacionalisti (Gellner 1999: 10). Nacionalizmi u devetnaestom veku čine sve da predstave naciju kao nešto prirodno i oduvek

---

¹¹ „Da rezimiramo ovu raspravu: pojavljuje se društvo zasnovano na moćnoj tehnologiji i očekivanju neprekidnog rasta, koje istovremeno zahteva i pokretnu podelu rada i neprestanu, čestu i preciznu komunikaciju među neznancima, što rezultira deljenjem eksplicitnog značenja signala koje se prenosi standardnim idiomom, ali i u pisanoj formi kada je to potrebno.” (preveo M. S)

¹² „Nacionalnost se formira odlukom da se formira nacionalnost.” (preveo M. S)

postojeće; stoga su svi nacionalizmi sveta koristili (i koriste) metaforu o naciji koja spava i čeka da je nešto probudi, pri čemu se i nacija i jezik istovremeno veštački stvaraju uz tvrdnju da su oni večni i praiskonski organizmi (Blum 2002: 14–15). Autor Brenan dolazi do zaključka da su nacije izmišljene konstrukcije čije postojanje zavisi od fikcije u kojoj dominantnu ulogu igra književnost (Brennan 1993: 47). Ovu konstataciju potvrđuju i istorijske ličnosti koje su direktno učestvovala u stvaranju modernih nacija: Maršal Pilsudski (*Józef Piłsudski*) (prvi predsednik Poljske), tvrdio je da država stvara narod, a ne narod državu, što savršeno ilustruje i govor Masima d'Azolja (*Massimo d'Azeglio*) (pijemontskog državnika) na prvom zasjedanju italijanskog parlamenta u kojem je on konstatovao da je, pošto je stvorena Italija, sada potrebno stvoriti i Italijane (prema Hobsbawm 1990: 44–45).

Naciju može da stvori intelektualna elita neke manjine na području određene države koja ima svoje ekonomske i društvene ambicije. Ona to čini pošto veruje da će joj nastanak suverene nacionalne države omogućiti realizaciju tih ambicija i doneti funkcije, privilegije i eliminaciju konkurencije koju predstavlja strana intelektualna elita (Esbach 2000: 72, Gellner 1999: 64–65). Borba za naciju je, zapravo, borba za hegemoniju u kojoj jedna grupa ljudi tvrdi da govori u ime čitave nacije (naroda) i da predstavlja njeno jezgro (Billig 1995: 27). Nacionalni suverenitet u gotovo svim slučajevima samo malom delu stanovništva donosi neposredne prednosti (elita), dok srednji sloj u pojedinim slučajevima profitira od mesta stvorenih u birokratiji; mase ostaju isključene iz tih procesa (Esbach 2000: 102).

Ernest Gellner prepoznaje spomenute tri faze u istoriji čovečanstva: predagrarnu, agrarnu i industrijsku (Gellner 1983: 5). U agrarnom društvu razlikuje dve vrste država: lokalne zajednice sa sopstvenom upravom (gradovi-države, seljačke zajednice) i velika carstva (Gellner 1983: 13). Dodaje i to da posebna podfaza ovog procesa, agrarno-pismena zajednica, zahvata pet milenijuma društvenog razvoja (Gellner 1983: 14). U ovoj agrarno-pismenoj zajednici vladajuću klasu čini manjina koja je čvrsto odvojena od direktnih proizvođača sredstava, seljaka (Gellner 1983: 9). Ona može da se подели na nekoliko specijalizovanih slojeva: ratnike, kler, upravljače i građane. Gellner primećuje da se u agrarnom društvu razlike između svih slojeva naglašavaju, što navodi na zaključak da isticanje homogenosti (što je odlika nacionalizma) u takvom društvu nije poželjno. Zato ovaj naučnik konstatuje da nacionalizam nije mogao da nastane u agrarnom periodu u kojem postoji i veliko insistiranje na naglašavanju razlika između liturgijskog jezika i vernakulara koje su služile za to da pokažu razliku između pismenog klera i nepismenih laika (Gellner 1983: 10–11). Deljenje na slojeve u agrarno-pismenim društvima (horizontalna diferencijacija) i stvaranje oštrih granica između tih slojeva činilo je vladajući stratum neizbežnim, trajnim i prirodnim (Gellner 1983: 11). Na drugoj strani, industrijsko društvo ovu vrstu razlika pravi između naroda, a ne klasa (što je protivno Marksovoj teoriji) (Gellner 1983: 12). Faktori koji određuju političke granice u agrarno-pismenom društvu su drugačiji od onih faktora koji određuju kulturne granice; kler ponekad pokazuje nameru da proširi kulturne granice, država ponekad ide u krstaške ratove, ali to nije trajno stanje agrarno-pismenog društva koje teži petrifikaciji odnosa (Gellner 1983: 12).

Važan faktor u stvaranju država jeste centralizacija moći, unifikacija pravnog sistema i etabliranje standardnog jezika. Nijedna država u Evropi 1770-tih godina nije bila centralizovana (unifikovana): Engleska, Škotska i Vels su imali različite pravne poretke, Irska zasebni parlament, dok je Francuska bila lingvistički raznorodna (Judson 2016: 49). Upravo je Francuska načinila odlučujući korak smerom ka unifikaciji i krajem 18. veka započela proces formiranja nacije, dok je, na primer, južnoslovenske narode u to vreme činilo seljačko stanovništvo koje se identifikovalo sa seoskom zajednicom, vlasnikom zemlje, religijom, možda carem, ali ni sa kakvom nacijom (narodom) (Mappes-Niedek 2005: 125). Moderna država dobija oblik u vreme Francuske revolucije, jer se uspostavljaju institucije i počinju da važe isti zakoni u državi koja vlada određenom teritorijom (Hobsbawm 1990: 80). Prvi put se *Francuska* kao zaseban entitet pominje u 13. veku; njene granice su određene već u osmom veku (Hroch 2015: 65). *Francizacija* Francuske traje stolicima i do 18. veka ona postaje jedinica sa relativno homogenom kulturom i bogatim i razvijenim književnim jezikom. Zahvaljujući centralizovanoj administraciji i sistemu naplate poreza svi stanovnici znaju u kojoj državi žive i ko je vladar (Hroch 2015: 65). Narod počinje da dolazi u sve učestaliji kontakt sa predstavnicima države kao što su poštar, policajac i učitelj, ali i sa obavezama koje nameće država, kao što su popisi i odlazak u vojsku (Hobsbawm 1990: 81). Birokratizacija države neminovno vodi

njenoj centralizaciji, koja onda nameće pitanje jednog jezika na kojem će se odvijati komunikacija između države i njenih građana (Hobsbawm 1990: 83). U poslednjoj trećini 19. veka postaje jasno da je demokratizacija društava (pretvaranje podanika u građane) neizbežna, jer uloga pojedinca (građanina) postaje sve važnija za državu, posebno kada je potrebno da on za nju ratuje (Hobsbawm 1990: 83). Iako je u Francuskoj treći stalež u borbi za svoju poziciju uspeo da se uzdigne na nivo nacije, integracija u jedan politički narod bila je dovršena tek za vreme vladavine Napoleona III koji je na vlasti bio od 1848. do 1852. godine kao predsednik, i od 1852. do 1870. godine kao car (Hroch 2015: 176).

U slučaju Engleske je odlučujući faktor ujedinjenja bila anglikanska crkva i definisane fizičke granice. Britanski identitet su kasnije prihvatili Vels i Škotska (Hroch 2015: 66). Nemačka nacija nastaje polovinom 19. veka zaslugom političara; do tada postoje samo Prusi, Bavarci, Vestfalci ili Saksonci (Kordić 2010: 233). Španska država svoje obrise dobija posle Rekonkiste i centralizacije, slično je i sa Portugalijom (Hroch 2015: 67). Holandija je jedina država-nacija koja je etablirana u drugoj polovini 16. veka, i to posle revolucije koja je ujedinila nezavisne entitete uz važnu ulogu kalvinističke crkve (Hroch 2015: 68). Zaokret elita prema nacionalizmu u nabrojanim državama-nacijama je zapravo pokazao njihovu zainteresovanost za učešće u političkom životu i razbijanje okoštalih političkih sistema (Hroch 2015: 68, 175–176).

Veliki uticaj na stvaranje modernih nacionalnih država odigrala je promena ekonomskih odnosa na globalnom nivou. Agrarno društvo je bilo stabilno, dok je industrijsko nestabilno i podložno transformacijama (Gellner 1983: 63). Iako su koreni industrijalizacije društva teško objašnjivi (Gellner 1983: 19), ona je omogućila konstantnu društvenu mobilnost i podelu rada (Gellner 1983: 32). Ranu industrijalizaciju društva odlikuje i naglo povećanje ukupnog broja stanovnika, brza urbanizacija, migracija radne snage, stvaranje globalne ekonomije i unutrašnja centralizacija političkih jedinica (Gellner 1983: 42). Kapitalistička masovna proizvodnja počinje da premašuje potrebe lokalnih tržišta (Hroch 2006: 34), što je 19. veku internacionalizovalo ekonomije, za razliku od perioda između 16. i 18. veka, kada su one bile ograničene na teritorije pojedinačnih država (Hobsbawm 1990: 25). Nacionalni pokreti su u tom kontekstu bili druga strana kapitalističke evolucije, a nacionalna mržnja samo transformisana klasna borba (Jászi 1929: 176). Buržoazija je naglašavala nacionalne razlike da bi ljudi zaboravili da je radnik uvek radnik, bez obzira na to da li je on Nemač ili Čeh (Jászi 1929: 286).

U periodu između 1830. i 1850. godine se povećava birokratski aparat u celoj Evropi, uz napomenu da se srednja klasa probija u najviše birokratske i vojne ešalone evropskih država (Austrija je zgodan primer: srednja klasa 1804. godine ne učestvuje u birokratskom aparatu, dok dvadeset pet godina kasnije čini 27% procenata, a 1859. godine čak 55% birokratskog aparata). Benedikt Anderson zaključuje da je buržoazija prva klasa koja je postigla koheziju zasnovanu na konceptu zamišljene političke zajednice (Anderson 1999: 76–77). Takođe i većina marksističkih teoretičara brani tezu da su ekonomski odnosi bili najvažniji i odlučujući preduslovi za oblikovanje moderne nacije. Miroslav Hroch smatra da ti preduslovi nisu bili jedini faktori, iako primećuje da je razvoj jezika i kulture određen razvojem ekonomskih odnosa (Hroch 2006: 33). Problem sa svim navedenim teorijama predstavlja činjenica da teoretičari polaze od pretpostavke da su svi učesnici razmišljali i delovali isključivo u okviru tržišta i ekonomije, pri čemu su zanemarili iracionalnost mase (koja je zasigurno slutila da je bolje biti deo velikog tržišta, ali je ipak tražila nezavisnu nacionalnu državu), kao i proračunatost političara koji su stvaranjem manjih jedinica eliminisali stranu konkurenciju spremnu da se sa njima nadmeće za vlast.

Stoga industrijalizacija i rast pismenosti nemaju veze sa stvaranjem nacionalnih država u svim slučajevima kao što to tvrde Gellner, Anderson, Tili i Hehter (Feinstein i Wimmer 2010: 764). Francuska i Američka revolucija su rodile ideju moderne nacionalne države kao nezavisne jedinice sa ustavom i vladom koja će raditi u korist ravnopravnih građana (Feinstein i Wimmer 2010: 764). U to vreme su države u ostatku sveta bile zasnovane na principu legitimiteta, nasleđivanja ili su bile teokratije (Feinstein i Wimmer 2010: 764). Na pitanje zašto je većina modernih država postala nacionalna, autori Fejnštajn i Vimer odgovaraju da su nacionalni pokreti u određenim slučajevima bili imitacija procesa u uspešnim prvim nacionalnim državama u kojima su etablirani režimi oboreni postepenom mobilizacijom masa. Zato zaključuju da Gellnerov i Andersonov model ekonomske i

kulturne modernizacije nije primenjiv na stvaranje svih nacionalnih država (Feinstein i Wimmer 2010: 785).

Tokom druge decenije 19. veka je model suverene nacionalne države baziran na primerima Francuske i SAD bio spreman za kopiranje (Anderson 1999: 81); u periodu između 1880. i 1914. godine je došlo do nezapamćenih masovnih migracija unutar država i među njima (Hobsbawm 1990: 91), da bi kasnije imperijalizam i borba za prevlast među velikim silama dovela do Prvog svetskog rata i do procvata i bujanja nacionalizama i nacionalnih aspiracija, jer ništa ne pokreće nacionalizam kao međunarodni konflikt (Hobsbawm 1990: 91).

2.4. ULOGA ETNOLINGVISTIČKOG NACIONALIZMA U STVARANJU DRŽAVA SREDNJE EVROPE

„The people [...] who lacked a codified language and literature [...] could not achieve full nationhood”¹³ (Orton 1978: 1).

Ukoliko pretpostavimo da su primordijalističke teorije tačne i da određeno osećanje nacionalne pripadnosti ipak postoji i pre rođenja modernog nacionalizma (nekad jače, nekad slabije, ali uglavnom nesvesno i neartikulirano), čak su i u tom slučaju pripadnici tih potencijalnih nacija retko svesni da govore istim jezikom. Hans Kon odlično primećuje da to zapravo nikada nije isti jezik, već dijalekti (odnosno vernakulari prema Haugenovoj klasifikaciji), koji su često bili nerazumljivi stanovniku susedne provincije. Zato zaključuje da jezik do pojave modernog nacionalizma nikada nije bio politički i kulturni faktor (Kohn 1946: 5–6). To navodi na pretpostavku da su standardni jezici (jezici nacija) gotovo uvek poluveštačke tvorevine (a ponekad, kao u slučaju hebrejskog, potpune konstrukcije) i nisu ono što za njih tvrdi nacionalna mitologija – primordijalni osnovi nacionalne kulture (Hobsbawm 1990: 54). Dalje, izdvajanjem i standardizacijom jednog idioma (vernakulara)¹⁴ se ostali srodni idiomi (vernakulari) automatski spuštaju na nivo dijalekta (Hobsbawm 1990: 54). Jezik koji dobije status standardnog jezika kasnije legitimizuje pravo na jezičku i političku autonomiju, odnosno državu. Međutim, problem predstavlja činjenica da su pojmovi kao što su jezik i narod zamagljeni i nedovoljno definisani, što u tom slučaju, na primer, dozvoljava stanovnicima ostrva Vajt pravo i mogućnost da stvore svoju državu ukoliko bi to želeli (Hobsbawm 1990: 6, 8).

Miroslav Hroh napominje da mali broj autora istražuje formiranje nacije kao borbu za moć (navodi imena kao što su *Gale Stokes* i *Wolfgang Kaschuba*), kao i to da izbegavaju upotrebu izraza *moć*, jer on ima negativnu konotaciju (Hroh 2015: 193–194). U tom kontekstu je moguće zaključiti da je renesansa prva pronašla vezu između jezika i politike (moći) (Patten 2006: 225), ali je sveto trojstvo koje čine jezik, narod i država (*lingvistički nacionalizam*) uspostavljeno tek krajem 18. veka (1780-tih godina) (Kordić 2010: 170, Patten 2006: 224). Sledeći vek je bio zlatno doba vernakulara, odnosno leksikografa, gramatičara, filologa i književnika i predstavlja centralnu tačku u stvaranju evropskih nacionalizama (Seton-Watson 1977: 11). Ideja o zasebnom narodu i borba za lingvistička i kulturna prava iznedrila je lidere nacija u okviru malih grupa intelektualaca i agitatora koji su monopolizovali nacionalne pokrete i ideologije pre nego što su one stekle uporište u narodu (Hroh 2015: 202, Reynolds 2013: 17).

Pre 1750. godine je u Evropi bila jača veza između jezika i države, nego između jezika i naroda (Burke 2004: 163). Tek tokom Francuske revolucije pitanje jezika postaje posebno važno, naročito posle 1793. godine, kada počinje da se širi strah od kontrarevolucije; tada je bilo potrebno da se unifikacijom jezika ujedine mase ljudi i spreči nepovoljan ishod Revolucije (Burke 2004: 165). Jakobinci su insistirali na tome da revolucionarna država usvoji mere koje će proširiti znanje

¹³ „Narod [...] koji nije imao kodifikovani jezik i književnost [...] nije mogao da dostigne potpunu državnost.” (preveo M. S)

¹⁴ Terminologija različitih autora koja ne pravi razliku između vernakulara i standardnog jezika će u ovoj studiji biti usklađena sa Haugenovom terminologijom; zato će pojam *vernakular* u zagradi stajati pored izraza *idiom*, *jezik*, *dijalekat* (i sličnih) koji zapravo označavaju vernakulare.

standardnog francuskog jezika na celu zemlju (Patten 2006: 223). Baš u vreme Francuske revolucije su Herder, Fihte i drugi nemački mislioci formulisali teoriju nacionalizma koja etablira jezik kao osnovni uslov za dobrobit naroda i politički legitimitet (Patten 2006: 223). Ova teorija je sadržala i predstavu o čistom, neiskvarenom i prostom seljaku i njegovom jeziku istih osobina – tako jezik počinje da igra značajnu ulogu u nacionalnim pokretima (Hobsbawm 1990: 103–104).

Identifikacija naroda na jezičkoj osnovi je ideološka konstrukcija sa Herderom (1744–1803) kao glavnim prorokom; ona (identifikacija) je književni, a ne objektivni koncept (Hobsbawm 1990: 57). Veza između jezika i naroda je počela da jača u okviru koncepta jedan kralj, jedna vera, jedan zakon, a posebno posle teorije pomenutog nemačkog filozofa prema kojoj je jezik element koji održava narod u životu i prema kojoj dominantne nacije (narodi) ne vladaju u tolikoj meri mačem, koliko kultivisanim jezikom (Burke 2004: 163–164). Herder, najverovatnije tvorac reči *nacionalizam*, optužuje se za stvaranje osnove za teorije agresivnog nacionalizma; on dolazi do zaključka da se identitet nacije ogleda u njenim običajima i jeziku i da svaki narod ima pravo na nacionalnu evoluciju i emancipaciju (prirodno pravo) (Herder 2004: xxii, xxv, xxxvi, Jászi 1929: 258). Herder dalje navodi da bi za otadžbinu trebalo da se bori, proliva krv i umire, što bi ujedno bila čast za svakog patriotu (Herder 2004: 105). U njegovom filozofskom sistemu je osnova naroda jezička zajednica (prema Rak 1994: 113). Pojavljivanjem Herderovog bestslera *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791) (*Ideje za istoriju povesti čovečanstva*) i uticajem te knjige, stvoren je etnolingvistički model nacionalizma koji se posle Bečkog kongresa (1815) širi na istok i sever Evrope (Kamusella 2016: 177). Herder je imao i svoje sledbenike u promovisanju svoje etnolingvističke teorije. Johan Gotlib Fihte (1762–1814) je tvrdio da je zaseban jezik isto što i zaseban narod koji ima pravo na političku autonomiju (Burke 2004: 164). Narod koji izgubi svoj jezik, prestaje da postoji, pisao je još jedan znameniti nemački mislilac, Fridrih Šlegel (1772–1829) (Burke 2004: 164). To istoričara Pitera Berka navodi na konstataciju da je kasni 18. vek prekretnica u poimanju odnosa jezik – narod u korist teorija spomenutih nemačkih filozofa (Burke 2004: 165). Tridesetih i četrdesetih godina 19. veka su i slovenski intelektualci iz Habzburške monarhije bili pod uticajem nemačkog etnolingvističkog nacionalizma (Kamusella 2016: 179), čemu svedoči činjenica da je za Slovene Herder bio *praeceptor Slavorum* (*učitelj Slovena*) (Jászi 1929: 258).

Međutim, Hans Kon primećuje da je Herderov model formiranja nacija koji je zasnovan na jeziku kao ujedinjućem faktoru neupotrebljiv u pojedinim slučajevima i navodi primere Švajcarske i zemalja Latinske Amerike koje nemaju svoje jezike, a ipak sebe vide kao zasebne nacije (Kohn 1946: 14). Do sličnog zaključka dolazi i Berk koji zapaža da model jedan narod – jedan jezik ne može da se primeni u velikom delu Evrope, jer ono što iz centra izgleda kao unifikacija, na periferiji može da deluje kao invazija (Burke 2004: 167). Uprkos svojim nedostacima je tokom revolucija 1848–49. godine ideologija etnolingvističkog nacionalizma etablirana kao nova (moderna) ideologija državnosti, uz isto tako novi socijalizam i demokratiju. Tomaš Kamusela konstatuje da su Italija (1861) i Nemačka (1871) osnovane kao etnolingvističke nacije (Kamusella 2016: 178), kao i to da Nagodbom 1867. godine i Ugarski deo Monarhije postaje etnolingvistička država (Kamusella 2016: 178). Ovaj poljski naučnik tvrdi i da je etnolingvistički nacionalizam i dalje jedina ideja državnosti u srednjoj Evropi koja je shvaćena kao *normalna* i funkcioniše prema već pomenutoj formuli jedan jezik – jedna nacija (narod) (Kamusella 2016: 181). Otuda je i jasno zašto kašupski i šleski (Poljska) i moravljanski i šleski (Češka) ostaju samo dijalekti (ili regionalni jezici), baš kao što je to slučaj i sa dijalektima francuskog jezika (Kamusella 2016: 182). Kamusela nastavlja: „In the framework of ethnolinguistic nationalism, it is not enough that a certain corpus of texts was created on a specific territory occupied today by a nation-state. Only the „scientifically confirmed” genetic connection between the language in these texts and a modern standard language does amount to a „proof” of the belonging of these texts to the literature of a given nation that is housed in this nation-state”¹⁵ (Kamusella 2009: 530).

---

¹⁵ „U okviru etnolingvističkog nacionalizma nije dovoljno da određeni korpus tekstova bude stvoren na određenoj teritoriji koju danas zauzima određena nacija-država. Samo „naučno potvrđena” genetska veza između jezika u tim tekstovima i modernog standardnog jezika „dokazuje” pripadnost tih tekstova književnosti određene nacije koja se nalazi u sklopu te nacije-države.” (preveo M. S)

U kasnom 19. veku raste broj naroda u istočnoj i srednjoj Evropi koji osnovu svog zajedništva vide u kulturi i kodifikaciji narodnog jezika i njegovoj upotrebi u školama (Reynolds 2013: 17). Benedikt Anderson 19. vek prepoznaje kao doba *filološko-leksikografske revolucije* (Anderson 1999: 83) i kapitalizma zasnovanog na pojavljivanju štamparske mašine (*print-capitalism*), koji je stvorio jezike moći (*languages-of-power*), odnosno jezike štampe (*print-languages*). Na stvaranje spomenutih jezika moći, a samim tim i nacija, uticala je interakcija nekoliko faktora, pre svega pojava kapitalizma, tehnologije, ali i redukcija lingvističkog diverziteta (Anderson 1999: 45). Noviji nacionalizmi u periodu 1820–1920. su promenili sliku sveta, pri čemu su jezici štampe (*print-languages*) u razvoju ovih nacionalizama odigrali ključnu ulogu (Anderson 1999: 67).

Etnolingvistički nacionalizam je moguće podeliti na dva tipa: 1) herderovski, prema kojem jezik oblikuje misao i nacionalni karakter i prema kojem je jezik realizacija sopstvene autentičnosti (uniformnost među govornicima dokazuje socijalna kohezija koja stvara društvo i opravdava zahteve za političkim jedinstvom) i 2) centralizatorski, koji tvrdi da jezik služi tome da stvori društvenu koheziju i dozvoli govorniku mogućnost da učestvuje u modernom javnom prostoru, koji predstavlja deo centralizovane države (primer je postrevolucionarna Francuska) (Gal 2011: 33). Oba tipa, međutim, impliciraju monolingvalnost kao prirodno stanje čoveka i naglašavaju opasnost od učenja drugog jezika koji može da ugrozi prvi. Prevedeno u politički kontekst, multilingvalnost postaje opasna jer nagoveštava lojalnost prema najmanje dve države (Gal 2011: 33), što sjajno dokumentuje činjenica da su zapadnjaci koji su posećivali zemlje istočne Evrope diverzitet jezika prepoznavali kao dokaz haotične i nazadne politike (Gal 2011: 34). S obzirom na sve navedeno moguće je konstatovati da su glavni politički ciljevi lingvističkog nacionalizma 19. veka bili: 1) promocija narodnog jezika, 2) razvoj i standardizacija narodnog jezika i 3) stvaranje uslova za dominaciju standardizovanog jezika u svim važnim oblastima komunikacije u okviru određene zajednice (Patten 2006: 223).

2.5. ZAKLJUČAK

Jezik je, dakle, neizostavni i jedan od najvažnijih elemenata u procesu formiranja nacije. Taj jezik, koji spominju gotovo sve teorije o naciji i nacionalizmu, zapravo je standardizovani, unifikovani i nametnuti jezik koji predstavlja najprepoznatljiviji i najkonkretniji ujedinjujući faktor u svim državama, što potvrđuje i Tomaš Kamusela zaključkom da su koncepti *nacija* i *jezik* vrlo slični: „In a nutshell, the terms “nation” and “language” function similarly”¹⁶ (Kamusella 2009: 27, 32). Odsustvo standardnog jezika, odnosno lingvistička raznolikost, postaje relevantna kada počne da ugrožava političko (ideološko) jedinstvo (Weber 1976: 72). Zato iznenađuje činjenica da većina istraživača polazi od pretpostavke da su nacije i narodi, a samim tim i standardni jezici, konstruisani i etablirani na dobrovoljnoj osnovi, iako je po svemu sudeći svaki od tih procesa sproveden prinudom (u najboljem slučaju) ili olakšan pasivnošću zajednice koja nije imala snage da se odupre nametanju standardnog jezika. Ukoliko bi se poslužili primerom Francuske revolucije, treći stalež je u cilju rušenja starog poretka pokušao da mobiliše i objedini što veći broj ljudi na osnovu zajedničkog jezika, porekla, kulture i drugih nabrojanih elemenata. Uprkos tome je kamen temeljac ujedinjenja Francuske ostala – nasilna centralizacija (Weber 1976: 113). S obzirom na to je moguće konstatovati da je centralizacija moći zapravo rast moći; svaka vlast teži najvećem mogućem stepenu centralizovanosti koja mora biti zasnovana na unifikaciji svih elemenata, među kojima je jedan od najvažnijih (ako ne i najvažniji) – jezik.

Uvođenje standardizovanog pravopisa otvara vrata za centralizaciju u političkom životu i obrazovanju; u istoriji je političku centralizaciju najčešće sprovodila država a onu u obrazovanju kler, zbog čega su često ova dva elementa bila u sukobu (upravo to je bio problem Habzburške monarhije). Pisanu reč su, zaključuje Gellner, uveli računovođa i skupljač poreza – eksponenti centralizovane moći, odnosno države (Gellner 1983: 8–9). To primećuje i Tomaš Kamusela: „...written language became the

---

¹⁶ „Ukratko, pojmovi *nacija* i *jezik* funkcionišu na sličan način.” (preveo M. S)

principle tool of creating national cohesion. The construction of homogenous nations would be impossible to achieve without this instrument”¹⁷ (Kamusella 2009: 25).

Dakle, kristalno je jasno da je vrlo važno kako će se jedan jezik zvati. Tako ni *čehoslovački jezik* nije bio samo naziv za jedan jezik, već je ovaj pojam imao i političke, istorijske, društvene, teritorijalne i ekonomske konotacije. Takođe je i svim suparnicima i neprijateljima čehoslovačkog državnog projekta (Mađarima i Nemcima, pre svih) posredno ukazivao na jedinstvo predstavnika intelektualnih elita Čeha i Slovaka u nameri da na kraju stvore svoju državu. Baš zato je svaki pokušaj jezičkog odvajanja koji je dolazio sa slovačke strane među češkim političkim predstavnicima najpre shvatan kao politička odluka, a tek potom kao lingvistička potreba i rešenje. U nastavku istraživanja će biti analizirane početne pozicije i uloge češkog, *čehoslovačkog* i slovačkog jezika u okviru koncepta etnolingvističkog nacionalizma, kao i kategorizacije nacija na države-nacije, nacije-države i etničke grupe kao početne pozicije za stvaranje nezavisne države i standardnog jezika koji joj daje legitimitet.

---

¹⁷ „...pisani jezik je postao osnovno sredstvo za stvaranje nacionalne kohezije. Konstruisanje homogenih nacija ne bi bilo moguće bez ovog instrumenta.” (preveo M. S)

3. POLITIČKA VAŽNOST STANDARDIZACIJE JEZIKA

„A language is a dialect with an army and navy”¹⁸ (Weinrich 1945:13)

S obzirom na činjenicu da je jezik državotvorni element, potrebno je utvrditi kako dolazi do stvaranja standardnog, odnosno književnog ili jednostavno unifikovanog jezika jednog naroda, odnosno nacije. Postojanje jednog, univerzalnog prihvaćenog jezika je od esencijalnog značaja za život i opstanak jedne nacije, kao i za mobilizaciju ljudi ili ponovno pronalaženje nacionalnih identiteta posle određenih historijskih procesa (kao, na primer, posle pada komunističkih režima u istočnoj Evropi) (Skutnabb-Kangas 1996: 125). Stanovništvu se nameće učenje dominantnog (službenog, državnog, standardnog) jezika njegovom glorifikacijom, stigmatizacijom podređenih jezika i racionalizacijom tih odnosa (Skutnabb-Kangas 1996: 128). Pritom ne postoji primitivni jezik (ili varijetet jezika), jer je svaki idiom (vernakular) logičan, kognitivno kompleksan, sistematičan i sposoban za ulogu u obrazovnom procesu, budući da ima potencijal za razvoj leksičke građe čak i u slučaju da nikada nije imao pisanu formu (Skutnabb-Kangas 1996: 146).

Nauka ne nudi opšteprihvaćenu definiciju pojma *standardni jezik*. Postoje uopštene definicije koje ga opisuju kao varijantu jezika koja je prošla kroz proces standardizacije (tokom koje je ona opisana u gramatikama i rečnicima). Ta varijanta se koristi u javnom diskursu (Finegan 2007: 14), regionalno je neutralna (Jespersen: 1925: 78), odnosno predstavlja nadregionalnu varijantu jezika svih slojeva društva (Stedje 2001: 222); nadregionalnost je čini različitim od dijalekata (regionalnih jezika), kao i sociolekata (jezika pojedinačnih slojeva društva). Dakle, standardni jezik natkriva dijalekte i sociolekte (Lewandowski 1990: 1096) i u odnosu na njih je polivalentan (pokriva sve sfere društvenog života) i polifunkcionalan (raslojen je na funkcionalne stilove) (Kordić 2010: 73–74). Neke definicije naglašavaju prestiž standardnog jezika zbog toga što je često zasnovan na govoru i pisanju obrazovanih ljudi (Crystal 2008: 286, Richards i Schmidt 2010: 554), dok samo vrlo mali broj autora upozorava na činjenicu da je to i jezik institucija države (Leech, Deuchar i Hoogenraad 1982: 7–8). Na osnovu svega navedenog je standardni jezik moguće definisati kao nadregionalni, polivalentni i polifunkcionalni standardizovani vernakular koji koriste institucije jedne države, odnosno njen obrazovni sistem i sredstva informisanja. U procesu standardizacije ima malo svesnog planiranja. On je u najvećem delu proizvod sila van domašaja pojedinca (vlast, štampa, urbanizacija) (Burke 2004: 109). Stoga Tomaš Kamusela konstatuje: „Despite its functions, any written language is complicated sociopolitical phenomenon – a product of history, deliberate choice and compromise”¹⁹ (Kamusella 2009: 26).

Još 1660. godine engleski književnik Džon Drajden (*John Dryden*) piše da je jezik bez standarda – varvarski (Burke 2004: 89). Dakle, standardizacija jezika, kao i bonton, predstavlja određenu vrstu samokontrole koja bi trebalo da eliminiše necivilizovane pojave u ponašanju, govoru i pisanju. Dijalekat je, na drugoj strani, kroz celu istoriju čovečanstva percipiran kao nekultivirani jezik neobrazovanog čoveka (Burke 2004: 89). Jedan od glavnih razloga zbog kojih se osnivaju nacionalne akademije diljem Evrope je ustaljivanje forme standardnog jezika; akademije u Firenci (osnovana 1582), Parizu (1635), Madridu (1713), Kopenhagenu (1742), Lisabonu (1779), Moskvi (1783) i Stokholmu (1786) sastavljaju i štampaju rečnike (Burke 2004: 90). Do 1550. godine su iz štampe izašle gramatike ovih jezika: italijanskog, španskog, francuskog, portugalskog, nemačkog i češkog. Između 1550. i 1599. godine se pojavljuju gramatike holandskog, engleskog, poljskog, velškog, slovenačkog i crkvenoslovenskog. U periodu 1600–1649. se štampaju gramatike baskijskog, estonskog, frizijskog, litvanskog, ruskog, lužičkosrpskog i švedskog, a između 1700. i 1749. godine gramatike dobijaju i albanski, romanš, i laponski (Burke 2004: 90).

Iako većina govornika određenog jezika po svemu sudeći nije govorila i pisala u skladu sa pravilima koja su nametala te gramatike (ili jednostavno za njih nije ni znala), ona su bila izuzetno

¹⁸ „Jezik je dijalekat sa vojskom i mornaricom.” (preveo M. S)

¹⁹ „Uprkos svojim funkcijama je svaki pisani jezik komplikovana sociopolitička pojava – proizvod je istorije, izbora i kompromisa.” (preveo M. S)

značajna za intelektualne elite koje je poznavanje normi izdvajalo u odnosu na ostatak društva (Burke 2004: 90). Kada su stare hijerarhije počele da se raspadaju i poreklo prestajalo da bude distinktivni faktor u društvu, usled sve veće anonimnosti ljudi u masi (posebno u gradovima), način ophođenja (kultura), odeća i pravi (kultivisani, standardni) jezik su polako postajali indikatori koji su pravili razlike između društvenih klasa (Burke 2004: 110). Ipak, posle odumiranja latinskog jezika od Holandije preko Nemačke pa sve do Rusije, upotreba francuskog jezika u višim slojevima društva usporava standardizaciju vernakulara (u Danskoj je, na primer, takvu ulogu umesto francuskog odigrao nemački jezik) (Burke 2004: 108). Izbor vernakulara koji je trebalo standardizovati postao je predmet mnogih debata u periodu između 15. i 18. veka (Burke 2004: 90): „The trend of „grammatization”, as it is sometimes called, looks – at least at first sight – like a remarkable example of the power of scholars and intellectuals, but it might be more realistic to offer a social explanation for their success. Standard forms of vernacular were expressions of the values of new communities – or communities of increasing importance – the national communities of lay elites who were distancing themselves not only from learned or Latin culture but from popular, regional or dialect culture as well”²⁰ (Burke 2004: 91).

Poljski lingvista Kamusela primećuje i to da postoji vrlo važna razlika između pisane i usmene (*face-to-face*) komunikacije. Druga vrsta je učinkovitija, jer koristi i sociološki kontekst, vezana je za govornu situaciju, gestikulaciju, govor tela i slično, dok je ekspresivnost pisane komunikacije u značajnoj meri redukovana činjenicom da joj je potrebna standardizacija, odnosno unifikacija da bi postala univerzalno razumljiva i upotrebljiva. Stoga najvažniji element za standardizaciju jednog jezika jeste pismo (Haugen 1997: 346), koje je uvek nametnuto (Maxwell 2009: 216) i predstavlja grafičku reprezentaciju jezika, ali nije deo jezika, budući da je odnos između jezika i pisma sličan onom između čoveka i njegove fotografije. Dalje, veza između jezika i pisma nužno ne postoji, što dokazuje preko šest hiljada jezika bez pisma u ovom trenutku na svetu (Kamusella 2016: 168). Najzad, odnos zvuk–znak je potpuno arbitraran (Kamusella 2016: 170).

Jedna od definicija standardizacije jezika glasi ovako: „...standardization is a natural development of a standard language in a speech community or an attempt by a community to impose on dialect as a standard”²¹ (Kamwagamalu 2001: 194). Ipak, potrebno je upozoriti na činjenicu da svaki dijalekat (vernakular) mora da postane jezik moći ili bude proglašen od strane vlasti za jezik moći da bi došao u poziciju da postane standardni jezik, što nameće zaključak da *prirodni razvoj* jezika koji nije stekao status standardnog predstavlja vrlo nejasan koncept. Ukoliko, pak, dođe do *prirodnog razvoja* standardnog jezika, to znači da je on već nametnut kao jedini i glavni jezik u određenoj zajednici. Dakle, standardizacija jezika je kontinualni proces promena prihvaćenog standardnog jezika (Williams 1985), koji teži ustaljivanju ortografskog sistema, denotativnog značenja reči i pravila putem štampanja gramatika i rečnika (Bex 2008, Carter 1999).

Potreba za standardizacijom određenog vernakulara je srazmerna njegovom uticaju (Burke 2004: 89). Standardizacija ima dve uloge: 1) da olakša komunikaciju, i 2) da poveća prestiž standardizovanog jezika (Burke 2004: 89). Ciljevi standardizacije jezika su: a) razvoj nacije (jer je jezik prenosilac informacija u kulturi, nauci, umetnosti i drugim oblastima), b) olakšavanje komunikacije, c) unifikacija komunikacije, d) olakšavanje obrazovanja i e) dokazivanje prava na neku vrstu političke autonomije (Demissie, Jembere i Wakuma 2009: 2–3). Faze standardizacije jezika delimo na: 1) određivanje (biranje) jezika i norme, 2) kodifikaciju, odnosno stvaranje ili unifikaciju standardne ortografije, 3) elaboraciju, odnosno širenje rečnika, 4) implementaciju standardizovane forme, 5) kultivaciju i 6) harmonizaciju, odnosno ustaljivanje odnosa sa poraženim dijalektima čiji predstavnici potencijalno mogu da pruže otpor (Wolff 2000: 333). Kriterijumi za odabir dijalekta su

---

²⁰ „Trend „gramatizacije”, kako se povremeno ova pojava naziva, izgleda – barem na prvi pogled – kao izvanredan dokaz moći naučnika i intelektualaca, ali je realističnije objašnjenje njenog uspeha potražiti u okviru društvenih odnosa. Standardne forme vernakulara su bile izraz vrednosti novih zajednica (ili zajednica koje su postajale sve važnije), odnosno nacionalnih zajednica svetovnih elita koje su se distancirale ne samo od latinske ili kulture učenih ljudi, već takođe i od popularne, regionalne ili dijalekatske kulture.” (preveo M. S)

²¹ „...standardizacija je prirodni razvoj standardnog jezika u zajednici ili pokušaj zajednice da nametne dijalekat kao standardni jezik.” (preveo M. S)

najčešće sociolingvistički, ponekad i čisto lingvistički (Wolff 2000: 333) i određuje ih: broj govornika, stepen standardizovanosti, istorijski i kulturni prestiž, politička i ekonomska pozicija, razumljivost u odnosu na druge vernakulare i opšta društvena prihvatljivost (Demissie, Jembere i Wakuma 2009: 9).

Pristupe standardizaciji možemo da podelimo na: 1) diskriminatorni, kojim se jedan ili dva prestižna dijalekta uzdižu na nivo standardnog jezika i koji vodi većoj unificiranosti jezika i 2) pandijalektički (*pandialectical*), koji ima za cilj integraciju što većeg broja dijalekata jednog jezika prema principu demokratičnosti (Msimang 2001: 166). Stoga je jasno da „victory of one would invariably mean defeat and downgrading of social and political status for the speakers of the other language”²² (Kamusella 2009: 497). Dalje, postoje dva modela standardizacije jezika: a) nadovezivanje na tradiciju ili b) kodifikacija živog jezika. Drugi model neminovno stvara probleme i rivalitete, budući da drugi vernakulari postaju dijalekti (Edwards 1985: 16). Takođe, standardizacija jezika se u praksi teže sprovodi tamo, gde je razlika između vernakulara velika (Hroch 2015: 296).

Standardizaciju jezika vrše vlast, lingvisti, političari, religijske institucije, mediji, obrazovne ustanove, vladari, pojedinci i sami govornici (Demissie, Jembere i Wakuma 2009: 10). Međutim, govornici dijalekta koji postaje standardni jezik automatski stižu prednost u odnosu na ostale, budući da njihov jezik postaje prestižan i da su oni u poziciji da određuju normu. Što je veća razlika između standardnog jezika i dijalekata, to je otpor govornika dijalekata prema standardnom jeziku veći (Haugen 1966: 932). Kada pisac prihvati određenu normu, on ne prihvata samo određeni socijalni identitet, već tako sebi otvara pristup institucijama koje određuju normu (Deumert i Vandebussche 2003: 459). Ukoliko elita jedne države govori jezikom druge nacije, pokušaće da ga proglasi za službeni jezik te države iz čisto praktičnih razloga. Tamo gde je to i jezik većine kao u slučaju SAD, to ne predstavlja problem, dok u drugim slučajevima većina mora da nauči taj jezik; alternativno rešenje je stvaranje sopstvenog jezika (primeri su finski i hebrejski; finski kao vernakular bez pisma, hebrejski kao jezik koji niko nije govorio – danas su oba jezika u potpunosti funkcionalni i moderni) (Haugen 1997: 346).

Nametanje učenja dominantnog jezika je najjeftiniji i najefikasniji način nenasilne kontrole stanovništva, odnosno vrlo učinkovit način ostvarivanja političkog uticaja na *običnog čoveka* i sjajan instrument kojim se postiže homogenizacija stanovništva (Skutnabb-Kangas 1996: 124). Kada, na primer, stanovnik grada Trnava u današnjoj zapadnoj Slovačkoj pristane na učenje srednjoslovačkog dijalekta pošto je navodno *najčistiji* i *najpravilniji*, on zapravo prihvata tvrdnju da on i govornik srednjoslovačkog dijalekta pripadaju istom narodu, kao i to da je njegov jezik *samo* dijalekat standardnog. Zato u teoriji postoji mogućnost da stanovnik Trnave u jednom trenutku poželi da njegov jezik postane dijalekat češkog ili, na primer, poljskog jezika. Međutim, on to ne želi upravo zato što je svojevolljno, nesvesno ili prisilno postao deo političkog programa kojem je krajni cilj nezavisna slovačka država.

Prema teoriji o standardizaciji jezika koja dolazi *odozgo*, standardni jezik je *Ausbau* ili kompletan, odnosno standardizovan jezik (Kloss 1978). Standardizacija *odozgo* je najverovatniji proces, budući da vlast ima pristup, mogućnosti, sredstva i vreme da se bavi jezikom koji može da koristi za inkluziju ili ekskluziju određenih grupa. Dakle, standardizacija jezika koja kreće *odozgo* uvek zavisi od političke podrške i prestiža koji na taj način stiže. Nasuprot tom procesu, *koineizacija* (eng. *koineization*) kreće *odozdo* i predstavlja supraregionalnu varijantu jezika koja inkorporira forme različitih dijalekata koje dolaze u međusobni kontakt, pri čemu razlike među njima nastoji da nivelise (Brown 2020: 2). Standardizacija i koineizacija se međusobno ne isključuju; tako je u centralnoj Italiji došlo do standardizacije, a u severnoj do koineizacije (Brown 2020: 2). Ejnar Haugen zato pravi razliku između stadijuma u procesu standardizacije, odnosno koineizacije. Etape standardizacije su selekcija, elaboracija, kodifikacija i prihvatanje (Haugen 1966), dok koineizaciju čine ova četiri procesa: 1) nivelizacija, 2) simplifikacija, 3) interdijalekatsko formiranje i 4) preraspodela (Britain 2012: 224).

---

²² „...pobeda jednog jezika neminovno znači poraz i degradaciju socijalnog i političkog statusa za govornike drugog jezika.” (preveo M. S)

Na drugoj strani, *kodifikacija* predstavlja beleženje upotrebne norme u kodifikatorskim knjigama, u prvom redu u gramatikama i rečnicima koji opisuju jezik, a potom i u pravopisima koji normiraju način beleženja jezika u pisanom mediju. Dakle, dela koja kodifikuju jezik su: gramatike, rečnici i pravopisi koji opisuju njegove upotrebne norme (Kordić 2010: 73). Većina jezika danas nema pravopis, ali gotovo svi imaju rečnik i gramatiku (Kordić 2010: 91). Idealni rezultat kodifikacije je minimalna varijacija u formi (jedna reč–jedan izgovor i jedan način pisanja) i maksimalna varijacija u funkciji (Haugen 1966: 931). U najboljem slučaju po tvorce kodifikacije bi kodifikovanje jezičkih normi trebalo da bude zapisivanje onoga što je već prihvaćeno (Hundt 2005: 22).

Potrebno je preispitati i tvrdnju da je standardni jezik cilj svakog razvoja jezika (Mattheier 2010: 353–354). Standardizacija jezika je u nekritičkoj percepciji predstavljena kao direktna posledica racionalnih i svrsishodnih poduhvata pojedinaca ili kolektiva, pa je zato u obzir nužno uzeti i aspiracije aktera, kulturnu i administrativnu unifikaciju, ekonomske prednosti i političku strategiju koju može da iznedri ili za koju može da se iskoristi standardizacija jezika (Deumert i Vandebussche 2003: 455). Važno je i to da li je potreba za kodifikacijom došla *odozdo* kao društvena nužnost, ili *odozgo*, kao instrument vladara i političara koji su monopolizacijom nacionalnog (jezičkog) pitanja hteli da reše svoje državne i egzistencijalne probleme. Iako je francuski model standardizacije uticao na sve druge (e.g. Haugen 1972; Joseph 1987; Janson 2002), ipak nije ispitano kako se pojedini elementi (na primer, odnos jedan narod–jedan jezik i uticaj akademije kao institucije koja određuje jezička pravila) i u kom kontekstu realizuju u procesu standardizacije drugih jezika (Deumert i Vandebussche 2003: 456).

Aktivnosti planiranja upotrebe jezika su stare koliko i čovečanstvo (García 2011: 669), što zahteva i osvrt na oblasti kao što su *jezičko planiranje* i *jezička politika*. Osnivač discipline jezičkog planiranja u lingvistici, Ejnar Haugen, imenuje spomenute četiri aktivnosti koje su od presudnog značaja za ovaj proces: 1) odabir norme, 2) kodifikacija norme, 3) implementacija norme širenjem jezika i 4) elaboracija njenih funkcija kako bi ispunila jezičke potrebe (Haugen 1972). Dodaje i ovo: „By language planning I understand the activity of preparing a normative orthography grammar and dictionary for the guidance of writers and speakers in a non homogeneous speech community. In this practical application of linguistic knowledge, we are proceeding beyond descriptive linguistics into an area where judgment must be exercised in the form of choices among available linguistic forms. Planning implies an attempt to guide the development of a language in a direction desired by planners. It means not only predicting the future on the basis of available knowledge concerning the past but a deliberate effort to influence it.”²³ (Haugen 1959: 8).

Tipove jezičkog planiranja možemo da podelimo na: 1) predmoderni – primer je Francuska akademija osnovana 1634. godine na inicijativu Rišeljea u vreme kada elite počinju da koriste lokalne vernakulare koji počinju da istiskuju latinski, 2) rani moderni – predstavljaju ga evropski pokreti koji su iznedrili moderne nacije u herderovskom smislu (češka, slovačka, norveška, finska), 3) model Sovjetskog Saveza iz dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog veka zasnovan na pravu naroda na samoopredeljenje, 4) model praške lingvističke škole koji je u potpunosti usmeren na mikroprobleme jezika (norma, funkcija, intelektualizacija i stabilnost standardnog jezika) izuzete iz društveno-političkog konteksta i 5) Haugenov model klasičnog jezičkog planiranja u vidu sastavljanja normativnih pravopisa, gramatika i rečnika kao smernica za korisnike određenog jezika (Nekvapil 2011: 872–875).

Jezičko planiranje je prema Spolskom (*Bernard Spolsky*) jedan od elemenata jezičke politike uz jezičku praksu, jezičku ideologiju i jezički menadžment (Spolsky 2004). Džošua Fišman (*Joshua Fishman*) vidi jezičko planiranje kao tri paralelna procesa: lingvističku organizaciju, popularizaciju i standardizaciju (Fishman 1973: 61). Prema Kuperu (*Robert Cooper*), jezičko planiranje obuhvata tri

---

²³ „Pod pojmom jezičko planiranje podrazumevam aktivnost pripremanja normativne ortografske gramatike i rečnika koji bi trebalo da imaju ulogu priručnika za govornike iz nehomogenih jezičkih zajednica. U ovoj praktičnoj primeni lingvističkog znanja mi izlazimo iz okvira deskriptivne lingvistike i ulazimo u polje u kojem odluka mora da bude realizovana u formi izbora između dostupnih lingvističkih formi. Planiranje implicira pokušaj da se razvoj jezika usmeri prema željama onih koji ga planiraju. To znači ne samo predviđanje budućeg razvoja na osnovu dostupnog znanja o prošlosti, već i svesni pokušaj da se na njega utiče.” (preveo M. S)

aktivnosti: planiranje korpusa (razvoj novih lingvističkih formi, modifikaciju starih i standardizaciju ostalih), planiranje statusa (promene koje se tiču veće upotrebe jezika) i planiranje usvajanja jezika (domen obrazovnog sistema) (Cooper: 1989). U ovoj studiji će biti korišćena Tollefsonova koncepcija, pošto unosi odlučujući element koji je potreban da bi pomenute definicije mogle da se realizuju u praksi: „Language policy is one mechanism by which dominant groups establish hegemony in language use”²⁴ (Tollefson 1991: 16).

Pokušaji vladara i vlasti da nametnu određenu formu pisanog jezika sežu daleko u prošlost; Karlo Veliki je naredio upotrebu reformisane verzije latinskog jezika i pisma (iako je ohrabrivao upotrebu nemačkog u administrativne svrhe), slično su postupali i Henri IV i Henri V, ali u korist engleskog jezika (Burke 2004: 72–73). Međutim, istoričar Berk opravdano predlaže da se za mere koje se tiču jezika pre 1789. godine ne koristi izraz *jezička politika*, jer on prevazilazi lično interesovanje vladara za lingvističku problematiku (kao što je to u slučaju pomenutog Karla Velikog) (Burke 2004: 73), što u daljem procesu analize dovodi do zaključka da je jezičko planiranje sistematska lingvistička promena koju sprovodi vlast (García 2011: 668). Autor Jernud i Das Gupta dolaze do slične definicije: „We do not define planning as an idealistic and exclusively linguistic activity but as a political and administrative activity for solving problems in society. Public planning, that is, orderly decision-making about language on a national level, is motivated by public effects of some language problems and by social context”²⁵ (Jernud i Das Gupta 1971: 201).

3.1. ODNOS JEZIK – DIJALEKAT

„The dialects, at least if they threaten to become languages, are potentially disruptive forces in a unified nations: they appeal to local loyalty”²⁶ (Haugen 1997: 345).

Ovaj deo istraživanja bi trebalo da odgovori na pitanje šta je predmet opisanog procesa standardizacije u prethodnom poglavlju. Rešenje se krije u odnosu između pojmova *jezik* i *dijalekat*. Pre analize tog odnosa je prvo potrebno definisati pojam *jezik*, što nije lak zadatak: „There is no linguistic definition of „a language” that could be satisfactorily applied to all the entities recognized as languages”²⁷ (Kamusella 2009: 32). Odsustvo opšteprihvaćene definicije pojma *jezik* otežava i određivanje broja jezika na svetu (Haugen 1966: 922). Stoga je potpuno legitimno pitanje to, da li, na primer, Amerikanci i Englezi govore dijalektom engleskog, ili njime govore samo Amerikanci, ili je, pak, američki engleski zaseban jezik (Haugen 1966: 922). Miroslav Hroh zaključuje da je razlika između književnog jezika i dijalekta u predmodernom vreme nejasna i prepušta lingvistima obavezu da to razjasne (Hroh 2015: 96); oni u tom poduhvatu ostaju neuspešni, s obzirom na činjenicu da definicija *dijalekta* kao pojma koji je podređen pojmu *jezik* prema modelu x je dijalekat jezika y i y ima dijalekte x i z (Haugen 1966: 923) ne doprinosi rešenju problema, posebno u određivanju granice između jezika i dijalekta (ovaj problem će biti analiziran u nastavku ovog dela disertacije). Uprkos svim problemima, sa sigurnošću je moguće konstatovati da je jezik: 1) sistem komunikacije između ljudi, 2) društvena pojava (Hickey 2007: 1) i da 3) predstavlja centralni element kulturnog i etničkog identiteta većine etničkih grupa (Skutnabb-Kangas 1996: 125). S obzirom na primarnu ulogu komunikativne funkcije, on ima veliku ulogu u funkcionisanju društava (Mounin 1978: 55), zato sociolingvistiku koja je osnovana šezdesetih godina dvadesetog veka definišemo kao disciplinu

²⁴ „Jezička politika je jedan od mehanizama koji dominantne grupe koriste da uspostave hegemoniju u upotrebi jezika.” (preveo M. S)

²⁵ „Ne definišemo planiranje kao idealističnu i isključivo lingvističku aktivnost, već kao političku i administrativnu aktivnost koja bi trebalo da reši probleme u društvu. Službeno planiranje, to jest, propisane odluke u vezi sa jezikom na državnom nivou su motivisane posledicama koje su prouzrokovane jezičkim problemima, kao i socijalnim kontekstom.” (preveo M. S)

²⁶ „U slučaju da dijalekti prete da postanu jezici, postaju potencijalno disruptivne snage u unifikovanim nacijama: oni pozivaju na lokalnu lojalnost.” (preveo M. S)

²⁷ „Ne postoji lingvistička definicija jezika koja bi na zadovoljavajući način mogla da bude primenjena na sve entitete priznate kao jezike.” (preveo M. S)

lingvistike koja ispituje uzajamne odnose društvene i jezičke strukture, odnosno uzročnost u tom odnosu (Lewandowski 1990: 979, Nekvapil 2011: 871), kao i uticaj društvenog statusa na upotrebu jezika (Hickey 2007: 1–2).

Pisana forma jezika je najvažniji faktor stvaranja nacionalne kohezije u procesu nastanka nacionalnih država formiranih posle dezintegracije Austrougarske 1918. godine (pre svega). Kodifikovanje jezika, odnosno propisivanje normi u okviru gramatika i rečnika je pojava koja prevazilazi granice lingvistike i duboko zadire u istorijska, politička i društvena pitanja naroda koji se nalaze u procesu tranzicije u naciju, odnosno u politički narod. Tako odgovor na pitanje gde prestaje jedan dijalekat nemačkog, a počinje jedan dijalekat holandskog ne treba tražiti isključivo od lingvиста, pošto je granica između dijalekata i ta dva jezika proizvod istorijsko-političkih procesa koji su doveli do toga da se povuče granica između dve zemlje i na taj način stvore dva dijalekata dva različita jezika. Kako navodi Tomaš Kamusela, dijalekat nemačkog *Plattdeutsch*, kojim govore ljudi na severu Nemačke, nerazumljiv je govornicima dijalekata *Allemanisch* na jugoistoku Bavarske. Štaviše, *Plattdeutsch* je bliži standardnom holandskom jeziku, ali je ipak dijalekat standardnog nemačkog, a ne holandskog jezika, jer se govori na teritoriji Savezne Republike Nemačke, a ne Holandije (Kamusella 2009: 27). Nemački standardni jezik unosi dodatnu komplikaciju u analizu: iako su dijalekatske razlike ogromne, ne postoji austrijski ili švajcarski jezik. Dakle, naziv jezika je u najvećoj meri predmet odluke vlasti: određenim suverenim državama ne predstavlja problem to što koriste standardni španski ili nemački kao službeni jezik, uprkos tome što se ne zovu Španija i Nemačka. Međutim, za druge suverene države je izvanredno važno da se pridev kojim se označava naziv njihovog standardnog i službenog jezika izvodi iz naziva države.

Jezici su u daleko većoj meri politizovani u srednjoj i istočnoj Evropi nego bilo gde drugde (Kamusella 2009: 34). Tako će, na primer, bilo koji slovenski dijalekat na teritoriji današnje Slovačke moderni slovački lingvisti nazvati dijalektom slovačkog jezika; isto stanje je aktuelno i u drugim modernim nacionalnim državama srednje i istočne Evrope nastalim posle 1918. godine. Zato je moguće zaključiti sledeće: „Each healthy nation [...] must wish that its national language is also the state law [...]”²⁸ (Trampe 1908: 268). Konačno, standardni jezik je, slično naciji, istorijski i sociološki konstrukt, stoga ga američka naučnica Suzan Romen (Suzanne Romaine) potpuno opravdano upoređuje sa već spomenutim konceptom *zamišljenog društva* Benedikta Andersona i kao dokaz navodi činjenicu da većina od približno sedam hiljada jezika (vernakulara) nema svoju standardizovanu formu (Romaine 2008: 685).

3.2. RAZVOJ OPOZICIJE JEZIK – DIJALEKAT

Opozicija jezik – dijalekat je nastala u vreme grčko-rimske kulture (Kamusella 2016: 173). Reč *glossa* je prvo bila naziv za jezik kao organ, da bi u petom veku pre nove ere počela da označava jezik kao sredstvo komunikacije, a u trećem veku p.n.e. postala naziv za pojedinačni jezik određenog naroda (Kamusella 2016: 173). *Dialektos* je u 4. veku pre nove ere bio naziv za diskurs ili razgovor (posebno učenih ljudi, otuda i Marksova dijalektika), da bi u kasnom prvom veku pre nove ere počeo da označava govoreni jezik, kao opoziciju pisanom jeziku – *glosi* (Kamusella 2016: 173). Ova dihotomija je preneti i u latinski; reč *lingua* je imala sličan razvoj značenja kao i glosa i postala je zamena za nju (izraz *glossa* je vremenom marginalizovan i počeo je da označava skup nepoznatih reči ili neobičnu reč koju je potrebno objasniti). U tridesetim godinama prvog veka nove ere je reč *dialectos* ušla u latinski i počela je da označava govorenu formu, odnosno nepisani jezik (Kamusella 2016: 173). Dakle, distinkcija *lingua* (*glossa*) (pisani jezik) i *dialectos* (govoreni jezik) je ustaljena tokom 1. i 2. veka u latinskim prevodima grčkih tekstova (Kamusella 2016: 174).

Spomenuta dihotomija je postala integralni deo zapadne intelektualne tradicije (Kamusella 2016: 173). U 13. veku je *dialectos* zamenjen terminom *linguagium* (u značenju *regionalni varijetet jezika bez pisma*), da bi se *dialectos* vratio u upotrebu tokom renesanse (Kamusella 2016: 174). Formalno značenje reči *dialectos* (dijalekat) je tako formirano i aktuelno je do danas; može se

²⁸ „Svaka zdrava nacija [...] mora da teži tome da njen nacionalni jezik postane i državni [...]” (preveo M. S)

definisati kao jezik bez pisane forme koji se upotrebljava u regionalnim okvirima i predstavlja podređenu formu standardnog jezika (Kamusella 2016: 175), dok je *lingua* (jezik), kao što je to već ranije utvrđeno, u uskoj vezi sa *natio* (jezik naroda, zemlje, države) (Kamusella 2016: 174). Uticaj grčko-rimske definicije dva pojma je uslovio kasnije izjednačavanje jezika i etničke grupe kao osnove za moderno poimanje države kao apsolutnog suvereniteta, koji je postao glavni princip teritorijalne države posle Vestfalskog mira 1648. godine. On može da se svede na moto: jedan monarh, jedna vlada, jedna teritorija i jedan jezik (državni, službeni, zvanični) (Kamusella 2016: 175).

3.3. KRITERIJUMI ZA UTVRĐIVANJE RAZLIKE IZMEĐU DIJALEKATA I JEZIKA

Jezik je, dakle, nadređeni, a dijalekat podređeni pojam; svaki dijalekat je jezik, ali svaki jezik nije dijalekat (Haugen 1997: 341). Dijalekat je neuspešni jezik koji je isključen iz sofisticiranog društva (Haugen 1997: 342). *Accent* (*izgovor*) je u hijerarhiji ispod dijalekta i on označava način artikulacije, intonaciju i poneku leksičku neobičnost (Haugen 1997: 342). Pošto su svi današnji veliki jezici jednom bili nerazvijeni, Haugen predlaže da se za nerazvijeni jezik koristi termin *vernakular*, a termin *dijalekat* za varijantu standardnog jezika (Haugen 1997: 344). Lingvisti Hickey sugeriraju upotrebu izraza *varijetet* umesto *dijalekat*, jer ne implicira podređenost u odnosu na standardni jezik (Hickey 2007: 3). Predložena rešenja odlično dokazuju to da u terminologiji koja se tiče definicije jezika nema ustaljene norme. Izvesno je jedino to da svaka nacija koja drži do sebe mora da ima svoj jezik, a ne vernakular, dijalekat ili varijetet (za francuske revolucionare su dijalekti francuskog predstavljali relikte feudalizma) (Haugen 1997: 344–345). U ovom istraživanju će biti korišćeno Haugenovo rešenje – naziv *vernakular* za nerazvijeni (nestandardizovani) jezik, odnosno naziv *dijalekat* za varijantu standardnog jezika.

Pojam jezik je nadređen pojmu dijalekat prema formuli: *x* je dijalekat jezika *y*; *y* ima dijalekte *x* i *z* (Haugen 1966: 923). Ova dva pojma funkcionišu kao binarna opozicija, pri čemu dijalekat čini deo jezika (Kamusella 2016: 166). Dalje, termin *dijalekat* ima negativnu, a termin *jezik* pozitivnu konotaciju. U okviru formalnog obrazovanja se u najvećem broju slučajeva dijalekat definiše kao *niži* ili *lošiji* od standardnog jezika (Kamusella 2016: 172). Termin *nerazvijeni* (*undeveloped*) jezik Haugen koristi da označi one jezike koji nisu korišćeni u svim funkcijama u zajednici koja je veća od plemena ili sela, uz napomenu da termini *nerazvijeni jezik* i *vernakular* imaju isto značenje (Haugen 1966: 927). Upravo zato faza elaboracije (razrade) u procesu standardizacije jezika podrazumeva povećanje funkcionalnosti tih vernakulara (Haugen 1966: 931).

U Evropi postoji pet dijalekatskih kontinuuma: zapadnoromanski, skandinavski, severnoslovenski, zapadnogermanski i južnoslovenski (Kordić 2010: 74–75). Zato je jedno od ključnih pitanja određivanje granica među jezicima u okviru pojedinačnih kontinuuma. Iako ih je teško definisati, ipak postoje određeni kriterijumi koji razdvajaju dva jezika: 1) sličnosti i razlike, 2) međusobna razumljivost i 3) zajednička dijalekatska osnova (Jacobsen 2008: 27). Autor Kembel smatra da je razumljivost osnovni kriterijum za razlikovanje dijalekta istog jezika od različitih jezika (Campbell 1998: 193). Status koji razumljivost zauzima u ovoj problematici je opšteprihvaćen u nauci od poslednje četvrtine 19. veka (Kordić 2010: 104). U tom cilju je američki lingvista Moris Svadeš (*Morris Swadesh*) sastavio listu od sto osnovnih reči koja dokazuje da se radi o jednom istom jeziku ukoliko se više od 81% izabranih reči podudara (kod srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog je to 100%) (prema Kordić 2010: 98).

U daljem procesu analize je od izuzetne koristi teorija Hajnca Klosa (1904–1987) (*Heinz Kloss*) i termini *Abstandsprache* i *Ausbausprache* kojima je objašnjena razlika između dijalekta i standardnog jezika. *Abstand* jezik je lingvistička jedinica koju će lingvista nazvati jezikom čak i u slučaju da nijedna reč nikada nije zapisana na tom jeziku, dok je *Ausbau* jezik sociološki koncept, odnosno jezik koji je svesno preoblikovan da bi postao sredstvo književnog izražavanja (Kloss 1967: 29–30). Engleski, francuski i nemački su i *Abstand* i *Ausbau* jezici (Kloss 1967: 30). Češki i slovački (kao i danski i švedski, te bugarski i makedonski) bi pre svojih standardizacija bili klasifikovani kao jedna lingvistička zajednica, ali su stvorena dva standardna jezika zasnovana na dva dijalekta (vernakulara), čime su stvorene i razlike koje ih danas čine različitim jezicima uprkos međusobnoj

razumljivosti (Kloss 1967: 31). Lingvisti su utvrdili da su češki i slovački jezici izuzetno bliski, i da njihove kodifikacije spadaju u domen politike (Cooper 1989: 139). Slično je i sa drugim standardnim jezicima: ukoliko bi Makedonci hteli da pređu na bugarski standardni jezik, morali bi da naprave mnogo manje ustupaka od Bavaraca, Hamburžana, Napolitanaca, Pijemonćana ili Nišlija kada su oni prelazili na svoje standardne jezike (Kloss 1967: 31). Dakle, češki i slovački jezici su takozvani *Ausbau* jezici, jer su zasnovani na različitim dijalektima, dok su, na primer, srpski i hrvatski zasnovani na jednom, pa su zato policentrični jezici (Kordić: 310–312), odnosno jezici sa nekoliko standardnih nacionalnih varijanti sa određenim ali nedovoljnim razlikama da bi one mogle da postanu zasebni jezici (kao i nemački u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj, odnosno engleski u SAD, Ujedinjenom Kraljevstvu i Australiji) (Glück 2000: 535).

Autor Džozef zaključuje da standardizatori jezika često ideologizuju i najmanju razliku da bi stvorili iluziju što veće jezičke udaljenosti (Joseph 1987: 72), ili obratno, u zavisnosti od potrebe. Kao što je to već spomenuto, standardni jezik u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj pokazuje primetne razlike, ali je ipak jedan jezik (Ammon 1995: 1), čak i uprkos tome što Nemač iz Kila ne razume nemački jezik jednog Švajcarca (Hobsbawm 1990: 52). Ponekad se u obzir uzimaju i drugi značajni kriterijumi: u Indoneziji, na čijoj teritoriji se govori oko četiristo vernakulara, malajski je izabran za osnovicu književnog jezika zbog svoje uloge *lingua franca*; odbačeni su holandski kao jezik osvajača i javanski kao jezik najveće etničke grupe (Grzywacz 2013: 5).

3.4. ZAKLJUČAK

S obzirom na činjenicu da je pozicija češkog i slovačkog savremenog standardnog jezika određena okvirom jednog od pet dijalekatskih kontinuumu u Evropi, jasno je da su ta dva jezika pre svojih standardizacija bili *Ausbau* jezici i da su pripadali istoj lingvističkoj zajednici. Za osnove su u procesu standardizacije poslužila dva različita vernakulara te iste lingvističke zajednice. Budući da je to jasan znak da se ne radi o problematici koja prvenstveno spada u domen lingvistike, već politike, postojanje koncepta *čehoslovačkog jezika* u teorijama istaknutih čeških i slovačkih intelektualca jasno upućuje na egzistenciju političkog projekta – zajedničke države Čeha i Slovaka.

4. SLABLJENJE LATINSKOG JEZIKA I JAČANJE VERNAKULARA

Tokom 16. veka latinski polako počinje da gubi svoju dominantnu poziciju u Evropi i na taj način ostavlja prostor za pojavljivanje obrisa prvih ideja o zameni tog jezika vernakularima. Naznake potrebe zamene latinskog su vidljive već u 14. i 15. veku, budući da administracija ponegde počinje da se vodi na lokalnim jezicima (pojedine nemačke države, Milano i Engleska u vreme vladavine Hernija V) (Burke 2004: 74), dok tokom 16. veka poljski Sejm prelazi na objavljivanje zakona na poljskom jeziku, a inkvizicija uvodi upotrebu kastiljanskog na suđenjima u Kataloniji (Burke 2004: 74). Novi, nacionalni jezici u nastajanju počinju da simbolizuju stepen moći srednje klase i trgovaca, jer se poslovi najlakše obavljaju na jeziku koji je *običnom* čoveku najbliži (Patten 2006: 247–248). Međutim, proces zamene latinskog jezika vernakularima će trajati dugo, pošto je krajem 17. veka tek mali broj vernakulara standardizovan i pretvoren u nacionalne jezike (Patten 2006: 225, 247).

Latinski je dugo uspevao da zadrži svoju poziciju jezika moći, i to posebno u katoličkoj crkvi, u kojoj je bio jezik liturgije od 360. do 1960. godine (Burke 2004: 48). Poznavanje latinskog jezika je u srednjem veku evropsko društvo podelilo na dve kulture: kler, odnosno *literate* (one koji su znali latinski) i laike, odnosno *vulgus* ili *illiterate* (one koji nisu znali latinski) (Burke 2004: 49). Prvi protivnici latinskog u crkvenoj organizaciji su bili valdenzi, a posle njih Jan Hus (Burke 2004: 51), koji je svojim učenjem uticao na Martina Lutera (Seton-Watson 1908: 28). Ovaj nemački teolog se zalagao za liturgije i na vernakularu, ali nije isključivao latinski, pre svega iz edukativnih razloga (Burke 2004: 51). Paolo Đustinijani i Vincenco Kvirini (*Paolo Giustiniani* i *Vincenzo Quirini*) (monasi iz Venecije) su 1513. godine pisali papi i tražili liturgiju na vernakularu. Tri godine kasnije je holandski filozof Erazmo Roterdamski naglasio potrebu prevoda Biblije i na vernakulare, da bi je razumeli i ratari, zanatlije i drugi ljudi. Na Tridentskom saboru (1545–1563) su u poslednje tri godine njegovog trajanja neki kardinali podržali Erazmovu ideju, ali je, ipak, preovladalo mišljenje prema kojem je latinski uzvišeniji jezik od drugih. Osim toga, postojao je i strah od toga da će prevodi Biblije na druge jezike dovesti do fragmentacije katoličke crkve, s obzirom na činjenicu da je u to vreme vernakular bio simbol protestantizma (Burke 2004: 51–52). Uprkos odnosima u katoličkoj crkvi, mnogi znameniti naučnici tog vremena su prepoznali potrebe tržišta: Galileo Galilej (1564–1642) je svoja dela prvo pisao na latinskom, da bi kasnije prešao na italijanski – zbog većeg broja čitalaca. Isto su učinili i Dekart (1596–1650) i Njutn (1643–1727), koji su latinski zamenili francuskim, odnosno engleskim jezikom (Burke 2004: 55–56).

Istoričar Berk primećuje da je latinski jezik koji su koristili intelektualci, birokrate i drugi ljudi diljem Evrope zasigurno bio različitog kvaliteta, baš kao što je to danas slučaj sa engleskim jezikom (Burke 2004: 56–57), i to kako u pisanoj, tako i govorenoj formi. Dakle, taj jezik je počeo da predstavlja problem u svakodnevnoj komunikaciji, budući da ga je znalo sve manje ljudi. Verovatno je razlika između pisane i govorene forme latinskog postala prevelika i zato pokrenula prelazak sa latinskog na romanske jezike (Haugen 1966: 932). Prvi podsticaj ovom procesu su dali istaknuti italijanski pisci i lingvisti (Dante, Petrarka, Bokačo, Alberti, Lorenzo di Mediči, Makjaveli, Bembo, Speroni), koji su počeli da koriste svoj vernakular (toskanski) i tvrdili da on već ima, ili će razviti kvalitete potrebne da bi postao književni jezik (Patten 2006: 249–250). Toskanski je siromašniji od latinskog, ali će ga zameniti, tvrdili su oni, baš kao što je latinski zauzeo mesto bogatijeg grčkog jezika; uz to toskanski ima i jednu značajnu prednost – brže se širi i lakše se uči od latinskog (Patten 2006: 249–250). Prema firentinskom državniku Lorencu di Medičiju, dignitet jeziku daju bogatstvo vokabulara, harmoničnost, činjenica da ga koriste veliki pisci, kao i renome i slava tog jezika (Patten 2006: 250). Za Pjetra Bemba (*Pietro Bembo*) su to elokvencija, uverljivost, bogatstvo, oplemenjenost i lepota jezika (Patten 2006: 251–253). U kasnom 15. veku su se ove ideje i argumentacija italijanskih humanista brzo proširile Evropom (Patten 2006: 253). Engleski i francuski jezik su za status službenog jezika sa latinskim počeli da se nadmeću već sredinom 14. veka (Patten 2006: 224). U Engleskoj su tokom 16. veka intelektualci bili nezadovoljni nedostacima engleskog jezika, ali se to mišljenje već krajem tog veka menja. Šekspir piše na tom jeziku i koristi više od dvadeset jedne hiljade različitih reči, dok Ričard Mulkaster (*Richard Mulcaster*) 1582. godine konstatuje da engleski može da se

takmiči sa bilo kojim jezikom, pa i latinskim (Patten 2006: 255). Slično je bilo i u Francuskoj tokom 16. veka (Patten 2006: 257–258).

4.1. POBEDE VERNAKULARA NAD LATINSKIM

Uprkos tome što protivreformacija uspeva da produži upotrebu latinskog jezika (Evans 2004: 5), njegov uticaj i status diljem Evrope naglo i drastično slabi posle 1750. godine (Burke 2004: 58). Međutim, latinski se ponegde i brani, i to u Ugarskoj i Danskoj od nemačkog, a u Finskoj od švedskog jezika (Burke 2004: 59). Posebno je zanimljiv kontekst ovog fenomena u Habzburškoj monarhiji u kojoj je nemački službeno zamenio latinski jezik 1784. godine. Ugarsko plemstvo je uvođenje nemačkog prepoznalo kao pokušaj germanizacije, pa je ugarski sabor vratio latinski u upotrebu 1790. godine; od tog trenutka je u narednih pedeset godina usvojeno osam zakona koji su definisali poziciju mađarskog jezika, da bi konačno 1844. godine mađarska dijeta (sabor) postala monolingvalna (Evans 2004: 9, Kamusella 2009: 40) (ovaj slučaj će detaljnije biti analiziran u nastavku studije).

Postepenim slabljenjem latinskog je otvoren prostor za dva rešenja koja su mogla da zamene taj jezik: starije (17. vek), koje je predviđalo stvaranje novog univerzalnog jezika, i novije (kraj 17. veka), prema kojem je jedini pravi izbor bio prelazak na jedan od jezika (vernakulara). Pobedu je krajem 17. veka odnelo drugo rešenje (Burke 2004: 60). Posle Vestfalskog mira (1648) je francuski počeo da se nameće kao jezik koji će zauzeti mesto latinskog (Burke 2004: 86), čemu je doprinelo i širenje prosvetiteljskih ideja i knjiga koje su postale uzor evropskim intelektualnim elitama. Tako je za jednog Nemca u 18. veku koji je imao određene akademske aspiracije francuski jezik postao nužno sredstvo komunikacije (Burke 2004: 66). Zato je moguće konstatovati to da je francuski do početka 18. veka zamenio latinski kao univerzalni evropski jezik moći i prestiža (Burke 2004: 88).

Iako nekoliko autora posle pada latinskog piše o pobedama francuskog i engleskog jezika (*Ferdinand Brunot, Richard Jones*), istoričar Berk se opravdano pita koji je to francuski ili engleski pobedio, pošto u tom trenutku postoji nekoliko nestandardizovanih verzija oba jezika (Burke 2004: 63), čime zapravo upozorava na nepreciznosti autora koji o toj problematici pišu i koji dosledno izostavljaju činjenicu da se radi o tada dominantnim, a kasnije standardizovanim formama tih jezika. Poznavanje latinskog je do kraja njegovog uticaja i položaja bilo preduslov za monopol na mesta u administraciji i sudstvu diljem evropskog kontinenta (Patten 2006: 248). U tom kontekstu su protestantizam, prevođenje Biblije na vernakular i štamparska mašina označili početak perioda u kojem su društvena mobilnost i napredovanje postali ostvariv cilj za dotadašnje društvene autsajdere. Latinski je bio jezik koji je vidljivo razdvajao više i niže društvene klase, što je kompatibilno sa spomenutom Gelnerovom teorijom prema kojoj je agrarno društvo naglašavalo socijalne razlike i tako obezbeđivalo pozicije onih koji su vladali.

Veliki italijanski pesnik Dante je pokrenuo odbrane vernakulara još 1529. godine delom *De vulgari eloquenita* (Burke 2004: 65). Tako su tokom 16. veka branjeni portugalski, francuski, španski, holandski, poljski i islandski, dok su u 17. veku na red došli nemački, švedski i češki, a vek kasnije danski i mađarski (Burke 2004: 66). Sve navedene odbrane su imale jednu zajedničku osobinu: isticale su bogatstvo branjenih jezika kao njihovu veliku prednost (Burke 2004: 66). Borbe vernakulara sa latinskim su u različitim delovima Evrope prošle kroz različite faze. U Španiji je posle Rekonkiste grad Toledo postao centar kastiljanskog jezika u 13. veku, da bi oko 1500. godine njegov status Ferdinand i Izabela uzdigli na onaj nivo koji se danas naziva službenim (Burke 2004: 97). Na prostoru današnje Italije su vernakular prvo počeli da koriste književnici kao što su Dante, Petrarca i Bokačo, da bi onda pominjani Pjetro Bembo svojim lingvističkim radom njihov toskanski vernakular promovisao kao primer za eleganciju i čistotu. Istoričar Piter Berk konstatuje da je tek formiranjem italijanske države 1860. godine standardni italijanski bio inkorporiran u obrazovni sistem (procene su da je te 1860. godine taj jezik znalo oko 2,5% populacije) i da je tako postao jezik italijanske nacije. Dotada je to bio jezik kulture i umetnosti intelektualne elite u Toskani, Rimu i kasnije (u 18. veku) Napulju, bez podrške države i crkve (Burke 2004: 97–98).

U Francuskoj i Engleskoj su jezici kraljevske administracije i političkog centra postali standardni (Hobsbawm 1990: 55). Pobede vernakulara *ille de France*, odnosno *home counties* bili su

posledica urbanizacije i političke centralizacije (Burke 2004: 98). Potrebno je napomenuti da engleski jezik nije imao ni Pjetra Bemba, ni instituciju kao što je francuska Akademija (iako je Kraljevsko društvo u ranom 17. veku osnovalo komisiju za *unapređenje* engleskog jezika), ali su London i kraljevski dvor kao značajni politički činioci svojim uticajem etablirali engleski jugoistočnog dela zemlje kao standard (prvo kao jezik dvora), s tim što je njegov uticaj rastao povećanom migracijom u glavni grad u narednim vekovima (Burke 2004: 100). Slično je bilo i u današnjoj Holandiji, u kojoj je povećanje broja stanovnika Amsterdama uticalo na pretvaranje vernakulara tog grada i njegove okoline u standardni jezik (Burke 2004: 101).

Na teritoriji današnje Nemačke je situacija bila drastično drugačija, budući da su jezičke razlike između urbanih centara koje su predstavljali Hamburg (sever), Keln (zapad), Lajpcig (istok) i Minhen (jug) bile ogromne i predstavljale opasnost za razumljivu usmenu i pismenu komunikaciju (Burke 2004: 101). Jezik dvora i administracije grada Majsena (*Meißen*) u Saksoniji bio je najprestižniji nemački dijalekat (vernakular) posle praškog i kasnije bečkog (Burke 2004: 101); prednost u odnosu na ostale je stekao i činjenicom da su tokom standardizacije u njega inkorporirani elementi drugih nemačkih vernakulara da bi postao razumljiviji za govornike iz drugih delova nemačkog govornog područja. Istoričar Berk ovaj tip standardizacije zove *pragmatskom* (*pragmatic standardization*) i zaključuje da ona vodi ka zajedničkom jeziku (*lingua communis*) (Burke 2004: 101). Za slično rešenje su se opredelili i jezuiti aktivni u današnjoj Češkoj i Slovačkoj, koji su stvorili koine češkog i slovačkog da bi proširili katoličku veru i uspeali da se nadmeću sa protestantima, koji su vernakulare koristili od samog početka svog delovanja. Između 1635. i 1777. godine je taj jezik postao poznat kao *jezuitski slovački* i bio zasnovan na modelu *linguas generales* koji su jezuitski misionari koristili u Brazilu i Peruu kao *lingua franca* (Burke 2004: 102).

Na drugoj strani, Martin Luter je hteo da dopre do *običnog* čoveka upotrebom vernakulara. Iako je poticao iz Saksonije, bio je svestan ogromnih razlika između nemačkih vernakulara i činjenice da se ljudi koji žive na razdaljini od pedeset kilometara gotovo ne razumeju, stoga je kao rešenje pronašao saksonski jezik dvora i administracije, ali sa unošenjem elemenata iz drugih nemačkih vernakulara (Burke 2004: 102). Ipak, i taj Luterov koine nemačkih vernakulara su razumeli samo u današnjoj centralnoj i istočnoj Nemačkoj, pa je Georg Erlinger (*Georg Erlinger*) iz Bamberga Luterovom prevodu Biblije dodao rečnik nepoznatih reči. Uprkos svim tim naporima je Luterov prevod na severu nemačke ipak morao da bude preveden na niskonemački vernakular (Burke 2004: 103), ali je i tako ubrzo postao uzor za nemačke lingviste (Burke 2004: 103). Poređenja radi, katolička crkva nije dozvolila Johanu Eku (*Johann Eck*) da prevede Bibliju na švapski vernakular, što je umanjilo njegove šanse u nadmetanju sa saksonskim za status standardnog jezika (Burke 2004: 101).

Zahvaljujući reformaciji su se prvi put u istoriji štampale knjige pisane na *velikim* i *malim* jezicima (vernakularima) (uz, naravno, latinski) (Burke 2004: 78). Pošto su vernakulari našli svoje mesto u knjigama, katolička crkva je, paradoksalno, bila prinuđena da odgovori jezikom razumljivim onima kojima su se obraćali predstavnici reformacije, tako da je moguće zaključiti da su upotrebu i štampanje vernakulara ohrabrivali reformacija, ali i kontrareformacija (Burke 2004: 78). U rasponu od 1535. do 1649. godine, štampane su prve knjige na estonskom (1535), litvanskom (1547), slovenačkom (1551), romanšu (1557), velškom (1546) i laponskom jeziku (1649) (Burke 2004: 78). Katolička crkva je na spomenutom saboru u Tridentu (1545–1563) zaključila da latinski ostaje jezik liturgije, ali i da je potrebno ohrabriti upotrebu lokalnih jezika (vernakulara) u druge svrhe, pa je tako prva knjiga štampana na albanskom jeziku 1555. godine bila rimski misal (Burke 2004: 79). Katolički katehizmi su vremenom postali moćno oružje; katehizam italijanskog jezuita Roberta Belarmina (*Roberto Bellarmín*) je u periodu između 1600. i 1744. godine bio preveden na čak dvadeset i tri jezika (Burke 2004: 79).

I u drugim delovima Evrope su prevodi Biblije bili odlučujući faktor za stvaranje koine jezika (Burke 2004: 101). U Švedskoj je prevod Biblije (1540–1541) (takozvana Biblija kralja Gustava Vase), pratio Luterov model konstruisanja najrazumljivijeg mogućeg jezika, iako su prevodioci uglavnom bili iz Upsale i Stokholma (Burke 2004: 103), dok je u Danskoj prevod Biblije (1550) stvorio pisanu normu tog jezika, koja je kasnije postala i govorna (Burke 2004: 103). Na prostoru današnje Holandije je posle prvog neuspešnog pokušaja konstruisanja univerzalno razumljivog jezika

staleška skupština izdvojila finansije za organizovanje grupe prevodilaca koji su 1637. godine dovršili prevod Biblije na holandski, koji će postati poznat kao *Statenvertaling* (*državni prevod*) ili *Statenbijbel* (*državna Biblija*) (Burke 2004: 104). Prevod Biblije na češki, poznat kao Kraljička biblija, iznedrio je i jezik zasnovan na tom prevodu (Burke 2004: 105) (jezik Kraljičke biblije će detaljno biti analiziran u nastavku disertacije). Prevodi Biblije su uticali i na razvoj književnog velškog i mađarskog jezika (Burke 2004: 105).

4.1.1. PRVE GRAMATIKE I PRAVOPISI

„The literacy, the establishment of reasonably permanent and standardized script, means in effect the possibility of cultural and cognitive storage and centralization”²⁹ (Gellner 1983: 8).

Prva štampana gramatika jednog vernakulara je *Gramática castellana* iz 1492. godine autora Antonija de Nebrihe; međutim, Leon Batista Alberti (*Leon Battista Alberti*) je svoju gramatiku italijanskog napisao još 1430-tih godina, ali je štampana tek 1495. godine (Burke 2004: 95). Usledile su gramatike francuskog (1513), češkog (1533), nemačkog (1534), portugalskog (1536) i mađarskog (1539) (Burke 2004: 95). Do 1782. godine je iz štampe izašlo devedeset osam gramatika raznih svetskih jezika (Burke 2004: 95). Pravopisi češkog i poljskog su se pojavili u ranom 15. veku, a pravopisi španskog, francuskog, engleskog, nemačkog i holandskog u 16. i 17. veku (Burke 2004: 96). Rusku ortografiju je lično reformisao Petar Veliki početkom 18. veka (Burke 2004: 96).

4.2. ŠTAMPARSKA MAŠINA I ULOGA ŠTAMPAČA U PROCESU KODIFIKACIJE JEZIKA

„Nacionalizam je intelektualni koncept, nezamisliv bez opismenjavanja ljudi koji ne umeju da čitaju i pišu i govore „dijalektom” koji postaje „jezik nacije” tek kada je štampan” (Tejlor 2001: 35).

Reformacija je počela tako što je Martin Luter svoje teze napisao na prevodu na nemački jezik (Anderson 1999: 39), kapitalizam stvorio tržište na vernakularima, a kontrareformacija branila – latinski jezik (Anderson 1999: 40). Zahvaljujući pronalasku štamparske mašine pojedinci koji se ne poznaju postaju povezani i sposobni da formiraju zamišljeno društvo, koje u uslovima sekularnog kapitalizma obavlja psihološku i ekonomsku funkciju (Gellner 1983: 5). Štamparska mašina od svog pojavljivanja polako ali sigurno istiskuje latinski sa scene (Hobs, Dekart i Paskal još pišu na latinskom, ali već Šekspir i Volter ne). Posle 1640. godine se sve manje knjiga štampa na latinskom jeziku i sa njegovim padom počinje proces u kojem religijske zajednice postaju sve više fragmentarne, pluralizovane i teritorijalizovane (Anderson 1999: 19).

Štamparska mašina je u kombinaciji sa reformacijom doprinela standardizaciji evropskih jezika (García 2011: 670). Štampanje knjiga je, zapravo, odredilo norme vernakulara do 17. veka i postalo, uslovno rečeno, prvi standardizator, jer štampana knjiga uvek ima istu formu, sadržaj i može beskonačno mnogo puta da se reprodukuje. Pre štamparske prese su se knjige umnožavale prepisivanjem, procesom koji nije imao stabilnu formu i koji je bio podložan promenama, greškama i značajnim nedoslednostima (Anderson 1999: 44). Štampanje knjiga je unifikovalo jezike (Kohn 1946: 8) i počelo da ruši granice među narodima kao i manje razlike među vernakularima (Steinberg 1961: 88), pošto štampana knjiga utiče na navike u pisanju i govorenju (Burke 2004: 92).

Ipak, potrebno je konstatovati i to da formalna kodifikacija nije isto što i dominacija jednog dijalekta ili sociolekta, kao i to da je proces standardizacije jezika stariji od štamparske mašine, jer je u nekim slučajevima počeo mnogo pre njene pojave (u Engleskog u 11, u Španiji u 13, a u Češkoj u 15. veku). Štampana knjiga može da se upotrebi i kao oružje protiv standardizacije određenog vernakulara, odnosno da favorizuje jezik mesta (grada) u kojem se nalazi štamparska mašina – u Engleskoj i Francuskoj su monopol na štamparske mašine imali London i Pariz, dok su se gradovi u Španiji (Valensija, Sevilja, Salamanka, Barselona), Italiji (Venecija, Milano, Firenca, Rim) i Nemačkoj

---

²⁹ „Pismenost i uspostavljanje dovoljno postojanog i standardizovanog pisma stvara mogućnost kulturnog i kognitivnog pohranjivanja i centralizacije.” (preveo M. S)

(Augzburg, Frankfurt, Lajpcig, Vitenberg i još mnogo drugih) nadmetali za dominaciju svog jezika štampe (*Druckensprachen*) (Burke 2004: 93). Štamparska mašina je, zaključuje Piter Berk, bila katalizator, a ne inicijator standardizacije jezika (Burke 2004: 94).

Uloga pojedinačnih štampača u standardizaciji jezika bila je velika. U Engleskoj je Vilijam Kakston (1422–1491) (*Willian Caxton*) etablirao štampanje knjiga na engleskom jeziku dvora i administracije uprkos nekonzistentnom pravopisu; sličnu uloge su imali Hijeronimus Vjetor (1480–1546) (*Hieronimus Vietor*) u današnjoj Poljskoj, Žofroa Tori (1480–1533) (*Geoffroy Tory*) i Etjen Dole (1509–1546) (*Étienne Dolet*) u Francuskoj, kao i Gašpar Heltaj (1520–1574) (*Gáspár Heltai*) u Mađarskoj (inače Nemač koji je mađarski naučio tek u svojoj dvadesetoj godini) (Burke 2004: 106). Slično je bilo i u današnjoj Nemačkoj, gde su delovali Sigmund Fejerabend (1528–1590) (*Sigmund Feyerabend*) i Sebastijan Frank (1499–1543) (*Sebastian Franck*) (Burke 2004: 107). Italijanski štampar Aldo Manucio (1449–1515) (*Aldo Manuzio*) je uveo (pozajmio iz starogrčkog) apostrof, dok je njegov sin Paolo počeo da koristi tačku sa zapetom – ovi znaci su se sa Apeninskog poluostrva proširili u Francusku, a odatle u sve ostale evropske ortografije (Burke 2004: 97). U tom periodu (15. i 16. vek) su u štamparsku praksu uvedeni i znaci kao što su akut, gravis i cirkumfleks (Burke 2004: 96–97). Dakle, šesnaesti vek je prelomni period u kojem dolazi do internacionalne unifikacije pravopisa, pri čemu odlučujući uticaji dolaze sa prostora današnje Italije i Španije (Burke 2004: 97). Posebno je u Francuskoj i Engleskoj organizacija mreže stamparija, odnosno distribucija knjiga postala odraz stepena centralizacije vlasti koja je pomogla u procesu jezičke unifikacije tih zemalja (Burke 2004: 107–108).

4.3. KRATKI PREGLEDA KODIFIKACIJA VELIKIH EVROPSKIH JEZIKA

Engleski, germansko-romanski hibrid (kreol) (Kamusella 2016: 168) satkan od stranih reči i uticaja (Kordić 2010: 54), zamenio je latinski i normanski francuski u Britaniji u periodu između 1420. i 1460. godine (francuski je zvanično eliminisan iz upotrebe u sudstvu tek 1788. godine). Kodifikacija engleskog jezika je svoje formalne okvire dobila u 18. veku, kada su štampane gramatike, rečnici i pravopisi. Pre toga je postojao i *chancery standard* u petnaestom veku, ali to nije bio standardni jezik u modernom smislu reči, već jezik ograničen na dvor i pravne dokumente (Hickey 2012: 2). Kristofer Kuper (*Cristopher Cooper*) je u svojoj *Gramatici engleskog jezika* (1685) (*Grammatica linguae anglicanae*) konstatovao da je londonski najbolji, najčistiji i najtačniji dijalekt engleskog jezika (Hickey 2012: 2). U Sjedinjenim Američkim Državama je kao uzor za kodifikaciju poslužio stvaralaštvo Noe Vebstera (Hickey 2012: 1–2). Na jezičku politiku u toj zemlji je u velikoj meri uticalo iskustvo Velike Britanije u kojoj je jezik predstavljen kao stvar ličnog izbora (García 2011: 674). Zato su očevi osnivači Sjedinjenih Država (*Founding Fathers of the United States*) bili protiv definisanja engleskog kao službenog jezika države (García 2011: 674).

Situacija u današnjoj Nemačkoj je bila daleko složenija: Fridrih Veliki, treći kralj Pruske (1740–1786), koristio je francuski jezik, jer je za njega nemački bio poluvarvarski jezik sa mnoštvom dijalekata koji su dokazivali njegov provincijalizam. Ni među progermanskom intelektualnom elitom nije bilo konsenzusa. Filolog Johan Adelung (1732–1806) (*Johann Adelung*) je podržavao južnosaksonski vernakular, lingvista Joakim Kampe (1746–1818) (*Joachim Campe*) koine nemačkih vernakulara, dok je filozof Johan Krištof Gotšed (1700–1766) (*Johann Christoph Gottsched*) zastupao pisani standard zasnovan na *Meißen* (majsenskom) vernakularu. Ove okolnosti su, smatra istoričar Piter Berk, doprinele tome da je nemački jezik danas manje unifikovan od francuskog i engleskog, jer je standardizaciju francuskog sprovela država, dok je u Engleskoj na delu bila određena vrste vaninstitucionalne standardizacije koja je dovela do unifikacije jezika (Burke 2004: 109).

Martin Luter je između 1521. i 1534. godine preveo Bibliju na *Meißen* varijetet (vernakular) nemačkog koji se govori na području Saksonije. Taj vernakular je kasnije postao osnovica nemačkog književnog jezika pošto je tada bio u centru nemačkog sveta, ali i zbog činjenice da su ga prihvatili i katolici i protestanti; na taj način je bečki dvorski nemački vernakular izgubio bitku za sticanje statusa standardnog nemačkog jezika (Kamusella 2016: 176). Kao što je to već naznačeno, Luter i kasniji izdavači su birali reči za koje su mislili da su razumljive svima; uz svako izdanje Luterovog prevoda su štampani i rečnici koji su sadržali objašnjenja značenja regionalizama (Kamusella 2016: 176).

Otprilike dvesta godina kasnije (18. vek) je došlo do reafirmacije poimanja nemačkog kao jezika koji ima potencijal da postane podjednako uticajan kao latinski i francuski (tome je u značajnoj meri doprinelo i antifrancusko raspoloženje tokom Napoleonovih ratova) (Kamusella 2016: 176). Ipak, *Hochdeutsch* nije bio, nije i neće biti govoreni jezik u svakodnevnoj upotrebi, već isključivo književni jezik (*Büchersprache* ili *Schriftsprache*) obrazovanih Nemaca (Evans 2004: 6).

U Francuskoj je u 17. veku kodifikovan uzus dvora pod patronatom Francuske akademije (Drahotský 2014: 9). Elementi koji su doprineli širenju francuskog književnog jezika su prema autoru Veberu ovi: pokretljivost stanovništva, industrijalizacija, uloga francuskog kao jezika *lingua franca*, vojna služba, štampa na tom jeziku, fragmentarnost dijalekata i opismenjavanje stanovništva koje napreduje zajedno sa poboljšanim kvalitetom obrazovanja (Weber 1976: 78–86). Širenje, odnosno nametanje standardnog francuskog jezika nije bio lak zadatak, iako je prestiž francuskog književnog jezika rastao u redovima srednje i više klase stanovništva (Weber 1976: 71). U Francuskoj su krajem 19. veka osim književnog francuskog govoreni i flamanski, nemački, pikardski, katalonski, italijanski, baskijski i donji bretonski. Na to je potrebno dodati i dijalekte francuskog književnog jezika koji su se u velikoj meri razlikovali od norme (Weber 1976: 69). Autor Veber zato zaključuje: „In short, French was a foreign language for substantial number of Frenchmen, including almost half the children who would reach adulthood in the last quarter of the century”³⁰ (Weber 1976: 67). Do Prvog svetskog rata je jezik radnika i seljaka u Francuskoj nazivan *patois* (*patoa*, u doslovnom prevodu *nespretno baratati*), koji je bio značajno drugačiji u odnosu na književni francuski jezik (Weber 1976: 73). Veber konstatuje da seljak uglavnom nije bio patriota, kao i to da često nije znao kojem narodu pripada dok mu to neko nije rekao (Weber 1976: 113). Od Balzaka do Zole, preko Meterlinka do Abe Ruea, francuski seljak je predstavljan kao misteriozni, mračni i neprijateljski raspoloženi divljak koji je pretnja po civilizovanog čoveka (Weber 1976: 12), velikim delom i zbog toga što nije vladao književnim jezikom. Statistika iz 1867. godine pokazuje da se standardni francuski jezik nije govorio u 8.381 opštini od ukupno 37.510; od 4.018.427 učenika koji su u tom trenutku pohađali nastavu, francuskim standardnim jezikom nije vladalo čak njih 448.328 (Weber 1976: 67). Slično stanje je opstalo do kraja Drugog svetskog rata, što dokumentuje podatak da je u Trećoj francuskoj republici (1870–1940) za pedeset odsto stanovništva standardni francuski i dalje bio strani jezik (Weber 1976: 70). Iako je Francuska postala politička celina posle Francuske revolucije, u Bretanji je asimilacija gotovo u potpunosti podbacila, što objašnjava činjenicu da su njeni predstavnici 1919. godine od predsednika Sjedinjenih Američkih Država Vudroa Vilsona tražili pravo na samoopredeljenje (Weber 1976: 100) (bretonski je keltski jezik sličan velškom).

Pomenuti Antonio de Nebriha, autor prve kastiljanske gramatike iz 1492. godine (kastiljanski je u vreme Rekonkiste postao dominantni jezik i počeo da natkriva druge dijalekte) u posveti te knjige namenjenoj kraljici Izabeli piše da je jezik savršeni instrument carstva (García 2011: 670). Granice Španije su utvrđene 1659. godine Pirinejskim ugovorom posle Tridesetogodišnjeg rata. Tek pošto se to desilo, počela je lingvistička i svaka druga homogenizacija (kastiljanski je uprkos renomiranom statusu morao da bude nametnut stanovništvu i tek 1714. godine postaje službeni jezik države) (García 2011: 670). Kraljevska akademija je osnovana 1713. godine, prvi rečnik je pod njenim pokroviteljstvom izlazio u periodu 1726–1739, dok je pravopis štampan 1741. godine (García 2011: 670). Na etabliranje kastiljanskog kao državnog i dominantnog jezika Španije, presudno su uticali ovi faktori: centralizacija države, vojna služba, obrazovanje i štampa (García 2011: 670–671). Kao zanimljiv primer demokratičnosti spominjemo zakon o lingvističkoj normalizaciji u Španiji (1983. godina); u njemu je zakonodavac prepoznao problem podređenosti nestandardnih jezika, pa tako drugi jezike ne naziva regionalnim, već *propias*, odnosno *sopstvenim* (García 2011: 671).

U ranom 16. veku je u današnjoj Italiji postignut konsenzus da je latinski potrebno zameniti nekim vernakularom. To jezičko pitanje (*questione della lingua*) bilo je aktuelno do kasnog 19. veka (Brown 2020: 5). Debata o promeni *dominantnog* jezika pokrenuta je izdavanjem dela *Prose della volgar lingua* Pjetra Bemba 1525. godine, koja se smatra i *rođenjem* italijanskog jezika (Brown 2020:

---

³⁰ „Ukratko, francuski je bio strani jezik za značajan deo Francuza, uključujući gotovo polovinu dece koja su odrasla u poslednjoj četvrtini veka.” (preveo M. S)

5). Iako je promovisao toskanski vernakular (Firenca je krajem 13. veka postala trgovački, bankarski i ekonomski centar), Bembo je bio katolički kardinal iz Venecije (Brown 2020: 5, 7).

4.4. ZAKLJUČAK

Ovaj deo istraživanja pokazuje da je posle smrti latinskog jezika u Evropi ostavljen prostor za etabliranje vernakulara kao *jezika moći* u nacionalnim državama u nastajanju. Na taj način je stvoren kontekst za dalju analizu i poređenje razvoja i statusa češkog i slovačkog jezika u okviru multilingvalne države kakva je bila Habzburška monarhija. Kratki istorijski pregled svedoči o tome da je češki jezik vrlo rano (čak i za evropske standarde) dobio prvu gramatiku (1533. godina) i pravopis (1406. godina), što ga svrstava u jezike moći za razliku od slovačkog. Ovu hipotezu će probati da potvrdi sledeće poglavlje ove studije.

5. PREGLED ISTORIJE ČEŠKOG JEZIKA – ČEŠKI KAO JEZIK MOĆI DO 1620. GODINE

Istoričar Berk nametanje određenog jezika sa pozicije moći na osvojenim teritorijama naziva *lingvističkim imperijalizmom* (konkretno španskog, portugalskog, francuskog i engleskog) (Burke 2004: 81). Međutim, navodi i primere jezika koji su u određenom periodu delovali kao potencijalno dominantni jezici u svom okruženju i među njima izdvaja češki. On je već 1370-tih godina postao jezik administracije i zakonodavstva, dok je status uticajnog jezika dostigao oko 1500. godine. Kao dokaze za tu tvrdnju navodi sledeće činjenice: Husova gramatika i ortografija su se pojavile u 15. veku, prva knjiga na češkom je štampana već 1468. godine (čak pedeset pet godina pre prve poljske štampane knjige), Biblija je na češki prevedena mnogo pre prevoda na druge slovenske jezike (1360. godina), dok je prva štampana gramatika bila dostupna 1533. godine (autora Beneša Optata).

Kraljička biblija (1579–1594) je značajno uticala na oblikovanje liturgijskog jezika protestanata u Habzburškoj monarhiji i Poljskoj, uz prvi rečnik češkog jezika koji je štampan 1587. godine (autora Benešovskog), čak 17 godina pre prvog rečnika engleskog jezika. Tokom 15. veka je češki imao i međunarodni uticaj: bio je službeni jezik u Šleskoj, kao i dvorski i diplomatski jezik u današnjoj Poljskoj i na dvoru Matije Korvina (Komárek 2012: 29). Uticaj, širenje i upotrebu češkog jezika je zaustavio poraz na Beloj gori 1620. godine (Burke 2004: 83–84). Sličan položaj je oko 1500. godine imao i katalonski, (prva štampana knjiga se pojavljuje 1474. godine, čak devet godina pre prve knjige na kastiljanskom, a prvi prevod Biblije 1478. godine), ali su Ferdinand i Izabela premestili dvor u Kastilju i sa sobom povelu i katalonsko plemstvo, pa je tako 1492. godine kastiljanski postao jezik španske imperije. Berk zaključuje: „Thus, in early modern Catalonia, language became a symbol of class and the ability to speak and write Castilian became necessary to anyone who aspired to rise socially, much like French in Provence or English in Ireland”³¹ (Burke 2004: 84–85). Posle 1620. godine i poraza na Beloj gori je odnos katalonski-kastiljanski bio uporediv sa odnosom češki-nemački jezik. U tom kontekstu je jasno zašto su primarne odlike češke kulture posle sudbonosnog poraza postale *drevnost* (*starobylost*) i lingvocentrizam, odnosno etničko i jezičko shvatanje nacije (Rak 1994: 12, 16, Fidlerová i sar. 2013: 134), koje su zasigurno posledica statusa i prestiža koji je češki jezik, za razliku od slovačkog (standardni slovački se u to vreme ne nazire ni u obrisima), imao pre 1620. godine. Naredni pasusi će potvrditi to da češkoj istorijskoj lingvistici nisu potrebne konstrukcije da bi se dokazalo da je češki pre te godine imao položaj jezika moći.

Razvoj češkog jezika može okvirno da se podeli na ove periode: 1) predistorijski (600–1000. godina), 2) protoistorijski (1000–1150. godina) i 3) istorijski u okviru kojeg postoji dodatna podela na stari (1150–1500), srednji (1500–1775) i novi češki (1775 – sadašnjost) (Kosek 2014: 8). Do 1300. godine se češki pojavljuje u formi jedne zapisane reči ili, izuzetno, celih rečenica, dok se najstariji suvisli tekstovi na češkom datiraju u drugu polovinu 13. veka (*Píseň ostrovská*). Od početka 14. veka se pojavljuje niz tekstova na češkom jeziku, među kojima je potrebno izdvojiti legende i svetovne pesme (na primer *Alexandreis* i *Dalimil*), koje su pisane prvim češkim pravopisom zasnovanim na digrafima i bez dijakritika (takozvani *starší spřežkový pravopis*) (Cuřín 1985: 24, Kosek 2014: 14). Mlađi oblik tog pravopisa će se etablirati početkom 15. veka. Dakle, u drugoj polovini 13. veka su stvoreni dobri uslovi za razvoj kultivisanog (kulturnog) češkog jezika, a već početkom četrnaestog veka je češki postao relativno ustaljeni, stilski diferencirani jezik koji je mogao da ispunjava vrlo složene zadatke (Komárek 2012: 24). Veliku ulogu u tome je odigrala dinastija Pšemislovića, koja je u tom periodu uspela da stvori jaku centralizovanu državu koja je počela da se širi prema Jadranu i Baltiku (posebno dobar odnos prema češkom jeziku je imao kralj Pšemisl II, i to uprkos tome što je podržavao nemačku kolonizaciju čeških zemalja) (Cuřín 1985: 18–20, 25).

Osnivanjem Karlovog univerziteta je češki jezik počeo da prodire i u nauku (Fidlerová i sar. 2013: 39). Svoj vrhunac u srednjem veku književni češki dostiže u periodu vladavine Karla IV, kada se pojavljuje i najstariji prevod Biblije na češki – *Bible leskovecko-drážďanská* (1360) (Fidlerová i sar.

³¹ „Tako je u ranoj modernoj Kataloniji jezik postao simbol društvenog staleža, dok je sposobnost pisanja i govorenja kastiljanskog postala neophodna za svakoga ko je htelo da napreduje na društvenoj lestvici, baš kao što je to bio slučaj sa francuskim u Provansi ili engleskim u Irskoj.” (preveo M. S)

2013: 40, Komárek 2012: 25). Demokratizacijom društva pod uticajem Husovog učenja književni češki ulazi u gradove (Cuřín 1985: 26, Komárek 2012: 26), ali i različite sfere komunikacije i književne žanrove: propovedi, pesme, manifeste i agitacije. U drugoj polovini 14. veka češki jezik Praga postaje administrativni jezik države (Fidlerová i sar. 2013: 40–41), kao i nauke, pre svega istorije i teologije. Najviše umetničko dostignuće češkog književnog jezika druge polovine 14. veka predstavlja *Legenda o svatě Kateřině (Legenda o svetoj Katarini)* i opus Tomaša Štitnog (*Tomáš ze Štítného*) (Cuřín 1985: 26).

Oko 1411. godine se pojavljuje anonimni traktat *Ortographia bohémica (Gramatika češkog jezika)* koji se pripisuje Janu Husu. U njemu se predlaže uvođenje dva tipa dijakritika: *punktus rotundus* (tačka) za označavanje mekoće (iz njega će se kasnije razviti takozvana *kvačica*, češki: *háček*) i *gracilis virgula* (odnosno crtica, češki: *čárka*), za označavanje dužine glasa (ova rešenja će postati uzor skoro svim pravopisima slovenskih jezika). Uprkos tome su *spřezkový* (digrafni) i dijakritički pravopis nastavili da se koriste, ponekad su se čak i mešali, što je pravopisni sistem činilo nestabilnim; primer koji to potvrđuje je reč *odepřiti* koja je u 16. veku mogla da se napiše na čak dvadeset različitih načina (Kosek 2014: 16–17). Prva gramatika koja je pokušala da ujedini pravopisni sistem češkog jezika štampana je u mestu Namjesti nad Oslavou (češki: *Náměstí nad Oslavou*) 1533. godine. Pokušaj je bio uspešan, budući da je, uz manje korekcije, u prevodu Kraljičke biblije korišćen upravo taj sistem, koji će kasnije postati norma poznata kao *bratrský pravopis*. On je bio hibrid, pošto je kombinovao dijakritički (za označavanje kvantiteta i mekoće glasova) i digrafni pravopis u pojedinim slučajevima (tako se, na primer, [š] pisalo kao *ſſ*). Ovaj sistem će biti aktuelan do devedesetih godina 18. veka, i to pre svega kao pravopis kojem su bile naklonjene štamparije (Kosek 2014: 17–18). Moderni češki pravopis je formiran u prvoj polovini 19. veka, ali su prva sveobuhvatna pravila izašla tek 1902. godine pod nazivom *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví (Pravila češkog pravopisa i morfologije)* autora Jana Gebauera (*Jan Gebauer*) (Kosek 2014: 18–19).

Tokom takozvanog humanističkog perioda češkog jezika, koji je okvirno trajao od 1500. do 1620. godine, došlo je do njegovog procvata na gotovo svim poljima. Razvoj jezika je pratila i nauka: prva češka gramatika pod nazivom *Grammatika česká v dvojí stránce (Dvotomna češka gramatika)* autora Beneša Optata (*Beneš Optát*) izlazi 1533. godine (Kamusella 2009: 100), dok se prva systemska gramatika *Grammaticae bohemicae libri duo* autora Benedikta Nedožerskog pojavljuje 1603. godine i predstavlja osnovu za sve kasnije gramatike (Fidlerová i sar. 2013: 198, 201). Pravila gramatike Beneša Optata je pokušao da sledi čuveni praški stampar Jirži Melantrih (1511–1580) (*Jiří Melantrich*) (Cuřín 1985: 43), što predstavlja dokaz da je razvoj češkog jezika bio sličan razvojem najuticajnijih jezika Evrope. Prva kategorizacija na šest vrsta reči se pojavljuje u delu Pavela Doležala *Grammatica slavico-bohemica* iz 1746. godine. Važno je istaći i to da su svi autori gramatika pre perioda češkog narodnog preporoda sa izuzetkom jednog bili jezuiti (Fidlerová i sar. 2013: 204), pošto će oni odigrati značajnu ulogu i u zaćecima slovačke katoličke književnosti. Češki je bio izuzetak u još jednom smislu – to je bio prvi slovenski jezik na koji su u tom periodu prevedena sva najznačajnija humanistička dela evropske kulture (Fidlerová i sar. 2013: 54).

Češki je u 16. veku postao i administrativni jezik, što je rano i za evropske standarde. Taj položaj je stekao dekretom iz 1500. godine (*zřízení zemské*) slično načinu na koji su francuski i engleski dobijali te statuse kasnije (Evans 2004: 4). Njegova pozicija je bila toliko jaka, da je carski izaslanik u dijete 1611. godine prekinut kada je počeo da govori na nemačkom (Evans 2004: 4). Četiri godine kasnije je češki postao obavezan za nosioce javnih funkcija, plemstvo, imigrante i njihovo potomstvo (Evans 2004: 4–5). Nemački jezik je preuzeo primat od češkog tek posle 1620. godine, što je konkretizovano dekretom iz 1627. godine (*Verneuerte Landesordnung*) (Evans 2004: 5, Fidlerová i sar. 2013: 54, Burke 2004: 74–75). Ipak, ta okolnost nije doprinela germanizaciji Češke: „Mada je nemački jezik postao ravnopravan sa češkim, Češka nikada nije postala germanska: postala je „austrijska”, odnosno kosmopolitska ili – neodređena” (Tejlor 2001: 15). Šesnaesti vek predstavlja i vrhunac uticaja češkog jezika na druge slovenske jezike, i to pre svega na pravopise Poljaka, Lužičkih Srba i južnih Slovena (dotada je poljska književnost bila pod isključivim uticajem češke književnosti, dok je poljsko plemstvo češki koristilo i kao prestižni jezik konverzacije) (Fidlerová i sar. 2013: 54–55, Cuřín 1985: 55). Tokom 16. veka se takozvani *bratrský pravopis* u značajnoj meri ustaljuje, pri

čemu koristi dijakritike, ali i digrafe (na primer, znak *č* je označavao [č], dok je znak *rz* označavao [ř]) (Cuřín 1985: 56).

Svoj pad, koji je trajao do kraja 18. veka, češki je doživeo posle poraza na Beloj gori³² (Cuřín 1985: 57). Češka država je tokom Tridesetogodišnjeg rata izgubila oko trideset procenata stanovništva i tek je sredinom 18. veka dostignut broj stanovnika koji je imala pre tog sukoba (Fidlerová i sar. 2013: 69). Između 1621. i 1624. godine je iz Češke isteran kompletan nekatolički kler i učitelji, dok je u egzil otišlo i oko 450 plemićkih nekatoličkih porodica i oko trideset šest hiljada nekatoličkih građanskih porodica (Fidlerová i sar. 2013: 73–74). Tada je počela i masovna germanizacija oblasti koja će kasnije postati poznata kao Sudeti (Cuřín 1985: 58). Pre 1620. godine je češko plemstvo imalo dovoljno snage da se nadmeće sa stranim plemstvom u češkoj dijeti (pobedu je predstavljalo usvajanje zakona koji je svakom građaninu nalagao poznavanje češkog jezika) (Cuřín 1985: 57), da bi posle Tridesetogodišnjeg rata češki smatran jeretičkim (husitskim) jezikom, pa su zadatak očuvanja češkog jezika preuzeli pročeški orijentisani intelektualci koji su osećali potrebu da očuvaju i zaštite češki jezik pisanjem takozvanih *odbrana* (latinski: *apologia*, češki: *obrana*) (najpoznatija odbranu je napisao Bohuslav Balbin (1621–1688) (*Bohuslav Balbín*) koja je štampana tek 1775. godine) (Fidlerová i sar. 2013: 83). Tokom druge polovine 17. veka je češki dobio niz gramatika. Svi autori (osim Jana Vaclava Rose (*Jan Václav Rosa*)) bili su jezuiti, što potvrđuje pretpostavku da je katolička crkva shvatila važnost uloge vernakulara u procesu kontrareformacije. U tom razdoblju se izdvaja gramatika Jiržija Konstanca (*Jiří Konstanc*), *Brus jazyka českého* (*Brus jezika češkog*) (1667), pisana na češkom jeziku (što je vrlo važna činjenica s obzirom na to da je u to vreme dominantni jezik nauke bio latinski). U prvoj polovini 18. veka je objavljena već pomenuta *Grammatica slavo-bohemica* (1746) Pavela Doležala (*Pavel Doležal*), kojom je ovaj autor izrazio podršku jezičkom jedinstvu Čeha i Slovaka i upozorio samo na dijalekatske razlike (prema Cuřín 1985: 60–64).

Češka buržoazija u nastajanju je tokom druge polovine 18. veka počela da se nadmeće sa svojim nemačkim takmacem za pozicije u društvu, što je rezultiralo nizom novih odbrana čeških autora kao što su bili Jan Vaclav Pol (*Jan Václav Pohl*), František Jozef Kinski (*František Josef Kinský*), František Martin Pelcl (*František Martin Pelcl*) i drugi, u kojima je dokazivana drevnost, bogatstvo i praktičnost tog jezika (Cuřín 1985: 71). Kada je reč o školstvu, već 1774. godine je u Austriji uvedeno obavezno osnovno obrazovanje, pa je tako svaka parohija dobila svoju osnovnu (češki: *triviální*) školu u kojoj su đaci učili da čitaju, pišu i računaju. U gradovima su bile smeštene srednje škole i gimnazije kojima su do 1774. godine rukovodili jezuiti i pijaristi, ali je posle toga država počela da preuzima kontrolu nad njima (Fidlerová i sar. 2013: 104). U gimnazijama i na univerzitetima je nastava realizovana na latinskom jeziku (na Karlovom univerzitetu je nemački zauzeo mesto latinskog tek 1784. godine) do poslednje četvrtine 18. veka (Fidlerová i sar. 2013: 93, Bláha 2017: 46).

Pre toga je 1780. izašlo novo izdanje Biblije na češkom, dok je prvo pozorište u Pragu u kojem su se predstave igrane na češkom otvoreno 1786. godine (Kamusella 2009: 490–191). U okviru gimnazija je nastava na češkom prvi put počela da se održava u Beču u elitnoj gimnaziji *Theresianum* (prvi profesor je bio spomenuti Jan Vaclav Pol), dok je na Bečki univerzitet češki uveden 1775. godine (na Karlovom univerzitetu je nastava na češkom počela da se realizuje tek od 1793. godine) (Fidlerová i sar. 2013: 95). Prve novine na ovom jeziku su počele da izlaze već 1719. godine (Fidlerová i sar. 2013: 96); uz to su do 1774. godine odluke češke i moravske skupštine, uz nemački, štampane i na češkom jeziku (Fidlerová i sar. 2013: 97).

Proces narodnog preporoda u Češkoj počinje sedamdesetih godina osamnaestog veka (u Moravskoj i Šleskoj kasnije) (Fidlerová i sar. 2013: 105) i može da se podeli na dve generacije intelektualaca koje su predvodili Jozef Dobrovski (1753–1829) (*Josef Dobrovský*) i Jozef Jungman (1773–1847) (*Josef Jungmann*) (Fidlerová i sar. 2013: 105). Aktivnost te grupe ljudi dokumentuje

---

³² U presudnoj bici na Beloj gori 8. novembra 1620. godine, jednom od prvih velikih okršaja Tridesetogodišnjeg rata, češke snage pojačane plaćenicima pretrpele su poraz od kombinovane vojske cara Svetog rimskog carstva, Katoličke lige i Španske imperije.

činjenica da je u periodu od 1775. do 1825. godine izašlo čak dvadeset osam gramatika češkog jezika i četrnaest izdanja rečnika (Drahotský 2014: 58).

U Češkoj je krajem 18. veka kler koristio latinski, plemstvo francuski, trgovci i državni službenici nemački, dok je češki jezik koristio deo građanstva, narodne mase (*pöbel*) i seljaci (Judson 2016: 87). Jozef Dobrovski je 1791. godine konstatovao da se češkim jezikom služi *običan* neprosvećen čovek, kao i to da je za one koji govore francuski, nemački jezik podjednako neotesan kao i češki (Judson 2016: 87). Deset godina kasnije je Jozef Jungman pokušao da ubedi Čehe u to da češki jezik ima kvalitet da postane nadregionalni jezik na nivou francuskog, italijanskog ili nemačkog, i da ne bi trebalo da bude ograničen na najniže klase društva (Judson 2016: 87–88). Svoje tvrdnje je pokušao da dokaže prevodom dela *Paradise Lost* na češki 1811. godine (Kamusella 2009: 493).

Međutim, Jozef Dobrovski je pisao isključivo na nemačkom i latinskom jeziku; bio je i učenik nemačkog lingviste Adelunga (*Johann Cristoph Adelung*) i *landes-patriot* (*zemský vlastenec*, odnosno pristalica Monarhije), a ne češki etnonacionalista, što potvrđuje činjenica da ni u jednom radu nije spomenuo monolingvalnu ili etnolingvistički homogenu češku nacionalnu državu ili želju da se ona stvori (Kamusella 2009: 107, 491). Za razliku od Jungmana je do kraja života bio skeptičan prema preporodu češkog jezika (i naroda) obeshrabren snagom germanizacije i slabošću češke inteligencije. Za razliku od njega, Jungman je smatrao da je jezgro češkog naroda seljak i njegov jezik koji mora da se odupre neprijatelju – Nemcu (Cuřín 1985: 82). Uprkos svemu, Dobrovski je kodifikovao jezik starijeg klasičnog razdoblja češkog jezika gramatikom *Ausführliches Lehregebäude Der Bömischen Sprachen* (1809) (*Detaljna gramatika češkog jezika*) (Drahotský 2014: 9, Cuřín 1985: 76), koji je počeo da se koristi kao jezik nastave u srednjim školama posle revolucije 1848–49. Taj češki jezik je bio arhaičan, pa su tek gramatika za srednje škole autora Gebauera (*Školní mluvnice*) iz 1890. godine i prvi pravopis istog autora približili normu savremenom češkom jeziku (Fidlerová i sar. 2013: 122–23), što znači da je kodifikacija češkog jezika dovršena u poslednje tri decenije devetnaestog veka, i to etabliranjem Dobrovski-Gebauer kodifikacije (Kamusella 2009: 759).

Prvi i najvažniji atribut češkog patriote u prvoj polovini 19. veka bio je češki jezik (Rak 1994: 145). Centralističke tendencije Beča krajem 18. veka doprinele su tome da češki postepeno postane simbol češke političke autonomije i elita koje su tvrdile da predstavljaju ceo narod (Judson 2016: 88). U ovom periodu je bio prisutan i određeni dualistički pristup Beča prema upotrebi jezika: na jednoj strani je nemački imao status carskog službenog jezika, ali je istovremeno ohrabrivana upotreba vernakulara, pa je tako stvorena hijerarhija među jezicima i posredno, hijerarhija među narodima (Judson 2016: 88). Međutim, početkom 19. veka nema češke aristokratije ni buržoazije; to mesto je zauzeo seljak ili zemljoradnik, odnosno – narod (Rak 1994: 87). Problem je bio u tome, što seljake nije interesovala nacionalna problematika ni lingvističke polemike (Rak 1994: 87), i to sa opravdanim razlogom: naime, arhaični humanistički češki (*veleslavínská čeština*) bio je uzor za književni jezik sve do osnivanja časopisa *Řeč* 1916. godine, i to uprkos pokušajima modernizacije od strane slovačkog lingviste o kojem će biti reči u nastavku studije – Martina Hatale (1821–1903) (*Martin Hattala*). Njegova gramatika *Skladba jazyka českého* (1855) (*Sintaksa češkog jezika*), koja se oslanjala na živi češki, napadnuta je od strane svih viđenijih čeških intelektualaca i zato nije postala školski udžbenik (Cuřín 1985: 103–109).

Posle 1869. godine češko društvo silovito napreduje: broj čeških škola raste, sve više ljudi stiče diplome fakulteta i čita sve mnogobrojnije češke novine. U to vreme počinje da se stvara češka terminologija u okviru zanata i trgovine, kao i naučni vokabular, posebno posle podele Karlovog univerziteta na nemački i češki deo. Dodatni podsticaj češkom nacionalnom uzletu daće češka akademija Franca Jozefa osnovana 1890. godine, kao i Tehnička škola u Brnu 1899. godine (Cuřín 1985: 100–101, Kamusella 2009: 508–509). Jasno je, dakle, da lingvistiци nisu potrebne konstrukcije kada se radi o istoriji češkog jezika, koji je vrlo rano stekao poziciju jezika moći u svom okruženju zahvaljujući jakoj češkoj državi, nauci i umetnosti. Posle 1620. godine je ta pozicija uzdrmana, ali je postepenim jačanjem češkog društva i status češkog jezika u Monarhiji jačao. Sledeći deo disertacije će pokušati da dokaže da to u slučaju standardnog slovačkog jezika ne može da se tvrdi.

5.1. PREGLED ISTORIJE SLOVAČKOG JEZIKA – KULTURNI SLOVAČKI KAO KONSTRUKT

„The codification of the Slovak language as we know it today took place from the mid-19th century to the mid-20th century”³³ (Kamusella 2009: 537).

Prvi kodifikator slovačkog jezika bio je Anton Bernolak, koji je proces kodifikacije ovog jezika zajedno sa svojim kolegama započeo delom *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (*Kritičko-filološka rasprava o slovačkim slovima*) koje je štampano 1787. godine. Do tog trenutka slovački ne postoji kao standardizovani jezik, već kao deo severnoslovenskog jezičkog kontinuuma. Uprkos tome je u slovačkoj lingvistici, prevashodno zahvaljujući radu najuticajnijeg slovačkog lingviste 20. veka Eugena Paulinija (1912–1983) (*Eugen Pauliny*) (Lipowski 2005: 14), prisutna teorija o postojanju takozvanog *kulturnog slovačkog* (*kultúrna slovenčina*) (iako je *kultivisani slovački* precizniji prevod, korišćićemo ustaljeni naziv *kulturni*) u vekovima pre Bernolakovog poduhvata. Pre analize ove konstrukcije je sve elemente ove teorije potrebno postaviti istorijski kontekst kao podlogu na kojoj je moguće pokazati da je postojanje *kulturnog slovačkog* jezika bilo nemoguće.

Istorija Slovačke je istorija teritorije, ali i istorija etničke grupe, pri čemu su se Slovaci kao samostalna etnička grupa pojavili u desetom veku (Kováč 2010: 5, 7). Međutim, etnonim *slovački* je prvi put zabeležen tek 1485. godine (Kamusella 2009: 40, Kováč 2010: 33). Uz to, u literaturu na češkom i nemačkom jeziku ulazi vrlo kasno: „The ethnonym „Slovaks” and the geographical name „Slovakia” began to enter German and Czech-language literature at the end of the 18th century. It was only the Protestant Slovak teacher and preacher, Michael (Michal) Kuniš (1765–1835) who [...] for the first time, explicitly defined Slovakia as the Upper Hungarian komitats where Slovaks constituted majority of the population”³⁴ (Kamusella 2009: 531). Što se jezika tiče, najstariji dokaz o upotrebi jednog od slovačkih vernakulara pojavljuje se u formi prevoda magdeburškog prava pod nazivom *Žilinska knjiga* (slovački: *Žilinská kniha*) iz 1473. godine (Drahotský 2014: 29), što je u poređenju sa spomenicima na češkom jeziku vrlo kasno.

Granica teritorije na kojoj su živeli Slovaci je pre početka Prvog svetskog rata mogla da se odredi na zapadu (reka Morava) i severu (granica sa Galicijom), dok južna i istočna granica nisu bile definisane (Macho 2013: 41), pošto je Slovačka kao administrativna celina formirana tek u sastavu Čehoslovačke (teritorija Slovačke je međunarodno priznata potpisivanjem Trijanonskog ugovora u junu 1920. godine). Dotada je postojala samo kao tradicionalni pojam, odnosno teritorija naseljena slovačkim stanovništvom (Bakke 1999: 137, Kollár 2017: 839, Kováč 2010: 184). Dalje, *Slovačka* je kao geografski pojam prvi put precizno određena tek 1861. godine u okviru odbačenog dokumenta *Memorandum národa slovenského* (1861) (*Memorandum slovačkog naroda*)³⁵ (Kamusella 2009: 551), kojim su slovački predstavnici od Beča tražili priznavanje statusa slovačkog političkog naroda, poziciju službenog jezika za slovački, kao i formiranje distrikta *Hornouhorské slovenské okolie* (*Gornjougarski slovački distrikt*) (Rolkova 2007: 111). Ovaj distrikt, međutim, nije obuhvatao značajni deo današnje istočne Slovačke, i to otprilike 5.170 kvadratnih kilometara (od 49.035 kvadratnih kilometara koliko ima današnja Slovačka). Predviđao je i neke teritorije na jugu i severu koje su danas u sastavu Mađarske i Poljske, ali isto tako nije obuhvatao neke južne delove koji su danas deo Slovačke. Da slovačka intelektualna elita veliki deo današnje istočne Slovačke nije smatrala za područje na kojem se govori neki od slovačkih vernakulara potvrđuje i Šafarikova konstatacija iz 1846. godine, prema kojoj se *čehoslovački jezik* govori do mesta Bardjejev (slovački: *Bardejov*) u današnjoj istočnoj Slovačkoj (Hlasové 1846: 68); ta istočna granica se slaže sa onom iz pomenutog *Memoranduma* iz 1861. godine i prati liniju Bardjejev – Prešov – Košice. Ovaj zanemareni podatak je

³³ „Kodifikacija slovačkog jezika kakvog ga poznajemo danas, trajala je od sredine 19. do sredine 20. veka.” (preveo M. S)

³⁴ „Etnonim „Slovaci” i geografski naziv „Slovačka” je u literaturu na nemačkom i češkom jeziku počeo da ulazi krajem 18. veka. Slovački protestantski učitelj i sveštenik, Mihael (Mihal) Kuniš (1765-1835) je [...] prvi put eksplicitno definisao Slovačku kao županije Gornje Ugarske u kojima su Slovaci činili većinu stanovništva.” (preveo M. S)

³⁵ *Memorandum slovačkog naroda* nadovezuje se i konkretizuje zahteve predstavnika slovačkog naroda u okviru dokumenta *Marcový prosbopis* (*Martovska molba*) iz 1849. godine, prema kojem je Slovačka trebalo da postane velika kneževina, kao i koncept Jana Kolara koji je predviđao Slovačku kao krunsku zemlju u okviru Monarhije.

od izuzetne važnosti, pošto u teoriji utiče na pomeranje pozicije slovačkih vernakulara (ili *dijalekata* kako ih nazivaju u slovačkoj lingvistici) na zapad. Međutim, kada slovački lingvisti, istoričari i drugi naučnici pišu o *Slovačkoj* pre 1918. godine, uglavnom je predstavljaju u njenim sadašnjim granicama. U takvom kontekstu je posebno diskutabilna pozicija istočnoslovačkog *dijalekta* (vernakulara), mada je upitno i prostiranje srednjoslovačkog vernakulara koji je danas osnovica standardnog slovačkog jezika.

Mapa 1. *Hornouhorské slovenské okolie* (Gornjougarski slovački distrikt) 1861. godine u okviru današnjih granica Slovačke.

<https://www.postoj.sk/94865/na-mape-sa-prvy-raz-objavilo-slovensko-je-tomu-160-rokov>
[26.12.2022]

Pre nego što se posvetimo centralnom delu Paulinijeve teorije, potrebno je napomenuti da s obzirom na sve navedeno ona operiše i sa mnogo očiglednih nepreciznosti: tako ovaj autor tvrdi da je *Slovačka* u 15. veku proizvodila 40 % zlata i 30 % srebra ukupne evropske produkcije ovih metala, pri čemu pod pojmom *Slovačka* najverovatnije misli na teritoriju definisanu posle 1918. godine. Problem u toj teoriji predstavlja već spomenuta činjenica da *Slovačka* u srednjem i ranom novom veku ne postoji kao formalno definisana teritorija (Gurňák 2014: 18). Ovaj autor zaključuje i to da u istom veku postoji upitna geografska odrednica *istočna Slovačka*. Najzad, u pokušaju da citiranjem humaniste Galeota Marcija (*Galeotto Marzio*) dokaže da je slovački majka svih slovenskih jezika, istu sintagmu na latinskom jeziku, *sclavonica lingua*, u jednom delu teksta prevodi kao *slovenski*, a u drugom delu kao *slovački jezik* (Pauliny 1983: 77).

Ukoliko pređemo na analizu Paulinijevog sistema, odmah na početku možemo da prepoznamo naglašavanje kauzalne veze između razvijenosti društva i razvijenosti njegovog jezika, što zapravo treba da dokaže to da je slovačko društvo postojalo u srednjem veku, a onda i dostiglo takav stepen razvoja da mu je bio potreban kultivisani jezik: „Prepracovanosť a rozvinutosť celospoločenského jazyka je viazaná najrozmanitejšími vzťahmi na rozvinutosť spoločnosti, ktorá ho používa. Čím je spoločnosť rozvinutejšia a pokročilejšia, tým je rozvinutejšia a bohatšia aj jej celospoločenský jazyk. Môžeme teda vysloviť tézu, že aj najprimitívnejšia spoločnosť (spoločenská formácia) mala nejakú

formu jezika a ako sa zajednica razvijala do složenijih formi, tak se razvijala aj celospoločenská forma jezika”³⁶ (Pauliny 1983: 7).

Ovaj lingvista odlazi tako daleko da tvrdi da je određeni *celodruštveni* slovački jezik postojao i pre dolaska Ćirila i Metodija. U periodu između 10. i 12. veka je taj jezik navodno korišćen samo u liturgijske svrhe. Zato je moguće zaključiti da se sve pomenuto uklapa u primordijalističke teorije o večnom postojanju jezika i nacije. Slovački narod u Paulinijevoj teoriji počinje da se formira u 13. i 14. veku, jer se navodno učvršćuje pozicija *slovačkog jezika* koji je potreban građanstvu i sitnom plemstvu (Pauliny 1983: 48–59). Kao ključni i jedini dokaz koristi povelju *Privilegium pro Slavis* (*Privilegije za Slovene*), kojom je kralj Lajoš I izjednačio privilegije slovenskog i nemačkog stanovništva u gradu Žilina (danas na severu Slovačke) 1381. godine (Pauliny 1983: 48–59). Dakle, Paulini na osnovu jednog dokumenta pretpostavlja da se u većini gradova na teritoriji današnje Slovačke u 14. veku u usmenoj komunikaciji sa gradskim vlastima i sudovima koristi neki vernakular, što je verovatno tačno, ali ne zato što je postojao neki *celodruštveni* slovački jezik, već zato da bi se ljudi bolje razumeli. U daljem procesu zaključivanja napominje da od 15. veka u više gradova na teritoriji današnje Slovačke (inače ih on neprecizno naziva *slovačkim* gradovima) počinje da se koristi češki jezik, koji postaje pisana forma književnog jezika slovačkog naroda (Pauliny 1983: 61–73). Slovaci su *odabrali* (slovački: *vybrali si*) (ovaj izraz sugerise pretpostavku da je slovačko stanovništvo učestvovalo u biranju jezika) češki zato što nisu imali kulturni centar, ali i zbog bliskih veza između Čeha i Slovaka. Međutim, zaključuje Paulini, češki jezik je, baš kao i latinski, bio samo pomoćni faktor u stvaranju slovačke nacije (Pauliny 1983: 78).

Budući da se Paulini u konstruisanju svoje teorije oslanja na kauzalnu vezu između razvijenosti gradova i slovačkog jezika, odmah je potrebno ukazati na ozbiljne nedostatke takve argumentacije. Naime, gradovi u Ugarskoj su u početku bili nemački (Judson 2016: 79) i postepeno su mađarizovani. Zato su u gradovima na teritoriji današnje Slovačke pre 1918. godine u većini slučajeva živeli Mađari, Nemci, i Jevreji (uz nekoliko izuzetaka) (Johnson 1985: 2), što potvrđuje i popis iz 1910. godine, prema kojem je etnički sastav gradova bio ovaj: Mađari 76,6%, Nemci 9,7%, Slovaci 4,3%, Rumuni 3,6% i Rusini 0,1% (Jászi 1929: 280). Nemačka manjina u gradovima na teritoriji današnje Slovačke uglavnom je mađarizovana do 1914. godine; Jevreji su se u najvećem broju slučajeva izjašnjavali kao Mađari, a u manjoj meri kao Nemci (Johnson 1985: 18–19). Oko 1910. godine procenat slovačkog stanovništva u Požunu (današnja Bratislava) i Košicama nije prelazio 15% (Johnson 1985: 25). Zato ne iznenađuje činjenica da je pred početak Prvog svetskog rata Pitsburg bio grad sa najviše slovačkih stanovnika na svetu (Neville 2011: 13).

Dalje, iako u ranom novom veku dolazi do porasta slovačkog stanovništva u gradovima u današnjoj srednjoj i severnoj Slovačkoj, ono ni u jednom od njih nije uspelo da postane većina. Štaviše, slovački građanski stalež je zajedno sa plemstvom za predstavnike slovačkog narodnog pokreta predstavljao *odnarođeni* (slovački: *odrodilý*) element koji je hteo da postane deo *natio hungarica*³⁷ (Ficieri 2014: 99–100). Građanstvo je, takođe, u mizernom procentu učestvovalo u borbi za emancipaciju slovačkog naroda (Ficieri 2014: 100) i upravo zato bilo percipirano kao promođarsko. Verovatno zato je Štur 1849. godine Košice (danas drugi najveći slovački grad) nazvao *mađarskom pećinom* (slovački: *mađarská jaskyňa*) (prema Ficieri 2014: 104). Dakle, malobrojno urbano slovačko stanovništvo kroz istoriju po svemu sudeći nije marilo za ciljeve slovačke inteligencije, a time posredno ni za stvaranje ni etabliranje standardnog slovačkog jezika. Ukoliko mu je i bio potreban neki jezik (osim latinskog i kasnije mađarskog) na kojem bi se sporazumevali sa vlastima, on svakako nije bio standardizovani, nadregionalni i polifunkcionalni, već neki od vernakulara ili vernakularizovani (slovakizovani) češki jezik.

Eugen Paulini je i tvorac već spomenutog koncepta *kultúrna slovenčina* koji su svi njegovi naslednici u slovačkoj lingvistici preuzeli. Radi se o čistoj konstrukciji, budući da je ovaj naučnik

³⁶ „Sofisticiranost i razvijenost celodruštvenog jezika je na najrazličitije načine povezana sa razvijenošću društva koje ga koristi. Što je društvo razvijenije i naprednije, to je razvijeniji i bogatiji i njegov jezik. Dakle, možemo da pretpostavimo da je i najprimitivnije društvo (društvena formacija) imalo neku formu jezika i da je razvoj društva u složenije forme pratio i razvoj njegovog celodruštvenog jezika.” (preveo M. S)

³⁷ *Natio hungarica* je izraz kojim je do sredine 19. veka nazivano ugarsko plemstvo i kler bez obzira na etničko poreklo.

došao do zaključka da je u periodu između 16. i 18. veka postojao određeni slovački jezik koji je čak imao i svoje *varijetete* (odnosno dijalekte, iako je taj izraz izbegnut iz očiglednih razloga, pošto bi u tom slučaju u teoriji morao da postoji i standardni jezik). Da se zapravo radi o slovakizovanom češkom jeziku, potvrđuje sledeći citat: „Kulturna slovenčina je jazykový útvar, relativne ustálený, ktorý sa používal najprv v administratívno-právnych zápisoch, neskoršie, ale ešte v 16. storočí, aj v iných žánroch. Spisovným teda nadnárečovým východiskom, resp. kostrou bola v ňom spisovná čeština, ale jeho komunikatívnu platnosť v hláskosloví a morfológii a v slovníku zabezpečovala do značnej miery slovenčina”³⁸ (Pauliny 1983: 118–119). Ovu teoriju dodatno komplikuje tvrdnja da je Paulinijev *kulturni slovački* imao i svoje *dijalekte*, koji su se koristili u naddijalekatskoj komunikaciji u okviru određenih geografskih odrednica – kulturni srednjoslovački je, tvrdi Paulini, bio naddijalekatska forma jezika pre Šturove kodifikacije (Pauliny 1983: 120). Dakle, dijalekat određenog jezika je imao naddijalekatsku funkciju određene geografske oblasti u periodu u kojem ne postoje definisane granice entiteta kojem ta oblast pripada. Budući da je u 19. veku srednjoslovački vernakular postao osnovica za kodifikaciju savremenog slovačkog jezika, Paulini očigledno pokušava da opravda taj izbor time što tvrdi da samo ta forma *kulturnog slovačkog* (za razliku od zapadne i istočne) nije imala glas koji se danas u češkom obeležava znakom *ř*, kao i konstatacijom da se srednjoslovački od najstarijih vremena širi i na istok i na zapad. Odgovor na pitanje zašto je onda za osnovicu prve kodifikacije slovačkog Bernolak odabrao zapadnoslovački vernakular, prema Pauliniju je jasan i jednostavan – najezde Turaka i razni ustanci zaustavili su širenje srednjoslovačkog u svim pravcima (Pauliny 1983: 120–123). Turci i ustanci su, inače, krivi i za mađarizaciju slovačkog nižeg i srednjeg plemstva u 16. i 17. veku (Pauliny 1983: 137).

Drugi autori su prihvatili i dodatno razradili tezu o postojanju *kulturnog slovačkog jezika*. Istoričar Dušan Kováč (*Dušan Kováč*) tako tvrdi da se *kulturni slovački* koristi u školama već u 17. veku (Kováč 2010: 85), dok lingvisti Kačala i Krajčovič objašnjavajući pojam *kulturni zapadnoslovački jezik* konstatuju da je to varijanta pomenutog *kulturnog pretknjiževnog slovačkog (kulturna predspisovná slovenčina)* (Kačala i Krajčovič 2006: 46), što ponovo navodi na zaključak da je postojao jedan slovački jezik koji je imao svoje dijalekte, ali još nije bio kodifikovan. Problem postoji i sa navodima istih autora da je postojao i *normalizovani kulturni slovački jezik (slovački: normalizovaný)* pre Bernolakove i Šturove kodifikacije čija *normalizacija* nije zvanično priznata, i koji je, da konfuzija bude još veća, imao *normalizovane varijante* (zapadnu, srednju i istočnu) (Kačala i Krajčovič 2006: 52). Ukoliko termin *normalizovan* zamenimo terminom *kodifikovan* (budući da ne postoji drugo objašnjenje), dolazimo do zaključka da su Slovaci već u 18. veku (a možda i ranije) imali jedinstveni jezik, koji nije bio kodifikovan, ali je zato imao *varijante* (odnosno dijalekte) koje su, što je još neverovatnije, bile kodifikovane. Termine *normalizovani* i *nenormalizovani* koriste i za kategorizaciju pravopisa u takozvanom *pretknjiževnom periodu* i nastavljaju sa protivrečnim tvrdnjama, pošto zaključuju da su oba pravopisa, i *normalizovani* i *nenormalizovani*, puni nedoslednosti (Kačala i Krajčovič 2006: 55). Ukoliko je nešto *normalizovano*, onda bi trebalo da bude ograničeno pravilima i normama, što navodi na zaključak da *normalizovani* pravopis ne može da bude pun nedoslednosti, dok *nenormalizovani* pravopis nije pravopis, jer nije *normalizovan*, odnosno kodifikovan.

Paulini dalje zaključuje da su Anton Bernolak i njegove kolege kodifikovale slovački, jer je nacionalna svest slovačkog naroda porasla do te mere da je standardni jezik postao neizbežan. Dalje bez navođenja izvora tvrdi i to da je Bernolak kao razlog za svoju kodifikaciju naveo pretpostavku da svi narodi imaju svoj književni jezik, što u daljem procesu analize dovodi do pretpostavke da i Slovaci moraju da imaju svoj (Pauliny 1983: 163). Međutim, na istoj strani svoje studije priznaje da je Bernolak taj svoj jezik zvao *uhorskoslovanský (ugarskoslovenski)* – dakle, ne čak ni *ugarskoslovački* (ali zato latinsku reč *slavica* (slovenski) iz Bernolakovog dela *Ortographia* ponovo prevodi kao

---

³⁸ „Kulturni slovački je jezički sistem, relativno ustaljen, koji je korišćen prvo u administrativno-pravnim dokumentima, a kasnije i u drugim žanrovima. Književna, odnosno naddijalekatska osnova, zapravo kostur u njemu je bio književni češki, ali je njegovu komunikativnu vrednost u fonologiji, morfolologiji i vokabularu u značajnoj meri obezbeđivao slovački jezik.” (preveo M. S)

slovački). Ipak, smatra Paulini, Bernolakova kodifikacija nije uspela zato što se 1) katolička crkva vratila konzervativizmu i 2) zato što je kulturna i ekonomska snaga srednje Slovačke (posebno rudarskih gradova) postala veća od snage zapadne Slovačke (Pauliny 1983: 174). Deo o Bernolaku zaključuje tvrdnjom da je njegov jezik prestao da se koristi 1851. godine, kada su se predstavnici slovačkih kulturnih i političkih krugova dogovorili da počne da se koristi korigovana verzija Šturove kodifikacije (Pauliny 1983: 174). Šturova kodifikacija je za Paulinija bila istorijski neizbežna i predstavlja dokaz o dovršenom procesu konstituisanja slovačkog naroda koji je počeo još u srednjem veku (Pauliny 1983: 175, 177). *Javno* (slovački: *verejne*) je ta kodifikacija navodno bila proglašena za književni jezik na zasedanju društva Tatrín 1844. godine u mestu Liptovski Mikulaš (slovački: *Liptovský Mikuláš*) (Pauliny 1983: 177). Ovaj lingvista dolazi i do zaključka da je Šturovo odvajanje od Čeha predstavljalo ispravan korak, što dokazuje činjenica da je slovački narod posle 1848. godine odbacio češki pod nazivom *staroslovački* (Pauliny 1983: 195). U nastavku studije ćemo pokušati da osporimo gotovo sve ove tvrdnje (sa izuzetkom hronologije koja se tiče Bernolakove kodifikacije).

Iz svega navedenog je jasno da je za Paulinija i njegove sledbenike bilo važno to da na sve moguće načine pokušaju da dokažu da je još u srednjem veku postojala neka forma ustaljenog naddijalekatskog slovačkog jezika, jer bi to posredno značilo da je postojalo nacionalno svesno slovačko društvo. Međutim, kao što je to već zaključeno, *Slovačka* se čak ni kao pojam ne spominje do kasnog 18. veka. Upitna je i teorija o vezi između ekonomskog razvoja gradova u današnjoj srednjoj Slovačkoj (i to je potrebno naglasiti, pošto Paulini primenjuje geografske odrednice aktuelne u 20. veku na stanje u srednjem veku) i razvoja, statusa i ekspanzije srednoslovačkog na istok i zapad do turskih osvajanja i ustanaka plemstva (Dudová 2017: 65). Naime, slovačko stanovništvo nije činilo ni pet procenata gradskog stanovništva na teritoriji današnje Slovačke pred Prvi svetski rat. Zato je teško govoriti o nekoj slovačkoj gradskoj kulturi kojoj je bio potreban standardizovani jezik, posebno ukoliko se u obzir uzme mizerna stopa pismenosti slovačkog stanovništva od početka beleženja tog parametra u Monarhiji. Kasnije ćemo pokušati da dokažemo da je Šturova motivacija za odabir srednoslovačkog vernakulara za osnovicu svoje kodifikacije bila čisto politička, čak i politikantska. Bernolakova kodifikacija, na drugoj strani, nije posledica rasta slovačke nacionalne svesti, već rezultat dešavanja unutar katoličke crkve i reformi Jozefa II. Da slovačka lingvistika operiše u okvirima Paulinijevog etnolingvističkog nacionalizma 19. veka potvrđuje i ovaj citat eminentnih slovačkih lingvista Rudolfa Krajčoviča (1927–2014) (*Rudolf Krajčovič*) i Jana Kačala (1937) (*Jan Kačala*): „Dnes sa spisovný jazyk pokladá za základnú formu národného jazyka. Je to forma národného jazyka kodifikovaná, nadnárečová, celospoločenský platná a záväzná, z hľadiska celospoločenských potrieb primerane štylisticky diferencovaná. Tieto vlastnosti ju kvalifikujú plniť úlohu vonkajšieho znaku, ktorý umožňuje slovenský národ identifikovať na rozdiel od iných národov. Spisovný jazyk má teda okrem funkcie dorozumievacej, poznávacej, estetickej aj funkciu národnoreprezentatívnu a národnointegračnú”³⁹ (Kačala i Krajčovič 2006: 61).

Paulinijev uticaj je bio presudan i na periodizaciju razvoja slovačkog jezika koju su uz manje ili veće izmene gotovo svi slovački lingvisti preuzeli od njega i koja okvirno može da se podeli na: bernolakovski period (1787–1844), šturovski period (1844–1852), reformski period (1852–1863), matični period (1863–1875), martinski period (1875–1918), međuratni period (1918–1939) i savremeno doba (1948–danas) (Drahotský 2014: 38, Kačala i Krajčovič 2006: 61). Ova klasifikacija ima nekoliko problematičnih tačaka koje ćemo u nastavku studije pokušati da analiziramo i postavimo u istorijsko-lingvistički kontekst, dok ćemo se u ovom delu osvrnuti samo na one najveće nedoslednosti. Autori Kačala i Krajčovič kao kraj Bernolakovog perioda navode 1844. godinu, jer je tada navodno postignut konsenzus između katolika i protestanata oko upotrebe Šturove kodifikacije, da bi u nastavku skrenuli pažnju na to da je Bernolakov jezik zadržao status jezika nastave u nekim

---

³⁹ „Danas se književni jezik smatra za osnovnu formu narodnog jezika. To je kodifikovana forma narodnog jezika iznad dijalekata, koja se poštuje u celom društvu, koja je obavezna i prikladno stilski diferencirana za potrebe celog društva. Ove osobine je kvalifikuju za vršenje uloge spoljnog znaka koji omogućuje identifikaciju slovačkog naroda u odnosu na druge narode. Književni jezik, dakle, osim komunikativne, kognitivne i estetske funkcije ima i narodnoreprezentativnu i narodnointegracionu funkciju.” (preveo M. S)

školama i posle uvođenja Šturovog jezika u praksu, i to čak do 1852. godine (Kačala i Krajčović 2006: 62, 65), iako ne objašnjavaju o kojim školama se radi i šta tačno znači *vesti jezik u praksu*.

Da bi pokušali da stvore iluziju o postojanju nečega što je ličilo na slovačku državu ili bar imalo neku formu političke autonomije u kojoj su mogle da se donose zvanične, pravno obavezujuće odluke o jeziku, razni autori su koristili različite izraze koji bi to trebalo da sugerišu. Međutim, jedan je ipak najučestaliji – *uzákonenie* (*ozakonjenje*). Lingvista Henrich Bartek (1907–1986) (*Henrich Bartek*) u svojoj monografiji o Bernolaku upotrebljava ovu reč za Bernolakovu kodifikaciju slovačkog (Bartek 1937: 11), dok je autorka Dudašova-Krišáková koristi za *ozakonjenje* Šturove kodifikacije 1843. godine (Dudašová-Krišáková 2001: 133). Gotovo cela slovačka stručna javnost (moguće je navesti autore i istraživače iz raznih perioda) vidi sastanak u mestu Čahtice (slovački: *Čachtice*) 1847. godine (koji će detaljno biti analiziran u daljem toku ove studije) kao definitivnu odluku kojom je zapečaćena upotreba novog slovačkog književnog jezika upravo upotrebom izraza *uzákonenie*, čime se sugeriše da je ta kodifikacija dobila i neku vrstu potvrde od države, što jednostavno nije tačno. Jedan od najuticajnijih slovačkih istoričara, Dušan Kovač, konstatuje da je ujedinjenje Slovaka bilo jedino moguće jer su imali svoj jezik, i takođe koristi izraz *uzákonenie* (Kováč 2010: 109) za dogovor između predstavnika slovačkih katolika i protestanata oko književnog jezika 1847. godine. Međutim, taj dogovor a) nije bio definitivn i b) nigde nije bio *ozakonjen*, odnosno, integrisan u bilo kakav pravni ili školski sistem, kao uostalom ni Bernolakova, a ni Šturova kodifikacija.

5.2. ZAKLJUČAK

Upravo zato što pojmovi *jezik* i *nacija* funkcionišu na gotovo isti način, odsustvo jednog ili drugog (ili oba) elementa u određenim istorijskim fazama jedne potencijalne nove nacije može da predstavlja problem ukoliko najveći broj istraživača prati primordijalističke teze o naciji kao večnoj pojavi. Zato je jasno da su u tom slučaju potrebne konstrukcije da bi se nadomestila praznine od nekoliko stotina godina u kojima nema ni standardnog jezika, niti države. Na ovom mestu ćemo se podsetiti spomenutih definicija standardnog jezika u cilju upoređivanja rezultata do kojih smo došli posle pregleda istorija dva jezika. Dakle, standardni jezik je varijanta jezika koja je prošla proces standardizacije (tokom koje je opisana u gramatikama i rečnicima) i koja se koristi u javnom diskursu (Finegan 2007: 14); ona je regionalno neutralna (Jespersen: 1925: 78), odnosno nadregionalna varijanta jezika svih slojeva društva (Stedje 2001: 222). Upravo je nadregionalnost čini različitim od dijalekata (regionalnih jezika), kao i sociolekata (jezika pojedinačnih slojeva društva). Standardni jezik natkriva dijalekte i sociolekte (Lewandowski 1990: 1096) i odnosu na njih je polivalentan (pokriva sve sfere društvenog života) i polifunkcionalan (raslojen je na funkcionalne stilove) (Kordić 2010: 73–74). Neke definicije naglašavaju prestiž standardnog jezika zbog toga što je često zasnovan na govoru i pisanju obrazovanih ljudi (Crystal 2008: 286, Richards i Schmidt 2010: 554), dok samo vrlo mali broj autora upozorava na činjenicu da je to i jezik institucija države (Leech, Deuchar i Hoogenraad 1982: 7–8). Faze standardizacije jezika delimo na: 1) određivanje (biranje) jezika i norme, 2) kodifikaciju, odnosno stvaranje ili unifikaciju standardne ortografije, 3) elaboraciju, odnosno širenje rečnika, 4) implementaciju standardizovane forme, 5) kultivaciju i 6) harmonizaciju, odnosno ustaljivanje odnosa sa poraženim dijalektima čiji predstavnici potencijalno mogu da pruže otpor (Wolff 2000: 333).

U slučaju češkog jezika je sve jasno: u srednjem veku je postojala jaka država (država-nacija u Hrohovoj teoriji) koja je iznedrila nadregionalni uticajni jezik moći koji je kodifikovan rečnicima i gramatikama. Njegovo širenje je zaustavio poraz na Beloj gori 1620. godine, ali je njegov uticaj ipak nastavio da postoji u znatno redukovanoj meri – to dokazuje upotreba češkog u slučaju slovačkog katoličkog i protestantskog klera, koji je sve do sredine 19. veka činio okosnicu slovačke intelektualne elite. Slovačka lingvistička nauka je, na drugoj strani, u primordijalističku teoriju o večnom postojanju naroda i jezika pokušala da ugradi konstruisani koncept *kulturnog slovačkog jezika* koji je u najboljem slučaju bio slovakizovani češki jezik Kraličke biblije, odnosno, još preciznije, češki jezik prilagođen vernakularu govornika koji su pripadali Hrohovoj etničkoj grupi bez države. Ovaj *jezik* nije ispunjavao gotovo nijedan kriterijum potreban za postojanje standardnog jezika: nije bio nadregionalni, polifunkcionalni, opšteprihvaćeni niti kodifikovani jezik. Pošto je, naravno, nemoguće tvrditi da je

postojao standardizovani slovački jezik do kraja 18. veka, slovački lingvisti su smislili zamenu za te izraze: tako je *standardizovani* zamenjen izrazom *kulturni*, a *kodifikovani* izrazom *normalizovani*. Uz sve to su istorijski i geografski pojmovi potpuno iščašeni i provučeni kroz perspektivu Slovačke kao političkog entiteta koji je formiran tek posle 1918. godine. Stoga je češko-slovačku⁴⁰ jezičku situaciju potrebno smestiti u najprecizniji mogući istorijsko-lingvistički kontekst, što ćemo pokušati da uradimo u narednim poglavljima ove studije.

---

⁴⁰ Formulacija *češko-slovački* će se upotrebljavati u slučajevima kada se misli na odvojeni češki i slovački element u bilo kom kontekstu; oblik *čehoslovački* se odnosi na zajedničku državu, jezik, politički program i ideološki koncept.

6. HABZBURŠKA MONARHIJA DO BERNOLAKOVE KODIFIKACIJE (1787) – AUTONOMIJA UGARSKE KAO PODLOGA ZA SLOVAČKO JEZIČKO ODVAJANJE OD ČEHA

„U drugim zemljama dinastije su epizode u istoriji naroda; u slučaju Habzburga, narodi su bili komplikacija u istoriji dinastije [...] istorija srednje Evrope se vrti oko njih, a ne oni oko nje” (Tejlor 2001: 11).

Monarhija u kojoj su živeli Česi i Slovaci bila je kompleksna celina, koja veći deo svog postojanja nije imala ni jedinstveno ime, niti jedinstvenu teritoriju. Zvala se Sveto rimsko carstvo od 800/962. do 1806. godine, Austrijsko carstvo od 1804. do 1867. godine i Austrougarska od 1867. do 1918. godine (Tejlor 2001: 10, Judson 2016: ix), pri čemu je do 1806. godine bila labava konfederacija velikih i malih suverenih država od Apeninskog poluostrva do Jutlanda, odnosno od današnje Francuske do današnje Poljske (Judson 2016: 19–20). Vladajuća dinastija Habzburg je u svojoj istoriji imala nekoliko značajnih uloga: u 16. veku je branila Evropu od Turaka, u 17. veku je pobedila reformaciju, u 18. veku je propagirala prosvetiteljstvo, dok je u 19. veku sprečavala formiranje velike nemačke države (Tejlor 2001: 11). U drugim zemljama su dinastije saradivale sa narodom; Habzburzi su verovali da će se njihovi narodi udružiti jedino protiv dinastije, pa su zato saveznika pronašli u protivreformaciji, odnosno jezuitima, što ih je i zadržalo na vlasti (Tejlor 2001: 13–14). Protiv svih svojih naroda su koristili jedan jedini model vladanja: *divide et impera* (Jászi 1929: 31–47).

U periodu između desetog i petnaestog veka su zemljišne posede mogli da imaju samo kruna, vladar, plemstvo i kler, dok su tu zemlju obrađivali uglavnom neslobodni seljaci (izuzetak su bili samo oni koji su živeli i radili na zemlji čiji je vlasnik bila kruna) (Kováč 2010: 49). Tokom dvanaestog veka su plemstvo i katolička crkva počeli da uvećavaju svoje bogatstvo, što je povećalo broj kmetova vezanih za zemlju (Kováč 2010: 49). Ipak, najveći broj ljudi u okviru Monarhije spadao je u grupu koja bi mogla da se označi kao *poluslobodna*, što zapravo znači da su ti ljudi iznajmljivali zemlju koju su obrađivali (od 13. veka su ponegde seljaci mogli da se odsele ukoliko ispune svoje obaveze prema vlasniku zemlje) (Kováč 2010: 49). Istoričar Tejlor konstatuje: „Monarhija je omogućila plemstvu da eksploatiše seljake, a plemstvo je, zauzvrat, održavalo Monarhiju” (Tejlor 2001: 26). Taj prosečni seljak je bio opterećen mnogim nametima: desetinu svega što proizvede davao je crkvi, dvadesetinu kruni, dok je za plemića morao da radi i da mu plaća porez u naturi (Kováč 2010: 49). Do dolaska Habzburga na presto Ugarske⁴¹, najvišu poziciju u tom društvu tokom srednjeg veka zauzimalo je plemstvo koje nije plaćalo poreze i koje je biralo kralja, s tim što je vremenom počelo da se deli na ono nižeg, srednjeg i visokog ranga (Kováč 2010: 50). Bilo je sklono i političkoj autonomiji, pa je tako ceo srednji vek obeležila borba za vlast između njega i kralja (Kováč 2010: 50). Svoju nezavisnost će ugarsko plemstvo pokušati da sačuva i pod dinastijom Habzburg.

Car Svetog Rimskog carstva Karlo V je 1556. godine abdicirao u korist svog brata Ferdinanda Habzburškog, koji je tako postao car Ferdinand I (1503–1564) (Judson 2016: 21). Teritorije kojima je vladao nisu imale zajedničko ime, već su nazivane *zemlje pod kućom Habzburga* ili *zemlje Svetog rimskog cara* (Tejlor 2001: 10). Ovaj suveren je zahvaljujući sprovođenju reformi administrativnog aparata Monarhije postao otac nemačke birokratije (Jászi 1929: 46). Potrebno je napomenuti i to da je ovaj kralj od dolaska na ugarski presto 1526. godine bio u stalnom sukobu (sporadično i oružanom) sa ugarskim plemstvom, koje je rešilo da odbrani svoju nezavisnost i protestantsku veru. Ti će sukobi između dinastije i ugarskog plemstva u raznim oblicima trajati do sredine 19. veka. Ferdinand je još 1547. godine (tada u svojstvu kralja Ugarske) potpisao mir sa Osmanlijama, kojima je dao teritoriju i obavezao se na to da im plaća porez. Ugarska je prema odredbama tog mira bila podeljena na tri dela: centralni sa Budimom (koji su kontrolisali Turci), nezavisnu Transilvaniju i kraljevinu Ugarsku (današnju Slovačku i zapadni deo današnje Mađarske) koja je pripala Habzburzima (Kováč 2010: 59). Transilvanija će kasnije biti centar posebne vrste mađarskog nacionalizma usmerenog protiv Habzburga i spremnog za borbu za prava protestanata (Jászi 1929: 48); pogranični Debrecin postaje

⁴¹ Vladar iz dinastije Habzburg, Ferdinand I, prvi put postaje kralj Ugarske 1526. godine posle Mohačke bitke.

poznat kao *kalvinistički Rim*, bastion odbrane od katolizacije i germanizacije koja dolazi iz Beča (Jászi 1929: 303).

Tokom sedamnaestog veka je došlo do tektonskih poremećaja u Evropi koje je izazvao Tridesetogodišnji rat (1618–1648). Češki narod je porazom u bici na Beloj gori (1620) izgubio svoju nezavisnost. Međutim, taj događaj je u izvanrednoj meri uticao i na odnose unutar Monarhije: „Bitka na Beloj gori je odredila karakter Habzburške carevine. Ranije su Češka i Ugarska bile slične, poluzavisne kraljevine; sada je Češka postala „nasledni posed“ nalik na nemačke zemlje, a Ugarska je ostala sama” (Tejlor 2001: 15). Osmanlije (svakako jedan od najvećih problema dinastije) su u poslednje dve decenije sedamnaestog veka pretrpele nekoliko poraza koji su ih postepeno istiskivali sa teritorije današnje Slovačke i Mađarske. Tako su 1683. godine potučeni u bici kod Beča, dok su dve godine kasnije naterani na povlačenje iz mesta na samom jugu današnje Slovačke pod imenom Nove Zamki (slovački: *Nové Zámky*), kao i Budima (Kováč 2010: 72). Sa prostora Habzburške monarhije su progresivno isterani Karlovačkim (1699) i Požarevačkim mirom (1718) (Orel 2012: 31). Posle osvajanja novih teritorija je počela migracija slovačkog stanovništva na jug, najviše u Peštu, Bekečabu a kasnije i u Banat, Bačku i Srem (Kováč 2010: 77). Oskar Jasi zaključuje da su Habzbuzi imali potencijal da se osmanske pretnje reše i pre kraja osamnaestog veka da se nisu bavili španskim nasleđem (Jászi 1929: 36). Ukoliko bi se to desilo, verovatno bi i homogenizacija Monarhije bila uspešnija. Međutim, pokazaće se da je inkorporacija oslobođene Ugarske u zemlje Habzburga bila gotovo nemoguća misija. Čak je i borba Eugena Savojskog protiv Osmanlija viđena kao borba za dinastiju, a ne za jedinstvenu državu, za razliku od, na primer, Stogodišnjeg rata, koji je prerastao u prvu fazu stvaranja unifikovane francuske države (Jászi 1929: 42). Uprkos tome, Habzbuzi su posle uspeha u borbi protiv Osmanlija pokušali da stabilizuju svoju poziciju u Ugarskoj: u Požunu su 1687. godine postali naslednici ugarske krune (Kováč 2010: 72), da bi svoje mesto na ugarskom tronu konačno potvrdili 1711. godine gušenjem Rakocijevog ustanka (Kováč 2010: 72).

Pošto je stanje relativno stabilizovano, tokom osamnaestog veka je dinastija pokušala da centralizuje i unifikuje Monarhiju (Judson 2016: 5). Od mira u Požarevcu 1718. godine, kojim je dobijen i ceo Banat (inače jedini deo Ugarske koji je posle mira u Karlovcima ostao u posedu Osmanlija), postojala je jasna tendencija da se vojno jedinstvo zameni ekonomskim i političkim (Jászi 1929: 58). Karlo VI (1685–1740) je u toj nameri u skladu sa merkantilističkom politikom bezuspešno pokušao da ukine carine na celoj teritoriji Habzburške monarhije; u tome nije uspela ni njegova ćerka i naslednica Marija Terezija, kojoj je to pošlo za rukom samo u zapadnom delu Monarhije (Jászi 1929: 58). Ugarska je do sredine 19. veka ostala jedina striktno odvojena ekonomska jedinica u sastavu Monarhije. Iza toga je stajala egzistencijalna potreba tamošnjeg plemstva da sačuva svoju nezavisnost i Beču ne plaća porez na osnovu starog feudalnog prava, što je kompenzovano porezom na robu (kukuruz i stoku) koja je u zapadni deo Monarhije stizala iz Ugarske (Jászi 1929: 58).

Moguće je zaključiti da je dinastija Habzburga dvesta godina oslobađala Ugarsku od Turaka; za to su 1687. od Ugarske dijete u znak zahvalnosti dobili nasledno pravo na ugarski tron (Judson 2016: 42). Ipak, tokom osamnaestog veka dinastija nije imala finansije ni ljudstvo da administrativno ovlada teritorijom Ugarske. Kao dokaz za to može da posluži činjenica da nije uspela da eliminiše ugarske kalviniste, protestante i unitariste, što je i doprinelo tome da Ugarska bude daleko heterogenija u religijskom smislu (Judson 2016: 42). Posebnom statusu Ugarske u okviru Monarhije su pomogle i pobune do 1715. godine, ratovi protiv Turaka do 1739. godine, kao i kasniji uticaj ugarskog plemstva u administraciji (Judson 2016: 42–43). Važnost ugarskog sitnog plemstva je drastično porasla s obzirom na to da posle isterivanja Turaka nije postojala centralna vlada ni birokratski aparat, već niz autonomnih županija i dijeta koje su postale centri otpora centralističkim težnjama Beča (Judson 2016: 43). Najzad, Ugarska nikada nije bila deo Svetog rimskog carstva kao što je to bila Češka (Judson 2016: 43).

Marija Terezija (1711–1780) je 1767. godine uvela *urbarijum* (popis kojim je, između ostalog, regulisan odnos između vlastelina i kmeta) i u Ugarsku, ali nije uspela da nametne sistematsko oporezivanje plemstva kao u Austriji ili Češkoj. Ugarska je sporadično i vrlo skromno doprinosila vojnom budžetu Monarhije (za razliku od Češke koja je za to odvajala lavovski deo prihoda) (Judson 2016: 45–46). Kasnije je, po uzoru na politiku Luja XIV i Petra Velikog, postojala namera da se stvori

homogena jedinica sa istim zakonima. Ministar finansija Fon Širendorf (1661–1726) (*Christian Julius Von Schierendorf*) je video način na koji su se ujedinile Engleska i Škotska i prognozirao propast za Monarhiju ukoliko se taj model ne bude sledio i ukoliko se ne usvoji jedinstveni ustav i etablira zajednička sukcesija dolaska vladara na tron (Jászi 1929: 59).

6.1. UTICAJ REFORMI MARIJE TEREZIJE I JOZEFA II NA POLITIČKU I JEZIČKU SITUACIJU U MONARHIJI

Korene značajnih promena na planu jezičke situacije u Monarhiji treba tražiti u reformama koje su započete tokom vladavine prosvetljenih apsolutista Marije Terezije i njenog sina i naslednika na tronu, Jozefa II. Prosvetljeni apsolutista je bio vladar koji je brinuo za obrazovanje svojih podanika (to sugeriše prva reč sintagme), ali je istovremeno vladao bez asistencije plemstva (na to se odnosi reč apsolutista) (Judson 2016: 28–29). U osamnaestom veku je javnim prostorom dominiralo nekoliko grupa sa svojim teorijama, koje su se bavile napretkom države i društva. Prema fiziokratama je država mogla da napreduje samo ukoliko se poveća produktivnost seljaka, merkantilisti su insistirali na podizanju carina, kameralistima je bila važna podela vlade na ministarstva (kabinete), dok su srednjoevropski jansenisti tvrdili da će do podizanja kvaliteta javnog morala doći ukoliko se katolicizam reformiše i redukuje uticaj jezuita (Judson 2016: 31). Politika Terezije i njenog sina je sadržala sve ove elemente.

Marija Terezija, koja je vladala od 1740. do 1780. godine, započela je proces pretvaranja podanika (*Untertanen*) u građane (*Staatsbürger*) (Judson 2016: 51) i podsticala lojalnost birokratskog aparata prema državi, a ne dinastiji (Judson 2016: 58). Inicirala je i birokratizaciju i centralizaciju Monarhije, koja je uspešno sprovedena u njenom zapadnom delu. Ugarska je, međutim, uspela da zadrži nezavisnu administraciju i pod njenom vladavinom (Tejlor 2001: 17–18). Terezija je, zapravo, bila tvorac dualizma – dozvolila je ugarskim zemljoposjednicima da ne plaćaju porez, ali je zauzvrat oporezivana roba uvezena u Ugarsku iz drugih delova Monarhije, pri čemu je Ugarskoj bilo zabranjeno i da proizvodi određenu robu na koju su monopol imali drugi delovi Monarhije (Tejlor 2001: 11). Centralizacija sprovedena u vreme Terezije je trebalo, pre svega, da uvede okvir pomoću kojeg će se pratiti broj stanovnika u Monarhiji, prvenstveno broj muškaraca sposobnih za vojnu službu. Popise do 1770. godine je sprovodio kler ili lokalno plemstvo. Postoje dokazi da se stanovništvo plašilo tih popisa, jer je tada vojna služba mogla da traje i dvadeset godina, pa su muškarci bežali u šume ili se fizički povređivali. Te 1770. godine je prvo stigla direktiva kleru da umiri stanovništvo informacijom da će popis koji sledi biti drugačiji od prethodnih, što se ispostavilo tačnim: ovoga puta je popis sprovedla vojska, ali je osim broja ljudi popisivače interesovalo i njihovo zdravstveno stanje, kvalitet života i pismenost (Judson 2016: 17). Zabeleženo je da su se seljaci najviše žalili na kuluk (Judson 2016: 38). Oficiri koji su sprovodili popis došli su do zaključka da je siromaštvo bilo najveće tamo, gde je najveća bila nepismenost. Stoga je već 1774. godine (u Ugarskoj 1777. godine) uvedeno obavezno školovanje za decu starosti od šest do dvanaest godina. Terezija je ovu meru videla kao način da smanji siromaštvo, poveća obrazovanost stanovništva, odnosno potencijalnih činovnika koji bi predstavljali pomoć u efikasnom vođenju države (Judson 2016: 39). Nastava u osnovnim školama u prva dva razreda je sprovedena na vernakularu koji je korišćen u određenoj zajednici iz čisto praktičnih razloga; najveći broj učitelja je dolazio iz redova klera (Judson 2016: 39–40).

Carica je od 1748. godine počela da oporezuje i kler i plemstvo u zapadnom delu Monarhije (Judson 2016: 32) i da istovremeno povećava državni aparat (Judson 2016: 31). Osnivanjem centralne kancelarije u Beču je stvorena još jedna društvena klasa – birokratija, koja je bila nenacionalna, austrijska i poticala većinom iz redova nemačkog urbanog stanovništva i nižeg plemstva (Tejlor 2001: 26). Važnost birokratije za Tereziju potvrđuje činjenica da je gotovo polovina ljudi koji su za vreme njene vladavine napredovali na društvenoj lestvici dobijanjem titule plemića bila upravo iz birokratskog aparata (Judson 2016: 32).

6.2. REFORME JOZEFA II I SMRT LATINSKOG JEZIKA U MONARHIJI

Jozef II (1741–1790) (na tronu od 1780. do 1790. godine) je nastavio sa centralizacijom države, ali je nehotice uveo i jednu novinu – germanizaciju (Tejlor 2001: 19). Destabilizovao je odnose u društvu insistiranjem na agrarnoj reformi i uvođenju carske birokratije, što je nateralo plemstvo da zauzme liberalne ili nacionalističke pozicije, ali je ipak na kraju uvek ostajalo uz Beč i tako na cedilu ostavljalo svoje partnere, liberale i nacionaliste. Veliki zemljoposjednik – magnat je do kraja ostao čvrsto jezgro Monarhije (Tejlor 2001: 26).

Pošto su na međunarodnoj sceni konstantno bili u defanzivi, za Tereziju i njenog sina je od najveće važnosti bila jaka vojska koja je mogla da postoji jedino ukoliko ju je održavala stabilna i moćna ekonomija (dominantna teorija za 18. vek), stoga je bilo potrebno pronaći način da se podigne produktivnost seljaka (Judson 2016: 35). Iako je Jozef II bio netaktični diktator koji je želeo da sprovede reforme po svaku cenu (Judson 2016: 52–53), za seljake je bio narodni heroj za kojeg su mislili da ih je oslobodio od kmetstva i kojem nije smetalo da 1769. godine (pre nego što će preuzeti vlast) ode u selo u Slavikovce (češki: *Slavikovce*) u Moravskoj i ore zajedno sa seljacima (Judson 2016: 54). On je još 1765. godine kao car Svetog rimskog carstva i koregent Ugarske putovao diljem države i opsesivno skupljao podatke za razne statističke kategorije, posebno od seljaka. Kada je postao car Habsburške monarhije, sebe je nazvao *prvim slugom države* (Judson 2016: 56). Položaj seljaka se postepeno poboljšavao u periodu 1781–1784, pri čemu je odlučujući momenat bio ukidanje kmetstva, zahvaljujući kojem je seljak mogao da se oženi bez odobrenja vlastelina, kao i da se slobodno kreće i bira zanimanje (Judson 2016: 70). Uprkos tome, u Monarhiji su kuluk i još nekoliko elemenata feudalnog sistema opstali do 1848. godine (Judson 2016: 70). Jozef II na kraju ipak nije uspeo u svojoj nameri da od seljaka načini vlasnike zemlje koju su obrađivali; na posebno jak otpor tom rešenju je naišao u Ugarskoj (Judson 2016: 78). Tokom kasnije faze 19. veka su ovog vladara mitologizovali liberalni Jevreji koji su cenili njegove zasluge u procesu svoje emancipacije (Judson 2016: 56). Takođe, broj zabranjenih knjiga za vreme vladavine Jozefa II je pao sa oko pet hiljada na devetsto; zato je, na drugoj strani, drastično porastao broj štampanih pamfleta (Judson 2016: 64).

Što se jezičke situacije tiče, u Monarhiji su 1780. godine, kada je Jozef II nasledio presto, u upotrebi bila četiri službena jezika: nemački u naslednim zemljama, latinski u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Transilvaniji, italijanski u Lombardiji i francuski u austrijskom delu Nizozemske (Judson 2016: 79). Jezici kojim se govorilo na dvoru u Beču u vreme Jozefa II su bili francuski, italijanski i nemački (Judson 2016: 79). Četiri godine kasnije (1784) je dekretom doneta odluka da nemački jezik zameni latinski u Ugarskoj, s tim što su službenici, koji nisu vladali tim jezikom, dobili tri godine da ga nauče ukoliko su želeli da zadrže posao (Judson 2016: 79). Razlozi zbog kojih je Jozef II uveo nemački bili su povećanje efikasnosti državne službe (budući da je latinski u to vreme zastareo za modernu državu), ali i činjenica da je nemački u tom trenutku postajao jedan od najuticajnijih jezika u Evropi (Judson 2016: 79). Najstariji sin Marije Terezije je ukidanjem autonomije Ugarske i uvođenjem nemačkog jezika kao službenog zapravo doprineo buđenju mađarskog nacionalizma i jezika, koji je sredinom 18. veka bio u izuzetno lošem položaju s obzirom na to da je latinski bio službeni jezik i da je plemstvo usvojilo nemački (Seton-Watson 1908: 36, 38). Međutim, latinski do reforme nije bio samo jezik nauke, već i *linga franca* u Monarhiji. Uvođenjem nemačkog kao službenog jezika, otvorena je pandorina kutija nacionalizma, iako sâm Jozef II nije imao nameru da germanizuje carstvo, već da ga kontroliše upotrebom najvećeg i najuticajnijeg jezika (Maxwell 2009: 18–19). Mađare je uvredilo i to što je krunu svetog Stefana preneo u Beč (Ford 2005: 110), ali je podjednako loše tretirao i druge narode Monarhije: odbio je da se kruniše i u Pragu jer bi to pokazalo zasebnost Češke (Franc Jozef i Karlo to kasnije nisu činili jer su poštovali dualitet monarhije) (Kamusella 2009: 484).

U Ugarskoj je za vreme Jozefove vladavine mađarski bio jezik seljaka koji ugarsko plemstvo nije znalo, jer je koristilo francuski i italijanski (više plemstvo), latinski u dijeli, slovenske jezike (i slovačke vernakulare) u komunikaciji sa slugama i ponekad nemački. Hrvatsko plemstvo (koje je sebe videlo kao deo ugarskog plemstva) govorilo je hrvatski, latinski, nemački i sporadično mađarski (Judson 2016: 79). Ugarsko plemstvo se pobunilo protiv odluke da nemački postane službeni jezik zbog dva razloga: 1) bez znanja nemačkog bi izgubili pozicije u državnoj službi (u Ugarskoj su samo

plemići mogli da budu državni službenici; za većinu plemića je plata državnog službenika bila jedini izvor prihoda), 2) ostalo bi bez privilegije neplaćanja poreza koju je plemstvo u ostalim delovima Monarhije izgubilo još za vreme Marije Terezije (Judson 2016: 80). Zato je plemstvo u Ugarskoj uvođenjem nemačkog ostalo bez oslonca; počelo je da prelazi na mađarski jezik i zauzima nacionalističke pozicije da bi se približilo seljaku koji je mađarski jezik razumeo i osećao kao svoj. Na taj način je dobilo podršku u nastojanju da zadrži pozicije koje je steklo pre reformi Terezije i Jozefa. U ovom periodu su se interesi plemstva poklopili sa interesima lokalnih patriota, koji su počeli da obnavljaju, modernizuju i promovišu mađarski jezik (Judson 2016: 81) osnivanjem novina i časopisa 1780-tih godina (Judson 2016: 81). Mađarska skupština, koja se sastala 1790–1791. godine, usvojila je prve jezičke zakone prema kojima su sve gimnazije morale da imaju profesore mađarskog jezika i književnosti i mađarski kao jezik nastave (Seton-Watson 1908: 38).

U okviru svog reformskog plana je Jozef II pronašao vrlo inventivan model kontrole katoličke crkve (koja je do njegove vladavine imala dominantnu poziciju u Monarhiji) što je, kako ćemo saznati kasnije, direktno uticalo na Bernolakovu kodifikaciju slovačkog. Marija Terezija je smanjila privilegije katoličke crkve, ali je i dalje ostala naklonjena toj crkvi i bila protiv tolerisanja ostalih denominacija (Judson 2016: 41). Između ostalog, tokom njene vladavine je osnovan generalni seminar u Požunu koji će pohađati već pomenuti Bernolak (Medvecký 1920: 11). Za razliku od svoje majke, Jozef II je *Patentom tolerancije* (1781) dozvolio nekatolicima da grade crkve u zajednicama sa više od sto vernika (Berg 2010: 6). Dao im je pravo i na udruživanje u cehove, pohađanje univerziteta, rad u državnoj službi i još mnogo toga na šta, primera radi, nisu imali pravo katolici u Ujedinjenom Kraljevstvu (Judson 2016: 66). Na drugoj strani je zatvorio oko sedamsto manastira tokom svoje vladavine (oko jedne trećine od ukupnog broja u Monarhiji), od toga samo preko dvadeset tokom 1782. godine (Medvecký 1920: 11). Konfiskovana sredstva od manastira su usmeravana u *Religionsfond* za državno školovanje katoličkog klera (školovanje sveštenika u manastirima je ukinuto 1783. godine i prebačeno u seminare i univerzitetske gradove) (Berg 2010: 7), ali i u fondove za osnovno obrazovanje stanovništva (Judson 2016: 69). Među načine kontrole nad dešavanjima u katoličkoj crkvi odabrao je otvaranje državnih seminara u svim prestonicama krunskih zemalja, dodavanje teoloških fakulteta postojećim univerzitetima, promenu liturgije, smanjenje broja praznika i ukidanje bratstava (Judson 2016: 69). Ovaj vladar je nameravao da crkvu potčini izvršnoj moći, stoga je u seminarima naglašavana vernost prema državi, što je u Rimu izazivalo sve veću zabrinutost (Berg 2010: 68). Jozef II je, dakle, sprovodio antiklerikalni, antifeudalni i antiprovincijalni reformski program koji je Meternih kasnije bezuspešno pokušavao da iskoreni pošto je stekao uporište u moćnom birokratskom aparatu (Berg 2010: 9, 21).

Jozef II je odigrao još jednu vrlo značajnu ulogu: svojim reformama je ohrabrio upotrebu vernakulara i jezika, posebno češkog u lokalnim školama, publikacijama i administraciji (Judson 2016: 56). Zakonom iz 1785. godine je ustanovljeno to da svaka parohija mora da ima školu, odnosno još preciznije, da škola mora da postoji tamo gde ima najmanje devedesetoro dece u školskom uzrastu kojoj je potrebno manje od trideset minuta hoda do mesta na kojem se nalazi škola. Učitelji su nominalno bili državni službenici, ali su većinom bili crkvenjaci čiji je najveći deo primanja izmirivala crkva koja je ujedno snosila i troškove za održavanje zgrade škole i smeštaj osoblja (Judson 2016: 65). Ponegde su roditelji odvajali određeni novčani iznos da bi njihova deca pohađala nastavu ili su te obaveze bili oslobođeni ukoliko nisu imali dovoljno finansijskih sredstava (Judson 2016: 65). Jozef II je osnovno školstvo delimično finansirao i od poreza koje je ubirao od univerziteta (Judson 2016: 65). Opštine u kojima je bilo više od petsto đaka protestantske veroispovesti, imale su pravo na protestantsku školu, a tamo gde su protestantska deca bila u manjini, išla su u katoličke škole u kojima im je garantovana ravnopravnost i pravo na različitost (Judson 2016: 66). Dekretom proklamovanim 27. decembra 1787. godine je kler obavezan da se obrazuje i na jeziku naroda, pošto je sveštenik u selu često delovao i kao lekar i savetnik (Švagrovský 2007: 66) i na taj način imao i izvanredno veliki uticaj i kontrolu nad političkim dešavanjima u svojoj sredini.

6.3. ODNOSI ČEHA I SLOVAKA DO BERNOLAKOVE KODIFIKACIJE

Diferencijacija zapadnih Slovena na teritoriji koja će kasnije postati Habzburška monarhija, počela je u devetom veku. Slovaci su završili u Ugarskoj, dok su Česi izgubili svoju nezavisnost i državu (Kováč 2010: 51) u 17. veku i ostali u zapadnom delu Monarhije. Zato svest o češkoj etničkoj osobenosti postoji od srednjeg veka, dok taj osećaj kod Slovaka počinje da se razvija tek sredinom 18. veka – dotada su oni samo Sloveni iz Ugarske (Bakke 2011: 1). Posle kratkog postojanja Velike Moravske (od 833. do 906. godine) je reka Morava postala granica između Ugarske i Austrije i tako razdvojila češko od slovačkog stanovništva (Kováč 2010: 52–53). Uprkos etničkoj i jezičkoj bliskosti, veze između ove dve grupe su od pada Velike Moravske do Bernolakove kodifikacije 1787. godine bile relativno slabe, ali ipak dovoljne za opstanak svesti o zajedništvu. Mogle su da se svedu na pomenutu Veliku Moravsku, pobedu Jana Jiskre iz Brandisa 1451. godine nad Hunjadijem kod mesta Lučenjec u današnjoj Slovačkoj, širenje upotrebe češkog jezika Kraljičke biblije, aktivnost lekara i filozofa slovačkog porekla Jana Jesenijusa (1566–1621) (*Ján Jessenius*) u Pragu, kao i lične kontakte između intelektualaca (Stehlík 2009: 14).

Velika Moravska se raspada oko 907. godine (Kováč 2010: 28–29) posle bitke kod Brezalauspurca (navodno današnje Bratislave). Za ime Velike Moravske je zaslužan vizantijski car Konstantin VII Porfirogenit (913–959), pri čemu je sporan prvi deo naziva (*megale* na grčkom) koji je mogao da znači i *udaljena* ili *daleka*, jer je tom vladaru bila bliža Morava u današnjoj Srbiji. Nije poznata ni teritorija koju je Velika Moravska obuhvatala, ali danas među istraživačima vlada uverenje da se prostirala na teritoriji današnje južne Moravske (današnja Češka) i današnje jugozapadne Slovačke. Prema slovačkom protestantskom svešteniku i pesniku Bohuslavu Tablicu (1769–1832) (*Bohuslav Tablic*), Velika Moravska je bila *čehoslovačka država* koja je svojim padom osudila Slovake na mađarsku vlast, ali su uprkos tome krhke veze između Čeha i Slovaka nastavile da postoje. Ep slovačkog pesnika Jana Holog (1785–1849) (*Ján Holly*) *Svatopluk* iz 1833. godine koristi teorije istoričara Juraja Papaneka (1738–1802) (*Juraj Papánek*) sadržane u knjizi *Historia gentis Slavae* (1780), prema kojima je Velika Moravska bila slovačka država, Svetopluk slovački kralj, a teritorija današnje Slovačke *kolevka* Slovena sa izraženom tradicijom poštovanja nasleđa Ćirila i Metodija (Rolková 2007: 44). Međutim, istoričari Papanek, Sklenar (1745–1790) (*Juraj Sklenár*) i Juraj Fandli (1750–1811) (*Juraj Fándly*) (Fandli je bio i istaknuti pisac) nisu uspeali da popune prazninu u postojanju slovačke državnosti između pada Velike Moravske i njihovog vremena, pa to je uradio tek uticajni slovački pisac, istoričar, filolog i etnograf Pavol Jozef Šafarik (1795–1861) (*Pavol Jozef Šafarik*), koji je to razdoblje nazvao *tisícročný sen* (*hiljadugodišnji san*) (Demmel 2016: 49–50) i tako udario teorijski temelj za sve primordijalističke teorije o *večnom* slovačkom narodu i jeziku.

Novu vezu između Slovaka i Čeha posle pada Velike Moravske predstavljao je pomenuti vojskovođa Jan Jiskra, koji je zauzeo celu severnu Ugarsku od Požuna do Prešova, zajedno sa husitima koji su doneli Bibliju (Seton-Watson 1908: 25). U periodu između 1428. i 1432. godine su husiti upadali na teritoriju današnje Slovačke, ali se husitizam nikada nije primio među slovačkim stanovništvom, što je bila jedna od tačaka razdora među Slovacima i Česima u kasnijim fazama odnosa (Kováč 2010: 43). Jana Jiskru iz Brandisa je pozvala Elizabeta Habzburška da sa svojom vojskom zaštiti prava njenog sina Ladislava Posmrčeta; Jiskra je doveo veliki broj husitskih vojnika i zauzeo veliki deo današnje Slovačke. Njegovi plaćenici su dugo ostali prisutni na celoj teritoriji današnje Slovačke, pa je lokalno stanovništvo počelo da ih zove *bratřici* (*mala braća*). Nezadovoljniji deo stanovništva je počeo i da se priključuje toj vojsci koja je sve više ličila na hajdučke grupe. Sredinom 15. veka je na teritoriji današnje Slovačke bilo prisutno između petnaest i dvadeset hiljada Jiskrinih vojnika, koji su posle smrti Posmrčeta otišli. Moguće je konstatovati to da je Jiskra sa svojom vojskom na teritoriji današnje Slovačke boravio dvadeset dve godine (1440–1462) i da je zaslužan za širenje češkog jezika među domaćim stanovništvom (Kováč 2010: 43–44), ali i češke sakralne književnosti. Tako je slovakizovani češki postao jezik za *kućnu upotrebu* malobrojne inteligencije, dok je latinski i dalje suvereno vladao svim formalnim sferama komunikacije (Kováč 2010: 53).

Posle Husita i Jiskre je češko stanovništvo u današnju Slovačku ponovo počelo da dolazi posle izumiranja dinastije Arpadovaca i to nakon 1490. godine, kada je Vladislav II (1456–1615) zaseo na mađarski presto. Krajem 16. veka kontakti između Čeha i Slovaka postaju sve učestaliji: pomenuti Jan Jesenius postaje rektor Karlovog univerziteta, štampaju se i knjige slovačkih autora na češkom (Jan Silvan, Vavrinec Benedikt) (Kováč 2010: 65). Novi talas migracije češkog stanovništva na teritoriju današnje Slovačke usledio je posle poraza na Beloj gori 1620. godine, posebno u mesto Njitru i okolinu, čime je povećan uticaj češke kulture i jezika među slovačkim stanovništvom (Hlasové 1846: 11–12, 18, Kováč 2010: 67). Potrebno je izdvojiti i činjenicu da je Pavel Doležal 1746. godine napisao gramatiku češkog jezika za Slovake (Drahotský 2014: 31), kao i to da su posle verskog patenta Jozefa II veze obnovljene dolaskom čeških protestantskih učitelja na teritoriju današnje Slovačke (Hlasové 1846: 19–21).

6.4. SLOVAKIZOVANI ČEŠKI JEZIK KRALJIČKE BIBLIJE – PODLOGA ZA NASTANAK ČEHOSLOVAČKOG JEZIKA

Prvih šest delova prvog kompletnog prevoda Biblije na češki sa izvornih jezika poznatog kao Kraljička biblija, štampano je u periodu između 1579. i 1593. godine. Prevodioci su bili članovi Jedinstva bratskog (ili Češke braće) (češki: *Jednota bratrská*), češke protestantske crkve kojoj je, između ostalog, pripadao i Jan Amos Komenski. Češki jezik ovog prevoda je vrlo brzo postao i bogoslužbeni jezik slovačkih protestanata i uspeo da se zadrži u pesmama slovačkih protestanata do devedesetih godina dvadesetog veka (Žigo 2016: 111). Slovački protestantski sinodi su češki jezik ovog prevoda kao svoj liturgijski i administrativni jezik potvrdili dva puta, 1610. i 1614. godine (Kačala i Krajčovič 2006: 30).

Slovački protestanti i katolici su od 17. veka spontano počeli da slovakizuju češki Kraljičke biblije. U periodu rekatolizacije su katolici nastavili sa slovakizacijom, dok su se protestanti vratili izvornom češkom jeziku Kraljičke biblije (Švagrovský 2010: 98). Na slovakizovanom češkom su izlazile polemike, religijski i didaktički spisi, katehizmi, molitvenici, tekstovi za sahrane i slično, kao i poezija (elegije, idile, ljubavne i socijalne pesme), drama, zabavna proza, memoari, putopisi i naučna literatura (Fidlerová i sar. 2013: 87). Na drugoj strani, u Požunu su se u 18. veku štampali tekstovi na češkom jeziku (Fidlerová i sar. 2013: 89), što dokazuje kompleksnost jezičke situacije na teritoriji današnje Slovačke pre prve kodifikacije jezika.

Slovakizovanje ovog jezika je verovatno proces koji je doveo do stvaranja jezika koji bi, uslovno rečeno, mogao da se nazove *čehoslovačkim*. Jezik Kraljičke biblije su već u vreme Jana Amosa Komenskog i katolici videli kao osnovu *čehoslovačkog jezika* (Hlasové 1846: 5). Ovaj naziv može da se odbrani i činjenicom da je prevod Kraljičke biblije nastao u Moravskoj koja je u jezičkom smislu bliža Slovačkoj, kao i zato što je taj jezik imao potencijal da inkorporacijom slovačkih elemenata uistinu postane jezik koji bi natkrio češko-slovački prostor, baš kao što je to bio slučaj sa Luterovim prevodom Biblije na nemački. Međutim, na koineizaciju jezika Kraljičke biblije je morala da pristane i češka strana, što se ipak nije desilo.

6.5. POČETNE POZICIJE SLOVAČKOG NARODNOG POKRETA

Već krajem 18. veka su počele da se pojavljuju ideje o federalizaciji Ugarske, od kojih je jedna nosila naziv *jozefinski princip* i bila zasnovana na etničkom modelu koji su predlagali ugarski jakobinci, među kojima su etničku većinu činili Slovaci (Řádek 2017: 467) (istorijski princip, koji kasnije neće odgovarati Slovacima, postaće aktuelan posle revolucije 1848–49. godine). Uzgred, ideja federalizacije će kasnije postati zanimljiva i za naslednika trona Franca Ferdinanda koji joj je udahnio nov život početkom 20. veka (Kováč 2013: 72, 75).

U slovačkom narodnom pokretu su od početka postojale dve struje, katolička i protestantska (Bakke 2011: 2). Protestanti su zastupali čehoslovačko jedinstvo zasnovano na zajedničkom jeziku i kulturnoj tradiciji, dok su katolici sledili politiku katoličke crkve. Uz te dve struje je (posle Francuske

revolucije) postojalo i plemstvo kao deo vladajuće klase *natio hungarica* koja nije bila zasnovana na etničkom principu. Vremenom je došlo do dodatne fragmentacije, pa je tako od vladavine Jozefa II od 1848. godine slovački narodni pokret imao četiri ideološka koncepta:

1. pripadnost entitetu *hungarus*, koji je bio zasnovan na reformnom i ustavnom patriotizmu. On nije bio ekskluzivan (nije zavisio od pripadnosti određenom narodu, niti od jezika ili staleža) i temeljio se na građanskom konstitucionalizmu i demokratiji (pomenuti koncept *natio hungarica* je bio rezervisan samo za plemstvo i kler). Prema ovom konceptu su u Ugarskoj postojala četiri naroda koje obuhvata pojam *hungarus*: Ugari (Mađari), Sloveni, Nemci i Vlasi.

2. pripadnost *čehoslovačkom narodu*, koja je podrazumevala *plemensko* jedinstvo češkog i slovačkog naroda, ali u sklopu češkog narodnog pokreta. Promovisali su ga češki intelektualci Jozef Dobrovski, Jozef Jungman i Jan Nejedli (Jan Nejedlý), koji su održavali kontakte sa Slovacima Jurajom Ribajom (*Juraj Ribay*) i Bohuslavom Tablicom i Ondrejem Plahim (*Ondrej Plachý*).

3. panslavizam⁴² – najpoznatiji pobornik ovog koncepta bio je Jan Kolar na kojeg su veliki uticaj izvršili Heder, Šlegel i drugi nemački filozofi. Jedan od najvažnijih elemenata ovog modela bilo je kultivisanje narodnog jezika kao čuvara njegovog identiteta. Potrebno je napomenuti i to da je Kolar definisao narod u okvirima nemačkog nacionalističkog diskursa sa jezikom i kulturom kao glavnim elementima emancipacije jednog naroda (Šoltés 2013: 61–64).

4. koncept slovačkog naroda kao zasebnog slovenskog naroda. Početkom 18. veka primetna je pojačana tendencija slovakizacije češkog jezika, koji je katolički kler koristio i kao književni, ali i kao bogoslužbeni jezik. Razlog za to je bila sve veća arhaičnost češkog jezika Kraljičke biblije s kraja 16. veka. Kasnije, kada je uticaj katoličke crkve počeo da slabi zbog mnogih razloga (josefinske reforme, laizacija klera, verski racionalizam), upotreba jezika lokalnog stanovništva postala je još značajnija za katoličku crkvu, velikim delom i zbog konkurencije protestantske crkve koja je tu praksu imala od svog nastanka. Tako su stvoreni uslovi da se, kada je u pitanju upotreba jezika, interesi dve najuticajnije grupe, katolika i protestanata poklope (Šoltés 2013: 64–65).

6.6. ZAKLJUČAK

Marija Terezija i Jozef II su stabilizovali finansije države oporezivanjem plemstva, podigli produktivnost seljaka relaksacijom feudalnih odnosa, unapredili trgovinu, industriju i izgradnju puteva, redukovali uticaj cehova, poboljšali moralno i praktično obrazovanje podanika i počeli da kontrolišu katoličku crkvu kroz religijsku praksu (Judson 2016: 28). Terezija je imala tri cilja – unifikaciju, germanizaciju i katolizaciju Monarhije (Jászi 1929: 60). Nameravala je i da uzdigne nemački na status službenog jezika i nije podnosila nove nacije (narode), kao ni dela Paskala, Loka, Monteskeja i Miliona (Jászi 1929: 64). Njen sin i naslednik na tronu, Jozef II, uveo je nemački kao službeni jezik, ojačao centralizaciju i pokušao da eliminiše feudalni partikularizam (Jászi 1929: 67). Uvođenjem nemačkog kao službenog jezika je ovaj vladar pokrenuo lavinu *buđenja* i obnove mađarskog i češkog jezika iza koje je u oba slučaja stajalo plemstvo (to posebno važi za mađarsko), koje je počelo da se plaši da će njihova mesta u administraciji zauzeti nemačke carske birokrate (Jászi 1929: 70–72, Rak 1994: 71).

Međutim, Jozef II nije namerno podstakao *buđenje* ili stvaranje nacionalizama, već je samo tražio praktičnu zamenu za mrtvi latinski jezik koju je i pronašao, potpuno opravdano, u nemačkom kao jeziku kulture i nauke koji je bio zastupljen u svakom delu Monarhije (Jászi 1929: 71). Dakle, dinastija Habzburg je tokom druge polovine 18. veka pokušala da unifikuje Monarhiju centralizacijom, birokratizacijom i uvođenjem nemačkog jezika. Plemstvo u Češkoj i Ugarskoj je na te pokušaje odgovorilo spajanjem sa nacionalnim pokretima koji su bili zasnovani na obnovi češkog, odnosno mađarskog jezika. Međutim, ovi procesi su doveli i do jedne vrlo zanimljive pojave: *buđenja* slovačke jezičke osobenosti u delu Antona Bernolaka koja nije težila političkoj, već, u najboljem slučaju, ograničenoj kulturnoj autonomiji Slovaka u severnom delu Ugarske.

---

⁴² Panslavizam će kao ideološki koncept i politička ideja biti detaljno analiziran u okviru 11. poglavlja ove studije.

7. PRVI KODIFIKATOR SLOVAČKOG JEZIKA – ANTON BERNOLAK (1762–1813)

Jezici koji su se u Gornjoj Ugarskoj (današnjoj Slovačkoj) koristili do Bernolakove kodifikacije bili su češki, latinski, nemački, mađarski kao i već spominjani navodni *normirani* i *nenormirani* varijeteti *kulturnog slovačkog jezika* (odnosno različite vrste vernakularizacije češkog jezika Kraljičke biblije), od kojih je najuticajniji bio zapadnoslovački (Fidlerová i sar. 2013: 85). Češki jezik su koristili i katolici i protestanti sa različitim stepenima slovakizacije (Fidlerová i sar. 2013: 85). U 17. veku su na slovakizovanom češkom štampana dela *Cantus Catholici* (1655) i *Prvá katolícka ručný knižka* (1691), što zapravo dokazuje nameru približavanja jeziku *prostog* naroda u vreme kontrareformacije (Fidlerová i sar. 2013: 85). Među katolicima je bilo i onih koji su poštovali normu Kraljičke biblije kao što su bili franjevci i jezuiti, koji su održavali kontakte sa svojom braćom u Češkoj (Fidlerová i sar. 2013: 85–86).

Anton Bernolak (*Anton Bernolák*) je prvi kodifikator slovačkog jezika, kao i prvi intelektualac koji je svojim delovanjem odvojio slovački od češkog i tako stvorio raskol koji nikada nije prevaziđen. Analizom njegovih radova i aktivnosti ćemo pokušati da dokažemo to da ovaj katolički sveštenik nije imao nameru da legitimizuje slovačku državnost kodifikacijom jezika kako se to tvrdi u svim (ili gotovo svim) radovima slovačkih autora koji se bave njegovim likom i delom, već to da je delovao u kontekstu vremena u kojem je živio i pre svega organizacije kojoj je pripadao – katoličke crkve. Posle završene gimnazije u mestu Ružomberok, Bernolak izučava retoriku, filozofiju i poetiku u Trnavi i Beču (Habovštiaková 1968: 10), a potom studira na generalnom seminaru za katoličke sveštenike u Požunu od 1784. do 1787. godine. Ova obrazovna ustanova je otvorena za vreme vladavine Jozefa II u cilju unifikacije obrazovanja budućih sveštenika radi sticanja kontrole nad katoličkom crkvom. Carskim ukazom je određeno da se nastava na seminaru odvija na maternjem jeziku studenata (Maťovčík 1997: 49–50, 55).

U poslednjoj godini Bernolakovog školovanja u Požunu izlazi *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (*Kritičko-filološka rasprava o slovačkim slovima*) (u daljem tekstu *Dissertatio*), koja će postati osnov ortografije Bernolakove kodifikacije jezika. Bernolakov *Dissertatio* je publikovan anonimno (Bartek 1937: 23) i nastao je kao kolektivni rad studenata seminara u Požunu pod vođstvom profesora pastoralne teologije Mihala Kratochvíle (1753–1829) (*Michal Kratochvíla*) (Švagrovský 2007: 66). Na autore su prilikom pisanja *Dissertatio* uticali V. F. Durih (*V. F. Durych*), Vaclav Jan Rosa (*Václav Jan Rosa*), Bohuslav Balbin (*Bohuslav Balbín*), Gelasius Dobner (*Gelasius Dobner*), Matej Bel (*Matej Bel*) i već spominjani Pavel Doležal (Maťovčík 1997: 56), ali i zakonske odredbe iz *Ratio Educationis* (1777) i *Hofdekret* (1786) u smislu preporuka da se nastava na seminarima kao i propovedi realizuju na vernakularu zajednice (Auty 1968: 331). *Dissertatio* je iz štampe izašao krajem maja 1787. godine uz pohvalu od lokalnih novina (Maťovčík 1997: 58). Usledila je Bernolakova prva normativna gramatika slovačkog *Grammatica Slavica* (1790), potom etimologija slovačkih reči *Etymologia vocum slavicarum* (1791) i monumetalni slovačko-češko-latinsko-nemačko-ugarski rečnik koji je štampan posthumno (1825/1827) (uz napomenu da u svim nazivima dela na latinskom stoji pridev *slovenski*, a ne *slovački*, ali postoji očigledan konsenzus da se ta reč prevodi kao *slovački*). Vrednost Bernolakovog poduhvata dokumentuje činjenica da je njegov rečnik štampan čitavih deset godina ranije pre obimnog Jungmanovog češko-nemačkog rečnika (1835–1839) koji je imao 4.689 strana (Bláha 2017: 47, Fidlerová i sar. 2013: 111). Poređenja radi, prvi rečnik nemačkog jezika je sastavio Johan Adelung i štampan je u periodu 1774–1786, dok je prva mađarska gramatika autora Revaja (*Miklós Révai*) izašla 1803. godine (Bláha 2017: 46).

7.1. BERNOLAKOV GRAMATIČKI SISTEM

Bernolak je svoj lingvistički sistem stvarao u duhu jozefinskih reformi i jansenizma, verskog pokreta u okviru katoličke crkve koji je naglašavao važnost praroditeljskog greha i predestinacije. Papa ga je proglasio za jeres u 17. veku, ali je Jozef II tu činjenicu ignorisao i ovaj pokret tolerisao (Habovštiaková 1968: 29, Maťovčík 1997: 54, Berg 2010: 7). Bernolak je skoro sva ortografska

rešenja crpeo iz češkog pravopisa (Habovštiaková 1968: 327–328), koji je kao književni jezik među Slovenima u gornjem delu Ugarske korišćen više stotina godina, ali i iz gramatike *Verbesserte Anleitung* autora F. A. Šlegela (*F. A. Schlögel*) (Drahotský 2014: 40–41).

Bernolakov sistem je imao elemente fonetskog, morfološkog (primer: *predpísať*) i delimično etimološkog (primer: *srdce*) pravopisa, što znači da je u svojoj osnovi bio fonološki (Habovštiaková 1968: 92). Kada Bernolak predlaže sistem jedna fonema – jedan znak, oslanja se na sisteme Marka Fabija Kvintilijana i Adelunga (Habovštiaková 1968: 65). Eliminirao je diftonge (što je odlika zapadnoslovačkog dijalekta), pravilo o ritmičkom skraćivanju, kao i glas/znak *-ä* (Habovštiaková 1968: 93–98). U svoj sistem je uvrstio i umekšane glasove (*-dʰ, -tʰ, -ñ, -lʰ* i *-dz*), kao i slogotvorne *-r* i *-l*, što su karakteristike koje su strane zapadnoslovačkom dijalektu (Habovštiaková 1968: 117). Od ortografskih rešenja je potrebno izdvojiti i to da je predlagao *-g* umesto *jote*, *-í* umesto *-j*, kao i distinkciju *-i* /*-ý* samo za potrebe razlikovanja imenica i prideva (Pavelek 1964: 37, 57). Umesto diftonga *-au*, predviđao je pisanje *-ú*; u češkoj ortografskoj praksi je ta promena usvojena tek 1849. godine (Habovštiaková 1968: 82). Jedinu nedoslednost je iskazao zadržavanjem znaka *-w* (Habovštiaková 1968: 338). Ljudovit Štur će uz manje modifikacije (*-g* je zamenio sa *-j* i *-w* sa *-v*) preuzeti kompletan pravopis od Bernolaka (Habovštiaková 1968: 299, 302).

U delu *Ortografia* (1787) Bernolak primećuje da u svakoj županiji postoje različiti izgovori i napominje da je *pravilan* onaj koji je najdalje od češkog, moravskog, poljskog i mađarskog izgovora. Za normu predlaže jezik obrazovanih ljudi, jer su oni za razliku od puka manje skloni upotrebi bohemizama (Pavelek 1964: 95–96). Dakle, svoju kodifikaciju slovačkog jezika zasniva na uzusu učenih ljudi, uz eliminaciju nepotrebnih čeških elemenata iz zapadnoslovačkog vernakulara. Bohemizme je eliminirao i prilikom pisanja svog rečnika (Maťovčík 1997: 84–85, Pavelek 1964: 6). Prema mišljenju češkog lingviste Vlčka, Anton Bernolak je na taj način napravio prvi korak ka *čistom* slovačkom jeziku (prema Maťovčík 1997: 86). U prilog toj tvrdnji ide i njegov rigorozan odnos prema elementima koje je smatrao za neknjiževne ili strane, što pokazuje njegov rečnik koji je kritičan prema dijalektizmima koji su najčešće označeni skraćenicom *vulg.* ili zvezdicom, ali i prema bohemizmima, pored kojih stoji krstić ili skraćunica *boh.* i za koje autor uvek nudi svoju slovačku verziju. Primetna je i preterana produkcija neologizama (prema Maťovčík 1997: 95–96).

Ipak, ostaje nejasno to koji je vernakular Bernolak iskoristio kao osnovicu za svoju kodifikaciju. Jozef Jungman je konstatovao da je to jezik grada Njitre (slovački: *Nitra*); Palacki, Hurban, Vlček i Cambel su bili uvereni da je to Trnava, dok je Horalek ostao usamljen u pretpostavci da je to Trenčín (prema Habovštiaková 1968: 314). Sám Bernolak je tvrdio da se *najčistiji* slovački govori u dolini reka Njitre i Vaha (prema Habovštiaková 1968: 316). Autorka Habovštjakova kao i lingvisti Kačala i Krajčovič zaključuju da je za osnovicu ipak odabrao govor učenih ljudi iz okoline grada Trnave (Habovštiaková 1968: 327, Kačala i Krajčovič 2006: 48), ali je to nemoguće zasigurno utvrditi. Postoji i pretpostavka da je pokušao da implementira model Martina Lutera koji je bio svestan jezičkih razlika u nemačkom svetu i koji je u svoje prevode Novog zaveta pokušao da uvrsti što veći opseg izraza (u geografskom smislu) radi lakše i veće razumljivosti tekstova.

Potrebno je još jednom naglasiti da se ne sme upadati u zamku sagledavanja problema iz današnje perspektive, jer u Bernolakovo vreme Slovačka ne postoji kao administrativna, politička niti istorijska celina, što znači da nema ni granice koje je danas definišu. Uprkos tome, renomirani istoričar Kovač ponavlja ustaljene teorije u slovačkoj istoriji jezika prema kojima je srednjoslovački imao integrišuću funkciju. Dodaje i da je Anton Bernolak *pomalo ekscentrično* (slovački: *trocha excentricky*) bio orijentisan na zapadnoslovački dijalekat, da bi u nastavku rečenice priznao primat zapadnom delu Slovačke u svim oblastima ljudskog delovanja u odnosu na srednji i istočni deo (i to je važno napomenuti – svi autori zamišljeno društvo *Slovačku* pre 1918. godine predstavljaju u okviru današnjih granica) ali je, nastavlja uvaženi istoričar, ovaj dijalekat bliži češkom jeziku (Kováč 2010: 109). Očigledno je da je upravo to bio njegov najveći problem.

Međutim, nema ničeg *ekscentričnog* u orijentaciji na trnavski vernakular kao osnovicu kodifikacije – jezuiti (širioci kontrareformacije i pismenosti) su u Trnavi bili prisutni od 1560. godine (Medvecký 1920: 10), dok je osnivanjem katoličkog univerziteta baš u tom gradu 1635. godine (u Budim je preseljen 1777. godine) (Drahotský 2014: 44, Kováč 2010: 79) počelo slovačko katoličko

književno stvaralaštvo (Medvecký 1920: 11). Prema Milanu Hodži, počeci samostalnog slovačkog jezika sežu u drugu trećinu sedamnaestog veka i vezani su upravo za rad štamparije katoličkog univerziteta u Trnavi, kasnije i univerziteta u Požunu i Žilini (Hodža i Škultéty 2009: 56). Zapadnoslovački vernakular se koristi i u značajnim delima kao što su *Cantus catholici* (1655), *Katolícka ručný knýžka* (1691) i *Panes primitarium* (1718) (Habovštiaková 1968: 18–20). Uz sve navedeno se jedan od prvih udžbenika na zapadnoslovačkom vernakularu pojavljuje već 1782. godine (Švagrovský 2007: 62). Dakle, trnavski vernakular (ili zapadnoslovački) je zapravo bio jedini mogući izbor za nekoga ko je hteo da se odvoji od češkog i stvori novi standardni slovački jezik.

7.2. BERNOLAK I SLOVAČKA POLITIČKA AUTONOMIJA

Većina slovačkih istoričara i lingvista se slaže u oceni da su katolici, kojima je pripadao i Bernolak, od početka imali koncept nezavisnog slovačkog naroda (prema Maxwell 2009: 130). To potvrđuje i spominjani istoričar Dušan Kovač: „Na jednoj strani to bila bernolákovská koncepcia slovenskej samobytnosti a na druhej strane evanjelická koncepcia československej národnej či kmeňovej jednoty”⁴³ (Kováč 2010: 91). Međutim, Bernolak je u delu *Dissertatio Slovae nazvao panonskim Slovenima* (Pavelek 1964: 19) i tvrdio da su oni zasebno slovensko *pleme (kmeň)* (Habovštiaková 1968: 35). Osnovu njegovog narodnog istorizma činila je teorija aktuelna u 17. i 18. veku, koja se u nauci zove *barokni slavizam* i prema kojoj su Karpati prapostojbina svih Slovena, Slovačka *Všeslav* – kolevka slovenstva (Hodža 1847: 41), a slovački jezik sin staroslovenskog (Hodža 1847: 43). Granice te prapostojbine su predstavljale reke Dunav, Tisa i planinski venac Karpati. Njena tradicija državnosti je zasnovana na postojanju Velike Moravske i nasleđu Ćirila i Metodija (Macho 2013: 42). Ovu teoriju je kasnije iskoristio i Pavol Jozef Šafarik u studiji *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (Istorija slovenskih jezika i književnosti svih dijalekata)* (1826) u modifikovanoj formi, s obzirom na činjenicu da je tvrdio da je prapostojbina Slovena planinski venac Tatre, danas jedan od simbola slovačke državnosti (Macho 2013: 42). Bernolak je pre Šafarika definisao i središnju poziciju slovačkog u odnosu na ostale slovenske jezike i zaključio da se Slovaci upravo zato i ne zovu po nekoj od reka (Vahu ili Hronu), već po tome što su sačuvali izvorni slovenski jezik (prema Macho 2013: 42). Vremenom je prapostojbina u teorijama pomerana sve više prema Karpatima (odnosno Tatrama), da bi se konačno iskristalizovala u sistemu Ljudovita Štura (Macho 2013: 43).

Anton Banjik (*Anton Augustín Baník*) u knjizi *Na dejinnej križovatke* (2010) (*Na istorijskom raskršću*) iznosi hipotezu da je Bernolak imao narodni slovački program (prema Drahotský 2014: 44), isto kao i autori Kačala i Krajčovič koji prepoznaju aktivnost Antona Bernolaka i njegovih sledbenika kao napor da se ujedini slovački narod (Kačala i Krajčovič 2006: 70). Lingvista Eugen Pauliny zaključuje da je slovačka nacionalna svest u Bernolakovo vreme porasla do te mere, da joj je bio potreban standardni jezik (Pauliny 1983: 163). Najzad, Henrich Bartek pretpostavlja da je Bernolakova kodifikacija zapravo bila odgovor na mađarizaciju koja je upravo u njegovo vreme počela da jača (Bartek 1937: 48). Ove tvrdnje je potrebno proveriti tako što će se Bernolakovo delovanje postaviti u pravi istorijsko-lingvistički kontekst i ograničiti organizacijom u okviru koje je delovao – katoličkom crkvom.

---

⁴³ „Na jednoj strani je to bila Bernolakova koncepcija slovačke nezavisnosti, a na drugoj strani protestantska koncepcija čehoslovačkog plemenskog ili narodnog jedinstva.” (preveo M. S)

7.3. KATOLIČKA CRKVA KAO INSTRUMENT MAĐARIZACIJE U GORNJOJ UGARSKOJ

„Na Slovensku naopak príslušnosť jak ke katolíckej, tak k evanjelíckej cirkvi mohla hrát pozitívnu, národně uvědomující úlohu, a také jí často hrála, a to i navzdory tomu, že vyšší duchovenstvo zejména katolíckej cirkvi bylo oporou maďarizace”⁴⁴ (Rychlík 1997: 77).

S obzirom na činjenicu da je Anton Bernolak bio katolički sveštenik, potrebno je analizirati ulogu ove crkve koju je ona odigrala u okviru slovačkog nacionalnog pokreta do Prvog svetskog rata, da bi se nedvosmisleno pokazalo da je ova organizacija bila uz vlast, odnosno Mađare. Naime, ukoliko su se teritorijalne ambicije nacionalnog pokreta poklapale sa teritorijom katoličke crkve, ona je prema tim pokretima bila benevolentna i čak ih je i podržavala – to je slučaj sa katoličkom crkvom i nacionalnim češkim, hrvatskim, flamanskim i irskim pokretima. Međutim, tamo gde to nije bio slučaj, katolička crkva je bila protivnica tih pokreta – to upravo dokazuje njen odnos prema slovačkom i litvanskom nacionalnom pokretu (Hroch 2015: 182). Uprkos pojedinačnim izuzecima, katolička crkva u Ugarskoj nije bila zaštitnik potlačenih naroda kao što je to bila katolička crkva u Austriji (Jászi 1929: 161), i nije ni prstom mrdnula da zaštiti dva miliona slovačkih vernika od mađarizacije (Medvecký 1920: 18). Calvinisti i protestanti su bili u daleko boljim odnosima sa sitnim plemstvom, buržoazijom i seljaštvom (Jászi 1929: 162). Najveći broj biskupa je verno služio mađarskoj vlasti (Medvecký 1920: 19). U čisto slovačke parohije su namerno slati sveštenici koji nisu znali ni reč slovačkog jezika (vernakulara) (Medvecký 1920: 20), što je u velikoj meri uticalo na odsustvo upotrebe slovačkih vernakulara u katoličkim crkvama na teritoriji današnje Slovačke do 1918. godine (Coranič 2008: 187). U seminarima za sveštenike je postojala i jasna namera da se slovački studenti pretvore u mađarske sveštenike, pošto su izbacivani sa studija ukoliko su koristili slovački jezik (vernakulare) (Medvecký 1920: 26, 27), uprkos jozefinskim reformama.

Dakle, katolički kler je u Gornjoj Ugarskoj podržavao mađarizaciju i ugarski režim (Dvořák 2009: 14, Rychlík 1997: 77). Prvo je zastupao spomenuti koncept *hungarus*, potom mađarizaciju, da bi se posle 1848. godine ceo stopio sa Košutovim pokretom (Hurban 1959: 264); viši ešaloni katoličke crkve su nedvojbeno bili promađarski (Hurban 1959: 298). O odnosu katoličke crkve prema slovenskim vernakularima na teritoriji današnje Slovačke dovoljno govori podatak da je Jonaš Zaborski (*Jonáš Záborský*) (inače slovački katolički sveštenik i pesnik) na konferenciji u Ostrogonu 1850. godine oštro istupio protiv uvođenja *varvarskih jezika* u katoličke škole, među koje je spadao i *čehoslovački* (Medvecký 1920: 29). Posle zatvaranja Matice slovačke 1875. godine na mesta biskupa su postavljani ljudi koji su govorili samo mađarski, što potkrepljuje tvrdnju da je katolička crkva u Ugarskoj učestvovala u mađarizaciji (Medvecký 1920: 12). Katolička crkva je stala na stranu mađarizacije i na taj način, što su katolički biskupi 1907. godine glasali za zakon ministra školstva Alberta Aponjija (*Albert Apponyi*), kojim je država stekla kontrolu nad katoličkim školstvom (Medvecký 1920: 20). Tako su u katoličke škole u kojima su većinu činila slovačka deca slati učitelji koji nisu znali ni reč slovačkog jezika (vernakulara). Da stvar bude još gora, deca koja su se drznula da govore na slovačkom su neretko bila i fizički kažnjavana (radilo se o deci koja su bila starija od osam godina) (Medvecký 1920: 31–32).

U košickoj biskupiji je 1912. godine od ukupno sto četrdeset sveštenika manje od polovine znalo nešto slovačkog jezika (vernakulara) (Medvecký 1920: 26). Slično je bilo i u manastirima – monasi uglavnom nisu znali slovački i kažnjavali su decu koja su govorila tim jezikom (Medvecký 1920: 27). Tu je i još jedan indikativan podatak – na teritoriji Slovačke su pre rata samo dve crkve bile posvećene Ćirilu i Metodiju (Medvecký 1920: 28). Ipak, činjenica da je Andrej Radlinski 1870. godine osnovao Udruženje svetog Vojteha koje je 1914. brojalo preko 33.000 članova pokazuje određenu popustljivost prema slovačkom nacionalnom pokretu i proslovačkom kleru, ali samo u granicama

---

⁴⁴ „U Slovačkoj je, pak, pripadnost kako katoličkoj, tako i protestantskoj crkvi mogla da igra pozitivnu ulogu u stvaranju nacionalnog identiteta, što je i bio slučaj, i to i uprkos tome što je viši kler, posebno u katoličkoj crkvi, bio oslonac mađarizacije.” (preveo M. S)

etablirane habzburške politike koja je dozvoljavala isključivo *kulturne autonomije* i koja nije sezala dalje od dozvola za izdavanje časopisa i osnivanja narodnih udruženja (Medvecký 1920: 12).

Posle rata, sredinom 1919. godine, utvrđeno je to da od šest nadbiskupa na teritoriji Slovačke samo jedan vlada slovačkim jezikom (Rychlík 1997: 77); trojica od tih šest nadbiskupa su proterana iz Slovačke zbog veza sa ugarskim vlastima (Rychlík 1997: 77). Slično je bilo i sa višom katoličkom hijerarhijom u Češkoj koja je isto tako bila uz vlast (u njenom slučaju Beč); zato su praški i olomoučki biskupi morali da napuste Češku posle rata (Rychlík 1997: 77). Karol Medvecký (*Karol Medvecký*) 1914. godine zaključuje: „Dokázali naši arcipastieri, že sú v prvom rade Maďarmi, v druhom rade šovinistami a až potom katolikmi [...] Cirkev katolícka (vlastne jej zastupitelia z milosti nenáboženskej vlády) v celku je vrahom ľudu slovenského a to preto, že ten ľud verí v jej božský pôvod a predstavení cirkve využívajú viery ľudu k svojim osobným, politickým a štátnym prosperom [...] ale dnes s malou výnimkou pár slovenských kňazov, celá cirkev je protislovenská”⁴⁵ (Medvecký 1920: 31, 34).

7.4. KATOLIČKA CRKVA I VERNAKULAR

Pređašnja hronološka analiza potvrđuje pretpostavku da je katolička crkva na teritoriji današnje Slovačke zauzimala promađarske pozicije i tako olakšava analizu delovanja Antona Bernolaka. On je celo svoje lingvističko stvaralaštvo video kao pripremu za prevod Biblije (prema Habovštiaková 1968: 23), što se savršeno uklapa u istorijski kontekst kraja 18. veka, kada je katolička crkva upotrebljavala vernakulare u komunikaciji sa stanovništvom da bi mu se približila i tako ostala aktivna u nadmetanju sa protestantskom crkvom, koja je to činila od početka svog postojanja. Uz sve to, Tomaš Kamusela zaključuje da Anton Bernolak ni u jednom slučaju nije tvrdio da postoji slovački narod (Kamusella 2009: 534), što sagledavanje njegovog lingvističkog rada isto tako smešta u okvire dešavanja u katoličkoj crkvi. To donekle dokumentuje i podatak da je na Bernolakovom jeziku štampano 328 knjiga, od čega više od 80% sa religijskim sadržajem (Kamusella 2009: 535).

Bernolakova kodifikacija slovačkog predstavlja logični ishod postepenih promena u organizaciji katoličke crkve koje su se ticale jezika. Kongregacija za jevanđelizaciju naroda (*Congregatio de propaganda fide*) osnovana 1622. godine je u svojoj protireformacijskoj delatnosti preporučivala upotrebu vernakulara u širenju katoličke vere (Pavelek 1964: 8, Kováč 2010: 86). Na teritoriji današnje Slovačke je u to vreme katolička crkva kao lokalni jezik prepoznala češki, koji je vremenom sve više slovakizovan, čak i u većoj meri nego što je to bio slučaj sa češkim jezikom koji su koristili slovački protestanti (Drahotský 2014: 30). To objašnjava formu jezika kancionala *Ostrihomski ritual* (1625) i *Cantus catholici* (1655), pošto su oba za osnovu imali češki jezik, prvi sa elementima srednjoslovačkog, a drugi sa elementima zapadnoslovačkog vernakulara (Drahotský 2014: 30). Iako je bogoslužbeni jezik katoličke crkve do Drugog vatikanskog koncila 1962–1964. godine ostao latinski, kler je već u 17. i većem delu 18. veka na teritoriji današnje Slovačke propovedi obavljao na češkom jeziku (Švagrovský 2010: 97). Istoričar Seton-Votson primećuje da su jezuiti i katolički kler, koji su bili najveći protivnici nacionalizma u Češkoj, na teritoriji današnje Slovačke vremenom počeli da pišu i propovedaju na slovačkom vernakularu, dok su slovački protestanti ostali verni arhaičnom češkom jeziku Kraljičke biblije do Šturove kodifikacije srednjoslovačkog vernakulara. Tu činjenicu ovaj autor prepoznaje kao nameru vodećih ljudi katoličke crkve da ograniče uticaj husitizma i protestantizma na teritoriji današnje Slovačke, i to tako što će upotrebiti njihovo oružje, jezik *običnog* čoveka (Seton-Watson 1908: 46). Bernolak je svojim radom kodifikovao kultivisaniju formu tog jezika.

---

⁴⁵ „Naši arhipastiri su dokazali da su u prvom redu Mađari, u drugom redu šovinisti i tek onda katolici [...] Katolička crkva (odnosno njeni svetovni predstavnici) je u suštini ubica slovačkog naroda i to zato što taj narod veruje u njeno božansko poreklo i zato što njeni predstavnici koriste veru naroda za svoje lične, političke i državne ciljeve [...] ali je danas, sa izuzetkom par slovačkih sveštenika, cela crkva antislovačka.” (preveo M. S)

7.5. BERNOLAKOV ODNOS SA ČEŠKOM INTELEKTUALNOM ELITOM

Anton Bernolak je odlučio da prekine tradicionalne i istorijske veze sa češkim jezikom zbog njegovog konstantnog pada od bitke na Beloj gori, ali i zbog činjenice da je kao katolički sveštenik osećao određenu vrstu antagonizma prema češkom jeziku i kulturi kao simbolima reformacije u Gornjoj Ugarskoj (Maxwell 2009: 132). Jozef Škulteti (1853–1948) (*Jozef Škultéty*) konstatuje da je već u Bernolakovo vreme uticaj češkog jezika ugašen i da je kodifikacija slovačkog bila neminovnost (Škultéty 1920: 76, 86), ali ujedno i početak raskola između Čeha i Slovaka.

Najveći problem u češko-slovačkim odnosima krajem osamnaestog veka bila je činjenica da su vodeće ličnosti među slovačkom protestantskom intelektualnom elitom bile protiv Bernolakove kodifikacije, ali i modernog češkog jezika. Predstavnici te elite su insistirali na upotrebi češkog jezika Kraljičke biblije (Švagrovský 2007: 69). Protiv Bernolakovog poduhvata je bio i J.V. Zlobicki (*Josef Valentín Zlobický*), profesor češkog jezika u Beču, koji je u pismu Dobrovskom 1787. godine od njega tražio da javno istupi protiv Bernolaka, na šta mu je Dobrovski odgovorio da će on (Dobrovski), ukoliko to uradi, izgubiti saveznike u Monarhiji (Švagrovský 2010: 98). Bohuslav Tablic, slovački protestantski sveštenik i istaknuti književnik, Antona Bernolaka i njegove sledbenike naziva *antičesima* (Šoltés 2013: 64). Juraj Ribaj, uticajni slovački protestantski sveštenik, u jednom od pisama Jozefu Dobrovskom 1787. godine konstatuje da se slovački katolički kler udaljava od češkog da bi stekao popularnost među narodom (Švagrovský 2007: 69). U drugom pismu poslatom Dobrovskom iste godine Bernolakov jezik naziva pogrdnim izrazom *hatlanina* (nerazumljivi jezik). Dobrovski je u odgovoru Juraju Ribaju nedvosmisleno izrazio protivljenje Bernolakovom poduhvatu (Bakke 1999: 143) i definisao ga kao jezičko i narodno odvajanje Slovaka od Čeha. To dokumentuje i odnos Dobrovskog prema slovačkom jeziku: u početku ga nije klasifikovao kao samostalni jezik u delu *Über den slawischen dialect* (1786), da bi ga trideset šest godina kasnije (tri godine pred svoju smrt) u delu *Institutiones linguae slavice dialecti veteris* (1822) predstavio kao samostalni slovenski jezik (Habovštiaková 1968: 41–42, Dudášová-Kriššáková 2001: 114). Delovanje Bernolaka je kao otcepljivanje video i istaknuti pesnik František Čelakovski (*František Čelakovský*), koji je taj jezik nazvao *drátenický* (*dráteník* je bio zanatlija iz siromašnih krajeva današnje Slovačke koji je krpio metalno posuđe). Najzad, protivnik Bernolakove kodifikacije je bio još jedan uticajni češki intelektualac, Jozef Jungman (prema Habovštiaková 1968: 42–43).

Bernolak je, na drugoj strani, protiv češkog najoštrije istupio u pamfletu *Něco o epigramatech* u kojem je tvrdio da i bez uticaja češkog jezika slovački može samostalno da izrazi sve što je potrebno. Međutim, on nije bio zakleti neprijatelj češkog jezika; smatrao ga je za najsofisticiraniji slovenski jezik uz poljski i ruski. Osnovni razlog za eliminaciju čeških elemenata u svojoj kodifikaciji pronašao je u činjenici da su mnogi intelektualci tog vremena smatrali da su češki i slovački jedan jezik (prema Habovštiaková 1968: 329). Dakle, moguće je zaključiti da je glavni cilj Bernolakove kodifikacije bio separacija slovačkog u odnosu na češki jezik (Habovštiaková 1968: 334), ali prevashodno za potrebe katoličke crkve. Bernolak nije imao nameru da svojom kodifikacijom stvori podlogu za slovačku političku samostalnost zasnovanu na etnolingvističkom nacionalizmu. Prva generacija Bernolakovih sledbenika nije ostvarila ni kontakt sa češkom intelektualnom elitom niti sa drugim slavistima (Habovštiaková 1968: 39–40), što ide u prilog tvrdnji da je Bernolakova kodifikacija izolovala slovačku katoličku elitu u odnosu na slovenski svet oko sebe.

7.6. BERNOLAK I SLOVAČKI PROTESTANTI

Rat između slovačkih katolika i protestanata traje koliko i delovanje ove dve denominacije na teritoriji današnje Slovačke, pri čemu su katolici protestante oduvek smatrali za saveznike Čeha (Peroutka 2003: 773). Anton Bernolak je svojim delovanjem produbio raskol između slovačkih katolika i slovačkih protestanata, koji su nastavili da koriste češki jezik (Švagrovský 2007: 65). Dok je

deo slovačke katoličke inteligencije odobravao Bernolakov lingvistički sistem, protestanti su bili protiv njega, i to pre svih već spomenuti Juraj Ribaj, Jirži Palkovič (*Jiří Palkovič*) i Bohuslav Tablic (Habovštiaková 1968: 38–39). Oni su Bernolakov jezik u suštini klasifikovali kao *seljački* (Švagrovský 2007: 69). Uprkos tome, u slovačkom naučnom diskursu postoji jasna tendencija da se Bernolak predstavi kao ujedinitelj slovačkih katolika i protestanata. Početak ovakvog usmerenja je moguće pronaći u delu Henriha Barteka koji je pokušao da dokaže da je to, što nigde u *Dissertatio* ne piše da je striktno namenjen katolicima, dokaz da je Bernolak hteo da pomiri i spoji slovačke katolike i protestante (Bartek 1937: 31). Ovu tvrdnju demantuje činjenica da su protestanti imali negativan odnos prema Bernolakovom jeziku kao katoličkom konstrukt koji je ugrožavao upotrebu jezik Kraljičke biblije sa tradicijom i ugledom. Dalje, Bernolakov jezik je najverovatnije za osnovicu imao vernakular koji se govorio u Trnavi i njenoj okolini, što je svakako dodatno umanjivalo njegov renome među protestantskom inteligencijom.

Na drugoj strani, verovatno najuticajniji slovački protestantski intelektualac tog vremena, Jan Kolar, nije imao neprijateljski odnos prema sledbenicima Bernolaka. Kolar je postao prvi sekretar udruženja u Pešti koje je osnovao Martin Hamuljak (*Martin Hamuljak*), jedan od predvodnika mladih sledbenika Bernolakove kodifikacije. Ovo udruženje je u svom almanahu *Zora*, koje je osnovano 1834. godine, objavljivalo tekstove na Bernolakovom jeziku, ali i na jeziku Kraljičke biblije (Agnew 1992: 24). Ipak, dobar odnos među pojedinim predstavnicima narodno osvešćene katoličke i protestantske elite u određenom periodu ne dokazuje tvrdnju da Bernolakova kodifikacija nije stvorila raskol između ove dve grupacije.

7.7. BERNOLAK-MAĐARON?

U predgovoru Bernolakovom rečniku stoji to da je on napisan da bi Slovaci lakše naučili mađarski (Bernolak je svoj rečnik predstavio kao *pohodlný most ku jazyku maďarskému*, odnosno kao *praktični most* koji će Slovake spojiti sa mađarskim jezikom), koji je zakonom iz 1792. godine proglašen za službeni jezik Ugarske. Ovaj detalj je prvi primetio i analizirao Donoval Mentor (*Donoval Mentor*) u časopisu *Literárne listy* tek 1893. godine (prema Rapant 1929: 1). Milan Hodža navodi da je Bernolak namenom rečnika, dakle, olakšavanjem učenja mađarskog, imao nameru da etablira slovačku individualnost u okviru Ugarske države (Hodža i Škultéty 2009: 75). Međutim, Bernolak u tom predgovoru jasno navodi da zakon iz 1792. godine obavezuje svakog građanina te zemlje da uči mađarski, kao i to da će Ugarska uistinu postati ugarska tek kada svi budu vladali tim jezikom (prema Rapant 1929: 4).

Autor Štefan Švagrovski smatra da su optužbe istoričara Danijela Rapanta (*Daniel Rapant*) iz 1930. godine za Bernolakovo mađaronstvo posledica pritisaka iz praških političkih krugova i da je deo u predgovoru zapravo umetnut od strane izdavača, Juraja Palkoviča (Švagrovský 2007: 71–72). Nije Bernolak u predgovoru za rečnik napisao da je slovački most ka mađarskom, već Juraj Palkovič, tvrdio je i istaknuti književni kritičar Jozef Škulteti (Škultéty 1920: 21–22). Zato je Danijel Rapant opravdano zaključio da je Škulteti zapravo direktno osporio narodnu orijentaciju Juraja Palkoviča, ali ne protestantskog intelektualca i Šturovog profesora *čehoslovačkog jezika* na Liceju u Požunu, već katoličkog sveštenika, prevodioca i mecene istog imena i prezimena. Taj Juraj Palkovič (1763–1835) je toliko poštovao Bernolakovu kodifikaciju slovačkog da je sopstvenim sredstvima finansirao štampanje knjiga na tom jeziku, na koji je na kraju i sâm preveo Bibliju 1832. godine. Dakle, optužen je drugi, proslovenski i proslovački orijentisani intelektualac za istu, vrlo ozbiljnu stvar (Rapant 1929: 2).

Teško je doći do konačnog i nedvosmislenog zaključka. Međutim, potpuno je izvesno da je Bernolak shvatao istorijski kontekst u kojem je delovao i da mu je bilo jasno da jozefinske reforme ukidaju dominantnu poziciju latinskog čije mesto zauzima nemački, odnosno mađarski jezik u ugarskom delu Monarhije. Pošto mađarski postaje jezik moći, potrebno ga je učiti – to je Bernolakov potpuno opravdan i racionalan zaključak. Ugarska skupština je na zasedanju 1791–1792. godine donela nekoliko važnih odluka: prva je bila da se vrati kruna svetog Stefana iz Beča, zatim da se mađarski uvede kao službeni jezik (pri čemu je zahtevano i da se svi drugi jezici zabrane u službenoj

upotrebi), da on bude obavezan predmet na višim školama i da su učitelji osnovnih škola u obavezi da znaju mađarski. Skupština koja je zasedala 1805. godine je mađarski odredila za jezik sudova i županija; potom su 1833. godine svi zaposleni u sudstvu i administraciji obavezani na poznavanje mađarskog jezika, da bi zakonima iz 1836, 1840. i 1844. godine pozicija mađarskog kao službenog jezika u Ugarskoj bila zapečaćena (Švagrovský 2010: 99, 100; Maxwell 2009: 23–24). Ovaj hronološki niz podataka dokazuje političku pronicljivost i zrelost Antona Bernolaka koji je na vreme prepoznao promene u okviru jezičke situacije u Ugarskoj.

7.8. POLEMIKA BERNOLAK-BAJZA KAO PARADIGMA SUKOBNA MEĐU SLOVAČKOM INTELEKTUALNOM ELITOM

Javne okršaje i prepucavanja između predstavnika slovačke intelektualne elite je u prvom redu potrebno sagledavati kao lične sukobe prilično sujetnih ljudi, pa tek onda kao naučne rasprave koje su interesovale malobrojnu naučnu zajednicu. Jedan od prvih i najupečatljivijih primera koji to potvrđuju jeste konflikt između Jozefa Ignaca Bajze (*Jozef Ignác Bajza*) (1755–1836) i Antona Bernolaka. Bajza je bio slovački katolički sveštenik i autor prvog slovačkog romana, koji je pod uticajem racionalizma, empirizma i jansenizma konstruisao svoj slovački standardni jezik na bazi fonetskog pravopisa (Drahotský 2014: 33–34). Ovaj intelektualac nije prihvatao naziv *Čehoslováci* (*Čehoslovaci*) za slovenski narod u severnoj Ugarskoj koji je zvao *Uhroslováci* (*Ugroslovaci*), što odlično ističe spremnost slovačke katoličke elite na odvajanje od Čeha već u tom periodu (Drahotský 2014: 36).

Bernolak i Juraj Fandli su Bajzi tokom polemike između 1789. i 1790. godine zamerili činjenicu da je on svoju verziju kodifikacije slovačkog jezika previše približio narodnom jeziku (Habovštiaková 1968: 292–293). To je kasnije potvrdio i crkveni cenzor Kluch (*Kluch*), koji je taj jezik nazvao *seljačkim*, kao i crkveni savet 1790. godine (Habovštiaková 1968: 294–295). Bernolaku je u Bajzinom sistemu smetalo i to, što je njegov jezik u prevelikoj meri bio opterećen češkim, odnosno to što Bajza nije osećao potrebu da *očisti* svoju verziju slovačkog od bohemizama. Bajza je to pravdao istim poreklom dva jezika (Habovštiaková 1968: 296–297).

Polemika Bernolaka i Bajze pokazuje nekoliko važnih stvari. Već krajem 18. veka je jasno da između češkog (stranog elementa) i slovačkog jezika u nastajanju postoji razdor. Takođe, prisutna je i svest o tome da je jezik onih koji ne pripadaju eliti nedostojan kodifikovanja. Ove linije podele će se tokom 19. veka razviti u sukobe u kojima će se iskristalizovati pozicija Štura kao pristalice kodifikacije čistog (dakle, očišćenog od stranih, pre svega čeških elemenata) narodnog slovačkog jezika. Najzad, što je možda i najvažnije, ovaj sukob otkriva činjenicu da Bernolak nije bio jedini kodifikator jezika među slovačkom katoličkom inteligencijom, kao i to da je crkva delovala kao arbitar u određivanju prihvatljive forme jezika za svoje potrebe.

7.9. ZAKLJUČAK

Širenje Bernolakovog jezika je zaustavila smrt Jozefa II, kao i neuspeh jakobinaca (Fidlerová i sar. 2013: 112). Interesovanje za taj jezik je obnovljeno tek dvadesetih godina 19. veka (poezija Jana Holog, časopis *Zora*), ali ni to nije sprečilo njegov pad, pošto je današnja srednja Slovačka postala ekonomski jača od zapadne (prema Fidlerová i sar. 2013: 112). Bernolakova kodifikacija nije uspela jer se katolička crkva vraća konzervativizmu, dok istovremeno raste moć srednjoslovačkih rudarskih gradova, a sa njom i uticaj srednjoslovačkog *kulturnog jezika* (Pauliny 1983: 174). Tako se ukratko predstavlja sudbina Bernolakove kodifikacije u najvećem broju naučnih radova koji se bave ovom tematikom.

Gotovo je nemoguće dokazati da je srednja Slovačka (pritom su upitne i granice te oblasti) u prvoj polovini 19. veka brže napredovala od zapadne. Katolička crkva je, na drugoj strani, oduvek bila konzervativna organizacija, čak i kada je ohrabivala upotrebu vernakulara u komunikaciji sa lokalnim stanovništvom. Zato je prvu kodifikaciju slovačkog jezika nepodesno analizirati van proverivog istorijskog konteksta. Anton Bernolak je delovao u vremenu u kojem je država pokušala da smanji

uticaj katoličke crkve i, što je još važnije, da je upotrebi kao instrument kojim će se približiti *običnom* čoveku tako što će navesti katolički kler da sa njim komunicira na razumljivom vernakularu. Bernolak je u skladu sa procenom jezičke situacije zaključio da taj jezik ne može da bude češki, uprkos njegovom nekadašnjem prestižu, stoga je rešio da standardizuje govor intelektualne elite univerzitetskog grada na zapadu današnje Slovačke – Trnave (najverovatnije). To je potpuno opravdan i logičan izbor: veliki evropski jezici su u najvećem broju slučajeva kodifikovani na osnovici koju je činio govor kulturnih, ekonomskih i političkih centara.

Polemika oko Bernolakovog navodnog mađaronstva je deplasirana, budući da je on bio, uslovno rečeno, crkveni (državni) službenik koji je shvatao političku situaciju i koji zasigurno ne bi ni mogao da štampa svoja dela ukoliko bi pokazao nekakve separatističke (autonomaške) tendencije. Katolička crkva u Ugarskoj je do samog raspada Monarhije uvek bila uz vladajući narod, odnosno, Mađare. Anton Bernolak je pripadao onom delu slovačkog katoličkog klera koji je bio proslovenski, ali u tom smislu što je verovao u mogućnost prosvetavanja (obrazovanja) stanovništva u onoj meri u kojoj je to bilo potrebno da bi oni postali deo *hungarus* klase, dakle građani ugarske države. Tako je u teoriji taj građanin mogao da govori slovački, izjašnjava se kao Slovak i pripada ugarskoj naciji. Uprkos tome što je danas Bernolak jedan od simbola borbe za slovačku nezavisnost (ili autonomiju) koju je, navodno, hteo da postigne kodifikacijom jezika, ne postoji ni najmanja naznaka da je to bila njegova namera. Ukoliko je, ipak, zamišljao neku vrstu slovačke autonomije, ona je svakako bila ograničena već pomenutim konceptom *hungarus*.

Iako je Milan Hodža tvrdio da su Bernolakova dela *Dissertatio* i *Grammatica* mrtvorodenčad i da su i Fandli i Holi neuspešno pokušavali da im udahnu život (Hodža i Škultéty 2009: 74), Bernolakov jezik je posle njegove smrti oživljen 1820-tih godina, pri čemu je odlučujući impuls predstavljalo izdavanje njegovog rečnika koje je realizovao Juraj Palkovič (Kováč 2010: 102). Drugu generaciju intelektualaca koja je koristila Bernolakov jezik činili su uglavnom pravnici i lekari aktivni u Pešti (Šoltés 2013: 51). Njegov jezik je promovisao i lingvista Martin Hamuljak, inače jedan od najvećih prougarskih katoličkih konzervativaca (Hodža i Škultéty 2009: 90). Dakle, Bernolakov jezik nije tako lako nestao sa scene kao što to pokušavaju da predstave slovačka lingvistika i istoriografija. I sâm Štur je 1843. godine dozvolu za svoju kodifikaciju tražio od Jana Holog, pesnika koji je pisao na Bernolakovom jeziku.

Bernolakova kodifikacija je nanela veliku štetu čehoslovačkom projektu, ali je ona ipak još uvek mogla da se sanira aktivnim zalaganjem slovačkih protestanata. Međutim, prelazak češke intelektualne elite na savremeni češki jezik je slovačke protestante udaljio od čehoslovačkog koncepta, s obzirom na činjenicu da oni jednostavnu nisu bili sposobni da pređu sa arhaičnog jezika Kraljičke biblije na novi jezik koji je za osnovicu imao govor Praga.

8. POLITIČKA SITUACIJA U HABZBURŠKOJ MONARHIJI OD VLADAVINE LEOPOLDA II DO 1848. GODINE

Narodi Monarhije nisu bili spremni za radikalni reformizam Terezije i Jozefa II. Zato su dijete od Leopolda II (koji je 1790. godine na prestolu nasledio svog brata) tražile povratak na stanje pre njihovih reformi (Judson 2016: 88). Ovaj vladar je delimično ispunio njihove zahteve vraćanjem kuluka, ali je ipak pokušao da zadrži centralizovanu državnu upravu (Judson 2016: 88–89). Opasnost od srpske pobune je iskoristio da se nagodi sa Mađarima, dok je posle razgovora sa Dobrovskim 1791. godine dozvolio osnivanje katedre za češki jezik na praškom univerzitetu, što dokazuje to da je vešto koristio Slovence za zastrašivanje i ucenjivanje Mađara (Tejlor 2001: 58).

Leopolda II je na tronu 1792. godine nasledio njegov sin Franc II (1768–1835), koji je više od dvadeset godina ratovao sa Francuskom i nije verovao u reformatorsku ulogu birokratije. Ona je za njega bila samo instrument koji je trebalo da uvede i očuva red u društvu (Judson 2016: 89). Francov sistem je bio apsolutistički, centralistički, autokratski i ultrakonzervativni (Macartney 1969: 152). Predvodio je koaliciju država protiv Napoleona u ratu koji je sa prekidima trajao dvadeset tri godine, od 1792. do 1814. godine (Jászi 1929: 74, Tejlor 2001: 23). Posle izvojevane pobede njegov sistem vladavine oličen u delovanju kancelara Meterniha odlično opisuje parola *Ruhe und Ordnung (mir i red)* (Jászi 1929: 74–75). Franc II je u poređenju sa Terezijom i njenim sinom bio reakcionar, koji je zarad mira u državi odbijao da se bavi najvećim problemom Monarhije – emancipacijom seljaka (Jászi 1929: 79). Nije pristajao ni na usvajanje ustava. Podjednako je mrzeo sve nacionalizme, čak i nemački, jer su ga podržavali liberali, ali istovremeno nije sprečavao narode Monarhije da kultivišu svoj jezik i kulturu, čime je zapravo uobličio model *kulturne autonomije* koji je prilično dobro funkcionisao do kraja njegove vladavine (Jászi 1929: 81).

Austrija je posle Napoleonovih ratova ekonomski napredovala (Judson 2016: 104), dok je Ugarska zaostajala zbog svog feudalnog uređenja društva (Judson 2016: 110). Stanovništvo gradova kao što su bili Beč i Prag počelo je značajno da se uvećava, u periodu od 1815. do 1848. godine je izgrađeno 2.240 kilometara puteva, a od 1824. godine počinje da se gradi i železnička mreža (prva linija je spajala Linc i Češke Buđevovice) (Judson 2016: 117). U celoj Evropi je period posle 1815. godine bio prožet strahom od haosa koji je usledio posle Francuske revolucije, odnosno strahom konzervativnih snaga od revolucionarnih ideja (Judson 2016: 133). U Monarhiji ovaj period odlikuje neprestana borba protiv obnove napoleonskih ambicija postizanjem ravnoteže među velikim silama; prve pukotine u tom sistemu predstavljaju Julska revolucija 1830. i Poljski ustanak 1831. godine (Orel 2012: 34–35). Uz to se pojavljuje i nova pretnja – u periodu između 1815. i 1848. godine se širi romantizam i Herderova (i uopšte nemačka) filozofija, koja će kasnije imati veliki uticaj na nacionalne pokrete naroda Monarhije (Orel 2012: 36).

Franc II (kao ni Marija Terezija) nije uspeo da ukroti mađarsko plemstvo. On je 1811. godine pokušao da izjednači vrednost austrijske i ugarske valute tako što je predložio ugarskoj dijete da obori vrednost svoje valute, što je ona odbila. To ga je podstaklo na to da raspusti ugarsku dijete rešen da je više nikada sazove. Na kraju je ipak popustio, ali tek 1825. godine. Ugarsko visoko plemstvo je prepoznalo pritisak koji je vršen na Ugarsku kao celinu, pa je zato stalo na čelo mađarskog nacionalnog pokreta, čime je obezbedilo podršku sitnog plemstva i nemačkog stanovništva – zato su se zahtevi za uvođenje mađarskog kao službenog jezika umesto latinskog prvi put čuli na zasedanju obnovljene dijete 1825. godine, a još glasniji su postali 1830. godine (Tejlor 2001: 51).

Doba reformi je u Ugarskoj trajalo između 1820. i 1848. godine. Predvodnik tog procesa je bio grof Istvan Sečenji (1791–1860) (*István Széchenyi*) (Tejlor 2001: 50–51), pionir političkog usmerenja koje je na čelo narodnog mađarskog pokreta dovelo plemstvo. U to vreme je Ugarska prolazila kroz faze modernizacije i industrijalizacije (izgradnja pruga, izgradnja mosta preko Dunava), pa je srednjovekovni koncept *natio hungarica* zamenjen građanskim *hungarus* koji je bio inkluzivniji na taj način, što je trebalo da prihvati sve narodnosti i konfesije. Posle 1848. godine je *hungarus* polako počeo da se pretvara u *magyarismus*, dakle, nacionalistički koncept koji je isključivao druge narode. Slovačka elita je tokom celog devetnaestog veka ostala dosledna konceptu *hungarus* (Maxwell 2009: 20–22). Problem je bio u tome što je koncept *hungarus* nestao zajedno sa latinskim jezikom; to je još

1832. godine primetio slovački pesnik Juraj Rohonj (*Juraj Rohoň*) (Evans 2004: 9). Preciznije, *natio hungarica* je zapravo srednjovekovni izraz ideje *nacije* kroz vladajuću klasu, plemstvo, koji je isključivao najveći deo stanovništva (Maxwell 2009: 17–18). Koncept *magyar politikai nemzet*, odnosno *ugarska (mađarska) politička nacija* (Maxwell 2009: 12), četrdesetih godina devetnaestog veka postaje striktno nacionalistički – svi stanovnici Ugarske su morali da budu ili postanu Mađari i govore mađarskim jezikom (Maxwell 2009: 25), što je u skladu sa već pomenutim konceptom *magyarismus*.

Ugarske dijete su se, dakle, redovno održavale od 1825. do 1848. godine (Judson 2016: 151) i u tom periodu raste nacionalna svest Mađara (Jászi 1929: 301). Ugarska je bila jedini deo Monarhije koji je predstavljao opoziciju režimu i imao jasne zahteve, i to pre svega one koji su bili protiv centralizacije države. Istoričar Džadson zaključuje da su Beč i Pešta pre revolucije (ali i kasnije) bili u određenoj vrsti pat pozicije, u kojoj je Pešta pretila autonomijom, a Beč odgovarao najavom socijalnih reformi (Judson 2016: 152). Nacionalni pokret Mađara je u odsustvu buržoazije predvodilo liberalno srednje i sitno plemstvo (po ugledu na engleski *gentry*); više plemstvo (koje je bilo internacionalno) i viši kler su bili poslušnici Habzburga (Jászi 1929: 302). Veliki deo nižeg i srednjeg plemstva činili su kalvinisti koje je odlikovao antigermanski, antihabzburški i antiklerikalni sentiment (Jászi 1929: 303–304). To plemstvo je masama obećalo ukidanje feudalizma i oslobađanje gradova od nemađarskih elemenata: Nemaca, Slovena i posebno Jevreja (Jászi 1929: 303).

Lajoš Košut je pripadao baš tom sitnom plemstvu, iako je bio slovačkog porekla (navodno je čitao slovački molitvenik u detinjstvu). Bio je uveren da je mađarizacija isto što i demokratizacija po uzoru na Englesku i Francusku u kojima tada nije bilo prostora za nacionalni partikularizam (Jászi 1929: 307–308). Drugi kandidat za lidera mađarizacije malo progresivnijeg karaktera bila je mala liberalna elita predvođena spomenutim Sečenjijem (Anderson 1999: 102), *najvećim Mađarom*, koji je svoj dnevnik vodio na – nemačkom jeziku (Tejlor 2001: 26). Okršaj između Sečenjija i Košuta okončan je pobedom Košuta. Sečenji je sanjao modernu nacionalnu državu u kojoj će vladati visoko plemstvo i građanska srednja klasa. Zahtevao je ukidanje carinske barijere između Ugarske i Austrije i inkorporaciju Ugarske u železnički sistem Austrije, što bi sitno plemstvo neminovno vodilo u propast. Ipak, u Ugarskoj je u tom periodu živelo oko šesto hiljada sitnih plemića (naspram 575.000 ljudi u gradovima), pa je razumljivo da su oni za Košuta predstavljali srž mađarske nacije. Jezičkim zakonima 1840. i 1844. je sitno plemstvo praktično dobilo monopol na državnu službu, što je umnogome odredilo sudbinu borbe između progresivnih političkih snaga i zaštitnika starog poretka i privilegija (Tejlor 2001: 58–59).

Dijeta je 1830. godine (kada je osnovana i Mađarska akademija nauka i umetnosti) (Seton-Watson 1908: 39) donela odluku, prema kojoj je za rad u administraciji i poziv advokata obavezno poznavanje mađarskog jezika (Seton-Watson 1908: 39). Kasnije (1835–36. godine) je uvedena upotreba mađarskog jezika i u sudstvo (sudovi 2. instance), iako je latinski i dalje ostao glavni jezik te grane vlasti (Seton-Watson 1908: 40), dok je 1839. skupština odlučila da mađarski postane i jezik izvršne vlasti i da svi službenici imaju rok od tri godine da svu dokumentaciju prevedu na mađarski. Mađarski jezik je postao obavezan i za sve sveštenike svih denominacija (Seton-Watson 1908: 40–41). Konačno, mađarski je jedini jezik zakonodavstva postao odlukom skupštine 1843–44. godine (u Hrvatskoj je latinski ostao jezik sudstva, ali je mađarski korišćen u kontaktu sa vlastima i postao je obavezan u svim školama) (Seton-Watson 1908: 25). Dakle, mađarsko plemstvo je u potpunosti podržalo mađarizaciju tek 1840. godine, i to samo zato da bi izbeglo istorijsku marginalizaciju (Anderson 1999: 102). U zapadnom delu Monarhije su češki plemići bili ljubomorni na nezavisnost svojih ugarskih rođaka koji nisu morali da plaćaju porez (Tejlor 2001: 57–58). Češka dijeta je 1840. zahtevala pravo da odbija ili preispita odluke koje su stizale iz Beča, a već 1846. godine su tražena prava koja je plemstvo imalo pre bitke na Beloj gori. Dakle, uvezeno plemstvo, koje su Habzburzi postavili umesto poraženog češkog plemstva 1620. godine, tražilo je da mu se vrate prava koja je imalo plemstvo koje je ono zamenilo (slično je bilo i sa engleskim veleposednicima u Irskoj, koji su u 18. veku bili zagovornici nezavisnosti Irske) (Tejlor 2001: 57–58).

Tridesetih i četrdesetih godina devetnaestog veka u Austriji raste pismenost i broj časopisa (u koje spadaju naučni, akademski, književni, medicinski, poljoprivredni, almanasi, modni i mnogi drugi)

(Judson 2016: 145–146). U Ugarskoj, pak, većina dnevnih novina do 1848. godine izlazi na nemačkom jeziku (od 191 časopisa su samo 33 izlazila na mađarskom) (Judson 2016: 146). Veliki uspeh je beležio *Pesti Hírlap* koji je započeo sa radom 1841. godine sa Lajošom Košutom kao glavnim urednikom; četiri godine kasnije je imao tiraž od 5.200 primeraka mesečno i procenjuje se da je stizao do 100.000 čitalaca (Judson 2016: 146). Tokom vladavine Francovog naslednika Ferdinanda I (na tronu je bio od 1835. do 1848. godine), koji je imao ozbiljne zdravstvene probleme, sistem *kulturne autonomije* pretvoren je u karikaturu, što je vrlo brzo oživelo duh španske protivreformacije (Jászi 1929: 85). Nacionalizam u Monarhiji je jednim delom bio proizvod aktivnosti nacionalističkih političara, a drugim delom dinastije koja je vladala po već spomenutom principu *divide et impera* koji je bio dominantna odlika njene politike u periodu između 1848. i 1918. godine (Judson 2016: 10, Seton-Watson 1908: 116). Habzburzima je više odgovarala razdrobljenost raznih nacionalnih pokreta, nego snaga jednog jedinstvenog fronta (Mappes-Niedek 2005: 126). Štaviše, podsticali su nacionalizme manjih naroda da bi onda mogli da nastupaju u ulozi sudije u međunacionalnim trvenjima.

8.1. ČEŠKO-SLOVAČKA JEZIČKA SITUACIJA OD BERNOLAKOVE KODIFIKACIJE DO 1848. GODINE

Kako su godine i vekovi prolazili, češki jezik Kraljičke biblije je zbog svoje arhaičnosti i nerazumljivosti postajao sve manje prihvatljiv, kako za Čehe, tako i za Slovake (Maxwell 2009: 175–176). Slovački protestantski intelektualci Pavol Jozef Šafarik i Jan Kolar su smatrali da jezik Kraljičke biblije treba da se razvija, i to putem unošenja elemenata iz slovačkog jezika (Agnew 1992: 23). Kolar će se 1840-tih godina udaljiti od ove pozicije, ali i od Bernolakove kodifikacije. Postaće pristalica jedinstva sa Česima na bazi jedinstvenog književnog jezika, nereformisanog jezika Kraljičke biblije (Agnew 1992: 22, 24). Juraj Ribaj i Juraj Palkovič su isto tako odbili da koriste Bernolakov jezik, pri čemu je Palkovič istovremeno bio i protiv slovakizovanja jezika Kraljičke biblije. I upravo u tom periodu dolazimo do srži raskola koji je isključio mogućnost opstanka (ili kodifikacije) *čehoslovačkog jezika*: češka inteligencija je (pre svih Jozef Dobrovski i Jozef Jungman) bila protiv arhaičnog jezika Kraljičke biblije, ali i protiv slovakizovanja tog jezika. Budućnost češkog jezika su videli u kodifikaciji savremenog češkog jezika zasnovanog na govoru grada Praga (Bakke 1999: 143). Tako je slovačka intelektualna elita morala da izabere između novog češkog koji nije znala, Bernolakovog jezika koji je koristio jedan deo katoličkog proslovenskog klera, ili kodifikacije jednog od slovačkih vernakulara.

U to vreme je i slovačka protestantska intelektualna elita imala značajne probleme. Između edikta o verskoj toleranciji Jozefa II iz 1781. godine i revolucije 1848. godine, u ugarskom luteranizmu slabi pozicija slovačkog etničkog elementa zbog asimilacije slovačkih kongregacija kao i migracije slovačkih protestanata na jug (Šoltés 2013: 50). Od tridesetih godina devetnaestog veka ugarska država pokušava da istisne jezik Kraljičke biblije slovačkih protestanata iz upotrebe (Šoltés 2013: 48). Glavni inspektor protestantske crkve u Ugarskoj, Karol Zaj (1797–1871) (*Karol Zaj*), imao je nameru da objedini kalvinističku (mađarsku) i evangelističku (slovačku) crkvu, s tim što bi jedan od zajedničkih elemenata trebalo da bude upotreba mađarskog jezika u bogoslužju i školama (Agnew 1992: 24). On je bio uveren da je upotreba mađarskog jezika odbrana slobode i protestantizma i da je mađarizacija Slovena najsvetija dužnost svakog mađarskog patriote i borca za slobodu (Jászi 1929: 309). Ovakav odnos je imao veliki uticaj na favorizaciju mađarskog u obrazovanju, posebno kao jezika nastave na protestantskim licejima (Šoltés 2013: 53).

8.2. POKUŠAJI SLOVAKIZACIJE NOVOG ČEŠKOG JEZIKA

Pavol Jozef Šafarik je tokom treće decenije 19. veka priznao da je teško odbraniti jezičko jedinstvo Čeha i Slovaka, pošto češki jezik prolazi kroz proces promena, dok slovačko stanovništvo nema udžbenike koji taj proces mogu da prate (prema Seton-Watson 1908: 51). To navodi na zaključak da je novi češki jezik postao nerazumljiv slovačkoj inteligenciji i da je zato postojala potreba

da se on slovakizuje (Bakke 1999: 143). Uzevši ovo u obzir postaje jasno zašto su krajem dvadesetih godina Šafarik i Kolar tražili radikalno prilagođavanje češkog slovačkom. Šafarik je od toga odustao pošto se preselio u Prag 1833. godine i počeo da prima finansijsku pomoć od čeških plemića i buržoazije (bio je urednik novina, a zatim i upravnik univerzitetske biblioteke) (Novotný 1963: 42). To dokumentuje i promena statusa slovačkog u njegovom naučnom opusu: u delu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826) (*Istorija slovenskih jezika i književnosti svih dijalekata*) navodi slovački kao zaseban jezik, zatim on postaje dijalekat čehoslovačkog u delu *Slovanské starožitnosti* (1836–37) (*Slovenske starine*) (Bakke 1999: 151), da bi najzad slovački završio kao dijalekat češkog u delu *Slovanský národopis* (1842) (*Slovenska etnografija*) (u kojem su se nalazile mape i broj stanovnika Monarhije, iako je prvi popis u Austriji sproveden tek 1846, a u Ugarskoj 1851. godine) (Štaif 2017: 7, Stehlík 2009: 18). Jan Kolar je 1826. godine objavio delo *Čitanka* (*Čitanka*) i tako počeo sa slovakizacijom češkog jezika koja je naišla na jak otpor češke intelektualne elite, pre svih Jungmana i Palackog (Švagrovský 2010: 102).

Dakle, Jan Kolar i Pavol Jozef Šafarik su pokušali da u izvesnoj meri slovakizuju češki inkorporacijom određenih slovačkih reči i gramatičkih oblika. U Kolarovom stvaralaštvu je ta faza trajala prilično dugo, čitavih trinaest godina (1825–1838), dok je Šafarik tu ideju promovisao od 1825. do 1833. godine. U oba slučaja su aktivnosti ove vrste dvojice eminentnih lingvisti izazivale konsternaciju kod njihovih čeških kolega (Kamusella 2009: 538), pošto su slovakizmi u češkom jeziku za prašku književnu elitu predstavljali elemente drugorazrednog provincijalizma. Zato je Jozef Kajetan Tyl (*Josef Kajetán Tyl*), između ostalog i autor teksta češke himne, u delu *Trusky* (*Fragments*) javno napao uvođenje slovakizama u češki (Hodža i Škultéty 2009: 107).

8.3. SUKOB I NAZNAKA RASKOLA

Do prvog većeg raskoraka između slovačke protestantske inteligencije i Čeha dolazi 1836. godine, kada je štampan zbornik radova Palkovičevih studenata u Požunu (*Plody zboru učenců řeči českoslowanské přešporského*) na arhaičnom jeziku Kraljičke biblije, koju su predstavnici češke inteligencije oštro kritikovali, jer nije poštovao pravila nove kodifikacije češkog jezika (Maxwell 2009: 185). Slovačka protestantska elita je u tom trenutku otkrila da je jezik Kraljičke biblije zastareo i da je potrebno da sledi nove tokove u lingvističkoj nauci koja se razvijala u Češkoj, što njoj nije bilo po volji. Nespremnost na prilagođavanje novim okolnostima su pokazali i slovački katolici – *Slovački Homer* Jan Holi je upravo zato tvrdio da je češki tlačitelj slovačkog jezika (Hodža i Škultéty 2009: 74). Drugi protestantski intelektualac i blizak saradnik Ljudovita Štura, Jozef Miloslav Hurban (*Jozef Miloslav Hurban*), u svoj dnevnik 1838. godine beleži konstataciju da Česi neće da čitaju Holog jer ne piše na češkom jeziku (Rolková 2007: 43). Moguće je zaključiti da je u samom jezgru spora 1830-tih i 1840-tih zapravo činjenica da slovački intelektualci nisu znali savremeni češki jezik (Hodža i Škultéty 2009: 170) i, što je još važnije, nisu bili spremni da ga nauče.

Raskol između slovačke i češke intelektualne elite je, zaključuje Milan Hodža, dovršen već krajem 1842. godine (Hodža i Škultéty 2009: 134). Jezičko jedinstvo je, tvrdi autorka Bake, nestalo 1843. godine (Bakke 2011: 3). Bilo kako bilo, obe strane su u periodu koji je usledio podržavale argumentaciju koja je u tom trenutku išla u prilog razdvajanju češkog i slovačkog jezika. Jedan od najbližih Šturovih saradnika, Mihael Miloslav Hodža (*Michal Miloslav Hodža*), tako primećuje da je uticaj i prestiž češkog jezika u konstantnom padu u periodu od 1620. do 1780. godine (Hodža 1847: 38). Dodaje i to da je slovački jezik drugačiji od češkog i da slovačka istorija nije i češka istorija (Hodža 1848: 34), što je zapravo tačno, jer upravo pomenuta 1620. godina i poraz na Beloj gori, inače prekretnica u češkoj istoriji, nije događaj od istorijske važnosti za slovački narod (Rychlík 1997: 98).

8.4. ZAKLJUČAK

Ugarska je i u 19. vek ušla kao relativno nezavisni deo Monarhije, sa plemstvom koje je odbijalo da plaća porez i koje je preuzelo dominantnu poziciju u mađarskom nacionalnom pokretu.

Uporedo sa ekonomskim napretkom je u periodu između 1820. i 1848. godine rasla i nacionalna svest mađarskog naroda, koja je svoju potvrdu dobila u postepenom uvođenju mađarskog jezika u sve sfere javne komunikacije. Taj proces je dovršen 1844. godine. Građanski koncept *hungarus* je brzo zamenjen nacionalističkim *magyarismus*, što je dovelo u opasnost opstanak slovačkog naroda i jezika u nastajanju.

Razvoj događaja u okviru jezičke situacije u zapadnom delu Monarhije takođe nije išao na ruku malobrojnoj slovačkoj intelektualnoj eliti: jezik Kraljičke biblije je za vodeće češke naučnike postao arhaičan, stoga su rešili da ga zamene modernim češkim jezikom zasnovanim na govoru Praga. Na taj način su odjednom slovački pesnici, mislioci i naučnici bili prinuđeni da nauče novi češki jezik ili da jedan od svojih vernakulara pretvore u standardni jezik. Pošto su pokušaji slovakizacije češkog od strane Jana Kolará i Pavola Jozefa Šafarika naišli na nerazumevanje i osudu njihovih čeških kolega, manevarski prostor za slovačku intelektualnu elitu je postao prilično ograničen. Ipak, najveću prepreku za opstanak *čehoslovačkog jedinstva* je predstavljalo uverenje samoproklamovanih predvodnika slovačkog nacionalnog pokreta da su oni odvajkada deo posebne političke jedinice, Ugarske, i da zato imaju pravo i na svoj jezik.

9. LIČNOST I DELOVANJE LJUDOVITA ŠTURA (1815–1856)

S obzirom na činjenicu da se uspešnom kodifikacijom jezika stvara osnova za nastanak jedne nacije, kodifikatori jezika često (čak i u okviru nauke) stižu status nedodirljivih junaka čije delovanje ne može biti podvrgnuto analizi, pošto bi se tako poremetio mit o nastanku nacije i jezika. Opisano poziciju u slovačkoj stručnoj i nestručnoj javnosti zasigurno ima Ljudovit Štur: političar, vođa narodnog pokreta, učesnik revolucije 1848–49. godine i kodifikator slovačkog jezika. Naredni deo studije će biti posvećen detaljnoj analizi njegovog delovanja u istorijsko-političkom kontekstu koji se u najvećem broju radova zanemaruje, ignoriše ili svesno ulepšava.

Iako se odnos prema Šturu u poslednjoj deceniji menja i radovi o Šturu postaju dostupni i na mađarskom jeziku (prema Demmel 2016: 45), on je u starijoj mađarskoj historiografiji predstavljen kao ličnost sa minimalnom podrškom u slovačkom narodu koja je ugrožavala integritet Monarhije i koja je 1848. podržala kontrarevoluciju (Demmel 2017: 16). Slovačka historiografija ga uglavnom opisuje kao značajnog političara kojega su u nameri da obezbedi autonomiju za slovački narod onemogućili antislovački nastrojeni Mađari. Što se lingvistike tiče, uglavnom se izdvaja samo ono što odgovara željenoj slici Štura kao kodifikatora jezika, revolucionara i borca za prava slovačkog naroda, koji je kao protivnik režima posle revolucija do kraja života bio pod policijskom prismotrom (Kačala i Krajčovič 2006: 88). Međutim, pre analize dva ključna elementa u Šturovom delovanju, kodifikacije slovačkog i njegovog učešća u revoluciji 1848–49. godine, potrebno je ovu ličnost sagledati kao *običnog* čoveka koji je delovao u određenom istorijskom kontekstu. Posebnu pažnju privlači činjenica da skoro ceo život nije imao plaćeni posao, stoga nije neosnovana sumnja da su iza njegovih poduhvata stajali finansijeri sa određenim političkim planovima, budući da je porodica Štur pre dolaska u Uhrovec (slovački: *Uhrovec*) (rodno mesto Ljudovita) proizvodila sukno (Demmel 2017: 49–50) i nije bila naročito imućna.

Ljudovit je rođen 1815. godine kao peto dete Samuela Štura (*Samuel Štúr*) (protestantskog učitelja) i njegove žene Ane. Posle završene osnovne škole u rodnom mestu i niže gimnazije u mađarskom Rabu se 1829. godine upisuje na Protestantski licej u Požunu. Baš zbog nedostatka finansijskih sredstava je početkom 1834. godine bio prinuđen da prekine studije i vrati se u roditeljsku kuću. Pošto otac nije mogao da ga izdržava, zaposlio se kao pisar. To radno mesto je (najverovatnije) jedino za koje je Ljudovit Štur dobijao redovnu platu. Štur je veći deo života bio privatni učitelj (tutor), što je vansistemska i neformalna zanimanje od kojeg su obično živeli siromašni studenti tokom svojih studija (Demmel 2016: 55). Zato ostaje nejasno odakle je finansirao studije u nemačkom gradu Hale koje su trajale od 1838. do 1840. godine, ali i ostale izdavačke i druge aktivnosti tokom svog sadržajnog delovanja u okviru slovačkog narodnog pokreta. Posle propasti revolucije, od 1849. godine do svoje smrti 1856. godine nije bio zaposlen i za života nije posedovao nekretnine (Demmel 2017: 84). Mađarski istraživač Jožef Demel (*József Demmel*) kao jednog od mogućih finansijera Šturovih studija i političkih aktivnosti navodi Mihaila Obrenovića, koji je imao ambicije da zasedne na tron potencijalne slovačke kneževine (Demmel 2017: 77–80, 86). Ova pretpostavka nije neutemeljena, pošto je Štur javno podržao Obrenoviće u delu *Slovanstvo a svet budúcnosti* o kojem će još biti reči (Štúr 1851: 80). Veza sa srpskim knezom (ali i drugim uticajnim Srbima iz Vojvodine) će detaljnije biti istražena u delu studije koji će analizirati Šturovo učešće u revoluciji 1848–49. godine.

9.1. JOZEF MILOSLAV HURBAN O ŠTURU

Da bi se stekla celokupna slika o Ljudovitu Šturu i njegovom delovanju, neophodno je analizirati i način na koji ga je predstavio jedan od njegovih najbližih saradnika i saboraca, Jozef Miloslav Hurban. Njegova sećanja na Štura su sadržana u knjizi *Ludovít Štúr: Rozpomienky (Ljudovít Štur: Sećanja)* u kojoj spominje da su se on i Štur 1835. godine dopisivali na *čehoslovačkom jeziku* i da je tokom akademske 1835–36. godine on učio taj jezik (Hurban 1959: 22, 65). Ovom knjigom autor upoznaje čitaoca i sa stavovima Štura o ključnim pitanjima vezanim za slovački narod i kodifikaciju jezika. Navodi to da je Štur bio uveren da slovački narod ima zasluge sa stvaranje države Svetog Stefana (Hurban 1959: 248), kao i to da je jezik plemstva regiona Turjec, Orava i Liptov (današnja

severna i srednja Slovačka) *genij* naroda (Hurban 1959: 394). Štur je, dodaje Hurban, konstatovao da su Česi i Slovaci različiti i da su se Slovaci češkim jezikom samo poslužili dok nisu pronašli svoj, kao što su to Poljaci učinili sa ruskim (usp. je Hurban češkim čitaocima svoje knjige poručio da njihov jezik predstavlja samo fazu u procesu koji vodi do *čistog* slovačkog) (Hurban 1959: 398–399).

Hurban je opisao i odnos neprijatelja Šturove kodifikacije prema njemu (Šturu) i pokušao da ga predstavi kao ličnost koja je imala podršku slovačke i češke intelektualne elite. Zato nije propustio priliku da naglasi da je Štur 1848. godine u Pragu ipak dočekan sa oduševljenjem, kao i to da su okupljeni ljudi koji su ga slušali zahtevali da im se on obrati na slovačkom jeziku, uprkos činjenici da su protiv njegove kodifikacije bili znameniti češki intelektualci, pre svih Jozef Jungman (Hurban 1959: 26). Na kraju je čitaocima svoje knjige Hurban pružio i uvid u to kakva je Štur bio osoba. Opisao ga je kao čoveka koji nije mogao da podnese podsmeh (Hurban 1959: 100) i koji je voleo slovački narod, ali samo onaj deo koji nije bio protiv njega (Hurban 1959: 219). Autokratsku crtu Šturovog karaktera je Hurban potvrdio prisećanjem na Šturovo veliko nezadovoljstvo prouzrokovano saznanjem da su njegovi studenti tokom njegovog odsustva u Haleu pokušali da demokratizuju pokret slovačkih studenata na Požunskom liceju (Hurban 1959: 256).

9.1.1. ŠTUR KAO POSLANIK

Nemci su na teritoriju današnje Slovačke počeli da se doseljavaju posle tatarske najezde 1241. godine, i to najvećim delom u gradove. Teritorija današnje Slovačke je postala deo Ugarske sa najviše gradova koji su od strane vlasti bili opterećeni raznim porezima, ali su zato uživali i veliki stepen autonomije (Kováč 2010: 50). Nijedan veći grad u Ugarskoj do početka dvadesetog veka nije imao slovačku većinu. Tokom 19. veka je Pešta bila grad sa najvećim procentom slovačkog stanovništva (Maxwell 2009: 15), iako su se 24 (od ukupno 39) kraljevska ugarska grada nalazila na teritoriji današnje Slovačke (Maxwell 2009: 16). Jedan od tih gradova bio je i Zvolen.

Štur je morao da se odrekne plate da bi uopšte mogao da se kandiduje za predstavnika Zvolena u ugarskom parlamentu, i to zbog loše finansijske situacije u gradskom budžetu. Dalje, samoinicijativno je stupio u kontakt sa predstavnicima tog grada i ponudio svoje usluge (Demmel 2017: 82), što potvrđuje pretpostavku da je po svaku cenu želeo da se domogne određene funkcije. Tako je 30. oktobra 1847. godine glasovima 12 od ukupno 22 člana gradske skupštine izabran za predstavnika Zvolena u parlamentu u Pešti, i to prevashodno zbog toga što je bio spreman da radi bez novčane nadoknade, ali i zbog činjenice da je bio urednik novina. Njegov izbor za poslanika ne sadrži ništa što bi taj proces moglo da dovede u vezu sa slovačkim narodnim pokretom (Demmel 2017: 225–29), iako je u periodu u kojem je trajao izbor za poslanika grada Štur objavio seriju članaka u svojim novinama koji su se odnosili i na zahteve slovačkog narodnog pokreta, i to pre svega upotrebu jezika u školama, na fakultetima i u sudstvu (Demmel 2017: 243–44). Dakle, kada je postao poslanik, on nije nastupao kao predstavnik slovačkog nacionalnog programa, već kao borac za prava slobodnih gradova. Potrebno je napomenuti i to da Štur nije mogao da imao preveliki uticaj u parlamentu, pošto su se svi glasovi poslanika koji su predstavljali slobodne kraljevske gradove (ukupno 51 grad) računali kao jedan. Ipak, Štur je dobio priliku da učestvuje u diskusijama (Demmel 2017: 233–35) u kojima je imao obavezu da štiti interese Zvolena i u tom cilju je dobio program od 15 tačaka (Demmel 2017: 242).

U skupštinskim diskusijama je učestvovao ukupno jedanaest puta, i od toga se samo jedan nastup delimično ticao prava Slovaka, i to u sklopu rasprave o jezičkom zakonu, što je Štur iskoristio kao priliku da upozori javnost na pravo svih etničkih grupa u Ugarskoj na nastavu na svom maternjem jeziku. Reakcije mađarskih poslanika su bile vrlo zanimljive: Kazmer Tarnoci (*Kázmer Tarnócy*) (predstavnik župe Njitra) mu je poručio da predstavlja mnogo više Slovaka od njega (Štura) (oko 300.000) i da oni hoće mađarski jezik u školama. Drugi poslanik, Antal Josipovič (*Antal Josipovich*), primetio je da je Štur uzeo učešće u diskusiji samo da bi o tome posle mogle da pišu njegove novine, pošto je većinsku podršku za svoje predloge mogao da dobije samo na oblasnom zasedanju parlamenta. Dakle, moguće je zaključiti da Štur nije imao ozbiljnu nameru da promeni jezički zakon, jer nije reagovao u stadijumu pripreme zakona kada su izmene bile moguće. Ipak, avanutra u

parlamentu je po Štura završena uspehom, budući da je uspeo da pronađe jednog od sponzora za svoje aktivnosti, srpskog patrijarha Josipa Rajačića (Demmel 2017: 252–53, 257).

9.1.2. ODNOS SLOVAČKE JAVNOSTI PREMA ŠTUROVOJ LIČNOSTI POSLE NJEGOVE SMRTI

Pošto je plaćen Šturov dug kod krojača (Molda 2016: 72–74), njegova smrt je u slovačkoj štampi prošla gotovo nezapaženo. *Slovenské noviny* (koje su izlazile na češkom) su 17. januara 1856. (pet dana posle smrti) objavile nekrolog poznanika Antona Intibusa (*Anton Intibus*), koji ga je predstavio kao čoveka koji se žrtvovao za udovicu svog brata i njihovu decu. Katoličke novine *Cyrrill a Method* (koje su takođe izlazile na češkom, što je podjednako interesantno) su objavile skromnu vest od pet redova na jednoj od poslednjih strana i Štura nazvale piscem (Demmel 2017: 25). Posle toga gotovo ništa nije napisano o Šturu sve do 1867. godine, kada je izašao članak Ivana Branislava Zoha (*Ivan Branislav Zoch*) o anegdotama iz Šturovog života, uz poziv tog autora svojim kolegama da počnu da pišu sećanja na Štura (Demmel 2017: 27). Međutim, sa izuzetkom pisca Pavola Dopšinskog (*Pavol Dobšinský*), odziv je bio slab.

Matica slovačka je tek 1863. godine pokrenula akciju prikupljanja novčanih sredstava za izgradnju spomenika Ljudovitu Šturu i raspisala konkurs za pisanje njegove biografije, za šta nije bilo kandidata punih dvanaest godina (do 1875. godine). Jozef Hurban se na taj poduhvat odlučio tek posle insistiranja svog sina Svetozara Hurbana Vajanskog, pa je već spomenutu obimnu biografiju, odnosno svojevrsnu kanonizaciju svog kolege i saborca, pisao od 1881. do 1884. godine (Rolková 2007: 176). Protiv njegovog prikaza Štura i dešavanja tokom revolucija 1848–49. godine istupili su Samuel Štefanovič (*Samuel Štefanovič*) (jedan od komandanata slovačkih dobrovoljaca) koji je svoje viđenje događaja objavio 1886. godine (ono će predmet analize biti kasnije), kao i istoričar književnosti Jaroslav Vlček (*Jaroslav Vlček*) (Rolková 2007: 177). Spomenik na Šturovom grobu je podignut tek 1872. godine. U prvoj Čehoslovačkoj Republici nije izašla nijedna Šturova biografija (Demmel 2017: 33–34), dok je prvi spomenik Ljudovitu Šturu podignut tek 1936. godine u mestu Banovce na Bebravi (slovački: *Bánovce nad Bebravou*) na inicijativu Jozefa Tisa, kasnijeg predsednika nezavisne slovačke države tokom Drugog svetskog rata i osuđenog ratnog zločinca (Katona 2016: 88). Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka je Štur postao ikona socijalističke propagande (Demmel 2017: 36), ali kao borac za nacionalnu i socijalnu pravdu i ravnopravnost.

9.2. ŠTUROV FILOZOFSKI SISTEM

Nemačka filozofija je bila polazna osnova za češke i slovačke prosvetitelje. Kolar se ugledao na sisteme Herdera i Jakoba Friza, Palacki na Kanta, Havliček na Bolcana, Smetana na Hegela a njihovi naslednici na Herbarta (Masaryk 1895: 9–10). Slično njima, Štur je na zapadu tokom svojih studija video stvaranje nacija sa jezikom kao osnovnim ujedinjujućim elementom, što ga je kasnije navelo na to da takav model primeni i na slovački narodni pokret, stoga je filozofiju istorije preuzeo od Hegela (Masaryk 1895: 76). Teorija ovog filozofa o odnosu jezika i duha je u Šturovom filozofskom sistemu stvorila podlogu za opravdanost zahteva i odbranu prava malih naroda na svoju autonomiju u svakom smislu (Hurban 1959: 168, Hodža i Škultéty 2009: 167–68). Pod uticajem Hegelove misli je Štur razvio negativan odnos prema materijalizmu, subjektivizmu i individualizmu (Hodža i Škultéty 2009: 313).

Međutim, Hegel je bio profrancuski i antinemački orijentisan (za razliku od Fihtea) i protiv ujedinjenja Nemačke i Rajha, odnosno nemačkog nacionalizma i arijskog koncepta (Avineri 1962: 461, 462–463). Od njega su oca nemačkog nacionalizma stvorili Karl Poper (*Karl Popper*), Herman Heler (*Hermann Heller*) i drugi mislioci, i to uprkos činjenici da su ga savremenici i autori tokom celog 19. veka smatrali za oponenta nemačkog nacionalizma (Avineri 1962: 463–464). Autor Avineri (*Shlomo Avineri*) navodi tri razloga zbog kojih je Hegel (neopravdano) postao pionir nemačkog nacionalizma: 1) hegelijanska škola se 1850-tih približava nacionalizmu da bi izašla iz izolacije, 2)

pogrešno tumačenje delova njegovog sistema i 3) fragmentarno objavljivanje njegovih rukopisa (Avineri 1962: 464–465). Hegel nije podržavao stvaranje nacija na bazi običaja, kulture i jezika (bio je svestan razlike između standardnog jezika i raznolikosti dijalekata u svim velikim državama tog doba), ali je odobravao integraciju zasnovanu na duhu i zajedničkoj političkoj svesti (Avineri 1962: 466).

Ipak, način na koji je upotrebljavao termine *Volk (narod)* i *Volkgeist (duh naroda)* ih je kasnije načinio centralnim izrazom nemačkog i gotovo svih drugih srednjoevropskih nacionalizama. Hegel je moralnost, religiju i umetnost predstavljao kao izraz duha koji ima svaki narod. Takođe je inače herderovski pojam *Volkgeist* u Hegelovom sistemu lišen elemenata povratka nemačkom *Urvolk* principu, za razliku od Herdera (Avineri 1962: 468, 474), koji je, kao i ostali nemački romantičari, bio pod uticajem Rusoove filozofije (*Jean-Jacques Rousseau*) prema kojoj je tradicije i običaje trebalo standardizovati, pošto su se razlikovali od sela do sela (Kohn 1946: 14). Herder je davao prednost selu u odnosu na grad, divio se *primitivnim* narodnim pesmama, narodnoj kulturi, umetnosti, religiji, pravnom sistemu kao i političkoj i ekonomskoj organizaciji. Sve ovo je smatrao za pravi izraz nacionalnog individualizma – *Volkgeist* (Sydoruk 1955:72). Zato se može konstatovati da je Šturova filozofija sadržala elemente Hegelovog i Herderovog sistema, i to prevashodno one koji su podupirali pravo naroda na samostalnost zasnovanu na jeziku kao najvažnijem faktoru.

9.2.1. SLOVAČKA I SLOVAČKI JEZIK U ŠTUROVOM STVARALAŠTVU

Svoje viđenje značaja Velike Moravske za istoriju slovačkog naroda, kao navodno jedine slovačke države u istoriji, Štur je temeljno predstavio u svojoj knjizi *Starý i nový vek Slovákov* (1841) (*Stari i novi vek Slovaka*). Prema njegovom uverenju, Velika Moravska je bila kraljevina Slovaka, a pravo ime grada poznatog kao Požun je zapravo bilo Bratislava (Štúr 1841: 6). U toj knjizi je konstatovao i to da su Slovaci Mađare naučili da prave kuće, mole se bogu i slično, kao i to da su živeli u slozi i čak se zajedno borili protiv Turaka, sve dok Mađari nisu počeli da zavide Slovacima, jer su Slovaci u svemu bili bolji od njih. Zato su, zaključio je Štur, rešili da sve Slovake pretvore u Mađare (Štúr 1841: 8–10). Ipak, Šturov odnos prema mađarskom narodu prošao je kroz različite faze. Čini se da je on tokom svoje mladosti hteo da postane deo mađarskog društva: verovatno tako može da se objasni činjenica da se sve do 1835. godine potpisuje kao *Stour* (kada je svoj potpis bohemizovao) (Demmel 2017: 48), i to uprkos tome što je navodno još kao dvanaestogodišnjak zamrzio mađarski, pošto je u Đeru (gde se školovao) bio izvrgnut podsmehu sluškinje zbog nepoznavanja tog jezika (Maxwell 2009: 179).

U pamfletu *Stážnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov* (1843) (*Žalbe i tužbe Slovena u Ugarskoj na nezakonita postupanja Mađara*), zbog kojeg je izbačen sa Liceja u Požunu (Kamusella 2009: 543–44), Štur navodi da prema Karolu Zajju (generalnom inspektor protestantskih crkava) u Ugarskoj postoje tri vrste Slovena: oni koji se bezazleno bave jezičkim pitanjima, zatim oni koji hoće da se spoje sa zapadnim Slovenima i stvore carstvo i, najzad, oni koji održavaju tajne veze sa Rusima (Štúr 1843: 6). Ova klasifikacija je značajna zbog toga što potvrđuje pretpostavku da su skoro svi poduhvati Slovena u Monarhiji prepoznavana kao pretnja ukoliko su prelazili granice dozvoljene kulturne autonomije. Štur je uz to u okviru ove publikacije optužio ugarske vlasti da u školama sprovode mađarizaciju (Štúr 1843: 7). Ovaj pamflet je najverovatnije bio i razlog zbog kojeg je krajem februara 1844. godine njemu bilo zabranjeno da predaje na liceju u Požunu. Početkom marta su dvadeset dva najvernija Šturova studenta u znak protesta i solidarnosti napustila Požun i svoje studije nastavila u mestu Levoča (Rolková 2007: 49). Podstaknut nepravednim udaljavanjem Štura sa liceja, pesnik Janko Matuška (*Janko Matúška*) 1843. godine piše pesmu *Nad Tatrou sa blýska (Munje iznad Tatri)*, koja će kasnije postati tekst slovačke himne.

Neizostavnu teoriju o buđenju slovačkog naroda koji je dugo spavao i tek u 19. veku postaje svestan sebe i svog prava na postojanje, Štur zastupa u tekstu *Devätnáste storočie a maďarizmus* (1845) (*Devetnaesti vek i mađarizam*). Ipak, uprkos tome što je slovački narod konačno probuđen, prema Šturu se i dalje najvećim delom hrani duhovnom hranom Čeha (Štúr 1845: 8). U gramatici *Náuka reči Slovenskej* (1846) (*Nauka slovačkog jezika*), Štur je apelovao na odvajanje od češkog

jezika, ali i na to da ne sme da se zaboravi da je češki jezik brat slovačkog i da mora da postoji nada da ni Česi neće zaboraviti Slovake (Štúr 1846a: 14). Prema njegovom mišljenju, *najlepši* slovački jezik se govori u oblastima: Orava, Liptov, Turjec, gornji Trenčín, gornja Njitra, Zvolen, Tekov, Gemer, Hont i Donja zemlja (dakle teritorija današnje zapadne, srednje, južne i jugoistočne Slovačke, kao i teritorija današnje Vojvodine) (Štúr 1846a: 21). Izrazio je i protivljenje pisanju tvrdog *-i* [i] (znak *-y*), jer taj glas navodno nije postojao u slovačkom jeziku (osim u određenim delovima regiona Orava). Umesto češkog dugog *-e* [ɛ:] (znak *-é*), predlaže rešenje *-uo* [ʊɔ] (primeri: *dobré* vs. *dobruo*) i tvrdi da *-l* [l] i *-r* [r] nisu meki glasovi (*-l* samo ponegde) i da u slovačkom postoji etimološko *-g* [g] (kao u rečima *gunár*, *glgot* i *galiba*) (Štúr 1846a: 23–27).

9.2.2. ODUSTAJANJE OD SLOVAČKOG JEZIKA – KNJIGA SLOVENSTVO I SVET BUDUĆNOSTI KAO DOKAZ

Šturovo poslednje delo *Slovanstvo a svet budúcnosti* (*Slovenstvo i svet budúcnosti*) prvi put je štampano 1867. godine, ali je na slovački prevedeno tek 1993. godine (Kováč 2010: 125, Katona 2016: 87) (neverovatnih sto dvadeset šest godina kasnije). Za to postoji vrlo dobar razlog: njegov sadržaj jasno dokazuje da je Štúr odustao od slovačkog standardnog jezika i političke autonomije. U samom tekstu je Štúr na nekoliko mesta pokazao negativan odnos prema demokratiji i građanskim slobodama. Procenio je da je za propast Poljske najzaslužniji slobodarski duh te zemlje i da Francuska srlja u propast zbog činjenice da u toj zemlji o važnim stvarima odlučuju milioni ljudi (Štúr 1851: 7, 25). Prave države su zato one, koje na zapadu nazivaju apsolutističkim i despotskim (Štúr 1851: 29). U skladu sa tim zaključkom Rusi imaju pravo na okupaciju dela Poljske, jer su jednostavno sposobniji i jači od Poljaka (Štúr 1851: 9).

Zapadni svet Štúr vidi kao egoističkog i hedonističkog protivnika crkve i vere, koji je dozvolio emancipaciju žene i tela i koji uživa u neradu i celodnevnom boravku u kafani (Štúr 1851: 19–20). Katolička crkva je izgubila sposobnost da se žrtvuje, dok tu osobinu protestantizam nikada nije ni imao. Stoga zaključuje da je zapad protivnik hrišćanstva i kao dokaz navodi ekspanziju komunizma i socijalizma diljem tog dela sveta sa žarištem u Francuskoj (Štúr 1851: 22–25). U skladu sa Herderovom teorijom Slovene predstavlja kao gostoprимljive ljude koji su uvek puštali zarobljenike i nikada nisu imali robove (Štúr 1851: 49). Takvi su, prema njegovom sudu i Rusi: nikoga nisu pokušali da asimiluju, njihovi očevi ravnopravno dele zemlju među svojim sinovima i brinu se za bolesne. Priznaje, ipak, postojanje kmetstva u Rusiji, ali napominje da su njegove negativne posledice u Rusiji umanjene patrijarhalnim jedinstvom i ograničenim uticajem Jevreja koji kontroliše država, što potvrđuje Šturov antisemitizam koji je bio religijski (zamerao im je to što su razapeli Hrista), ali i ekonomski (Jevreji kao eksploatatori i pijavice slovačkog naroda) (Štúr 1851: 50–52, Demjanič 2016: 40–44). Konačno, u svom divljenju prema Rusiji i ruskom narodu Štúr odlazi toliko daleko da tvrdi da niko nikada nije čuo psovku iz usta ruskog oficira (Štúr 1851: 56). Na drugoj strani, Česi nisu omiljeni među ostalim slovenskim narodima, smatra Štúr, jer su podlegli nemačkom i austrijskom pritisku. Zapravo su u tolikoj meri neomiljeni da ih mrze i Poljaci (Štúr 1851: 54). Husitizam (na kojem će kasnije Masarik pokušati da izgradi identitet Čehoslovačke) Štúr vidi kao formu protestantizma koja ima potencijal da uspori ili potpuno zaustavi razvoj češkog naroda (Štúr 1851: 65). Naposletku zaključuje da Česi nemaju pravo na hegemoniju nad ostalim slovenskim narodima zbog toga što se među njima širi republikanizam, radikalizam, pa čak i komunizam (Štúr 1851: 63).

Štúr priznaje tri modela panslavizma: federaciju, slovensku federaciju u Austriji (austroslavizam) i pripajanje Rusiji (Štúr 1851: 60). Konstatuje da je austroslavizam koncipirao obrazovani i razumni, ali ipak nemaštoviti i kratkovidni Palacki. Dolazi do zaključka da su taj koncept Česi videli kao priliku za hegemoniju nad ostalim slovenskim narodima i pokušali da ga nametnu svima ostalima na Sveslovenskom kongresu u Pragu 1848. godine. Međutim, Srbi su ih prozreli, uprkos činjenici da su Česi uspeali da pridobiju ilirski pokret (Štúr 1851: 70). Poljaci su, konstatuje Štúr, izgubili bitku sa Rusijom za hegemoniju nad Slovenima, pa je zato Poljska i raskomadana (Štúr 1851: 74–75). Dakle, slovensku federaciju su smislili mladi književni diletanti, dok iza austroslavizma stoje uobražena gospoda indoktrinirana aristokratizmom, što znači da jedini prihvatljivi model

ujedinjenja svih Slovena – onaj pod ruskim patronatom (Štúr 1851: 75). Štur zato najednom paradoksalno zagovara upotrebu jedinstvenog književnog jezika i obrazlaže to teorijom prema kojoj mnoštvo slovenskih jezika koči razvoj duha i zajedničko nastupanje svih Slovena. Tako za zajednički jezik predlaže u prvom redu ruski, a kao rezervu vidi srpski (Štúr 1851: 87). Za neuspeh narodnog pokreta koji je on predvodio krivi, pre svih, slovačke katolike: „...na Slovensku sa zaslepený katolícky ľud nechal sfanatizovať a nahuckat’ maďarskými agitátormi proti slovenskému národnému hnutiu, ktoré sa rozmohlo medzi protestantmi”⁴⁶ (Štúr 1851: 62).

Štur je očigledno posle revolucija definitivno odustao od samostalnog slovačkog jezika i autonomije. To objašnjava i ignorisanje ove knjige od strane slovačke stručne javnosti, i to pre svega lingvisti. Jedni od retkih koji su se bavili ovom knjigom, istraživači Vladimir Matula (*Vladimír Matula*) i Marcela Bednarova (*Marcela Bednárová*), uložili su veliki napor da dokažu to da ideološko usmerenje Štura iz 1840-tih godina i onoga što je napisao u knjizi *Slovanstvo a svet budúcnosti* nisu međusobno suprotstavljeni, kao i to da je i pre revolucije on bio pristalica ruske hegemonije i da je iskoristio panslovenski okvir za realizaciju ciljeva slovačkog narodnog pokreta (prema Matus 2016: 65–67). Ostali su se, u najboljem slučaju, ograničili na to da ovu knjigu samo ubroje u Šturov stvaralački opus: tako, na primer, *Slovanstvo a svet budúcnosti* lingvisti Kačala i Krajčovič spominju bez analize njenog sadržaja i poruka (Kačala i Krajčovič 2006: 89).

9.2.3. ŠTUROV ODNOS PREMA CRKVENIM ORGANIZACIJAMA

Iako je u knjizi *Slovanstvo a svet budúcnosti* Štur okrivio katolike za neuspeh svog lingvističkog i političkog projekta, u naučnoj literaturi je moguće pronaći mnogo oprečnih tvrdnji kada se radi o Šturovom odnosu prema crkvi kao organizaciji, a posebno kada se radi o odnosu prema katoličkoj crkvi i njenoj ulozi u odnosima između predstavnika dve najveće religijske denominacije u slovačkom narodu. Ipak, ukoliko se napravi presek, moguće je doći do ovog zaključka koji nudi najveći broj istraživača: Štur je katolike video kao čehiste (Hodža i Škultéty 2009: 251–53), ali je istovremeno uspeo da ih pomiri i ujedini sa protestantima (Ondrejovič 2017: 9) definitivnim odvajanjem od Čeha (Dudašová-Kriššáková 2001: 119). Međutim, slovački narodni pokret je do 1848. godine zapravo bio poduhvat protestanata, koji su se vodili Luterovom idejom da je obrazovanje potrebno sprovoditi na maternjem jeziku (Kertész 2016: 31, 34); zato je važna okolnost da je Štur pripadao Evangeličkoj crkvi augzburške veroispovesti (Kováč 2015: 17). Protestantska inteligencija je bila nezavisna u odnosu na svoje nadređene i osetljiva po pitanju maternjeg jezika zbog prirode svog poziva (Kertész 2016: 31), što joj je pružilo mogućnost da pokuša da implementira Šturov jezik u obrazovni sistem.

Polovinom 16. veka je na teritoriji današnje Slovačke započet proces rekatolizacije, ali je uprkos tome početkom 17. veka već bila izgrađena protestantska crkvena organizacija (Kováč 2010: 66). Pripadnici ove denominacije među slovačkim stanovništvom bili su u prednosti u odnosu na ostale, budući da je u Habzburškoj monarhiji samo protestantskim studentima bilo dozvoljeno da studiraju u inostranstvu (Orton 1978: 4). Protestantizam je Slovacima omogućio i prelazak sa latinskog na češki jezik u liturgiji, knjigama i školama (Kováč 2010: 67). Međutim, u periodu od šesnaestog do osamnaestog veka su i slovački katolici pisali slovakizovanim češkim jezikom (Drahotský 2014: 21), uz napomenu da su slovački protestanti koristili češki i pre pojave Kraljičke biblije (Drahotský 2014: 29). U periodu između 1522. i 1564. godine je više od dvesta Slovaka studiralo u Vitenbergu; u to vreme su u severnoj Ugarskoj Slovaci bili i najistaknutiji pripadnici intelektualne protestantske elite (Seton-Watson 1908: 28). Od otprilike dvadesetih godina devetnaestog veka pa sve do revolucija 1848–49. godine je svaka aktivnost slovačke protestantske crkve koja je sadržala određene elemente koji su upućivali na osobenost slovačkog naroda, percipirana kao izraz panslavizma (Šoltés 2013: 66). Do 1848. se slovački protestanti nisu osećali kao deo *natio hungarica*, pošto njihov kler nije imao one privilegije koje je imalo katoličko sveštenstvo sve do aprilskih zakona 1848. godine (Šoltés 2013: 54).

---

⁴⁶ „...u Slovačkoj su zaslepljeni katolici dozvolili da ih fanatizuju i nahuškaju mađarski agitatori protiv slovačkog narodnog pokreta koji je uzeo maha među protestantima.” (preveo M. S)

Protestanti tokom celog 19. veka, koji je presudno razdoblje za ovu studiju, čine oko 15% slovačkog stanovništva (Maxwell 2009: 17). Od 517 protestantskih parohija u Ugarskoj 1840. godine, 272 su koristile slovački jezik (odnosno slovakizovani jezik Kraljičke biblije), 128 mađarski, 113 nemački i samo 4 slovenački (Šoltés 2013: 50). Iako se u stručnoj literaturi predstavlja kao prvi poduhvat slovačkog narodnog pokreta (Horvát 1990: 57), dokument *Prestolný prosbopis (Molba caru)* je bio zasluga protestanata: u ime svih slovačkih protestanata je oko dvesta ljudi 5. juna 1824. godine predalo tekst molbe caru Ferdinandu V. U njoj su predložena i neka lingvistička rešenja za Gornju Ugarsku (Rolková 2007: 47). Iznenađuje činjenica da slovačkim protestantima nije smetalo učenje mađarskog jezika, već samo povećani pritisak mađarizacije u oblastima sa većinskim slovačkim stanovništvom, kao i upotreba mađarskog u liturgiji slovačke protestantske crkve. Iako zahtevi slovačke strane nisu bili radikalni, naišli su na osudu generalnog konventa ugarskih protestanata. Ovaj događaj će zaoštriti odnose između Mađara i slovačkih protestanata i značajno uticati na razvoj događaja do revolucije 1848–49. godine.

Štur je na Liceju u Požunu od 1836. godine radio kao neplaćeni asistent profesora Palkoviča za istoriju i književnost. Ovaj angažman i probleme koji su ga pratili je isto tako neophodno analizirati prvenstveno kao sukobe unutar protestantske crkve Ugarske, pa tek onda kao slovačko-mađarski sukob. Naime, potencijalno imenovanje Štura za plaćeno mesto profesora je morao da odobri generalni konvent crkve (Kováč 2015: 21–22), koji je stajao i iza ukidanja slovačkih jezičkih instituta pri srednjim protestantskim školama početkom 1840-tih godina (Kováč 2015: 17). Spomenuti Šturov pamflet *Štažnosti a žaloby* (1843) bio je usmeren protiv grupe u okviru evangelističke crkve koja je podržavala Karola Zaja i njegovu nameru da spoji protestante (većinom Slovake) i kalviniste (većinom Mađare) (Kováč 2015: 24). Isti Karol Zaj je 1840. godine upozorio Štura na to da se ne vraća na mesto asistenta na Požunskom liceju, jer će to biti shvaćeno kao gest uperen protiv mađarskog naroda (Demmel 2016: 51). Ipak, nezavisnost institucija u okviru ugarske protestantske crkve dokumentuje to, što je njenim predstavnicima čak pola godine bilo potrebno da sklone Štura sa liceja (Kertész 2016: 32). Štaviše, Jozefa Miloslava Hurbana i Mihala Miloslava Hodžu nisu uspeli da oteraju iz njihovih parohija, iako su promađarski elementi uložili veliki napor da se to desi (Kertész 2016: 32).

Štur je uprkos svim preprekama postepeno pridobijao slovačku protestantsku elitu. Može se reći da je do leta 1843. godine taj proces bio završen i da je uz njega bila većina protestantske inteligencije, među kojom su bili i značajne ličnosti kao što su Daniel Lihard (*Daniel Lichard*) i Karol Kuzmani (*Karol Kuzmány*). Međutim, pozicije čehoslovakizma su nastavili da brane ugledni Juraj Palkovič i Jan Kolar (Hodža i Škultéty 2009: 231). Šturovi studenti i đaci koji su poticali iz najsiromašnijih slojeva društva (Demmel 2016: 55), uglavnom su postajali učitelji, profesori i sveštenici, pa je to jedan od razloga zbog kojih se njegov kodifikacija brzo širila (Kertész 2016: 31). Štur je, dakle, koristio neformalnu protestantsku mrežu za širenje svoje kodifikacije uprkos tome što je on delovao sekularno (Kertész 2016: 43).

Iako je Štur imao nameru da predstavlja ceo slovački narod, sa nadmoćnijim katoličkim proslovačkim klerom je bio prinuđen da pregovara. Kada je postalo jasno da katolici neće odustati od zahteva da Bernolakov jezik postane književni jezik Slovaka, Štur je nevoljno i uz mnogo negodovanja pristao na kompromis koji je podrazumevao to da osnovica ostane *njegov* srednoslovački varijetet, ali da se pravopis (pre svega) radikalno prilagodi tadašnjim trendovima u lingvistici i sinhronizuje sa češkim. Ipak, sva je prilika da je taj kompromis za njega zapravo predstavljao poraz, pošto je u već analiziranom delu *Slovanstvo a svet budúcnosti* za neuspeh svoje kodifikacije okrivio upravo mađarizovan katolički kler i narod.

9.2.4. ŠTUROV ODNOS SA ČEŠKOM INTELEKTUALNOM ELITOM

„Štúr hodlal utvoriť pomer kultúrneho života i písomníctva k Čechom jedine na základe tej istej vzájomnosti, akú si želal i k ostatným slovanským „kmeňom“. Čestina nám má byť len „najbližšia“,

ale bez organičkoga súvisu s našou kmeňovo-národnostnou individualitou”⁴⁷ (Hodža i Škultéty 2009: 166).

O odnosu Štura i češke političke i intelektualne elite je napisano mnogo kontradiktornih tvrdnji. Jedni tvrde da Štur navodno nije imao političke ambicije, nije razbio jezičko jedinstvo sa Česima i nije sarađivao sa plemstvom. Te optužbe stavljaju na teret Jana Kolaru (prema Škultéty 1920: 65–67, 68–69, 84–85) u odnosu na koga je, navodno, Štur mnogo realnije shvatao tendencije razvoja evropskih naroda (Kačala i Krajčovič 2006: 85). Autor Laslo Matus (*Lászlo Matus*) inventivno zaključuje da ni Jan Kolar kao ni Štur nisu hteli slovačku državu ni jezik, kao i to da je kodifikacija slovačkog za Štura bila deo velikog slovenskog pokreta (Matus 2016: 76). Na suprotnoj strani spektra postoji uverenje da je Štur svesno hteo da se distancira od Čeha, budući da je bio – političar (Hodža i Škultéty 2009: 170, 189). Međutim, izvanredno važan faktor u procesu udaljavanja Štura od češke intelektualne elite jeste okolnost da Štur i njegovi sledbenici nisu vladali savremenim češkim jezikom. Urednicima čeških časopisa *Květy* i *Česká včela* se nije sviđalo to, što je njihov češki sadržao slovakizme. Zato su uz objavljene tekstove slovačkih autora dodavali i rečnik da bi čitaocima objasnili značenje nekih reči (Rolková 2007: 53). I to nije sve – sujetnog Štura su uvredili i tokom zaustavljanja u Pragu prilikom povratka iz Halea. Tada je primetio da je Česima slovački uvredljiv i da nisu čuli za pesnika Jana Holog, već spomenutog slovačkog Homera (Rolková 2007: 44).

Pre detaljne analize jezičkog raskola je neophodno konstatovati to da je motivacija za jezičko odvajanje Slovaka od Čeha jasno prepoznatljiva u delu samog Štura i sadrži uglavnom politički motivisane argumente. Kao razloge za taj postupak Štur navodi ove pretpostavke: a) kodifikovani slovački će doprineti konfesionalnom ujedinjenju Slovaka, b) Čehi i Slovake razdvaja *cudzota duha* (*stranost duha*) i c) jezik Kraljičke biblije je u osnovi stran slovačkom stanovništvu (čak i protestantskim sveštenicima) (prema Hodža i Škultéty 2009: 245). U jezgru sukoba između češke intelektualne elite i Štura se nalazi i odnos prema austroslavizmu: Česi su hteli federaciju naroda, Štur očuvan integritet Ugarske (Novotný 1963: 47). Takva pozicija ga je vrlo često navodila na kontradiktornosti u pisanju i delovanju. Ruskom intelektualcu Sreznevskom je u jednom pismu pokušao da objasni to da je kodifikacija slovačkog slovenska stvar, dok su češki i ilirski narodni program separatistički pokreti strani Slovenima (Matus 2016: 74).

Očiglednu političku motivaciju za lingvistički razvod sa Česima dokumentuje i prepiska između Štura i uticajnog češkog pisca Borovskog. Naime, Karel Havliček Borovský (*Karel Havliček Borovský*) je 1847. godine poručio Šturu da prestane da Čehi naziva braćom i da je došao trenutak da svako krene svojim putem (prema Stehlík 2009: 18). Štur je u odgovoru Borovskom u svojim novinama (izdanje 2. maja 1848. godine) objasnio odvajanje na ovaj način: ukoliko Slovaci hoće da uđu u ugarsku politiku, moraju da prekinu sve veze sa Česima, jer su ti kontakti za Mađare veze sa neprijateljskim spoljnim elementima (Maxwell 2009: 183). Iako su Česi posle revolucije 1848. godine potpuno izgubili interesovanje za čehoslovački politički projekat, Tomaš Kamusela zaključuje da je za celu češku intelektualnu elitu Šturovo jezičko odvajanje ipak bila tragedija (Kamusella 2009: 547).

9.3 ZAKLJUČAK

Neuspešni i posle svoje smrti zaboravljeni političar sa misterioznim izvorima prihoda. Otprilike tako bi mogao da se opiše Ljudovit Štur, samoproklamovani vođa slovačkog narodnog pokreta, koji je bio imitacija nemačkog modela sa kojim se on kao student susreo u Haleu i konstruisao ga na temelju Hegelovog i Herderovog filozofskog sistema. Pošto nije mogao da stekne značajniju poziciju u češkim intelektualnim krugovima, rešio je da promoviše slovačku posebnost u okviru slovenskog sveta, čime je odustao od čehoslovačkog jezičkog jedinstva. Kada je shvatio da je njegov projekat slovačke lingvističke i političke autonomije propao, u istom trenutku je zaboravio na osobenost slovačkog

---

⁴⁷ „Štur je nameravao da stvori odnos kulture i književnosti prema Česima jedino na osnovu one iste uzajamnosti, kakvu je želeo prema ostalim slovenskim „plemenima”. Češki je trebalo da nam bude samo „najbliži” jezik, ali bez organske veze sa našom plemensko-narodnom individualnosti.” (preveo M. S)

jezika i naroda i počeo da zagovara pripajanje Rusiji i prelazak na ruski jezik, što navodi na zaključak da je činjenice prilagođavao teoriji i svojim političkim ciljevima. Mitologizacija Štura je za slovačku lingvistiku i istoriju postala nužnost posle osnivanja Čehoslovačke Republike, budući da joj je bila potrebna upečatljiva ličnost koja bi mogla da simbolizuje slovačku jezičku osobenost, ali i pomirenje i ujedinjenje slovačkih katolika i protestanata. Uprkos tome što on to za života nije bio, Štur je danas verovatno i najveća ikona slovačkog jezika i političke nezavisnosti.

10. JEZIČKI RASKOL IZMEĐU ČEHA I SLOVAKA

„National languages are therefore almost always semi-artificial constructs, and occasionally, like modern Hebrew, virtually invented”⁴⁸ (Hobsbawm 1990: 54).

Slovačka intelektualna elita je krajem 1840-tih godina postavljena pred izbor: prelazak na moderni češki jezik ili kodifikacija novog slovačkog jezika. Iako je prva mogućnost delovala kao logični izbor (veći jezik pruža više mogućnosti), iznenađuje činjenica da ona gotovo nikada nije ozbiljno razmatrana. Jedini koji je tako nešto predlagao bio je Karol Kuzmani (1806–1866), istaknuti slovački protestantski sveštenik, teolog i pisac. On je u predgovoru za prvo izdanje almanaha *Hronka* 1836. godine istupio protiv Bernolakovog jezika, Kolarica, pristalica arhaičnog češkog jezika Kraljičke biblije, ipsilonista (pristalica beleženja znaka *y* na osnovu etimološkog ortografskog principa), Palkoviča i novih slovačkih književnika i zauzeo se za pisanje na modernom Jungmanovom češkom jeziku. To je Štura i njegove sledbenike okrenulo protiv Kuzmanija, jer su oni u to vreme koristili češki jezik Kraljičke biblije. Štaviše, Štur je već u tom periodu navodno prepoznao otvaranje mogućnosti za kodifikaciju nekog novog jezika koji neće biti češki (prema Hurban 1959: 81–82).

Karol Kuzmani je smatrao da jezik treba da spaja različite delove naroda i da narod ne određuju ni vlade, ni religije, već upravo jezik (Kuzmány 1836: 10). U skladu sa tim je došao do zaključka da stanovništvo koje živi pod planinskim vencem Tatre podjednako loše razume jezik Kraljičke biblije kao i Bernolakov slovački. Zato je bio uveren u to da Bernolakov jezik neće prihvatiti svi Slovaci, jer ga razumeju samo stanovnici grada Trnave i njegove okoline, ali i da će ti koji ga ne razumeju nastaviti da koriste svoj vernakular (Kuzmány 1836: 12–13). Ukoliko se Slovaci odvoje od Čeha i spoje sa, na primer, Hrvatima, više će izgubiti nego dobiti, zaključio je Kuzmani, jer će se odvojiti od češke kulture, knjiga, štamparija, pisaca, biblioteka, univerziteta i muzeja (Kuzmány 1836: 14–15). Ovaj protestantski intelektualac nije propustio priliku ni da se osvrne na višak polemika među slovačkim lingvistima (tada je bila aktuelna polemika oko upotrebe znaka *y*) i manjak časopisa u kojima su te polemike mogle da se objave (zapravo je postojao samo jedan pod nazivom *Tatranka*) (Kuzmány 1836: 16–17). Pronicljivo je upozorio na to da će se insistiranjem na pravopisnim sitnicama podići zid između Čeha i Moravljana na jednoj, odnosno Slovaka na drugoj strani (Kuzmány 1836: 19). Najzad, zajednički jezik je nazvao *českoslowanský* (Kuzmány 1836: 18) i Palkovičev predlog da Slovaci nastave da koriste jezik Kraljičke biblije uporedio sa predlogom da Grci pređu na jezik Novog zaveta, uprkos tome što su se svet i jezik u međuvremeno drastično promenili (Kuzmány 1836: 18). Čini se, međutim, da je slovačka politička i intelektualna elita očekivala upravo to: da jači partner (Česi) pristane na drastične ustupke u korist manjeg partnera i za to ne dobije ništa. Kada su shvatili da Česi ne pristaju ni na kakvu slovakizaciju modernog češkog, ili, još neverovatnije, na povratak na jezik Kraljičke biblije, rešili su da prekinu lingvističke, a time i političke veze sa svojim zapadnim rođacima.

10.1. ŠTUROV JEZIK

Kodifikacija slovačkog jezika je najvažniji atribut modernog slovačkog identiteta koji je integrisao slovačko stanovništvo u narod i učinio ga različitim u odnosu na druge narode (Demmel 2015: 53). Odlukom donetom 1843. godine da pišu samo na slovačkom, Štur i njegovi saradnici su se tako deklarirali kao predstavnici zasebnog naroda (Agnew 1992: 21). Do istog zaključka je došao i istoričar Orton: „The people, they come to believe, who lacked a codified language and literature to convey its common heritage could not achieve full nation-hood”⁴⁹ (Orton 1978: 1).

Bernolakov jezik je bio previše blizak češkom, stoga je Štur zajedno sa svojim sledbenicima rešio da prestane da ga koristi zajedno sa češkim jezikom Kraljičke biblije (Kamusella 2009: 135),

⁴⁸ „Nacionalni jezici su zato gotovo uvek poluveštačke tvorevine a ponekad, kao u slučaju hebrejskog, skoro potpuno veštačke.” (preveo M. S)

⁴⁹ „Postali su uvereni da narodi bez kodifikovanog jezika i književnosti kojima bi se prenosilo zajedničko nasleđe nisu mogli da stvore naciju.” (preveo M. S)

uprkos tome što je od 1835. godine među protestantskom omladinom počeo da slabi otpor prema Bernolakovom jeziku. Sâm Štur je počeo da posećuje Jana Holog (najvećeg pesnika koji je koristio Bernolakov jezik) u mestu Madunjice (slovački: *Madunice*) i da ga naziva ocem generacije (Rolková 2007: 43). Češki naučnik, novinar i političar Jan Helcelet (1812–1876) (*Jan Helcelet*) zabeležio je razgovor između Holog i Hurbana u avgustu 1843. godine u kojem mu je Hurban saopštio plan Šturove grupe da se novi književni jezik uvede posredstvom novina uz podršku katolika i plemstva. Tu nameru je opravdao tvrdnjom da se češki jezik nije primio među Slovaca, uprkos naporima slovačkih protestanata. Hurban je u tom razgovoru istakao i to da Slovaci moraju da se odvoje od Čeha da Mađari ne bi mogli da ih optužuju za panslavizam i separatizam (Rolková 2007: 187). Kasnije je Hurban tvrdio im je Holi dao dozvolu za stvaranje novog jezika (Hurban 1959: 413). Iako postoje pokušaji mitologizacije ovog događaja od strane stručne i nestručne javnosti, Jan Holi 17. jula 1843. godine nije dao blagoslov Šturu i saradnicima da za osnovicu novog književnog slovačkog iskoriste srednjoslovački dijalekat (vernakular) (prema Rolková 2007: 55). Međutim, Holi se nije ni usprotivio toj odluci, ali je nastavio da koristi Bernolakov jezik (Habovštiaková 1968: 350).

U naučnoj literaturi ima mnogo svakovrsnih objašnjenja i opravdanja za Šturovu kodifikaciju slovačkog jezika zasnovanoj na srednjoslovačkom vernakularu. Katarina Muzikova tvrdi da slovački nije imao dovoljno razvijen književni jezik, pa je Štur morao da kodifikuje novi (Muziková 2009: 468). Autor Maksvel brani teoriju prema kojoj je Štur zapravo bio slovački *tribalista*, u tom smislu što je hteo da proširi Kolarovu podelu Slovena na plemena i da u nju uvrsti i slovačko *pleme*; kasnije je, tvrdi Maksvel, taj *tribalizam* prerastao u slovački nacionalizam (Maxwell 2009: 190). On konstatuje i to da je jedan od opravdanih kriterijuma na osnovu kojeg se Štur odlučio za srednjoslovački dijalekat kao osnovicu svoje kodifikacije – centralnost tog dijalekta (Maxwell 2009: 193). Međutim, kao što je to već ranije navođeno, problem predstavlja činjenica da sve do 1919. godine ne postoje definisane granice Slovačke, kako administrativne, tako ni jezičke. Isti autor tvrdi i da je odabirom srednjoslovačkog dijalekta pitanje ortografije dekonfesionalizovano (Maxwell 2009: 194), što jednostavno ne odgovara istini, jer su naknadno usledile radikalne korekcije od strane katoličkih intelektualaca koje je Štur kasnije i okrivio za neuspeh svog poduhvata u knjizi *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Publicisti i naučnici Jozef Škulteti, Ljudovit Novak (*Ludovít Novák*), Daniel Rapant, Stanislav Mečjar (*Stanislav Mečiar*) i Štefan Krčmeri (*Štefan Krčméry*) konstatovali su da je Štur kodifikacijom jezika sačuvao slovački nacionalni identitet (Demmel 2017: 35), dok je lingvista Pavol Žigo zaključio da je Štur svojom kodifikacijom slovačkog jezika hteo da ujedini narod (Žigo 2016: 111). Britanski istoričar Robert Seton-Votson (*Robert Seton-Watson*) je Šturov jezik nazvao veštačkom tvorevinom, ali ga je ujedno smatrao i za jedini način odbrane od nestanka slovačkog naroda, jer je navodno time Štur napravio distancu od panslavizma (Seton-Watson 1908: 81). Najzad, za slovačkog eminentnog lingvistu Eugena Paulinija, Šturova kodifikacija predstavlja završnu fazu kontinuiranog procesa formiranja slovačkog naroda koji je počeo u srednjem veku (Pauliny 1983: 174).

Istina je daleko jednostavnija. Štur je odabrao srednjoslovački vernakular zato što je to bio jezik plemstva u Gornjoj Ugarskoj koje je rešilo da finansira njegove novine. Verovao je i da će taj jezik spojiti katolički kler i niže slojeve slovačkog društva (kojima je češki bio stran jezik) sa mladom protestantskom inteligencijom (Demmel 2017: 153–154) u jedan pokret na čijem će čelu, naravno, biti on. Demmel zaključuje da se kodifikovanje slovačkog jezika na srednjoslovačkoj osnovici ne može predstaviti čak ni kao mađarska politička intriga u cilju razbijanja čehoslovačkog jedinstva (kako je to tvrdio Milan Hodža), već isključivo kao proizvod Šturovog politikantstva (Demmel 2017: 163). Ovaj mađarski naučnik na kraju konstatuje to da su za Šturovu kodifikaciju slovačkog jezika direktno zaslužni plemstvo Gornje Ugarske i pre svih, Đerđ Košut (1776–1849) (*György Kossuth*), stric Lajoša Košuta, jednog od Šturovih najvećih političkih protivnika (Demmel 2017: 286).

10.1.1. PLEMSTVO U GORNJOJ UGARSKOJ I ŠTUR

Iako je Štur u svojoj mladosti pojmove *Mađar* i *plemić* integrisao u jednu celinu sa izuzetno negativnom konotacijom, činjenica je da je tokom tridesetih i četrdesetih godina devetnaestog veka

jezik plemstva u Gornjoj Ugarskoj (današnjoj Slovačkoj) bio slovački (dakle slovački vernakulari), a ne mađarski (Demmel 2015: 58). Štur je bio neprijatelj mađarskog plemstva, dok je od slovačkog⁵⁰ očekivao pomoć, i to pre svega finansijsku (Demmel 2017: 153). Njegov politički oportunitizam i pragmatičnost u odnosu prema ovoj društvenoj grupaciji potvrđuje podatak da je podržao zaključke kongregacije župe Njitra 1842. godine na kojoj je predložio da plemstvo počne da plaća porez; to je izazvalo burno negodovanje više od hiljadu prisutnih učesnika. Tom prilikom je zaključeno da je plemstvo protiv ukidanja cehova i mogućnosti da se seljaci otkupe iz kmetstva, što je bilo suprotno svim Šturovim političkim uverenjima. Međutim, on je uprkos tome bio oduševljen činjenicom da su ti plemići govorili *slovački* i osećali se kao Slovaci (Demmel 2015: 58–60).

Tvrđnja da plemstvo slovačkog porekla nije postojalo, prisutna u slovačkoj historiografiji i umetnosti, jednostavno ne odgovara istini. Štaviše, jedan deo slovačkog plemstva je bio na slovačkoj strani čak i u drugoj polovini 19. veka. Prva polemika o maternjem jeziku plemstva iz 1722. godine između Mihala Benčika (*Michal Bencsik*) i Jana Baltazara Magina (*Ján Baltazár Magin*) je ujedno i prva polemika u Gornjoj Ugarskoj (današnja Slovačka) između predstavnika mađarskog i slovačkog plemstva (Demmel 2012: 59–60), koje je sebe smatralo delom *natio hungarica*, ali je koristilo neku formu slovačkog vernakulara ili slovakizovanog češkog jezika u privatnoj korespondenciji, testamentima, ugovorima i lokalnoj administraciji, a najverovatnije i u verbalnoj komunikaciji (Demmel 2015: 61). Porodica Košut (koja će odigrati značajnu ulogu u istoriji slovačkog jezika) je i u pedesetim godinama devetnaestog veka svu svoju korespondenciju obavljala na slovačkom vernakularu (uz latinski) (Demmel 2015: 58, 63).

Prema podacima mađarskog statističara Eleka Fenješa (*Elek Fenyés*), sredinom 19. veka je broj plemića mađarske nacionalnosti u odnosu na ukupan broj plemića u Gornjoj Ugarskoj po županijama bio sledeći: Orava – 300 od ukupno 2.456, Trenčin – 1.500 od ukupno 9.813, Liptov – 500 od ukupno 4.910, Turjec – 200 od ukupno 4.800 i Zvolen – 200 od ukupno 2.152, što znači da 89% plemića na teritoriji današnje Slovačke u severnim županijama nisu bili mađarske nacionalnosti (Demmel 2015: 61–62). Velikom delu nižeg i srednjeg plemstva je neki slovački vernakular bio maternji jezik, dok su mađarski razumeli, ali su ga teže govorili i imali problema sa razumevanjem tekstova sa političko-pravnim sadržajem (Demmel 2015: 62). Proces mađarizacije slovačkog plemstva je, dakle, bio izvanredno spor (Demmel 2012: 57).

Đerđ Košut je u starosti počeo da podržava slovački narodni pokret, pošto su na značajne političke pozicije počele da dolaze pristalice mađarskih liberala koje su znale mađarski, dok je on (i njemu slični plemići) imao problema sa tim jezikom i uz to bio konzervativac. Slabo poznavanje mađarskog bi ga zasigurno isključilo iz javnih rasprava; postojala je naznaka da će se one u budućnosti obavljati isključivo na mađarskom jeziku (Demmel 2015: 58). Đerđ je organizovao skupljanje potpisa podrške za Šturove novine i finansijski podržao studente koji su u znak protesta napustili Požun 1844. godine. Samo zbog zdravstvenih problema nije bio član slovačke delegacije koja je putovala u Beč da caru preda *Štažnosti slovenského národa (Žalbe slovačkog naroda)* 1848. godine (Demmel 2017: 157). Ovim dokumentom su predstavnici Slovaka, između ostalog, tražili izjednačavanje statusa svih naroda u Ugarskoj, status službenog jezika za slovački u administrativnim jedinicama sa većinskim slovačkim stanovništvom kao i osnivanje slovačkih škola i univerziteta.

Na drugoj strani, mađarski liberali koje je predvodio Lajoš Košut, zahtevali su da plemstvo počne da plaća porez i to propagirali u svojim novinama *Hírlap*, stoga je Đerđ Košut u vreme izbora 1842. godine rešio da se obrati najbližoj grupi za koju je mislio da može da se suprotstavi mađarskom liberalizmu – slovačkom narodnom pokretu. Prvo je pisao Janu Kolaru koji je tada obavljao dužnost sveštenika u Pešti. Pošto ovaj nije mogao da mu pomogne, preporučio mu je Ljudovita Štura (Demmel 2015: 67). Kao što ćemo videti u narednom delu analize, Štur je od prvog broja počeo da brani liberalne pozicije u novinama koje je uređivao i zbog toga odmah izgubio podršku plemstva iz severne Ugarske, koje je počeo da napada već u septembru 1845. godine (Demmel 2015: 68).

---

⁵⁰ Najpreciznija konstrukcija bi trebalo da glasi: ugarsko plemstvo slovačkog i neslovačkog porekla kojem je prvi jezik bio jedan od slovačkih vernakulara. Iz čisto praktičnih razloga će biti korišćena sintagma slovačko plemstvo (ili plemstvo slovačkog porekla).

10.2. KODIFIKACIJA SREDNJOSLOVAČKOG VERNAKULARA

Štur je u procesu kodifikacije jezika primenio sinhronijski pristup, prema kojem bi književni jezik trebalo da se naslanja na živi jezik (za razliku od Mihala Hodže, koji je prednost davao istorijskom principu kojim je slovački pokušao da približi češkom na bazi tada aktuelne metodologije u lingvistici) (Muziková 2009: 469). Iako je u Šturovo vreme u nauci vladalo uverenje da rustični jezik seljačkog stanovništva nije kontaminiran stranim uticajima i da je zato pogodan za kodifikaciju (Burke 2004: 169), Štur nije kodifikovao jezik sela, već grada. U svojim radovima je koristio izraz *nárečie* (*narečje*) za vernakular grada, najverovatnije Litpovskog Mikulaša (Ondrejovič 2017: 9) na severu današnje Slovačke. Zato je moguće zaključiti da osnovicu Šturove kodifikacije predstavlja jezik građanskog sloja ovog mesta (Kollár 2017: 839), odnosno jezik lokalne birokratije (Macho 2013: 45).

Pravopisni sistem je Štur gotovo u potpunosti pozajmio od Antona Bernolaka, uz manje korekcije (Muziková 2009: 470). Upravo zato je, tvrdi Milan Hodža, Šturov jezik mrtvorodenče, jer je pokušao da spoji nespojivo – Bernolakov fonetski sistem i srednjoslovački dijalekat (Hodža i Škultéty 2009: 164). Prva publikacija na Šturovom slovačkom bila je drugo godište almanaha *Nitra* (*Njitra*) iz juna 1844. godine, čiji je glavni urednik bio Jozef Miloslav Hurban (Hodža i Škultéty 2009: 134). U privatnoj upotrebi je Šturov jezik prvi počeo da koristi Jan Francisci (*Ján Francisci*), najbliži saradnik i Šturova desna ruka (Hodža i Škultéty 2009: 152).

10.2.1. ŠTUROVE NOVINE – OSNOVNA MOTIVACIJA ZA KODIFIKACIJU SREDNJOSLOVAČKOG VERNAKULARA

Motivi za pokretanje prvih slovačkih političkih novina *Slovenskje národňje novini* se preklapaju sa motivima za stvaranje slovačkog književnog jezika. Razlozi zbog kojih su one osnovane su čisto politički, stoga je i odluka Štura da za osnovicu novog slovačkog jezika odabere srednjoslovački vernakular isto tako – politička. Milan Hodža je u knjizi *Československý rozkol* (*Čehoslovački raskol*) konstatovao to da je slovački književni jezik posledica dogovora Štura i plemstva (Hodža 2009: 156). Ova tvrdnja ga je izložila napadima od strane uticajnih intelektualaca kao što su bili Škulteti, Novak, Rapant, Krčmeri i Mečjar koji su stali u odbranu Štura tvrdnjom da on nije oslabio poziciju slovačkog naroda, već stvorio osnovu za očuvanje njegovog identiteta (prema Demmel 2015: 54). Jožef Demel zaključuje da plemstvo jeste odigralo ulogu u procesu kodifikacije slovačkog jezika, odnosno da je niže plemstvo oblasti Turjec na čelu sa Đerđom Košutom, stricom Lajoša Košuta, pružilo podršku Šturu za osnivanje novina (Demmel 2017: 150), ali da se nije radilo o političkim intrigama Mađara kako je to tvrdio Hodža (Demmel 2015: 55).

Zanimljiva je okolnost da je Hodžin zaključak nestao iz naučnog diskursa slovačkih istraživača (osim nekoliko radova Marije Vivijalove (*Mária Vyvíjalová*) sedamdesetih godina dvadesetog veka i jednog rada Eugena Jone (*Eugen Jóna*) iz 2006. godine), uprkos činjenici da je Hodža koristio konkretne arhivske izvore (prema Demmel 2015: 55). Demel potvrđuje Hodžinu pretpostavku da između ta dva događaja postoji kauzalna veza i primećuje kontradiktornost u Šturovom ponašanju, pošto je on dotada bio protivnik navodno mađarizovanog plemstva koje je, prema njegovom sudu, tlačilo slovački narod (uz to je, kao što je to već spomenuto, Đerđ Košut bio i stric Šturovog najvećeg rivala, Lajoša Košuta) (Demmel 2015: 56).

Među protestantskom inteligencijom je još 1839. godine postojala ideja da se osnuju novine, ali Mihael Hodža tada nije mogao da nađe finansijere (Demmel 2017: 175). Što je još važnije, Štur je nekoliko puta pokušao da osnuje sopstvene novine. Zato je 1841. godine vlastima poslao zahtev za osnivanje slovačkih novina. Tvrdio je da su dostupne češke novine skupe, da ih čitaju samo obrazovani pojedinci i da se isključivo bave dešavanjima u Češkoj (Demmel 2017: 176). Njegov zahtev je odbijen uz složeno obrazloženje: plemići i građanstvo sigurno znaju i neki drugi jezik, takve novine bi bile skupe za siromašnije slojeve društva, ne postoji slovački narod i *rasa* koje Štur u

zahtevu spominje i, najzad, u Požunu nema cenzora koji zna *slovenski* (dakle, slovački) jezik (Demmel 2017: 177).

Štur je 1842. godine još jednom zatražio odobrenje za izdavanje novina. U to vreme je bilo potrebno da se dokaže da za novine postoji interesovanje; ono tada nije postojalo, pa je Šturov zahtev ponovo odbijen. U međuvremenu je primio pismo od Đerđa Košuta u kojem ga je ovaj uveravao u to da će dobiti potpise podrške i tako dokazati da interesovanje za novine postoji. Početkom februara 1843. godine je Košut poslao još jedno pismo Šturu sa 150 potpisa plemića iz županije Turjec (*Turiec*) u današnjoj srednjoj Slovačkoj (u najvećem gradu Martinu je kasnije osnovana Matica slovačka 1863. godine), kojim je potvrđeno već spomenuto interesovanje za izdavanje novina (Košut je u tom pismu tvrdio da može da obezbedi mnogo više potpisa ukoliko to bude bilo potrebno). U župi Turjec je u vreme osnivanja Šturovih novina živelo 24.600 protestanata i 17.868 katolika; jezik u administrativnoj upotrebi je bio isključivo slovački vernakular. To plemstvo županije Turjec će kasnije stajati i iza dokumenta *Memorandum národa slovenského* (1861) (*Memorandum slovačkog naroda*) (Demmel 2012: 64) u kojem je po prvi put iznet zahtev koji je geografski definisao slovačku teritoriju (Kamusella 2009: 551). Svoju proslovačku orijentaciju će definitivno potvrditi 1875. godine odbijanjem predloga zvolenskog podžupana Grenvalda da se ukinu slovačke gimnazije (Demmel 2017: 158, 161).

Štur je zajedno sa svojim saradnicima odmah po prijemu pisma 14. februara 1843. godine (između dva i tri sata poslepodne) definitivno odlučio da odustane od jezika Kraljičke biblije i Bernolakove kodifikacije i za osnovicu književnog jezika upotrebi vernakular kojim se govori baš u županiji Turjec (Demmel 2015: 56). Nekoliko dana kasnije (tačnije 23. februara 1843. godine), Šturov najbliži saradnik Jan Francisci je napisao prvo pismo na srednjoslovačkom vernakularu (Hodža i Škultéty 2009: 199–200). Međutim, tek je četvrta inicijativa za pokretanje novina bila uspešna, i to samo zahvaljujući Hurbanovoj vezi sa grofom Kolovratom (*Franz Anton von Kolowrat-Liebsteinsky*) u Češkoj, koji im je obezbedio direktnu vezu sa dvorom u Beču, pa je tako u januaru 1845. godine stigla dozvola za njihovo izdavanje (Demmel 2017: 178). Prema usvojenom novom zakonu je za pokretanje novina u Monarhiji bio potreban i zalog od 4000 zlatnika (Kollár 2017: 841); taj iznos je platio proslovački orijentisani plemić, Gašpar Fejerpataki (*Gašpar Fejérpataky*). Sakupljanje pretplate je išlo loše, pa je prvi broj novina izašao tek u avgustu iste godine. Broj pretplatnika Šturovih novina u periodu između 1845. i 1848. godine novina se kreće između 400 i 500, što je malo, ukoliko se u obzir uzme broj pretplatnika Košutovih novina *Pesti hírlap* koji je okvirno dosezao oko 4.700 ljudi (ili lista *Pressburger Zeitung*, koji je iznosio oko 1.500) (Demmel 2017: 179–80). Podršku za Šturove novine je potpisalo oko 800 plemića, ali se gotovo polovina od njih nije pretplatila na to glasilo, koje je uglavnom služilo za lokalna prepucavanja među plemićima Turjeca (Demmel 2017: 180).

Kada je rešio da osnuje novine, Štur je pomoć tražio i od katoličkog intelektualca Martina Hamuljaka i obećao mu da će jedan deo biti i na Bernolakovom slovačkom. Zato je katolička inteligencija od početka pomagala Šturu sa procesom dobijanja dozvole za izdavanje novina (Adamčík 2016: 10–11). Stoga ne iznenađuje činjenica da su pismo podrške Šturu potpisala i četrdeset i četiri katolička sveštenika iz dijaceze u Njitri, koja je važila za uporište Bernolakovog jezika (Habovštiaková 1968: 351, Demmel 2017: 181). Za Šturove novine su pisali i protestantski i katolički autori; odnos je bio dva prema jedan, pri čemu je najviše katoličkih autora bilo iz današnje severozapadne Slovačke (Adamčík 2016: 10–11). Važnost novina za katoličku inteligenciju potvrđuje i sadržaj pisma koje je sveštenik i pesnik Jan Gerometa (*Ján Gerometta*) 1845. godine poslao kolegi Františku Strakoviču (*František Strakovič*). U njemu primećuje da je potrebno da se i katolici uključe u aktivnosti vezane za izdavanje novina na slovačkom, jer vlada opšte uverenje da su katolici uz Mađare i da su svi procesi vezani za izdavanje novina protestantski poduhvati (Adamčík 2016: 14).

Uslov plemstva za podršku je bio poznat i pre prvog broja novina: morale su da budu konzervativne. Štur to nije shvatao, ili je jednostavno to odbio da shvati. Njegov liberalizam je bio potpuno nekompatibilan sa političkim ciljevima plemstva, čak i onog proslovačkog. Tako u pismu advokatu i finansijeru slovačkog narodnog pokreta Janu Čipkaju (*Ján Čipkay*) početkom 1845. godine piše da je proslovenski sentiment kod slovačkog plemstva samo prerušeno neprijateljstvo prema mađarskom liberalizmu, a već krajem leta iste godine u pismu piscu Bohdanu Hrobonju (*Bohdan*

Hroboň) zaključuje da se plemstvu ne može verovati (Demmel 2012: 60, 62). Tako je Štur vrlo brzo ostao bez podrške tog istog plemstva (već početkom 1845. godine), zbog toga što su njegove novine počele da promovisu liberalizam, dok je ono očekivalo odbranu njihovih konzervativnih pozicija i interesa (zapravo privilegije da ne plaćaju porez) (Demmel 2017: 163). To nije bio jedini problem – u drugoj polovini 1846. godine su se Šturove novine našle pred gašenjem i zbog slabog interesovanja čitalaca. Štur je i u ovom slučaju pokazao autokratske sklonosti: naredio je svojim saradnicima da o tome ne govore i za svoj neuspeh okrivio *čehiste* (Hodža i Škultéty 2009: 237). Novine su definitivno ugašene u junu 1848. godine posle 292 izdanja.

Šturov narodni pokret četrdesetih godina nije imao snagu ni finansijsku podršku (činili su ga uglavnom mladići iz siromašnih protestantskih porodica), stoga je Košutova podrška bila dar sa neba (Demmel 2015: 59). Demel zaključuje da je zato potpuno izvesno da je napuštanje češkog i odabir osnove za kodifikaciju novog jezika u jasnoj vezi sa podrškom Đerđa Košuta pokretu koji je predvodio Štur (Demmel 2015: 59). To potvrđuje i sâm Štur: u predgovoru delu *Nárečja slovenskuo* (1844) on navodi imena plemića (Jan Čaplovič, Đerđ Košut, Emerih Lehocki i Gašpar Fejerpataki), zahvaljuje im se i naziva ih braniteljima slovačkog narodnog pokreta (Demmel 2015: 60).

10.2.2. NAPAD NA ŠTUROVU KODIFIKACIJU – PAMFLET *GLASOVI*

Pristalice čehoslovačkog jedinstva su brzo reagovala na Šturove novine i pokušaj kodifikacije, jer je namera bila jasna – odvajanje Slovaka od Čeha i odustajanje od zajedničkog političkog projekta. Pamflet *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky (Glasovi o potrebi jedinstvenog književnog jezika za Čehy, Moravljane i Slovake)* (u daljem tekstu *Glasovi*) izdao je *Sbor českého musea pro řeč a literaturu českú (Saveta za češki jezik i književnost)* (u daljem tekstu *Savet*) 1846. godine, kojim je predsedavao Jozef Jungman (Hodža i Škultéty 2009: 240). Ovaj zbornik radova predstavlja poduhvat kojim je trebalo sprečiti odvajanje, kako se to neprecizno navodi, slovačkog jezika od češkog, a zapravo je u pitanju bilo odvajanje slovačke protestantske elite od češkog jezika. Ona je dotada koristila češki jezik Kraljičke biblije i potencijalno mogla da pređe na upotrebu savremenog češkog jezika, čime je uistinu moglo da bude stvoreno zajedništvo sa Česima koje bi bilo zasnovano na jednom jeziku.

Pavol Jozef Šafarik, koji je od druge polovine 1845. godine otvoreno istupao protiv Štura (Novotný 1963: 49, 50), stajao je iza celog poduhvata i izdavanja zbornika, uprkos tvrdnjama pojedinih istraživača da je *spiritus movens* celokupnog poduhvata bio Jan Kolar (Maxwell 2009: 194). Šafarik je najpre osigurao finansijska sredstva od *Saveta*, a onda organizovao prepisivanje starijih radova Palackog, Jungmana i Tablica i tražio od Kolar da angažuje viđenije slovačke intelektualce da ne bi izgledalo da je samo on (Šafarik) protiv Štura (Novotný 1963: 50). U trenutku u kojem se *Savet* sastaje da odobri finansiranje zbornika (26. februar 1846. godine), rad na njemu uveliko traje, pošto je Šafarik zaobišao proceduru tog udruženja i dobio saglasnost članova *Saveta* pre susreta (Novotný 1963: 50). Zbornik *Glasovi* je imao ogroman tiraž za to vreme, čak pet hiljada primeraka; nije prošao ni uobičajenu kontrolu komisije pre štampanja (Novotný 1963: 50). Pola tiraža je poslato u današnju Slovačku, uz visokih 50% provizije za distributere (Novotný 1963: 51). Sve navedeno jasno dokumentuje velike napore i sredstva koja su uložena u zaustavljanje raskola između Čeha i Slovaka.

Štaviše, Šafarik je jedan od retkih autora koji je specijalno za *Glasove* napisao svoj tekst (Novotný 1963: 51). U njemu navodi da je živeo u uverenju da se od oblasti Rudne Gore u današnjoj zapadnoj Češkoj do mesta Bardějov u današnjoj istočnoj Slovačkoj govori jedan jezik (Hlasové 1846: 68). *Čehoslovački jezik* je podelio na tri grane: češku, moravljansku i slovačku (Hlasové 1846: 73) i priznao da i dalje misli da bi češki u slovačkoj trebalo slovakizovati (Hlasové 1846: 77). Kritikovao je i Šturov pravopis, koji prema njegovom mišljenju ne prati moderne slovenske pravopise i etimološki princip (Hlasové 1846: 78). Šturov poduhvat je definisao kao najnasilnije otcepljenje u istoriji slovenstva (Hlasové 1846: 79) i zaključio da su Slovaci prihvatili češki jezik posle 1620. godine kada je njegov uticaj opadao, a da ga se odriču sada, kada on cveta (Hlasové 1846: 79). Čitaoce je upozorio na to da raskol ubrzo može da postane preveliki da bi se sanirao (Hlasové 1846: 80). Naposletku, za

Šafarika je Šturova kodifikacija samo neprirodna novotarija, spekulacija, teoretisanje bez empirijske podloge sa potpuno arbitrarnom osnovom koja prekida i prošlost i budućnost (Hlasové 1846: 82).

Ovaj zbornik nije mogao da ostane bez doprinosa Františka Palackog, velikog protivnika češko-slovačkog raskola i idejnog tvorca koncepta austroslavizma (koji će biti detaljno analiziran u nastavku ove studije). U svom radu je došao do zaključka da su pre doseljavanja Mađara Česi, Moravljani i Slovaci bili jedan narod (Hlasové 1846: 25). Primetio je i da su Slovaci mali, napušteni i siromašni i da se uz sve to odvajaju od Čeha, dok se za to vreme mađarski jezik uvodi čak i u osnovne škole. Na kraju je pohvalio predstavnike hrvatske intelektualne elite koji su se u sličnoj situaciji opredelili za pametnije rešenje: odrekli su se osobenosti svog jezika i tako osigurali svoj opstanak i budućnost (Hlasové 1846: 32).

Jozef Jungman je u radu iz 1832. godine (koji je ipak uvršten u ovaj zbornik) naveo primer nemačkog književnog jezika koji se nije podelio na bavarski, švapski ili austrijski i napravio poređenje sa čehoslovačkom jezičkom situacijom u kojoj bi ekvivalent tome bilo postojanje praškog, domažlickog, olomouckog ili turčjanskog jezika (Hlasové 1846: 55–56). Reagovao je i na pozive na slovakizaciju češkog jezika i zapitao se prema kojem slovačkom dijalektu bi češki trebalo da se slovakizuje, ukoliko bi to uopšte i bilo izvodljivo (Hlasové 1846: 59). Činjenica da je Jungmanov rad bio aktuelan čitavih četrnaest godina posle svog nastanka jasno ukazuje na to da lingvistički separatizam slovačke strane nije bio nešto novo.

Jan Kolar je konstatovao da je život Slovaka bez istorije (*bezhistorický*) (Hlasové 1846: 108) i primetio da se Bečlija i Namac iz Kremnjice (današnja Slovačka), kao i Sas i Tirolac ne razumeju, ali im ne pada na pamet da odustanu od jednog književnog jezika (Hlasové 1846: 109). Priznao je i to da je i on, slično Šturu, u prošlosti hteo da se otcepi od Čeha i da je bio pristalica slovakizacije češkog (Hlasové 1846: 113), ali je shvatio uzaludnost takvog poduhvata. Jezik Šturovih novina je Kolar identifikovao kao vernakular grada Zvolena ili regiona Liptov i izrazio sumnju u to da može da ga razume neko iz Požuna, Trnave ili Trenčina (Hlasové 1846: 114). Bernolakovu i Šturovu kodifikaciju je okarakterisao kao odvajanje od Čeha i zaključio da je to najveća nesreća koja je mogla da zadesi Slovake (Hlasové 1846: 23, 115). Međutim, Kolar je prekoreo i Čehe zbog toga što nisu pokazali dovoljno taktičnosti u odnosu prema slovačkim intelektualcima koji se nisu najbolje snašli sa novim češkim jezikom (Hlasové 1846: 119). Usput je obavestio Štura da čitaoci njegovih novina jezik kojim su one napisane nazivaju mnogim pogrđnim imenima (*luzovina, taračka, habarka, trpačina, bačovina, ledačina, sprostačina*) i žale se na odsustvo etimološkog i gramatičkog pravopisa (Hlasové 1846: 129). U nastavku je pitao Štura ko mu je dao monopol na rešavanje pitanja slovačkog jezika i pozvao ga da dokaže da mu je život slovačkog *plemena (kmeň)* važniji od slave koju bi mu doneo status novog reformatora književnog jezika (Hlasové 1846: 136). Česi, Moravljani i Slovaci su, nastavio je Kolar, jedan narod i žive u jednoj državi. Upozorio je na to da će, ukoliko Šturov poduhvat odvajanja od Čeha bude bio uspešan, njegov primer slediti i Moravljani i Šlezani, što će dovesti do kompletnog raspada *čehoslovačkog naroda* (Hlasové 1846: 143, 145). Nije propustio priliku ni da podseti Štura da je razlika između tirolskog i saskog nemačkog dva do tri puta veća od one između češkog i slovačkog (Hlasové 1846: 146). Optužio ga je za to i da je Belopotockog (pomenutog plemića Fejerpatakija), koji je platio kauciju za osnivanje novina u iznosu od četiri hiljade zlatnika, prevario obećanjem da će pisati na jeziku Kraljičke biblije. Taj jezik kojim Štur piše je, konstatovao je Kolar, jezik neobrazovanog naroda koji je on nazvao pogrđnim imenima (*drotarčina, kopaničárčina, miškárčina, bravčarina, kočistina, valaština, smetiština i kuhinčina*) (Hlasové 1846: 147). Na kraju je upozorio Štura i na činjenicu da on (Kolar) ne razume jezik na kojem izlaze novine, uprkos tome što je rodom iz Turjeca (Hlasové 1846: 150). Dugoj listi optužbi na Šturov račun je dodao i one za potkopavanje katedre za *čehoslovenski jezik* u Požunu (Hlasové 1846: 152–153), kao i za to da je čehoslovačkom projektu ukrao najmanje 10–20 godina i bar jednu generaciju stvaralaca. Konačno, prijateljski ga je pozvao da se vrati na utaban put sa stranputice na kojoj je i on sâm jednom bio (Hlasové 1846: 155, 157). Naposletku, pamflet je otkrio i uticaj koji je Šturova kodifikacija imala na nastavu u malobrojnim slovačkim školama u to vreme: protestantski sveštenik Mihal Linder (*Michal Linder*) je primetio da neki učitelji koriste Šturov jezik u nastavi i da se roditelji đaka zbog toga bune (Hlasové 1846: 194).

10.2.3. SLOVAČKI ODGOVOR NA GLASOVE

Ljudovit Štur je Šafariku i Kolaru odgovorio u predgovoru svom delu *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846) (*Slovačko narečje ili potreba pisanja na ovom narečju*), u kojem je razdobljenost (*kmeňovitost*) slovačkog jezika na *narečja* video kao izraz *duhovnosti*, što je dalje pokušao da dokaže tvrdnjama da su Turci, Mongoli i Rimljani govorili jezicima bez *narečja*, zbog čega su ti jezici hladni i prozaični (Štúr 1846: 5). Štur je odredio i nekoliko nejasnih kriterijuma na osnovu kojih određeno *pleme* ima pravo da piše na svom *narečju*: *osobitost* (*osobitosť*), *duhovnost* (*duchovnosť*) i *čistotu narečja* (*čisté nárečie*). Dakle, prema njegovoj teoriji, samo ono *pleme* koje ima ove osobine može da koristi svoje *narečje*, dok ostala nemaju tu privilegiju. Štaviše, manje uspešna *plemena* bi trebalo da se spoje sa najbližom jezičkom *granom* – zato je Štur predložio da se bugarski spoji sa srpskim, a slovenački sa hrvatskim jezikom (Štúr 1846: 6). Kada su se određene političke okolnosti promenile, Štur je u dodatku ovom istom delu ipak dozvolio Bugarima i Slovencima pravo na kodifikovanje svojih jezika.

U nastavku je napao Kolarovu tezu prema kojoj su postojala samo četiri slovenska plemena; konstatovao da je netačna i zatražio da se u tu klasifikaciju ubace i Lužički Srbi i Slovaci (Štúr 1846: 11). Na argument da ne postoji bavarska i saska književnost, već samo nemačka, Štur je odgovorio tvrdnjom da Nemci nisu podeljeni na *plemena* (Štúr 1846: 14). Tako se, prema Šturu, Austrijanac ne razlikuje mnogo od Prusa; dalje, Nemci nemaju *narečja*, već *rozličnorečia* (*raznojezičnost*) ili *rečne rozličnosti* (*razlike u jeziku*), pa zato i mogu da imaju jedan književni jezik (Štúr 1846: 18). Slično je, zaključio je Štur, i u slučaju Francuske i Italije koje nemaju plemena, već samo različite geografske nazive, pa tako ne postoje đenovski, padovski ili bolonjski dijalekat (jer ne postoje ta *plemena*), već su to samo nazivi naseljenih mesta (Štúr 1846: 20–21).

Usput je stigao i da se požali na nedostatak razumevanja češke intelektualne elite prema slovačkim intelektualcima koji su pisali na češkom, pošto su određene reči i dužine vokala u njihovim tekstovima izbacivane i menjane (Štúr 1846: 15). Slovačko *narečje* je Štur prepoznao kao bolje očuvano od drugih i kao njegovu prednost naveo činjenicu da se nalazi u centru slovenskog sveta (Štúr 1846: 16). Na argument da je potrebno pratiti primer francuskog, engleskog i nemačkog jezika koji nisu bili podvrgnuti fragmentaciji, odgovorio je objašnjenjem da on to ne čini i da se ni na koji način ne odvajaju od Čeha (Štúr 1846: 17). Dodao je i to da će on i njegovi saborci nastaviti da sarađuju sa Česima kao i dotada, jer su Česi njihova braća (Štúr 1846: 42). Na pitanje zašto onda posle sve njegove argumentacije svi Sloveni ne koriste staroslovenski jezik, Štur je odgovorio konstatacijom da svako pleme ima različiti način života i stoga pravo na kodifikaciju svog jezika (Štúr 1846: 19). Ono što je za Ruse i Srbe staroslovenski jezik, to je za Slovake bio češki, ali samo dok se nisu *probudili* i time stekli pravo na upotrebu svog jezika. Zaključio je i to da češki jezik, koji se koristi u Slovačkoj, nije ni jezik Čeha, kao ni Slovaka (Štúr 1846: 23–24).

Kao razloge za odvajanje slovačkog od češkog spomenuo je razlike kao što su, na primer, bogatstvo slovačkog jezika, odnosno odsustvo glasova u češkom koji se beleže znacima *f* [f], *g* [g], *dz* [dz] i *dž* [dž]. Priznao je da Česi imaju svoje osobeno *ř* [ř] (visoki alveolarni vibrant), ali im nije mnogo zavideo, pošto Slovaci taj glas nisu znali da izgovore, pa zato nije bilo razloga da ga uopšte i pišu (Štúr 1846: 24–25). Napomenuo je i to da su katolici odustali od upotrebe češkog jezika (Štúr 1846: 33), da Česi nisu uspeli da se odbrane od germanizacije i da cela njihova književnost ima u sebi nešto strano slovačkom i slovenskom svetu (Štúr 1846: 35). Prema Šturu, *najčistija narečja* slovačkog jezika se u trenutku kada piše knjigu govore u oblastima: Turjec, Orava, Liptov, Zvolen, Tekov, Gemer i Hont, pri čemu ne navodi kriterijum na osnovu koga dolazi do takvog zaključka. Na samom kraju ipak priznaje da će pojedini regioni biti u zaostatku ukoliko srednjoslovački postane osnovica kodifikacije, ali ne vidi problem u tome što će ljudi iz Trnave, Požuna ili Trenčina morati da uče taj novi jezik (Štúr 1846: 37).

Jedan od najbližih Šturovih saradnika, Jozef Miloslav Hurban, takođe je osetio potrebu da odgovori Palackom na njegov članak u zborniku *Glasovi*. To je i učinio tekstom u prvom godištu časopisa *Slovenské pohľady* (1846) u kojem je zaključio da je češki jezik Slovcima stran i da nikada neće moći da postane njihov. U drugom delu članka ponovo nailazimo na nedvosmislenu političku motivaciju za kodifikaciju slovačkog jezika: Hurban je konstatovao da su Slovaci slovensko pleme, ali i deo ugarske države (Rolková 2007: 64–65). Ukoliko ovu tvrdnju prevedemo u tadašnji politički kontekst, vođe slovačkog nacionalnog pokreta nisu pristale na austroslavizam, već su stale iza koncepta koji kolokvijalno može da se nazove *ugroslavizam* (obe ideje će detaljno biti analizirane u nastavku studije).

10.2.4. HODŽINA ODBRANA ŠTUROVE KODIFIKACIJE

Iako je protestantski lingvista i pesnik Mihal Miloslav Hodža (1811–1870) (*Michal Miloslav Hodža*) bio protiv Šturovog fonetskog pravopisa (Hodža i Škultéty 2009: 257), tvrdio je da odvajanje od Čeha nije motivisano političkim razlozima, već samo istorijskim i empirijskim činjenicama prema kojima su u periodu od 1620. do 1820. godine prekinute veze između Čeha i Slovaka, kao to i da je tu okolnost prvi prepoznao Anton Bernolak. Pitanje slovačkog jezika je za Hodžu bilo čisto filološke prirode, iza kojeg nije stajala namera da se ruši čehoslovačko jedinstvo (prema Hodža i Škultéty 2009: 260–64, 69), ali je zato kasnije tvrdio da svaki čovek pripada jednom narodu i da svaki narod ima jedan jezik (Hodža 1848: 8).

Ovaj slovački protestantski intelektualac je u polemici sa autorima pamfleta *Glasovi* branio tezu da slovački nije dijalekat, već jezik sa svojim dijalektima i da se oni dele na *češko-slovački* (okolina Njitre i Požuna, Bernolakov jezik), *poljsko-slovački* (istorijske županije Šariš i Spiš) i *rusko-slovački* (region Gemer) (Hodža 1847: 43). Pravi slovački jezik se, konstatovao je on, govori u regionima Turjec, Liptov, Hont, Novohrad i u okolini gradova Trenčín i Zvolen, pa južno sve do Beograda (Hodža 1847: 39). Na argumentaciju onih koji su tvrdili da slovačkom narodu nije potrebna Šturova kodifikacija pošto ima češki jezik, odgovorio je da to može da se kaže i za poljski jezik, čija je književnost razvijenija od češke. Naposletku, zaključio je Hodža, slovački jezik jeste lepši od češkog, i to ponajviše zbog već spomenutog visokog alveolarnog vibranta *ř* koji kvari estetsku vrednost češkog (Hodža 1847: 44).

Hodža je priznao podeljenost slovačke intelektualne elite na pristalice češkog, Bernolakovog i Šturovog jezika i zaključio da to nije dobra stvar, ali i to da većina Slovaka hoće Šturov jezik (Hodža 1847: 39–40) (iako ostaje nejasno na osnovu kojih empirijskih dokaza je došao tog zaključka). Uprkos tome nije propustio priliku da pozove sve Slovake da se spoje kroz jezik *praslovenčina* (dakle, Šturovu kodifikaciju slovačkog jezika) (Hodža 1848: 35). Naveo je i argumente koji bi trebalo da dokažu pravo slovačkog jezika na samostalno postojanje. Počeo je time da je slovački stariji od češkog (iako su češki i slovački, piše dalje Hodža, isti jezik, što unosi konfuziju u zaključivanje), nastavio time da je slovački deo *kanona* češkog jezika (Hodža je verovatno mislio na normu češkog) i tako zaključio da je u istoj meri savršen kao i češki (pošto su to za češki tvrdili Dobrovski i Kopitar). Na konstataciju pripadnika češke inteligencije da će prelazak sa češkog na slovački biti sličan prelasku sa Ilijade na abecedu, Hodža je odgovorio da će Slovaci koristiti češke rečnike i napisati svoje, odnosno, da će prelazak na standardni slovački biti pomognut istorijom i tradicijom češkog jezika.

Međutim, Hodža nije dao odgovor na ključno pitanje: zašto je za osnovicu novog slovačkog jezika izabran baš vernakular regiona Turjec, a ne, na primer Njitre. Najpre je priznao da je zbog tog problema zamalo odustao od učestvovanja u celom poduhvatu, da bi potom naveo subjektivne procene o starosti i većoj *slovenskosti* (*púvodčítějše slaviansky*) tog vernakulara u poređenju sa ostalima, što bi trebalo da opravda njegov odabir za osnovicu novog slovačkog jezika. Na optužbe Šafarika da je Šturov jezik novotarija bez istorijske podloge, čisto teoretisanje i da nije proizvod obrazovanosti i napretka Slovaka, Hodža je prilično konfuzno odgovorio da je tačno da za takav poduhvat nema istorijske podloge, ali i to da su Slovaci pre Čeha pokrenuli pitanje kodifikacije književnog jezika 1787. godine (Bernolak) i da im jezik Kraličke biblije nije dovoljan. Hodža je pokušao da dokaže da su u tom trenutku (1847. godina) češki i slovački bili na otprilike istim početnim pozicijama, što je

slovačkoj inteligenciji dalo pravo da kodifikuje svoj jezik. Nije mu smetala ni činjenica što će se odvajanjem od češkog smanjiti broj čitalaca literature na slovačkom, pošto je, naravno, Slovaka bilo manje nego Čeha. Kao odgovor na zamerku da svojim postupcima Štur i njegovi saradnici unose haos u jezičku situaciju među Slovcima i Česima, Hodža je naveo da red mora da se uspostavi i da veliki problem predstavlja i činjenica što Slovaci nemaju školski sistem. Međutim, nemaju ga ni Česi, zaključio je ovaj protestantski intelektualac (Hodža 1848: 76–139).

Nakon svega navedenog, jasno je da je ova odbrana bila vrlo subjektivna i naučno neutemeljena. U maniru svog saborca Štura je nizom konfuznih retoričkih pitanja i odgovora Hodža pokušao da se odbrani od argumentovanih zamerki pripadnika češke inteligencije, koje je hteo da uveri u to da se Slovaci ne odvajaju ni od koga. Neubedljivo je zaključio da oni samo hoće ono što im pripada, i da sve češko i dalje ostaje i slovačko (Hodža 1848: 153–165).

10.3. SASTANAK U MESTU ČAHTICE 1847. GODINE – KOMPROMIS SLOVAČKIH PROTESTANATA I KATOLIKA

Društvo *Tatrin* je odigralo veliku ulogu u kodifikaciji slovačkog jezika, pošto je stvorena mreža koja je mogla da širi novi jezik i okuplja većinu protestantske i katoličke inteligencije na jednom mestu (Demmel 2016: 53). Ipak, Štur i njegovi saradnici odobrenje za osnivanje ovog društva od ugarskih vlasti nikada nisu dobili. U jednom od obrazloženja za odbijanje zahteva, navedeno je da bi to bila slovačka organizacija sa političkim ciljevima koja bi samo generisala tenzije u društvu. Autor obrazloženja je dodatno konstatovao to da ta organizacija ima nameru da izdaje udžbenike, što nije bilo dozvoljeno privatnim udruženjima (Demmel 2017: 192). Na prvoj sednici *Tatrina* u Liptovskom Mikulašu, koja je održana od 26. do 28. avgusta 1844. godine, usvojen je predlog da osnovica novog slovačkog književnog jezika bude srednjoslovački dijalekat (Rolková 2007: 57–58, 59; Drahotský 2014: 52). Prvo delo na novom jeziku, *Svojim vrstovnikom na pamiatku (Svojim vršnjacima za uspomenu)* autora Jana Franciscija, iste godine je objavljeno u drugom godištu almanaha *Nitra* (Drahotský 2014: 52).

Tatrin je do 1847. godine ostao uglavnom protestantski poduhvat (Demmel 2017: 199). Četvorica predstavnika katoličkog klera (Urbanovski, Mihalek, Stehaj i Hrastek) su od trećeg zasedanja ovog udruženja tražili da se prihvati Bernolakov jezik kao uslov katolika za ulazak u tu organizaciju (Demmel 2017: 200). Iako je među proslovačkim katolicima u današnjoj Slovačkoj bilo i onih koji nisu težili slovakizaciji češkog jezika, ipak je pobedu odnela struja koja je naginjala kultivisanom zapadnoslovačkom vernakularu (Fidlerová i sar. 2013: 95). Slovačka katolička intelektualna elita je bila protiv Šturove kodifikacije sve do četvrte sednice udruženja *Tatrin* u mestu Čahtice 10. avgusta 1847. godine, kada se na poziv katoličkog sveštenika Jozefa Urbanovskog (*Jozef Urbanovský*) sastalo oko šezdeset katoličkih i protestantskih intelektualaca (uključujući i Štura i Hurbana). Tada je postignut konsenzus oko književnog slovačkog jezika zasnovanog na srednjoslovačkom vernakularu (Hodža i Škultéty 2009: 251–53, Glovňa 2017: 37, Švagrovský 2010: 102, Rolková 2007: 59). Odlučeno je da se formira komisija koju će činiti tri člana koji su koristili Bernolakov jezik (Ondrej Caban (*Ondrej Caban*), Eugen Gerometa (*Eugen Gerometta*) i Jozef Ščasni (*Jozef Ščasný*)) i tri *novoslovaka* (Šturova sledbenika) (Ctiboh Zoh (*Ctiboh Zoch*), Samuel Bohdan (*Samuel Bohdan*) i Martin Hatala) koji će raditi na gramatici tog jezika (Hodža i Škultéty 2009: 257–58). Komisija formirana u Čahticama se prvi put sastaje u Požunu 1851. godine, kada je usvojen predlog Hodžinog pravopisa sa Hatalinim korekcijama, posle čega je štampana *Krátka mluvnica slovenská (Kratka slovačka gramatika)* (Hodža i Škultéty 2009: 273).

Štur je do kraja života bio protiv dogovora iz Čahtica. Zato je napao Hatalinu gramatiku u časopisu *Slovenské pohľady*, ističući tvrdnju da morfologija u toj gramatici nije srednjoslovačka (Hodža i Škultéty 2009: 280). Na drugom sastanku udruženja *Tatrin* je ulazio u oštre sukobe i branio svoja lingvistička rešenja, pre svega oblike **robiu**, **dobruo** kao i dugo **o**. Za taj odnos su ga javno pre i posle skupa kritikovali Hodža i Hatala (Švagrovský 2010: 104), pošto je još u septembru 1846. godine na sastanku istog udruženja došlo do konsenzusa oko uvođenja mekog **l** [l̥] (koje se u savremenom slovačkom pravopisu beleži znakom **-l'**) i rešenja **robil** umesto Šturovog **robiu** (Švagrovský 2010:

106). Pristalice Bernolaka su Šturovom sistemu najviše zamerale upravo odsustvo glasa i znaka **-l'** (što je gotovo paradoksalno, jer se prema ustaljenoj formi danas Šturovo ime *Ludovít* piše sa tim znakom i sadrži glas koje taj znak predstavlja; sâm Štur je bio protiv uvođenja ovog glasa i znaka; Šturovo pravo ime je bilo *Ludevít*, bez mekog **-l**) upotrebu nastavka **-iu** umesto **-l** (**robiu**, **robil**), kao i korišćenje nastavka **-uo** umesto **-ó** (Habovštiaková 1968: 353). U Hatalinoj gramatici *Krátka mluvnica* je najzad i kodifikovano **-l'**, zatim **-l** umesto **-iu** (**robil** umesto **robiu**), **-v** umesto **-u** (**pravda** umesto **prauda**) i **-é** [ɛ:] umesto **-ej** (**dobrého** umesto **dobrejho**) (Habovštiaková 1968: 354–55). Dakle, Hatala nije usvojio nijedno od Šturovih rešenja. Što je još važnije, Hatalina gramatika predstavlja kamen temeljac savremenog slovačkog standardnog jezika.

Prema mišljenju francuskog istoričara Denija (*Ernest Denis*) izraženom u jednom članku iz 1903. godine, kompromis Štura sa Bernolakovim sledbenicima je rezultirao time da su se Slovaci našli u izolaciji koja je godinama bila sve intenzivnija i sve izloženija jačanju mađarskog nacionalnog pokreta (prema Ferencuhová 2018: 386). Slovački narodni pokret je istovremeno izgubio i jedinog saveznika – Čehe. Ladislav Riger (1818–1903) (*František Ladislav Rieger*) i drugi češki uticajni političari su se posle Šturovog jezičkog odvajanja sastajali sa mađarskim političarima (Deak, Tisa, Kalaj) i odricali se Slovaka baš zbog toga (Hurban 1959: 25). Milan Hodža je zaključio da su otprilike 1851. godine Štur i Hurban ostali potpuno sami u svojoj borbi za svoju verziju kodifikacije slovačkog jezika (Hodža i Škultéty 2009: 281), što znači da je Šturov slovački jezik živeo osam godina do Hodža-Hatala kodifikacije (Glovňa 2017: 39). Istoričar Maksvel u skladu sa tim konstatuje da je slovačka intelektualna elita odustala od Šturovog jezika te iste 1851. godine (Maxwell 2009: 206), odnosno da je Šturov jezik propao i kao ortografski sistem, ali i kao politički projekat (Maxwell 2009: 284). Na drugoj strani, autorka Rolkova smatra da je pobedu Šturovog jezika potvrdilo izdavanje almanaha *Concordia* 1858. godine koje je realizovao Jozef Karol Viktorin (Rolková 2007: 170), kao i zasedanja udruženja *Živena* 1880. godine, dok definitivnu Šturovu pobedu potvrđuje odbijanje pravopisa Vaclava Važnog 1931. godine od strane slovačke javnosti i intelektualne elite (Rolková 2007: 174). Problem u ovoj konstrukciji predstavlja okolnost da je Šturov jezik već 1852. godine temeljno (zapravo potpuno) reformisan Hodža-Hatala kodifikacijom o kojoj će kasnije biti reči.

10.4. ZAKLJUČAK

Srednjoslovački vernakular nije odabran za osnovicu novog književnog jezika zbog svoje čistote, harmoničnosti ili bogatstva vokabulara, već zbog političkih ambicija Ljudovita Štura. Pošto je iznenada dobio mogućnost da postane urednik novina zahvaljujući nevolji u kojoj se našlo plemstvo u Gornjoj Ugarskoj, rešio je da plasira svoju kodifikaciju u javni prostor i tako ujedini slovačke katolike i protestante i za sebe izbori poziciju nacionalnog lidera. U tome nije uspeo, pošto je na kraju izigrao svoje finansijere (plemstvo) na taj način što je zauzeo liberalni politički kurs. Uprkos neuspehu Šturove kodifikacije, češka strana je njegovu aktivnost prepoznala kao definitivno političko odvajanje i smrt *čehoslovačkog jezika*. To nedvojbeno dokazuje jačina napada na Štura pamfletom *Glasovi*, koji takođe nije imao značajniji uticaj na razvoj situacije. Potencijalni osnov za kakvo-takvo obnavljanje jezičkog jedinstva će stvoriti tek revolucije 1848–49. godine. U međuvremenu je Štur izgubio bitku i sa katoličkom inteligencijom, koja je dogovorom u mestu Čahtice 1847. godine pristala na jedini ustupak koji se sveo na prihvatanje srednjoslovačkog vernakulara kao osnovice za kodifikaciju.

11. REVOLUCIJE 1848–49. GODINE

„Nacije koje su se ponovo pojavile na istorijskoj sceni 1848. godine bile su shvaćene kao kreacija pisaca koja postoji samo u mašti; to su bile nacije u kojima je bilo više pisaca nego čitalaca” (Tejlor 2001: 33).

Broj stanovnika Evrope je za samo sto godina gotovo dupliran: 1750. godine je iznosio oko 144 miliona, a 1850. godine oko 266 miliona (Ford 2005: 335). Jedan od razloga zbog kojeg je brojnost stanovništva postepeno i značajno rasla jeste brzo širenje kulture uzgajanja krompira koji je, za razliku od drugih biljaka, otporan na sušu i mraz (Ford 2005: 336). Porast broja ljudi je pokrenuo industrijalizaciju: tako je već osamdesetih godina 18. veka zabeležen nezapamćeni priliv fabričkih radnika u gradove kao što su Mančester, Pariz, Brno i Vroclav (Ford 2005: 92).

Uobičajena podela na staleže u Evropi je sadržala četiri grupe koje su činili plemstvo, građanstvo, kler i seljaci (Ford 2005: 30). Na vrhu društvene piramide su pre Napoleonovih ratova bili veliki zemljoposednici, a odmah ispod njih članovi kraljevskih kuća (Ford 2005: 35). Plemićka titula u Evropi mogla je da se stekne nasleđivanjem, kupovinom, odlukom vladara ili radom u javnoj službi. Najvažnija povlastica koju je plemstvo uživalo, bila je izuzeće od plaćanja poreza. Građanstvo je činilo samo onaj sloj ljudi u gradovima koji su imali politička prava, dok su ostali bili samo stanovnici, rezidenti ili žitelji gradova. Međutim, Evropa je do sredine 19. veka ostala kontinent seljaka, koji su činili polovinu stanovništva čak i u najurbanizovanim oblastima (Sperber 2005: 5). Iako su seljaci bili najbrojnija grupa, oni nisu imali svoje institucije (Ford 2005: 31) i istočno od reke Labe nisu bili vlasnici zemlje koju su obrađivali (Ford 2005: 47). Kako je rastao broj ljudi, tako je značaj seljaštva postajao sve veći (Ford 2005: 36–37).

Veliki uticaj na dešavanja u Evropi imala je Američka revolucija zbog činjenice da je broj evropskih vojnika koji je u njoj učestvovao bio između šezdeset i sto hiljada. Kada su se ti vojnici vratili kući, sa vestima su doneli i nove političke ideje (Ford 2005: 95). Tako krajem 18. veka nastaju prve političke partije, dok bogatstvo kao faktor u društvu polako postaje važnije od porekla (Ford 2005: 159). U Francuskoj je početkom avgusta 1789. godine ukinut feudalizam i usvojena Deklaracija o pravima čoveka, dok je tri godine kasnije proglašena republika (Ford 2005: 128, 129, 139). Posle Francuske revolucije su u današnjoj Francuskoj, Španiji, Italiji, zemljama Beneluksa, zapadnoj Nemačkoj i Skandinaviji ukinuti feudalni odnosi, što je značilo da je svako mogao da poseduje, iznajmljuje, proda ili na drugi način raspolaže zemljom kao slobodni građanin. U istočnim i južnim delovima Evrope je i dalje vladao feudalizam zasnovan na radu kmetova koji su zakonima bili vezani za tuđu zemlju. U najsiromašnijim oblastima Habzburške monarhije (Galicija i Transilvanija) su na ispunjavanje obaveza često bili fizički prisiljavani bičem i štapom. U zapadnom delu Monarhije je život seljaka bio lakši, pošto su mogli slobodno da se kreću i ponegde, uz određene restrikcije, poseduju zemlju. Ipak, sve ih je spajala zajednička muka – kuluk (Sperber 2005: 10–11). Iako su u zapadnom delu seljaci mogli da se otkupe iz kuluka, to se retko dešavalo, budući da je cena bila previsoka.

Dakle, većim delom Evrope su do 1848. godine vladali veliki zemljoposednici, odnosno plemići. Ta titula je u zapadnoj Evropi mogla i da se kupi, dok je na istoku ostala nasledna (Sperber 2005: 20). Konzervativni sistemi su do 1830. godine uspevali da odbrane stari poredak upotrebom sile (Ford 2005: 346), pa zato revolucije diljem Evrope 1848. i naredne 1849. godine predstavljaju vrlo značajne događaje u evropskoj i svetskoj istoriji. Posebno su značajne za Habzburšku monarhiju, budući da su pokrenule narodna i nacionalna nezadovoljstva koja su uspela da sruše okoštali feudalni poredak (posebno Ugarskoj) i u skladu sa teorijom Ernesta Gelnera omoguće veću društvenu i socijalnu mobilnost koja je dodatno ojačala narodne pokrete i sa njima borbu za priznavanje statusa manjinskih, a u nekim slučajevima i većinskih (ali nedovoljno uticajnih) jezika.

11.1. DRUŠTVENI I EKONOMSKI ODNOSI U HABZBURŠKOJ MONARHIJI NEPOSREDNO PRED REVOLUCIJE 1848–1849. GODINE

Tokom 1840-tih godina je došlo do razvoja mehaničke industrije (posebno u Češkoj), što je dovelo do ozbiljne ekonomske krize, budući da zanatlije nisu bile u stanju da se takmiče sa fabrikama i ubrzo su postale proleterijat. Zato je 1847. zapamćena kao godina gladi koja je usledila posle mnogih pobuna seljaka protiv nameta, koje je često morala da guši vojska (Jászi 1929: 86). Uz proleterijat u nastajanju, u Habzburškoj monarhiji je postojalo visoko plemstvo, nemačka viša srednja klasa, tradicionalno nacionalističko niže plemstvo, kao i seljaštvo, koje je počelo da prihvata nacionalizam krajem 18. veka, što je bila novina (Tejlor 2001: 30). Austrija je bila podeljena među teritorijalnom aristokratijom – magnatima (Tejlor 2001: 25). U Češkoj i Austriji nije postojalo ni sitno plemstvo, za razliku od Ugarske i Hrvatske (Tejlor 2001: 30). Plemstvo je do ukidanja feudalnih odnosa imalo dozvolu da eksploatiše seljake, sve dok je podržavalo Monarhiju koja je bila konzervativnija od drugih zemalja u centralnoj Evropi, upravo zbog činjenice da je imala krupno plemstvo i bogate seljake koji su bili protivnici urbanih kapitalista (Tejlor 2001: 21–22).

U Ugarskoj je od ukupno deset miliona stanovnika bilo čak petsto hiljada plemića, grupe koja nije plaćala porez i koja je učestvovala u županijskim skupštinama i izborima za dijetu (Tejlor 2001: 30). Pripadnost plemstvu je istočno od reke Morave donosila još jednu pogodnost: „...u Ugarskoj su intelektualci, čak i ako su bili Slovaci ili Rumuni po poreklu, mogli da postanu „Mađari” ako se uvrste u sitno plemstvo” (Tejlor 2001: 33). Lakše su dolazili i do mesta u sve obimnijem birokratskom aparatu države, pri čemu je karijera činovnika bila način za napredovanje na socijalnoj lestvici i za neplemiće (Judson 2016: 58), što dokumentuje i podatak da je u periodu 1780–1848. broj neplemića u višim ešalonima birokratije postojano rastao (Judson 2016: 59).

Seljaštvo (kojem je pripadao najveći deo slovačkog stanovništva) u Monarhiji je do 1848. godine (a i kasnije) živelo u teškim uslovima. Bilo je prinuđeno da iznajmljuje zemlju od plemića i da je plaća u novcu ili naturi, uz pomenuti kuluk, koji je obavezivao seljaka da određeni broj sati u nedelji radi za plemića (u Galiciji i Ugarskoj je ponekad seljak radio i više od tri dana za vlasnika zemlje). U nekim delovima Monarhije je seljak morao da traži dozvolu da napusti zemlju ili da stupi u brak (Judson 2016: 34). I tu nisu prestajale njegove nedaće – u tim oblastima je često funkciju sudije obavljao isti onaj plemić od kojeg je seljak iznajmljivao zemlju (Judson 2016: 34). Opisana vrsta eksploatacije gotovo uopšte nije ostavljala mogućnost, a ni vreme da seljak radi za sebe.

11.2. TOK REVOLUCIJE U EVROPI

Pobuna u Palermu u januaru 1848. godine, koja je prisilila kralja Dveju Sicilija da usvoji ustav, inicirala je niz revolucija koje su se velikom brzinom proširile Evropom. Tokom sledećeg meseca su isto učinili kralj Pijemonta-Savoje i vojvoda Toskane, dok su u Parizu okršaji demonstranata i vojske rezultirali prelaskom vojske na stranu pobunjenika, što je primoralo kralja Luja-Filipa da pobegne iz zemlje i tako ostavi prostor za proglašenje republike. U martu se talas pobuna širi na Lombardiju i Veneciju (koje pripadaju Habzburškoj monarhiji); Pijemont potom objavljuje rat Habzburškoj monarhiji, koja u te dve pokrajine šalje vojsku (Sperber 2005: ix). Sukobi nezadovoljnog stanovništva sa organima reda se dešavaju i u Berlinu, što izaziva brzu reakciju kralja, koji imenuje liberalne ministre i obećava donošenje ustava i unifikaciju svih nemačkih zemalja (Sperber 2005: ix).

U Ugarskoj se usvajaju takozvani *aprilski zakoni*⁵¹ da bi se zaštitili interesi sitnog plemstva (Tejlor 2001: 68). Lajoš Košut je 3. marta 1848. održao govor u kojem je tražio oporezivanje plemstva, ukidanje kuluka, kompenzaciju za zemljoposjednike posle ukidanja kuluka, pravo glasa za srednju klasu i imućnije seljake, reorganizaciju vojske koja bi više odgovarala Ugarskoj, odnosno ustav za ostale delove Carstva. Ovaj govor je potom štampan i čitan na ulicama Beča i po univerzitetima diljem Monarhije (Judson 2016: 163–164). Deset dana kasnije je tokom sednice parlamenta u Beču vojska otvorila vatru na studente koji su se skupili ispred zgrade parlamenta;

⁵¹ U slovačkoj historiografiji su ovi zakoni poznati kao Martovski (Marcové zákony).

ubijeno je ukupno pet ljudi (Judson 2016: 164–165). Car Ferdinand je 15. marta okupljenoj masi obećao ustav, istog dana kada je Košut u Pešti ponovio zahteve od trećeg marta, pa je naredbom cara formirana ugarska vlada sa premijerom Lajošem Batanjem (*Lajos Batthyány*) na čelu. Apetiti su počeli da rastu i posle informacije o ovoj odluci izbijaju neredi u Milanu i Veneciji. Većina Austrijanaca je proslavila obećani ustav i ukidanje cenzure (Judson 2016: 168). Simbol režima, kancelar Meternih, koji je podržavao češku literarnu obnovu i ilirski jezik kao oblike *kulturnog nacionalizma* u borbi protiv mađarskog nacionalizma (Tejlor 2001: 49), pobegao je iz zemlje.

Svoje aprilske zakone su proklamovali i Česi koji su 29. marta 1848. godine tražili ujedinjenje zemalja Svetog Vaclava (Tejlor 2001: 74–75). Tokom aprila je car priznao proglašenu ugarsku vladu, dok je guverner Galicije ukinuo kuluk. U maju su na izborima za Frankfurtsku skupštinu pobedili konzervativci i monarhisti, dok su se u Habzburškoj monarhiji organizovali masovni skupovi Slovaka, Srba i Rumuna (Sperber 2005: ix). Mađari su poslali svoje izaslanike na zasedanje Frankfurtske skupštine i tražili da se zaustavi formiranje slovenskih zemalja unutar Monarhije. Narednog meseca su održani izbori za austrijsku, hrvatsku i mađarsku dijetu, dok je u Pragu organizovan Sveslovenski kongres koji će biti detaljno analiziran u narednom poglavlju.

Od leta 1848. godine Beč počinje da kontroliše situaciju: u junu Vindišgrec razbija Sveslovenski kongres u Pragu, a Radecki oslobađa Milano. U septembru Jelačić sa svojom vojskom ulazi u Ugarsku, dok u oktobru Vindišgrec oslobađa Beč (Judson 2016: 215); u septembru 1848. godine se u Monarhiji ukida kuluk (Judson 2016: 194). Car imenuje Jelačića za bana Hrvatske, a Košut počinje sa svojom političkom agitacijom u Pešti. Krajem septembra i početkom oktobra počinju okršaji između Mađara i Rumuna u Transilvaniji, ali i Mađara i carske vojske koju predvodi Jelačić i koja biva potisnuta prema Beču.

Zahvaljujući složenim političkim odnosima u okviru Monarhije su i događaji 1848. i 1849. godine bili vrlo dramatični, ali ponekad i gotovo apsurdni. Ovu tvrdnju možda najbolje dokumentuje činjenica da je kralj Hrvatske objavio rat kralju Ugarske, dok je austrijski car ostao neutralan – i sve to kao jedna osoba (Jászi 1929: 96). Taj isti car je bio prinuđen na to da sa svojom vladom iz Beča, koji su zauzeli radikali, pobjegne u mesto Olomouc u današnjoj Češkoj. Njih su u narednom mesecu uspjeli da poraze Jelačić i Vindišgrec i ponovo zauzmu prestonicu Monarhije. Otprilike u isto vreme je zasedala dijeta u Kromjeržizu (češki: *Kroměříž*, nemački: *Kremsier*) i za premijera izabrala Feliksa Švarcenberga (Sperber 2005: xvi).

Drugog decembra 1848. godine novi car Monarhije postaje Franc Jozef (Judson 2016: 215). Carska vojska osvaja Peštu i primorava mađarsku vladu da se preseli u Debrecin, dok reorganizovane mađarske snage pod vođstvom poljskog generala Jozefa Bema (*Józef Bem*) ulaze u Transilvaniju. U martu 1849. godine premijer Švarcenberg raspušta parlament u Kromjeržizu (Judson 2016: 215) i suspenduje ustav. Radecki uspeva da pobedi kod Novare 29. marta 1849. godine, dok Austrija petog aprila iste godine prekida vezu sa Nemicima tako što austrijski poslanici napuštaju Frankfurtsku skupštinu (Tejlor 2001: 94). U istočnom delu Monarhije su Mađari 13. aprila 1849. godine zbacili Habzburge, imenovali Lajoša Košuta za namesnika i preselili parlament u Debrecin (Tejlor 2001: 95). Sve to je učinjeno na osnovu usvojenih aprilskih zakona, koji su praktično odvojili Ugarsku od Austrije (Judson 2016: 205). Iako su ukinuli kmetstvo i garantovali osnovna ljudska i građanska prava, ovi zakoni nisu definisali posebna prava za nemađarske narode Ugarske. Detronizacija Habzburga u Debrecinu je ličila na ono što je uradila Rakocijeva dijeta gotovo vek i po ranije. Razlika je bila u tome što je Rakoci predvodio feudalnu pobunu plemstva, dok je iza Košuta stajalo liberalno plemstvo, nova srednja klasa i celokupno seljaštvo, što i objašnjava probleme koje je Beč imao u gušenju ove pobune (Jászi 1929: 96–97). Mađarski liberali su bili uvereni da će nacionalne razmirice u Ugarskoj nestati sa uvođenjem reformi po uzoru na Francusku (jedna nacija, jedan jezik), s obzirom na to da su one bile proizvod starog režima (Orton 1978: 15). Za Mađare su secesionistička agitacija Hrvata i Srba, kao i *lojalni* zahtevi Slovaka bili izdaja i panslavizam iza kojih su stajali habzburška birokratija i reakcionarna Rusija (Orton 1978: 19).

U maju 1849. godine su Habzburzi postigli dogovor sa carskom Rusijom o zajedničkoj intervenciji protiv mađarskih snaga (Sperber 2005: xix), pa su tako ruske trupe na teritoriju Ugarske ušle u narednom mesecu. Rusi su intervenisali protiv Mađara delom i zbog straha od uticaja poljskih

generala koji su se borili u mađarskoj vojsci (Tejlor 2001: 95). Iako je bio ubedljiv i simboličan, poraz Mađara kod Vilagoša u avgustu 1849. godine ne može da se poredi sa Belom gorom, jer dinastija nije uspela da stvori i instalira *novo* ugarsko plemstvo, kao što je to bio slučaj sa Češkom (Tejlor 2001: 96). Ukupan broj žrtava revolucija 1848–49. u Monarhiji iznosi oko 100.000 (Judson 2016: 215). Istoričar Tejlor konstatuje da događaje 1848–49. godine u Habzburškoj monarhiji nije izazvala industrijska revolucija, već zapravo njeno odsustvo; političku zaostalost ove zemlje dokumentuje i to da su glavna pokretačka snaga događaja bili studenti (Tejlor 2001: 67). Tomaš Kamusela zaključuje da su nacionalni pokreti, koji su se pojavili 1848. godine, bili etnolingvistički definisani (Kamusella 2009: 365), što zapravo znači da je osnovni element koji je povezivao sve učesnike na svim stranama bio – sopstveni zajednički jezik.

Dakle, sedmog septembra 1848. godine su ukinuta nasledna prava zemljoposjednika u oblasti zakonodavstva i uprave i, što je još važnije, spomenuti kuluk, zahvaljujući čemu brojna seljačka populacija više nije bila vezana za zemlju. Siromašniji seljaci su počeli da prodaju svoje pravo na zemlju i da se sele u gradove, dok su bogati seljaci postali još bogatiji (Tejlor 2001: 82–83, Judson 2016: 228–229). Fabrike u kojima su doskorašnji seljaci počinjali da rade, bile su smrt za tradiciju i poštovanje tradicionalnih vrednosti. Seljak je pred vlastelinom skidao kapu, dok je car za njega bio polubožanstvo. Vlasnik fabrike nikome nije skidao kapu, dok je radnik osnivao sindikate i borio se za svoja prava protiv vlasnika fabrike (Tejlor 2001: 197). Na drugoj strani, veleposednici su odštetu za ukinuti kuluk uložili u proizvodnju. Tako su u Češkoj magnati pokrenuli petsto od ukupno osamsto pivara, osamdeset od ukupno sto dvadeset šećerana i trista od četiristo destilana, dok su u Ugarskoj držali strugare, fabrike papira, rudnike uglja, hotele i banje. U martu 1848. godine je skupština Ugarske izglasala ukidanje kmetstva (ali samo za zemlju koja se nalazila u urbaru, što je rezultiralo time da je status najvećeg broja Slovaka ostao nepromenjen) i proglasila prvu vladu Ugarske (Rolková 2007: 72–73). U Ugarskoj je ukidanje kuluka imalo još jednu važnu posledicu – sitno plemstvo je propalo, jer nije dobilo dovoljno veliku odštetu da bi moglo da preživi (Tejlor 2001: 84). Bogati seljaci su sada mogli da plate školovanje svoje dece, što je uticalo na to da agrarne partije vremenom postanu sve više konzervativne i nacionalističke (Tejlor 2001: 84). Ukidanjem naslednih prava vlastele je Beč stekao kontrolu i nad lokalnom samoupravom (Tejlor 2001: 84). Posle revolucija 1848–49. je čak i Hrvatska, koja je bila lojalna Beču od početka do kraja sukoba, izgubila dijetu, lokalnu samoupravu i teritorijalni integritet – Austrijska carevina je prvi i poslednji put u svojoj istoriji postala uistinu unitarna država (Tejlor 2001: 97). To jedinstvo su simbolizovali *Bahovi husari*, odnosni moćni birokratski aparat kojim je upravljano iz Beča (Tejlor 2001: 97). Posle gušenja mađarske revolucije 1849. godine je nemački postao službeni jezik u Mađarskoj (Kamusella 2009: 549). Štaviše, Monarhija je ekonomska celina postala u junu 1850. godine, kada je dekretom ukinuta carinska barijera između Ugarske i ostalih delova zemlje. Pre 1848. je ta granica delila i dve različite društvene zajednice, dok su posle 1850. godine svi stanovnici Monarhije počeli da puše iste cigarete, imali istu policiju i popunjavali iste formulare.

Tokom turbulentnih godina 1848–49. su na scenu stupili seljaci i srednja klasa. U tom periodu se nije odvijala jedna, već nekoliko revolucija: plemstvo je htelo veći uticaj i nezavisnost, gradovi kontrolu nad birokratijom, dok su seljaci zahtevali oslobođenje od feudalizma (Judson 2016: 155). Pobune nisu pokrenuli potlačene, već privilegovane grupe koje su tražile veću ulogu na političkoj sceni. Kada su one srušile stari režim 1848. godine i dobile ono što su tražile, inicijativu su preuzeli radnici i seljaci. Beč je tada vešto iskoristio te privilegovane grupe da zavede red i pacifikuje pobune (Judson 2016: 159): „Instead of a full-fledged middle class only intelligentsia came there into being as a mediator between the „populus” and the estates (natio). Later, this intelligentsia began to propagate the national message”⁵² (Kamusella 2009: 39).

---

⁵² „Umesto zrele srednje klase, inteligencija je postala posrednik između „naroda” i vladajuće klase (nacije). Kasnije je ova inteligencija počela da propagira nacionalizam.” (preveo M. S)

11.3. PANSLAVIZAM I AUSTROSLAVIZAM – DVE IDEOLOŠKE PODLOGE ZA SVESLOVENSKI KONGRES 1848. GODINE

„Pan-Austrian the Slovaks may have been; Pan-Slav they certainly were not in any political sense”⁵³
(Seton-Watson 1908: 97).

Istoričar Lorens Orton (*Lawrence Orton*) konstatuje da su početkom 19. veka slovenski intelektualci u Habzburškoj monarhiji mogli da se podele na: pristalice kulturnog panslavizama koji su uglavnom dolazili iz Ugarske, zatim na sledbenike austroslavizma (uglavnom Čehe i Slovence) i najzad, na pobornike takozvanog mesijanskog slavizma koji je u svojoj osnovi imao ideju da će Poljaci osloboditi i civilizovati Slovence od Baltika do Crnog i Jadranskog mora. Najpoznatiji predstavnik ovog koncepta bio je pesnik Mickjevič (Orton 1978: 6), kojem se nije sviđalo Kolarovo rusofilstvo, ali ni austroslavizam Čeha koji su prema njegovom uverenju morali da insistiraju na traženju svoje nezavisnosti (Orton 1978: 12). Ilirski pokret (odnosno južnoslovenski panslavizam) je ugašen 1843. godine, kada je Ljudevit Gaj, pošto je izgubio podršku nacionalno svesnog katoličkog klera, zatražio pomoć od Rusa, što je primoralo Beč da zabrani ovaj pokret (Orton 1978: 9). Hrvati su se 1840-tih (kao i Česi i Slovaci) udaljili od Kolarovog panslavizma i prešli na program kojim su zahtevali nacionalna prava i autonomiju (Orton 1978: 9). Rusofilstvo je među Česima bilo prisutno zbog činjenice da je Rusija bila jedina nezavisna slovenska država krajem 18. i početkom 19. veka (Rak 1994: 114, 116), ali je ta pojava trajala do štampanja pamfleta *Slovan a Čech* (1846) pisca Karela Havličeka Borovskog u kojem je panslavizam predstavio kao himeru i zaključio da će Česima najbolje biti u Austriji (Rak 1994: 121).

Tvorac reči *panslavizam* 1826. godine je slovački pravnik Jan Herkelj (1786–1853) (*Ján Herkel*), koji je ovaj pojam definisao kao *jedinstvo u književnosti* (Maxwell, 2011:83). On je iste godine pokušao da nastavi delo hrvatskog misionara Juraja Križanića (1618–1683) i pronađe univerzalni slovenski jezik, protiv čega su bili i Šafarik i Kolar (Brtaň 1942: 9–10). Međutim, kako je ideja panslavizma počela da dobija političke konotacije, tako je postajala sve manje određena. Autori koji su se bavili i koji se bave fenomenom panslavizma, slažu se u oceni da ga je teško definisati. Američki naučnik Džon Bredli (*John Bradley*) ga određuje na ovaj način: „Pan-Slavism has been defined in many ways and interpreted in even more. At the time the term was applied to any and every manifestation of Slavonic solidarity regardless of its nature and extent. It is indeed evident, although some doubt it, that Pan-Slavism existed in many forms, that there were phases in its development and that it was chiefly an ideology and a „public sentiment“ rather than a political movement”⁵⁴ (Bradley 1961: 185).

Hans Kon je zaključio da je pojam *panslavizam* 1830. godine u zapadnoj Evropi postao sinonim za strah od ruske dominacije na kontinentu (Kohn 1961: 323), kao i to da je on zapravo bio niz lokalnih sveslovenskih (panpoljskih, panruskih ili pansrpskih) pokreta koji su samo povremeno koristili slogane panslovenskog pokreta da pridobiju simpatije drugih slovenskih naroda ili da ih stave pod svoju kontrolu. Kon je uočio i to da su reč *panslavizam* posle 1830. godine više koristili neslovenski autori nego sami Sloveni (Kohn 1961: 326). Svoje monumentalno delo *Pan-Slavism: Its History and Ideology* (1953) (*Panslavizam: istorija i ideologija*) zaključio je tezom da je panslavizam retko bio efektivna snaga u političkom, ekonomskom ili kulturnom smislu (Kohn 1960: 326). Prema Konu je pet odlučujućih faktora direktno uticalo na formiranje panslavističkih ideja: to je bila, pre svega, Francuska revolucija, zatim germanska romantična poezija, nemačka idealistička filozofija (Kohn 1960: XIV), nemačko ujedinjenje i Austro-Ugarska nagodba 1867. godine (Kohn 1961: 325).

⁵³ „Slovaci su donekle i bili panaustrijski nastrojani; panslovenski zasigurno nisu bili ni u kom političkom smislu.” (preveo M. S)

⁵⁴ „Panslavizam je definisan na mnogo načina i interpretiran na još više. U određenom trenutku je korišćen da označi svaku manifestaciju slovenske solidarnosti, bez obzira na njen karakter i obim. Uistinu je jasno, iako mnogi sumnjaju u to, da je panslavizam postojao u mnogim oblicima, da je prošao kroz mnoge faze u svom razvoju i da je pre bio ideologija i „opšti sentiment” nego politički pokret.” (preveo M. S)

Moderni panslavizam je predstavio kao koncept zapadnih Slovena nastao 1820-tih godina pod uticajem romantizma, pokreta koji je zamišljen kao opozicija racionalizmu, libertarijanizmu i vrednostima Francuske revolucije. Spomenuti američki naučnik Bredli kao elemente koji su uticali na formiranje panslavističkog pokreta prepoznaje filologiju (potrebu promovisanja jezičke solidarnosti), zatim socijalne (materijalne) ambicije intelektualnih predstavnika raznih slovenskih naroda koji su bili na platnim spiskovima raznih državnih institucija, te represivnost država u kojima su slovenski narodi živeli (Bradley 1961: 188).

Za Hansa Kona su patroni ranog panslavizma bili Jan Kolar i Pavol Jozef Šafarik, ali je ipak kao inicijatora ove ideje naveo pomenutog Juraja Križanića, koji je težio ujedinjenju slovenskih katolika i pravoslavaca. Autor Orton zaključuje da je Jena, univerzitetski grad u kojem su studirali Jan Kolar i Pavol Jozef Šafarik, mesto rođenja ideje o sveslovenskom ujedinjenju (Orton 1978: 1). Njih dvojica su podstaknuti strahom od mađarizacije bili prinuđeni da se identifikuju sa većom slovenskom zajednicom (Orton 1978: 4), stoga su tvorci koncepta lingvističkog panslavizma (Evans 2004: 11). Najveći uticaj na njih je imao istoričar Hajnrih Luden (*Heinrich Luden*), koji ih je upoznao sa istorijskim nasleđem Nemaca, što su Kolar i Šafarik pretvorili u interesovanje za istorijsko nasleđe Slovena i počeli da rekonstruišu (stvaraju) zajedničku slovensku prošlost (Orton 1978: 1). Kolar je tokom boravka u Jeni napisao čuvenu poemu *Slávy dcera (Kći slave)*, čiju glavu metaforično predstavljaju Rusi, torzo Poljaci, ruke Česi a noge Srbi (Orton 1978: 1–2). Ovo lirsko-epsko delo, koje definiše ljubav prema otadžbini, ljubav prema ženi ali i slovensku uzajamnost, postalo je biblija ranog panslavizma odmah po objavljivanju 1826. godine (Kohn 1960: 8). Ipak, Kolarov panslavizam je bio isključivo kulturni pokret (Orton 1978: 2) u okviru kojeg je prepoznavao četiri *dijalekta* slovenskog jezika: ruski, ilirski, poljski i čehoslovački (Orton 1978: 2). Smatrao je i to da bi bilo poželjno da svi slovenski intelektualci znaju sva četiri *dijalekta* i da utiču na otvaranje knjižara, biblioteka, izdavanje časopisa, gramatika, rečnika, ali i purifikaciju jezika i njihovo učenje u školama (Orton 1978: 2).

Kolar je Slovene opisao kao mirne, demokratske i humane, što Kon prepoznaje kao uticaj filozofskog sistema Johana Gotfrida fon Herdera, predstavljenog u četvrtom poglavlju šesnaestog toma knjige *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791). Prema ovoj teoriji su se romanski i germanski narodi previše civilizovali, što neminovno vodi njihovom padu, posle kojeg će Ukrajina postati nova Grčka i njihovo mesto će zauzeti Sloveni (Sydoruk 1955: 73). Za Herdera su Sloveni miroljubivi zemljoradnici koji vole slobodu, trgovinu, poljoprivredu, rudarstvo, čist, tih i miran život, a ne bučne i krvave profesije. Zaključio je da su jedinstveni narod još od vremena Karla Velikog i predstavljaju žrtve agresivnih germanskih plemena, ali se polako bude i kada se oslobode od ropstva, moći će da uživaju u svojoj teritoriji od Jadrana do Karpata i od Dona do Vltave (prema Orton 1978: 3, Maxwell 2011: 85). Slično njemu, Kolar je izdvojio pet osnovnih vrlina Slovena, među koje je uvrstio pobožnost, marljivost, nevinu radost, ljubav prema svom jeziku i toleranciju prema drugim narodima (Bakke 1999: 149). Herder je na sličan način uticao i na stvaralaštvo Pavola Jozefa Šafarika (Orton 1978: 3). Dakle, Kolarov panslavizam je imao jednu značajnu odliku: nije sadržao nikakve političke ciljeve i bio je orijentisan isključivo na književnu i kulturnu solidarnost među Slovenima (Kohn 1960: 11) zasnovanu na sličnom jeziku (Bradley 1961: 188). U pitanju je zapravo vrlo neodređen pojam, koji se svodio samo na razmenu knjiga i otvaranje biblioteka, s tim što je isključivao i jezičko jedinstvo (Brtaň 1942: 9). Kao što je to već naznačeno, Kolar je podelio slovenske jezike na ruski, srpskohrvatski, poljski i čeho-slovački, ali je insistirao i na tome da Sloveni treba da čitaju literaturu napisanu na *dijalektima* drugih slovenskih plemena (Maxwell 2011: 86). Najzad, u Kolarovom panslavizmu nema ni naznake panrusizma, što se ne može reći za panslavizam Ljudovita Štura (Kohn 1961: 324):

Ostali pripadnici intelektualnih elita drugih slovenskih naroda nisu bili previše naklonjeni panslavističkoj ideji. Tako je već pomenuti Adam Mickjevič (1798–1855) (*Adam Mickiewicz*), veliki poljski romantičarski pesnik i tvorac ideje o Poljskoj kao *Isusu Hristu među narodima*, uglavnom mislio na Poljake kada je govorio o Slovenima (Kohn 1960: 50), dok je general Jozef Pilsudski (1867–1935) (*Józef Pilsudski*), prvi šef obnovljene poljske nezavisne države posle Velikog rata, od početka bio protivnik ideje panslavizma. Ni među pripadnicima ilirskog pokreta nije bilo previše pristalica ove ideje. Ljudevit Gaj (1809–1872) i ljudi bliski njemu su preferirali ideju austroslavizma, odnosno

autonomiju Slovena u okviru Habzburške monarhije, dok je veliki slovenački pesnik France Prešern (1800–1849) insistirao na zasebnom književnom jeziku za Slovence, pošto je srpskohrvatski smatrao za strani jezik neučinkovit u borbi protiv germanizacije (Kohn 1960: 63). U Rusiji je panslavizam dobio podršku države tek kada je prepoznata opasnost koju je predstavljalo moguće ujedinjenje Nemačke (Kohn 1960: 122). Panslavizam je svoje protivnike imao i među Česima. Za Františka Palackog (1798–1876) (*František Palacký*), češkog historičara i političara, kulminaciju češke istorije je predstavljalo delovanje Jana Husa (1369–1415), ideologa češke reformacije (koji je zbog otpora indulgencijama i simoniji (između ostalog) spaljen na lomači), kao i Husitski ratovi koji su usledili posle njegove smrti. Njih je Palacki smatrao za pionirski pokret koji je promovisao slobodu i jednakost u Evropi (Kohn 1960: 21). Prvi češki intelektualac, koji se javno usprotivio panslavizmu Jana Kolar, bio je Karel Havliček Borovskí koji je posle boravka u Rusiji (1842–44) 1846. godine napisao spomenuti tekst *Slovan a Čech* u kojem je konstatovao da je Čeh, ali ne i Sloven (Bakke 1999: 152). Rešenje je, kao i Palacki, pronašao u austroslavizmu kao najboljem načinu da se sačuva nacionalni identitet, budući da je tvrdio da Rusi, Poljaci, Česi i Iliri nisu jedna nacija i da odrednica *Sloven* treba da ostane samo geografska i naučna. Konačno, protivnik panslavizma je bio i prvi predsednik Čehoslovačke, Tomáš Garig Masarik.

11.3.1. AUSTROSLAVIZAM

Austroslavizam je ideja koja se pojavljuje između 18. i 19. veka. Naznake ove koncepcije se naziru u radovima Jozefa Dobrovskog i slovenačkog historičara Antona Linharta (1756–1795) (*Anton Tomáš Linhart*), koji su konstatovali (iako ostaje nejasno na osnovu kojih podataka) da Sloveni čine većinu u Habzburškoj monarhiji (Orton 1978: 4). Kamen temeljac austroslavizma predstavlja delo Dobrovskog *O stále věrnosti, kterouž se národ slovanský domu rakouského po všechen čas přidržel* (1791) (Rak 1994: 113–114). Međutim, koncept austroslavizma je u politički program pretvorio tek Jernej Kopitar 1810. godine člankom u bečkom listu *Vaterländische Blätter* u kojem je zaključio da se u Monarhiji govore svi slovenski dijalekti (odnosno vernakulari) i da bi zato prirodni centar ujedinjenja svih Slovena trebalo da bude Austrija, a ne Rusija (Orton 1978: 4–5). U drugom članku, koji je iste godine napisao za isti list, Kopitar je istakao brojčanu nadmoćnost Slovena i zahtevao da se otvori slovenska akademija i katedra za slovenske književnosti u Beču (čak 26 godina pre nego što je isti zahtev Beču uputio Jan Kolar) (Orton 1978: 5). Tako je zahvaljujući Jerneju Kopitaru Beč postao centar austroslavizma i slovenskih istraživača (Orton 1978: 5) u vreme kada glavni Meternihovi neprijatelji nisu bili Sloveni, već nemački romantičarski nacionalizam i mađarski autonomaši. To je Kopitaru pružilo mogućnost da nesmetano radi kao cenzor u Beču. Kasnije je *buđenje Slovena* Beč koristio kao protivtežu upravo protiv nemačkih liberala i mađarskih nacionalista (Orton 1978: 5–6).

11.3.2. FEDERALIZACIJA MONARHIJE PREMA MODELU PALACKOG

O ujedinjenju Čeha i Slovaka se pre Prvog svetskog rata piše vrlo malo. Palacki je bio najznačajniji pobornik te ideje, i to samo u periodu u kojem je bio aktuelan njegov koncept transformacije Monarhije u federaciju prema nacionalnom ključu (Bakke 1999: 180). Čuveno je njegovo pismo Frankfurtskom parlamentu (*Psaní do Frankfurtu*) iz 1848. godine, koje predstavlja manifest češkog austroslavizma. On je 11. aprila 1848. odbio da se pridruži Frankfurtskoj skupštini na koju je pozvan kao jedan od šest uticajnih Austrijanaca. Umesto toga se izjasnio kao Čeh i zatražio zaštitu slovenskih naroda unutar Monarhije u okviru političkog koncepta pod nazivom austroslavizam (Tejlor 2001: 76–77, Kohn 1961: 325–326). Palacki je u odgovoru Frankfurtskoj skupštini kombinovao lokalni patriotizam sa novim, češkim etničkim nacionalizmom koji je zahtevao lingvističku hegemoniju (ili barem paritet). Međutim, za realizaciju koncepta austroslavizma mu je bila potrebna podrška ostalih Slovena u Monarhiji koju ipak nije dobio na Sveslovenskom kongresu u junu 1848. godine (Judson 2016: 207). Pismo Palackog upućeno Frankfurtskoj skupštini je češku politiku do Prvog svetskog rata ograničilo na insistiranje na istorijskom pravu prilikom zahteva za

političku autonomiju u okviru Monarhije (ali i kasnije, tokom mirovne konferencije u Parizu) (Stehlík 2009: 19). Car Franc Jozef je, međutim, bio uveren da austroslavizam nema dovoljno snage da opstane kao ostvariva politička ideja; poziciju ove koncepcije je dodatno oslabljivao i strah od udruživanja Slovena koje je dinastija videla kao nepredvidivi i potencijalno opasni element u Monarhiji (Tejlor 2001: 77).

Palacki je tokom revolucija 1848–49. godine pokušao da spoji austroslavizam sa austrofederalizmom (Štaif 2017: 10). On i František Riger su u januaru 1848. godine na zasedanju skupštine u gradu Kromjerž⁵⁵ u današnjoj Češkoj predložili labavu konfederaciju osam autonomnih jedinica zasnovanih na lingvističkom principu, što je predviđalo podelu Monarhije na: nemački, češki (sa današnjom teritorijom Slovačke), poljski, slovenački, italijanski, srpsko-hrvatski, mađarski i rumunski deo. To za slovačke predstavnike nije bio prihvatljiv predlog: „Nova, šira češka nacionalna teritorija bila bi veća od istorijske Češke samo ako bi obuhvatila i ugarske Slovačke. Ta ideja se čula od nekih ekstremista na Sveslovenskom kongresu 1848. Događaji iz 1848. nisu promenili ugarsku granicu. Za Ugarsku je to bio ekonomski gubitak, ali politički i kulturno ogroman dobitak, jer posle 1848. nikada više nije bilo onako slobodnog kretanja slovenskih intelektualaca preko ugarske granice kao u Meternihovo vreme, kada je to bilo sasvim normalno. Pored toga, pritisak mađarskog nacionalizma je napravio razdor između malobrojne slovačke inteligencije i Čeha” (Tejlor 2001: 130).

Odredbe ustava iz Kromjerž⁵⁵ su definisale i formiranje određenih županija sa lokalnim skupštinama i autonomijom (Tejlor 2001: 90). Predlog su odbili i federalisti i centralisti (Judson 2016: 211); prednost je dobio plan poslanika Majera, koji je trebalo da očuva tradicionalne krunske zemlje (Orel 2012: 44). Premijeru Švarcenbergu se nije svideo ni ovaj predlog, pa je parlament raspušten 4. marta 1849. godine, nakon čega je proglašen centralistički ustav (Orel 2012: 31). Ostali češki lideri, za razliku od Palackog, nisu odustajali od istorijske češke teritorije, bez obzira na prisustvo brojne nemačke manjine (Tejlor 2001: 58). Raspuštanje skupštine u Kromjerž⁵⁵ je označilo kraj tendencije davanja ustupaka narodima Monarhije (Tejlor 2001: 94) i potvrdilo neoapsolutizam kao model vladavine koji će u manjoj ili većoj meri odrediti period između 1848. i 1916. godine (Aldorde 1987: 25). Mađarski istoričar Oskar Jasi (1875–1957) (*Oszkár Jászi*) je proces sastavljanja ustava u Kromjerž⁵⁵ video kao sukob nemačkog rigidnog centralizma i češkog radikalnog federalizma (Jászi 1929: 94), ali i kao prvi pokušaj uređenja Monarhije na temelju supranacionalnog jedinstva, koje je na kraju eliminisano vojnom intervencijom (Jászi 1929: 95–96). Istoričar Tejlor je u skladu sa tim zaključio: „U Kromjerž⁵⁵ su mislili da će nacionalne ambicije zadovoljiti školama i lokalnom upravom na jeziku nacije o kojoj je reč. Nisu shvatali da svaka nacija želi da o svojoj sudbini odlučuje sama” (Tejlor 2001: 91).

11.4. PANSLAVIZAM KAO POLITIČKA SNAGA

Analiza panslavizma kao političkog projekta (pod pretpostavkom da je uopšte i postojao) je vrlo zahtevna i komplikovana. Da bismo došli do konačne definicije ideje panslavizma, potrebno je ispitati i njene manifestacije u praksi koje su dokumentovane odnosima među slovenskim predstavnicima na sveslovenskim kongresima. Dakle, panslavizam se kao pojam pojavljuje 1826. godine (Orton 1978: v). Dvadeset godina kasnije Ciprijen Robert (*Cyprien Robert*) piše članak u kojem političku realizaciju panslavističkih ideja deli na dobrovoljnu federaciju na jednoj i centralizam na drugoj strani (koji će kasnije postati karakterističan i za rusku verziju panslavizma) (Orton 1978: v). Budimpešta i Beč su panslavizam prepoznavali kao pretnju koja je nagoveštavala ujedinjenje svih Slovena u okviru Habzburške monarhije (Hodža i Škultéty 2009: 181), što objašnjava činjenicu da je

---

⁵⁵ *Reichstag* je bio prvi demokratski izabrani parlament u Habzburškoj monarhiji. Zasedao je od 22. jula 1848. do 7. marta 1849. godine. U oktobru 1848. godine je iz bezbednosnih razloga iz Beča preseljen u mesto Kromjerž (češki: *Kroměříž*, nemački: *Kremsier*) u današnjoj Češkoj Republici. U njemu je 383 delegata izglasalo ukidanje kmetstva i novi ustav zasnovan na višenacionalnom karakteru Monarhije. I Reichstag i ustav je suspendovao premijer Švarcenberg i tako stvorio uslove za apsolutističku vlast Franca Jozefa do 1867. godine.

Štur još od 1841. godine u ugarskoj javnosti predstavljen kao panslavista, a kasnije i kao komunista (Demmel 2017: 210).

Tendenciju pretvaranja panslavizma u politički program je moguće pratiti kroz dešavanja na panslovenskim kongresima. Najznačajniji događaj u istoriji panslavizma je Prvi sveslovenski kongres održan u Pragu 1848. godine na kojem je učestvovao 341 delegat. Jedini konsenzusi do kojih se došlo jesu odabir himne (*Hej, Sloveni*), zastave (plava, bela i crvena) i lipe kao simbola slovenstva (Kohn 1960: 82) (razmirice će detaljno biti analizirane u narednom delu studije). Sledeći kongres je održan gotovo dvadeset godina kasnije u Moskvi 1867. godine, i to u periodu u kojem je, prema Hansu Konu, glavnu reč u panslavističkom pokretu počela da vodi Rusija koja je tako reagovala na Bizmarkove pangermanske tendencije (Kohn 1960: 122). Na tom skupu nije bilo ukrajinskih delegata iz Rusije, kao ni poljskih predstavnika. Atmosferu je Hans Kon opisao ovako: „The Slav guests got more and more the impression that by Pan-Slavism their Russian hosts understood a Pan-Russianism, the acceptance of the Russian language and the orthodox faith by all other Slavs, a russification of the Austro-Hungarian and Balkan Slavs similar to the process which then operated within the Russian borders in the russification of the Ukrainians and the Poles”⁵⁶ (Kohn 1960: 177). Već tada je bilo jasno to da nikakav dobrovoljni politički panslavizam nije moguć, ukoliko ga najveći slovenski narod bude shvatao kao dozvolu za hegemoniju nad ostalim, manjim i neslobodnim slovenskim narodima.

Treći kongres je organizovan u Pragu 1908. godine. Moguće ga je opisati kao neuspešni pokušaj oživljavanja panslavizma u Evropi kojom je tada dominirao agresivni nacionalizam (Kohn 1960: 254). Autor Levin (*Loius Levine*) smatra da je panslavizam posle Berlinskog kongresa 1878. oživljen tek 1908. godine, kada je Rusija izgubila sve ratove na istoku, pa je svoju potencijalnu hegemoniju nad ostalim slovenskim narodima pokušala da zamaskira konceptom neoslavizma (Levine 1914: 675). Na ovom Kongresu, za promenu, nije bilo slovačkih predstavnika, ukrajinskih delegata iz Austrougarske, kao ni pruskih Poljaka. Češki predstavnik Karel Kramarž (*Karel Kramář*) (posle Prvog svetskog rata prvi predsednik vlade Čehoslovačke) je pomalo paradoksalno izrazio lojalnost Austrougarskoj, dok je poljski predstavnik učinio to isto, samo je u njegovom slučaju lojalnost bila usmerena prema Rusiji. Izbegnuta su sva politička pitanja, naglašena je potreba za ekonomskom i kulturnom saradnjom, zatim ujedinjavanjem svih sokolskih društava, odnosno osnivanjem jedinstvene slovenske banke. Međutim, neposredno posle Kongresa su češki i južnoslovenski predstavnici u svojim parlamentima glasali za aneksiju Bosne, što su obrazložili time da će tako slovenski element u Monarhiji biti još jači (Kohn 1960: 250). Period posle 1918. godine je Hans Kon opisao kao vrlo nepovoljan po solidarnost među Slovenima: „In any case, there was no sign of any Slav collaboration after 1918. Czechoslovakia and Yugoslavia were allied in The Little Entente, it is true, but non-Slav Rumania was a member of this alliance too and Rumania remained faithful to her obligations towards Czechoslovakia when Yugoslavia had long turned away to befriend Czechoslovakia's enemies [...] Poland proudly participated in the partition of Czechoslovakia in the fall of 1938; Russia followed the example one year later without hesitation and on a larger scale in the partition of Poland”⁵⁷ (Kohn 1960: 274).

Panslavizam u slovenskom svetu nikada nije premašio deklarativne pozive na jedinstvo, saradnju i solidarnost među slovenskim narodima. U gorepomenom slučaju je trebalo da posluži za ostvarivanje pojedinačnih nacionalnih i nacionalističkih ciljeva, neretko uperenih protiv drugih slovenskih naroda. Za spoljni svet, odnosno zapadnu Evropu, panslavizam je predstavljao pretnju u kojoj se nazirala hegemonija Ruskog carstva na kontinentu.

---

⁵⁶ „Slovenski gosti su sve više sticali utisak da su pod panslavizmom njihovi ruski domaćini podrazumevali panrusizam, prihvatanje ruskog jezika i pravoslavne vere od strane svih drugih Slovena, kao i rusifikaciju Slovena u Austrougarskoj i na Balkanu, na sličan način na koji se to odvijalo u Ruskom carstvu prilikom rusifikacije Ukrajinaca i Poljaka.” (preveo M. S)

⁵⁷ „U svakom slučaju, nije postojala ni naznaka slovenske saradnje posle 1918. godine. Čehoslovačka i Jugoslavija su bile u Maloj Antanti, to je tačno, ali je i neslovenska Rumunija bila član ovog saveza; Rumunija je nastavila da ispunjava svoje obaveze prema Čehoslovačkoj pošto joj je Jugoslavija već uveliko okrenula leđa i združila se sa njenim neprijateljima.” (preveo M. S)

11.5. SUKOB NA SVESLOVENSKOM KONGRESU 1848. GODINE

„Rane nacionalne pokrete stvorili su i vodili pisci, pre svega pesnici i istoričari, a njihova politika je pre bila literarna nego životna. Nacionalne vođe su govorile kao da ih podržava svestan, organizovan narod, iako su znale da njihova svesna nacija postoji jedino u knjigama. [...] Nisu shvatali politiku kao sukob snaga – verovali su da je politika sukob argumenata” (Tejlor 2001: 33).

Prvi sveslovenski kongres je održan u Pragu od drugog do dvanaestog juna 1848. godine. Prekinuo ga je sukob vojske i demonstiranja na ulicama Praga, koji je izazvan otvaranjem vatre austrijskog garnizona na grupu mirnih demonstiranja. Pojedini delegati su i uhapšeni.

Moguće je zaključiti da pre 1848. godine nije postojao ujedinjeni slovenski pokret i da su *nacionalna buđenja* zblížila Slovene, ali i otkrila velike razlike među njima (Orton 1978: 13). Komplikovanost odnosa među Slovenima u Habzburškoj monarhiji sjajno dokumentuje činjenica da su se, na primer, galicijski seljaci (Poljaci) digli protiv ustanka koji su organizovali poljski plemići i pomogli austrijskim trupama da ga uguše (Orton 1978: 12). Slovenci i Srbi su odbili da podrže ilirski pokret, dok su Slovaci prestali da koriste češki jezik (Orton 1978: 13). Dalje, većina Poljaka je posle 1831. godine bila sumnjičava prema drugim Slovenima, za koje su bili uvereni da rade u interesu njihovih neprijatelja ili da jednostavno ne shvataju da bi Poljska trebalo da bude predvodnik Slovena; dunavske Slovene su određivali na osnovu njihovog odnosa prema Rusima (Orton 1978: 13). Poljaci su po svaku cenu hteli da razbiju Habzburšku monarhiju i oslobode Galiciju, koja bi potom postala jezgro slobodne Poljske (Orton 1978: 52). Česi su se 1830-tih upoznali sa poljskim egoizmom i videli kako se ponaša ruska vlast u Poljskoj, što ih je nateralo da se okrenu problemima unutar Monarhije (Orton 1978: 10). Spominjani Karel Havliček Borovski je posle iskustva koje je imao sa Poljacima i Rusima zaključio da Sloveni nisu jedan narod i da su Poljaci i Rusi za Čeha stranci koji se bore za vlast nad Ukrajincima (Orton 1978: 11). Određeni narodi su uz sve navedeno imali i dobro iskustvo sa kratkotrajnim oblicima nezavisnosti. Sećanje na Ilirske provincije (1809–1813), koje su se prostirale od današnje Slovenije do Kotorskog zaliva, igralo je značajnu ulogu u određivanju identiteta hrvatskog naroda, dok je za Poljake sličnu vrednost imalo Varšavskog vojvodstvo (1807–1813) (Orel 2012: 33).

Drugog aprila 1848. godine su se brojne slovenske delegacije sastale u Beču. Štur je pozivao na jedinstvo Slovena i u privatnim razgovorima isticao spremnost Slovaka da se odvoje od Mađara i da se pridruže braći Česima i Moravljanima (Orton 1978: 31). Jedan austrijski novinar je primetio da slovenske lidere finansiraju Rusi i da je Šturovo odvajanje od Čeha bilo samo pretvaranje, jer sada očigledno ima nameru da se udruži sa njima (Orton 1978: 31–32). U Beču su najaktivniji bili Slovaci i Hrvati, dok su Poljaci odbijali da raskinu veze sa Mađarima za koje su tvrdili da su dostojni njihovog poverenja, za razliku od Slovena (Orton 1978: 32–33). Prvi formalni predlog za organizovanje sveslovenskog kongresa je došao od Hrvata, ali je glavna ličnost u promociji te ideje bio Štur (Orton 1978: 33–34). On je u Prag stigao 20. aprila i odmah se sastao sa predstavnicima studentskog udruženja *Slava* (Orton 1978: 34). Sledećeg dana su studenti javno spalili *Glavice*, čime su izgladjeni nesporazumi između Čeha i Slovaka (Orton 1978: 34). Štur je u Pragu agitovao za organizovanje kongresa i pridobio Jozefa Friča, Vilema Gauča i Borovskog (Orton 1978: 34), što znači da je uspeo da osvoji naklonost čeških intelektualaca i studenata koji su bili spremni da pređu preko njegovog jezičkog i kulturnog separatizma. To stanje je, međutim, trajalo samo do početka Kongresa. Mađarska i nemačka štampa su najavu Kongresa predstavile kao panslovensku pretnju koja ima za cilj stvaranje velike slovenske države (Orton 1978: 42–43). Beč je bio protivnik tog skupa zbog straha od slovenskog separatizma i reakcionarnosti, Pešta zbog ujedinjenja Slovena, dok su delegati u Frankfurtu bili nezadovoljni činjenicom da su Sloveni odbili ponudu da postanu deo velike Nemačke (Orton 1978: 43). Organizaciju Kongresa je gotovo u potpunosti finansiralo češko plemstvo, najviše baron Nojberg (*Neuberg*) (Orton 1978: 57), što potvrđuje tezu da je strano plemstvo u Češkoj pokušalo da se ujedini sa češkim nacionalnim pokretom da bi u okviru Monarhije osiguralo svoju poziciju koja je u tom trenutku bila ugrožena. Tako je uvezano carsko plemstvo iz Nemačke, Škotske i Španije u Češkoj otpor prema socijalnim reformama maskiralo u češki patriotizam (Tejlor 2001: 22). Takve veze nisu bile nove: „Sada je, četrdesetih godina 19. veka, češko plemstvo, sa svojim nemačkim imenima i

kosmopolitskim vaspitanjem, bilo podsticano da piše pamflete u korist češke kulture i čak da se zalaže za ispunjenje zahteva Slovaka u Ugarskoj” (Tejlor 2001: 58).

Delegati su počeli da pristižu, iako plan i cilj Kongresa još uvek nisu bili definisani (Orton 1978: 57). Program je sastavio Čeh František Zah (1807–1892) (*František Zach*) (inače idejni tvorac *Načertanija* i general u srpskoj vojsci) samo četiri dana pre početka Kongresa, pošto je dobro poznao sve tri grupe Slovena koje su bili pozvane: Čehe i Slovake (odnosno *Čehoslovake*), Poljake, Ukrajinke i Jugoslovene (Orton 1978: 58). Kongres je trebalo da razmotri četiri teme: saradnju austrijskih Slovena, odnose sa neslovenskim narodima u Ugarskoj, odnose sa Slovenima van Monarhije i odnose sa ostalim evropskim narodima (Orton 1978: 58). Osnovni cilj Kongresa je bila revitalizacija posrnule Monarhije *slovenskom krv* (Orton 1978: 59). Zah je namerno izbegao pitanje o političkoj uniji Slovena, iako je ono bilo aktuelno (Orton 1978: 58–59), da ne bi došao u opasnost da ga Beč optuži za panslavizam. Kongres u Pragu nije nazvan *panslovenski* i da bi se otklonile sumnje u umešanost Rusije u njegovu organizaciju, budući da su pre njegovog početka nemački i mađarski nacionalisti skup videli kao carističku intrigu (Orton 1978: v).

U češko-slovačkoj sekciji je bilo 237, u poljsko-ukrajinskoj 61, a u južnoslovenskoj 42 delegata. Odmah na početku je postalo jasno da nijedna od grupacija nije bila spremna da žrtvuje svoje političke interese zarad slovenske solidarnosti (Maxwell 2009: 31). Kongres u Pragu je trebalo da bude protivteža Frankfurtskoj skupštini na koju su otišli Nemci iz Češke i Moravske (Orel 2012: 42–43), ali je brzo pretvoren u mesto za odbranu sitnih interesa, pre svega Poljaka iz Galicije koji su došli da spreče bilo kakvu podršku za Rusine u tom delu Monarhije (Tejlor 2001: 78). Glavne tačke sukoba na kongresu bile su ove: 1) političko i kulturno savezništvo svih Slovena, 2) austroslavizam, 3) poljsko pitanje, 4) poljska nezavisnost, 5) neslaganja poljske strane sa Rusima, Ukrajinima i Česima, 6) mogućnost unije Čeha i Slovaka kao i 7) savezništvo južnih Slovena (Orton 1978: vi). Predstavnici Šleske koji su bili smešteni u češko-moravljansko-slovački deo Kongresa su odmah na početku izrazili želju da budu premešteni u deo sa Poljacima zbog bližeg jezika, tradicije i interesa; njihov zahtev je odobren (Orton 1978: 61). Dva ruska predstavnika koja su se na Kongresu pojavila samoinicijativno, Bakunjin i Miloradov (inače pravoslavni sveštenik), učestvovali su u poljsko-ukrajinskoj sekciji (Orton 1978: 61), uz napomenu da je jedini cilj Bakunjinovog pojavljivanja bilo pokretanje revolucije (Orton 1978: 61). Rusija zvanično nije imala predstavnike na Kongresu, jer je car bio protivnik panslavizma koji je narušavao dobre odnose sa Habzburzima (Orton 1978: 55). Iako je nemačka štampa objavila da se na Kongresu kao jezik sporazumevanja koristi nemački, to nije odgovaralo istini, osim u slučajevima kada su se predstavnici Kongresa obraćali caru i javnosti (Orton 1978: 67).

11.5.1. JEZGRO ČEŠKO-SLOVAČKOG JEZIČKOG RASKOLA – OKRŠAJ AUSTROSLAVIZMA I UGROSLAVIZMA

Analize slovačkog nacionalnog pokreta tokom 19. veka uglavnom su ograničene ideološkim konceptima kao što su panslavizam, čehoslovakizam i slovački partikularizam (Maxwell 2002: 45). Međutim, postojao je i četvrti pojam koji bi uslovno mogao da se nazove *ugroslavizam* (slovački: *uhroslavizmus*). Podrazumevao je otpor prema asimilaciji (mađarizaciji) i zahtev za priznavanje slovačke lingvističke i narodne osobnosti kao dela Ugarskog kraljevstva. Iako nikada nije dobio formu političkog programa (kao što je to bio slučaj sa austroslavizmom), ipak može da se identifikuje u delima tako značajnih autora kao što su Anton Bernolak, Juraj Palkovič, Jozef Miloslav Hurban (Maxwell 2002: 45) i naravno, Ljudovit Štur. Da *ugroslavizam* nije bio nov koncept među slovačkim protestantskim misliocima, potvrđuje i ovaj citat iz dela Mihala Hodže pod nazivom *Dobruo slovo Slovák* *súcim na slovo*, koje je dovršeno godinu dana pre Kongresa u Pragu: „...ale národom sme Slováci, krajinou sa menujeme Uhrja”⁵⁸ (Hodža 1847: 16).

Zato je jasno zašto su odmah na početku Kongresa predstavnici Čeha i Slovaka ušli u konfrontaciju oko austroslavizma koji su Česi branili, a Štur i njegovi saradnici napadali (Orton 1978: 69). Štur je na Kongresu zapravo torpedovao austroslavizam (Matus 2016: 75) i predlagao autonomiju

⁵⁸ „...ali smo narodom Slovaci, državom smo Ugarska.” (preveo M. S)

slovačkog naroda u okviru ugarske države, zastupljenost predstavnika određenog naroda u skupštini prema broju njegovih pripadnika, kao i opšte izborno pravo, slobodu štampe i okupljanja (Kováč 2013: 73). Predložio je i to da se u okviru Monarhije proglase nezavisne slovenske jedinice, dok su Šafarik i češki liberali insistirali na integritetu Austrije kao osnovi za razvoj Slovena i postizanje političke ravnopravnosti (Orton 1978: 70). Čehe je Štur optužio i za to da su austrijski špijuni (Orton 1978: 70). Kada je delegat Vaclav Štulc (*Václav Štulc*) predložio pripajanje Slovačke Češkoj i obnavljanje Velike Moravske, Jozef Miloslav Hurban mu je na to odgovorio da je tu državu nemoguće oživeti i da Slovaci stoje iza deklaracije *Žiadosti slovenského národa (Zahtevi slovačkog naroda)* proklamovane 10. maja 1848. godine. Tim dokumentom je slovački narod od cara zahtevao opšte izborno pravo, vraćanje zemlje seljacima, slobodu štampe, federalizaciju Ugarske prema etničkom principu, kao i osnivanje narodnih skupština (Rolková 2007: 80). Istog dana u toku kojeg je proklamovana deklaracija, Budimpešta je proglasila uvođenje vojne uprave zbog opasnosti od panslavizma i kasnije izdala poternice za Šturom, Hurbanom i Hodžom (Rolková 2007: 82). Hurban je takođe napomenuo da nije pogodan trenutak za ujedinjenje sa Česima, pošto Slovaci ne bi mogli da izdrže mađarske napade, ali i zbog toga što ne mogu tako lako da prekinu vezu sa Ugarskom koja traje već hiljadu godina, bez obzira na opresivnost ugarskog režima (Orton 1978: 78). Otišao je i korak dalje i predložio koncept *ugroslavizma* kao opoziciju austroslavizmu i izjavio da će Slovacima biti bolje sa Mađarima nego sa Česima (Drahotský 2014: 63, Rolková 2007: 85). Dakle, Hurban je od drugih Slovena tražio zaštitu za Slovake od Mađara, ali ne i rušenje Ugarske (Rolková 2007: 191–92).

Hrvatski delegat Dragutin Kušljan je prekinuo Hurbanovo izlaganje i upozorio ga na to da će Slovaci ostankom u Ugarskoj samo oslabiti slovenski element u okviru Monarhije i da će ratovati protiv svoje braće ukoliko ne prihvate hrvatski model (zahtev za autonomiju) (Orton 1978: 81). Štur je na to odgovorio ovim opravdanjima: Slovaci nemaju dovoljno oružja kao Srbi i Hrvati i on i njegovi sledbenici nemaju ni podršku u narodu, zbog čega će im hiljade Slovaka pružiti otpor ukoliko pokušaju da se odvoje od Ugarske (Orton 1978: 81). Zatim je u svom maniru Srbima i Hrvatima obećao da će ih Slovaci verno pratiti u svim poduhvatima, ali nije uspeo da ih uveri u to, pošto je i Jovan Subotić konstatovao da će se Slovaci boriti protiv Srba ukoliko ostanu u Ugarskoj (Orton 1978: 81). Kušljan je onda predložio to da Slovaci samo odbiju da priznaju autoritet ugarske vlasti, bez proglašenja nezavisnosti. Na to mu je Hurban odgovorio da on, Štur i drugi slovački delegati nemaju ovlašćenja slovačkog naroda za bilo kakvu vrstu poduhvata, za razliku od njega, Kušljana, koji je delegat Sabora (Orton 1978: 82).

Ova rasprava je potvrdila optužbe koje su dolazile sa raznih strana (između ostalog ih je bilo i u pamfletu *Glasovi*) da Štur, Hurban i ostali sledbenici nisu imali podršku slovačkog naroda. Što je još važnije, izgleda da su toga u potpunosti bili svesni. Zato je sve njihove poduhvate potrebno analizirati kao delovanje male i izolovane grupe koja je sebi dodelila pravo da govori u ime slovačkog naroda, zamišljene zajednice Benedikta Andersona, koja nije bila definisana i svakako nije mogla da delegira svoje predstavnike za bilo koji vid političke borbe. Slično je i sa kodifikacijom slovačkog jezika. Štur i Hurban su se ponašali kao predstavnici formirane nacije koja ih podržava, iako su istovremeno znali da to ne odgovara istini. Do sličnog zaključka dolazi i istoričar Džadson: „It remained for nationalists to create the very nations whose interests they claimed to represent. Of course, nationalists did not express their activism in these terms. Instead, they spoke of themselves as representatives of already existing nations, nations whose millions of members it was their task to awaken to full-blown national commitment. At the bottom, however, their claim to speak for existing popular nations constituted little more than hopeful rhetoric, rhetoric that elicited surprisingly little resonance among millions of inhabitants of the empire”⁵⁹ (Judson 2016: 213).

---

⁵⁹ „Nacionalistima je preostalo da stvore nacije čije interese su, kako su to oni tvrdili, branili. Naravno, nacionalisti svoje aktivnosti nisu ovako predstavljali. Umesto toga su o sebi govorili kao o predstavnicima već postojećih nacija, milionskih nacija, i njihov zadatak je bio da ih probude i dovedu do potpune nacionalne posvećenosti. U suštini je, ipak, njihova tvrdnja da govore u ime postojećih nacija bila samo puka retorika, retorika koja je imala iznenađujuće mali odziv među milionima stanovnika Monarhije.” (preveo M. S)

Prema autoru Maksvelu su vođe slovačkog narodnog pokreta Štur, Hurban i Hodža sebe smatrali ugarskim patriotama (Maxwell 2009: 61, 65–67), i kao najviši cilj imali određenu vrstu političke i kulturne autonomije sa slovačkim parlamentom i školskim sistemom do univerziteta (Maxwell 2009: 71). Izuzetak je samo delegacija u Olomoucu, koja će 19. marta 1849. godine tražiti nezavisnost (Maxwell 2009: 71). Svoju ljubav prema braći Mađarima i lojalnost prema Ugarskoj su iskazivali i Štefan Marko Daksner (*Štefan Marko Daxner*) (kasnije autor dokumenta *Memorandum národa slovenského* iz 1861. godine kojim su Slovaci tražili administrativnu autonomiju) i Milan Hodža (1878–1944), inače veliki čehoslovakista posle osnivanja Čehoslovačke (Maxwell 2009: 76–77). Robert Kan je u svojoj čuvenoj studiji *A History of the Habsburg Monarchy, 1526-1918* zaključio da je većina slovačkih nacionalista pre bila za autonomiju u okviru Ugarske, nego za savez sa Česima (Kann 1974: 495). Autorka Rolkova konstatuje da je Hurban, osim perioda između 1860. i 1861. godine, bio ugarski patriota koji je rešenje za Slovake video u okviru hiljadugodišnjeg ugarskog carstva (Rolková 2007: 182). Odustajanjem od koncepta jedinstvenog *čehoslovačkog plemena* i jezika su Slovaci zapravo odbili rešenje nacionalnog pitanja na bazi austroslavizma i preselili rešenje tog pitanja u okvire Ugarske (Šoltés 2013: 67). Đerđ Lukač je zato opravdano primetio da Slovaci nikada nisu ni hteli da se odvoje od Mađara (prema Maxwell 2009: 50), što je potvrdio i istoričar Alan Tejlor: „Nekolicina svesnih slovačkih političara zalagala se samo za kulturnu autonomiju unutar Ugarske: živeći u senci mađarske arogancije nisu mogli ni da zamisle brisanje ugarske granice” (Tejlor 2001: 208).

11.5.2. POLJSKO-UKRAJINSKI SUKOB I MANIFEST

Sve razlike, neslaganja i animozitete među Slovenima pokazala je poljsko-ukrajinska sekcija Kongresa. Poljaci su u jednom trenutku blokirali ceo skup zahtevom da im pripadne Galicija, što su ukrajinski delegati oštro odbili i tako nastavili sukob koji je počeo već prvog dana Kongresa (Orton 1978: 79). Zanimljivo je i to da su poljski delegati bili protiv slovačkih lingvističkih zahteva, jer su strepeli od mogućnosti da oni posluže kao primer Ukrajincima u Galiciji koje je poljsko plemstvo tamo držalo pod kontrolom (Maxwell 2009: 144). U jugoslovenskoj sekciji je brzo došlo do dogovora: podržali su zajednički manifest Kongresa upućen svim evropskim narodima i odlučili da zatraže autonomiju za Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i Vojvodinu (Orton 1978: 80–81). Jugoslovenski delegati su uz ukrajinske zahteve podržali i austroslavizam čeških liberala (Orton 1978: 96). Istoričar Orton zato konstatuje da su Kongres u postizanju ozbiljnijih rezultata osujetili sukobi između Poljaka i Ukrajinaca, ali u jednakoj meri i neslaganja između Čeha i Slovaka, kao i Jugoslovena i Slovaka (Orton 1978: 82). Štur i Hurban su, dakle, velikim delom onemogućili funkcionisanje Kongresa i uspeli da se posvađaju sa gotovo svima od kojih su nešto mogli da očekuju, i od kojih su na kraju, uprkos svemu, dobili pomoć. Srpske finansije i češka komanda će igrati značajnu ulogu u ekspedicijama slovačkih dobrovoljaca na teritoriji današnje Slovačke koje će se završiti neuspehom.

Manifest upućen evropskim narodima je jedina proklamacija koja je usvojena pre sukoba; njen autor je bio Palacki uz asistenciju Zaha, Šafarika i Bakunjina. Pozivao je na slobodu, ravnopravnost i mir među narodima Evrope, ali i na rekonstrukciju Austrije na novim temeljima. Autori su ujedno demantovali optužbe da su panslavisti i zahtevali da se na jednom evropskom kongresu, koji će se održati u budućnosti, razmotre sva važna pitanja i apeluje na eliminaciju nepravdi kao što su podela Poljske i ugnjetavanje Slovaka u Ugarskoj (Orton 1978: 87–88). U manifestu je svesno izostavljeno pominjanje Rusije da bi se još jednom izbegle optužbe da iza Kongresa stoji car (Orton 1978: 89).

Slovenima je 1848. godine bila potrebna država koja će ih zaštititi od ruskog i nemačkog uticaja, uprkos postojanju nedefinisanog koncepta panslavizma (Jászi 1929: 90). Memorandum upućen caru koji je usvojen na Kongresu, postao je osnova slovenske politike zasnovane na federalizaciji Monarhije (Jászi 1929: 91). Ipak, težnja ka slovenskom jedinstvu se nikada nije oporavila od udaraca koje je zadobila na Sveslovenskom kongresu u Pragu 1848. godine (Maxwell 2009: 149); to znači da je Vindišgrec u Pragu pobedio sve one koji su mislili da je stari poredak propao (Tejlor 2001: 79). Na Kongresu je, dakle, postalo jasno da Poljaci podržavaju Mađare i da očekuju rat sa Rusima koji će dovesti do stvaranja velike Poljske. Na drugoj strani su se Rusini žalili na *poljski terorizam* (Hurban 1959: 612), Slovenci na Nemce, Srbi su odbijali ilirizam a Bakunjin kao jedini zastupnik Rusije

promovisao revoluciju (Hurban 1959: 612). Česi i Slovaci su ostali podeljeni između austroslavizma i *ugroslavizma*.

11.6. ŠTUR KAO UČESNIK REVOLUCIJE

Beč je iskoristio Slovene (pre svih Slovake) kao pione u igri protiv Mađara (Seton-Watson 1908: 110). Predstavnici slovačkog narodnog pokreta su tokom revolucija 1848–49. bili na strani reakcije i za to nisu bili nagrađeni (Stehlík 2009: 19).

Slovačko narodno veće je osnovano 16. septembra 1848. godine u Beču i za prvog predsednika izabralo Jozefa Miloslava Hurbana (Rolková 2007: 87). Imalo je na raspolaganju oko 500 boraca (uglavnom izbeglica iz Ugarske) i oružje od Mihaila Obrenovića (koje na kraju nije iskorišćeno), ali ga to nije činilo važnim faktorom u revoluciji (Kamusella 2009: 548, Krátky 2017: 35). Slovačke ustanike su predvodili Česi Bedžih Bloudek (*Bedřich Bloudek*) i František Zah (*František Zach*) (Rolková 2007: 86), koji su bili u koordinaciji sa snagama Bana Jelačića. On je jedanaestog septembra 1849. godine sa pedeset hiljada vojnika krenuo na Peštu (Rolková 2007: 87, Dohnány 2011: 65).

Štur i Hurban su sa oko petsto boraca (i novcem od Austrijanaca i Josifa Rajajića) na granicu između Austrije i Ugarske stigli 18. septembra i proglasili ustanak (Dohnány 2011: 63). Cilj te prve ekspedicije, koja je trajala deset dana (18–28. septembar), bila je administrativna autonomija Slovačke u okviru Ugarske (Demmel 2017: 264–65). Zato je već sledećeg dana (19. septembra 1848. godine) Štur u mestu Mijava (slovački: *Myjava*) na zapadu današnje Slovačke proglasio nezavisnost slovačkog naroda od Ugarske. Jasno je da je on igrao razne političke igre, pošto je bio spreman da podrži svaku stranu koja bi njemu i njegovim saborcima obezbedila finansije. To je verovatno radio u uverenju da će na kraju Slovaci dobiti neku vrstu političke nezavisnosti u kojoj bi on igrao značajnu ulogu, baš kao što je to zamišljao i u slučaju kodifikacije slovačkog jezika. Na njegovu žalost, on i drugovi nisu uspeali da mobilišu slovački narod: broj boraca na slovačkoj strani nije premašio šest hiljada ljudi tokom celog trajanja ustanka (Dohnány 2011: 80). Posle teškog poraza kod mesta Senjica (slovački: *Senica*), slovačke snage su se 28. septembra povukle na teritoriju Moravske (Rolková 2007: 88–89). Katolički kler nije podržao niti učestvovao u slovačkom ustanku 1848. godine, pri čemu je određeni deo čak bio i protiv cara (što znači da su otvoreno bili na mađarskoj strani) (Dohnány 2011: 54). To konstatuje i Jožef Demel tvrdnjom da su tokom revolucije 1848–49. slovački katolici u najboljem slučaju bili pasivni; sve vojne akcije su sproveli protestanti i one su se odvijale u delovima zemlje u kojima je živelo većinsko protestantsko stanovništvo (Demmel 2017: 208). Kada se ovaj zaključak uzme u obzir, postaje izvesno da Šturov poduhvat nije imao podršku ni među manjinskim protestantskim stanovništvom na teritoriji današnje Slovačke.

Nakon inicijalnog neuspeha je Hurban oputovao u Prag, gde je sa Jelačićem i Vindišgrecom dogovorio zajedničke akcije protiv mađarske vojske, što znači da je takozvana *zimná výprava* (*zimnska ekspedicija*), koja je usledila nakon toga zapravo bio vojni poduhvat Beča usmeren protiv pobunjenih Mađara u kojem su delom učestvovali i Slovaci (Rolková 2007: 90). Hurban je tokom januara i februara 1849. godine na delu teritorije između Žiline i Prešova agitovao u korist dinastije Habzburg (Rolková 2007: 90). U tom cilju je 29. januara nastupio u Martinu i zatražio autonomiju Slovačke pod kontrolom Beča (Rolková 2007: 92), koji je organizovao i treću slovačku ekspediciju. Trajala je od kraja juna do sredine septembra 1849. godine i takođe je završena porazom.

Slovački predstavnici su tokom revolucija dva puta tražili nagradu za svoje učešće u vojnim poduhvatima protiv Mađara, i oba puta nisu dobili ništa. U martu 1849. godine su u okviru dokumenta *Marcový prosbopis* (*Martovska molba*) Slovaci zahtevali kneževinu, parlament i nezavisno školstvo, ali je delegacija sa tim dokumentom u mesto Olomouc stigla kasno, pošto je Franc Jozef već rešio da raspusti carsku skupštinu i donese oktroisani ustav koji je Slovake ostavio praznih ruku (Rolková 2007: 93). Desetog oktobra 1849. godine je sto Slovaka u Beču caru predalo novi zahtev da Slovačka postane krunska zemlja. Rezultat je bio isti – neuspeh (Rolková 2007: 99).

Slovački ustanak 1848–49. godine autor Maksvel vidi kao beznačajnu snagu koju narod nije ni prepoznao, ni podržao (Maxwell 2009: 33). Da stvar bude još gora, tokom revolucija 1848–49. je više Slovaka bilo u mađarskim *honvéd* milicijama, nego u vojsci koju je predvodio Štur. Treću Hurbanovu ekspediciju su zaustavili upravo pomenuti slovački pripadnici *honvéd* odreda (Maxwell 2009: 50).

Šturovo učešće u burnim godinama revolucija nije bilo plodonosno. Konačni poraz je označilo raspuštanje slovačkih dobrovoljačkih odreda u Požunu 21. novembra 1849. godine (Rolková 2007: 99). Jozef Miloslav Hurban, prvi predsednik Slovačkog narodnog veća, takođe je kapitulirao i rešio da se u maju 1850. godine vrati u mesto Hlboke (slovački: *Hlboké*) u današnjoj zapadnoj Slovačkoj, gde je do kraja života obavljao dužnost protestantskog sveštenika (Rolková 2007: 100). Posle nekoliko decenija je svoje viđenje revolucije predstavio u knjizi *Ludovít Štúr - Rozpomienky na revolučné roky* (*Ludovít Štúr – Sećanja na godine revolucije*) (koju je dovršio 1887. godine, ali je štampana tek 1959. godine) u kojoj je Ljudovít Štúr predstavljen kao vođa slovačkih dobrovoljaca i uspešni organizator celokupnog poduhvata. Hurban je bio svestan činjenice da on i Štúr nisu imali ovlašćenje da predstavljaju slovački narod, niti da govore u njegovo ime, ali ga to nije sprečilo da arogantno brani svoje i Šturovo pravo na to. Tako je Hurban na sebi postavljeno pitanje ko je njega i Štura ovlastio da vode ustanak Slovačka 1848. godine odgovorio da su ti, koji postavljaju to pitanje – mađaroni (Hurban 1959: 640). Međutim, pokušaj da se Štúr na svojevrstan način kanonizuje naišao je na negativnu reakciju od strane učesnika revolucije koji su u njoj igrali zapažene uloge.

Najupečatljiviji je direktan odgovor Hurbanu iz pera Samuela Štefanoviča (1822–1910) (*Samuel Štefanovič*), jednog od komandanata slovačkih snaga i jedinog sudeonika revolucije na slovačkoj strani koji je zaslužio čin kapetana (Demmel 2017: 30). Štefanovič je detaljno i precizno sve opisao u svojoj knjizi *Slovenské povstanie z roku 1848 – 1849* (*Slovački ustanak 1848–1849*). Počeo je podatkom da je slovačko narodno veće proglašeno u kafani u Beču i napomenuo to da devetsto pušaka koje je Mihailo Obrenović obećao Šturu nije stiglo do boraca zbog Šturove neodlučnosti, nezainteresovanosti i pasivnosti (Štefanovič 1988: 121–122). Upozorio je i na činjenicu da su borci pre ulaska na teritoriju današnje Slovačke bili gladni i bez novca, kao i na to da od Beča nisu dobili ni garancije, ni oružje (Štefanovič 1988: 122). Potvrdio je pretpostavku Šturovih protivnika da u Slovačkoj niko nije znao za ustanak i da on nije imao podršku stanovništva. Pored toga je jedan od komandanata, Čeh Bloudek, predao oružje neprijatelju nakon što su ustanici krenuli na Mijavu. Mihal Hodža je nakon toga pobegao, dok je Štúr, pošto je čuo da se vojska posle okršaja kod Senjice povlači, počeo da beži (pri čemu su mu navodno ispadali dukati koje je dobio od Obrenovića). Svojim diktatorskim porivima Štúr nije mogao da se odupre ni tokom revolucije: u jednom trenutku je zahtevao da se Hodža izvede pred vojni sud pošto nije delovao u skladu sa njegovim direktivama.

Svoje viđenje revolucije je Štefanovič završio zaključkom da Štúr nije imao ni sposobnosti, a ni talenat potreban za to da postane uspešan i cenjen vojskovođa (Štefanovič 1988: 126–137). Štúr je, dodao je on, zahtevao striktnu hijerarhiju, bio autokrata i sve radio samo radi lične slave (Štefanovič 1988: 138–139). Štefanovič je Šturu i Hodži odao priznanje samo za agitatorske sposobnosti, ali je slovačku čitalačku publiku upozorio na to da nema svetle budućnosti u takvoj vrsti fantastično-fatalističkog idealizma i agitacije koja zna samo da nariče i da se žali na svoju tešku sudbinu (Štefanovič 1988: 141–142). Kapetan Štefanovič je čitaocima pružio vrlo detaljan uvid u dešavanja tokom revolucije i uverljivo uspeo da skrene pažnju javnosti na činjenicu da u važnim istorijskim dešavanjima lični motivi igraju vrlo značajnu ulogu. Tako je Štúr još jednom od strane svojih savremenika i saboraca predstavljen kao neuspešni autokrata koji je žudeo za ličnom slavom i priznanjima.

11.7. MORAVLJANSKI SEPARATIZAM

Tematika ove studije nalaže da se spomene i analizira pojava koja je u periodu revolucija mogla da liči na određenu vrstu jezičkog i kulturnog odvajanja Moravske od Češke. Moravljanska dijeta je 1848. godine poslala delegaciju caru, koja je izrazila želju da Moravska ne ostane deo Češke, pošto bi tako izgubila svoj istorijski status i autonomiju (Judson 2016: 204). Zahtev je argumentovan tvrdnjom prema kojoj je je već u 14. i 15. veku postojao *moravljanski jezik*, koji je bio različit od češkog i koji je korišćen u dokumentima srednjeg i novog veka (Bláha 2005: 295). Izraz *moravština* (*moravljanski jezik*) često je korišćen u 19. veku u Pruskoj i Austrijskoj Šleskoj; služio je i kao naziv koji je trebalo da napravi razliku između tog jezika i poljskog i nemačkog (Bláha 2005: 295–296).

Od dvadesetih godina devetnaestog veka je primetna tendencija nametnutog zbližavanja češkog sa slovačkim i moravljanskim vernakularima koju je inicirao Jan Kolar (*Myšlenky o libozvučnosti*

vůbec, obzvláště československé (1822)). On je imao svoje sledbenike i među Česima, pre svih Františka Trnku (1798–1837) (*František Trnka*) i Vincenca Žaka (1797–1867) (*Vincenc Žák*). Trnka i Žak su verovali da Moravska može da posluži kao most koji će pomoći u spajanju češkog i slovačkog jezika (Bláha 2005: 293). Trnka je dvadesetih i tridesetih godina devetnaestog veka pokušao da modifikuje češki implementacijom određenih moravljanskih elemenata (*ó* umesto *ů*, nastavak *-a* umesto *-e* u nominativu jednine imenica tipa *duše* i slično), ali je naišao na otpor predvodnika češke intelektualne elite, pre svih Palackog (Bláha 2005: 296). Međutim, Trnka je ipak zaslužan za postizanje konsenzusa oko određenih promena u češkom jeziku (*-ou* umesto *-au*, *j* umesto *g*, *í* umesto *j*) (Bláha 2005: 296). Gotovo iste ideje je imao i Trnkin naslednik Žak. Ipak, ovaj napor je bio osuđen na neuspeh, budući da je već stvorena osnova za nezavisan razvoj slovačkog jezika, pa je to za slovačku inteligenciju bilo neprihvatljivo (Fidlerová i sar. 2013: 110).

Moravljanske patriote su isticale razliku između svog i češkog jezika sve do 1860-tih godina, kada je etnonim *Moravan* polako počeo da ustupa mesto etnonimu *Čech* (*Čeh*) (Kamusella 2009: 501). Lingvista Tomáš Kamusela konstatuje: „The process of the standardization of the Czech language was also seen as an element of pragocentrism. The slavophone elites of Moravia or Austrian Silesia were not consulted, which ensured the persistence of the Moravian written language in both these provinces, when standard Czech had already served every day written uses in Bohemia”⁶⁰ (Kamusella 2009: 505). Istaknuti češki istoričar Jan Rychlík (*Jan Rychlík*) je naznaku jezičkog odvajanja Moravljana identifikovao kao posledicu uticaja etnolingvističkog shvatanja naroda i jezika: „Kořeny celého pokusu leží opět v herderovsko-jungmannovsko-štúrovském objektivistickém chápání národa a v jeho vazbě na jazyk jakožto určovací znak”⁶¹ (Rychlík 1997: 157). Ipak, do jezičkog odvajanja nije došlo upravo zbog činjenice da je Moravska od samog početka bila sastavni deo (u istorijskom, geografskom i ekonomskom smislu) zemalja Krune Svetog Vavrlava, za razliku od Slovačke. Posle pada komunizma su se u Čehoslovačkoj probudili nacionalizmi; ta pojava nije zaobišla ni Moravsku (a ni Šlesku). Na popisu 1991. godine se čak 1,36 miliona ljudi na teritoriji Češke izjasnilo kao Moravljani (13,2%) i oko 44.000 ljudi kao Šlezani (0,4%). Već 2001. godine su ti brojevi značajno opali, tako da je Moravljana bilo *samo* 380.000 (3,7%), a Šlezana 11.000 (0,1%) (Kamusella 2009: 790).

11.8. POSLEDICE REVOLUCIJE

Istoričar Džadson smatra da nije izvesno da su mase, a posebno seljaci te 1848. godine verovali da su delovi nacionalnih grupa; zabeleženi su slučajevi da su se nacionalističke vođe aktivne diljem Monarhije žalile na to da seljake uopšte ne interesuju nacionalna pitanja (Judson 2016: 213): „People in some rural regions, for example, might not want to belong to the urban based national movement that claimed them”⁶² (Judson 2016: 202). Slovački narodni pokret predvođen Šturom bio je upravo takav tip nacionalnog pokreta, s tim što je upitna i njegova urbana orijentacija s obzirom na to da je većina članova (kao uostalom i najveći deo slovačkog stanovništva u 19. veku) pripadala ruralnom delu stanovništva Monarhije. Daleko važniji su rezultati oružane borbe koju je inicirao Štur i koja nije uspela da mobilizuje stanovništvo (čak ni njegov protestantski deo), ali ni da postigne svoj primarni cilj – političku autonomiju.

Pošto su Česi, Slovaci i južni Sloveni pomogli Habzburzima da uguše otpor Mađara, Marks i Engels su ih nazvali *slovenskim diletantima* i optužili za izdaju revolucije zarad nacionalističkih ciljeva i za potčinjenost ruskom uticaju (Marks je inače smatrao da su slovenska *plemena* osuđena na izumiranje) (prema Orton 1978: 118, Kamusella 2009: 500). Posebno su Česi, posle pisma koje je Palacki uputio Frankfurtskoj skupštini, u Nemačkoj viđeni kao saveznici feudalno-klerikalne reakcije

⁶⁰ „Proces standardizacije češkog jezika je prepoznat kao element pragocentrizma. Slavofone elite Moravske i Austrijske Šleske nisu konsultovane, što je osiguralo opstanak moravljanskog pisanog jezika u obe ove provincije u vreme kada je standardni češki u pisanoj formi već uveliko bio korišćen u Bohemiji.” (preveo M. S)

⁶¹ „Koreni pokušaja opet leže u herderovsko-jungmannovsko-štúrovskom objektivističkom shvatanju naroda i njegove povezanosti sa jezikom kao definišućim znakom.” (preveo M. S)

⁶² „Na primer, stanovništvo u nekim ruralnim sredinama nije htelo da pripada urbanom nacionalnom pokretu čiji su predstavnici tvrdili da to ruralno stanovništvo predstavljaju.” (preveo M. S)

(Rak 1994: 28). Na drugoj strani su Slovaci, da stvar bude još nepovoljnija po njih, svojim postupcima prvo izgubili naklonost Beča, a potom i Pešte (Seton-Watson 1908: 97).

Štur i Hurban su poraženi zajedno sa svojim konceptom *ugroslavizma*. Prvo su bili uz apsolutistički Beč, a posle 1849. godine uz Rusiju (Katona 2016: 87) i u oba slučaja nisu dobili ono čemu su se nadali – političku autonomiju za slovački narod pod svojim vođstvom. Čak su i Rusini (doduše samo nakratko) dobili autonomiju posle 1848. godine, dok Slovačka do osnivanja Čehoslovačke nije postojala ni kao administrativni koncept (Maxwell 2009: 35). U pismu ruskom filologu Sreznjevskom iz 1851. godine, Štur tužno konstatuje da su pod Mađarima Slovaci imali kakav-takav život, dok pod Nemcima nemaju ništa, što navodi na zaključak da je bio uveren u to da su apsolutni vladari Monarhije posle revolucija 1848–49. godine postali Nemci (prema Demmel 2017: 268). Tako je Šturov projekat utemeljen na kodifikaciji jezika koja je trebalo da legitimizuje političke zahteve slovačkog naroda poražen zajedno sa njegovim liderskim ambicijama 1849. godine.

11.9. ZAKLJUČAK

Događaji 1848. i 1849. godine su odredili odnose između Čeha i Slovaka do početka Prvog svetskog rata. U tom periodu su uobličeni i prvi politički zahtevi predstavnika slovačkog narodnog pokreta (Krátký 2017: 5). Međutim, ugarska granica je posle Košuta izgledala kao da će tu ostati zasvagda. Česi su to prihvatili kao činjenicu (Tejlor 2001: 130–131), bez obzira na to što je kasnije ponovno uspostavljanje apsolutizma ukinulo granicu između zapadnog i istočnog dela Monarhije i predstavljalo najozbiljniji pokušaj njene homogenizacije i unifikacije. Slovački narod je definitivno ostao bez zaštitnika.

U kontekstu češko-slovačke jezičke situacije ovaj period jasno dokazuje da je Ljudovit Štur prvo bio političar, pa tek onda kodifikator jezika. Sveslovenski kongres je pokazao to da su sukobi među slovenskim svetom u Monarhiji daleko od Kolarovog panslavističkog ideala i da mogu da prerastu u ozbiljne sukobe. Kodifikacija slovačkog jezika je bila iskorišćena da se legitimizuje pravo Slovaka na postojanje kao zasebnog slovenskog *plemena* koje ima pravo na određen vid političke autonomije, i to autonomije isključivo u okviru Ugarske. Štur i Hurban su se oštro suprotstavili konceptu austroslavizma i bilo kakvoj vrsti ujedinjavanja sa Česima. Uradili su to uprkos spremnosti čeških političkih lidera na to da Šturu oproste jezičko odvajanje i pomognu u vojnim okršajima u kojima su učestvovali slovački ustanici predvođeni upravo Šturom i Hurbanom. Na kraju je slovački narodni pokret ostao bez ikakve podrške, ostavljen na milost i nemilost Pešti čija je snaga postepeno obnavljana sve do 1867. godine, kada je Nagodbom Monarhija podeljena na dva dela.

12. POLITIČKI ODNOSI U MONARHIJI OD 1849. GODINE DO POČETKA PRVOG SVETSKOG RATA

Ferdinand I je drugog decembra 1848. godine abdicirao u korist svog bratanca Franca Jozefa (Tejlor 2001: 87) koji nije verovao svojim narodima, ali ni u koncepte kao što su ustav ili demokratija. Bio je autokrata koji se prema ministrima odnosio kao prema lakejima (Jászi 1929: 93). Osnovu njegove vlasti činile su vojska, feudalna aristokratija i podsticanje sukoba između naroda Monarhije (Jászi 1929: 92). Takođe nije bio naklonjen ni češko-nemačkom kompromisu kojim bi Česi dobili poziciju Ugarske, što bi dodatno oslabilo njegovu moć (Jászi 1929: 92). Plašio ga je i nemački nacionalizam koji je prirodno gravitirao prema prezrenom rivalu – Hoencolernima (Jászi 1929: 93). Ipak, Franc Jozef je posle revolucije počeo da putuje diljem zemlje i uspeo da postane zaštitnik svih – od Jevreja do naroda Galicije i Muslimana. Bio je vrlo popularan i među Česima (Rak 1994: 139). Popravio je i odnose sa Ugarskom: njegova supruga Sisi (Elizabeta Bavarska), koja je učila mađarski i pokazivala interesovanje za dešavanja u Ugarskoj, prilikom prve posete Ugarskoj je izašla u bojama ugarske zastave (crvena, bela zelena). Kasnije je navodno lično uticala na cara da prihvati nagodbu 1867. godine, dok je potom, opet navodno, stavila venac na grob Lajoša Košuta prilikom zvanične posete 1894. godine (Judson 2016: 235–236).

Istoričar Džadson zapaža da su pozitivni rezultati postrevolucionarnog perioda sledeći: dotučen je feudalizam, ukinut je monopol cehova na trgovinu, omogućeno je pravo na ličnu svojinu, unifikovan je pravni sistem na teritoriji cele države, kvalitet obrazovanja je porastao (posebno na univerzitetima) i ubrzana je izgradnja železnice (Judson 2016: 202). Burna dešavanja tokom dve godine revolucija značajno su uticala i na promenu društvenih odnosa u Ugarskoj. Pre 1848. godine su u ukupno šezdeset tri županije Ugarske na vlasti bili sitni plemići. Međutim, ukidanjem kuluka 1848. počinje propadanje ugarskog sitnog plemstva. Njihova imanja preuzimaju magnati, tako da je postepeno od 1867. godine do kraja veka nestalo preko sto hiljada nezavisnih zemljoposjednika, što znači da je jedna trećina Ugarske pripala veleposednicima. Stvorena je nova klasa moćnih ljudi, koji su u drugoj polovini 19. veka u proseku posedovali 15–20 sela (ponekad i 75–100) u kojima su imali apsolutnu administrativnu i sudsku moć (Jászi 1929: 149). Sitno plemstvo (oko 250.000 ljudi) je spas pronašlo u državnoj službi i prigrllilo centralizovanu državu koju je u prošlosti smatralo za protivnika (Tejlor 2001: 209–210). Posle 1849. godine je ugarsko plemstvo počelo da plaća porez; ukinuta je i carinska barijera između Ugarske i Austrije 1851. godine (Judson 2016: 230). Nakon revolucije je Beč pokušao da oslabi mađarski uticaj tako što je teritoriju gornje Ugarske podelio na pet administrativnih jedinica, od kojih su dve bile slovenske, dve mešane i jedna čisto mađarska (Seton-Watson 1908: 109).

Simbol centralizma Beča posle revolucije, ministar unutrašnjih poslova Aleksander Bah (1813–1893) (*Alexander Freiherr von Bach*), bio je Nemač i radikal, ali i austrijski rodoljub koji je hteo da stvori jedinstveno austrijsko carstvo (Tejlor 2001: 82). Bahova administracija je vremenom postala sredstvo brze i efikasne reakcije države na svakom delu svoje teritorije u okviru lanca opština (*Gemeinde*) – okrug (*Bezirk*) – krunska zemlja (*Kronland*) – ministarstvo. U tom cilju su guverneri krunskih zemalja (*Staathalter*) postali direktni službenici krune (Judson 2016: 223). Ovaj političar je posebnu pažnju posvetio integraciji Ugarske u Monarhiju i bio uveren u to da će za taj proces biti potrebno dvadeset pet godina. Zato su ukinute županije i uvedeni okruzi sa novim granicama, dok je postojeće lokalne elite postepeno menjala bečka birokratija koja je govorila nemački (uz Nemce su to bili Česi, Slovenci i Poljaci iz Galicije) (Seton-Watson 1908: 109). Cilj te birokratije, čuvenih *Bahovih husara*, je osim već pomenute integracije Ugarske u sistem Monarhije bilo i etabliranje nemačkog kao službenog jezika u duhu reformi Jozefa II, premda je neophodno napomenuti da je i u tom slučaju primarni cilj bila centralizacija, a kolateralni germanizacija, što dokumentuje činjenica da je komunikacija između organa uprave obavljanja na nemačkom (interna), dok je za komunikaciju sa građanstvom korišćen lokalni vernakular (Judson 2016: 223). U negativne strane Bahovog režima je moguće svrstati kontinuitet sa Meternihovim vremenom u tri oblasti: germanizaciji, upotrebi špijuna i rekatolicizaciji (Jászi 1929: 100–101). U pozitivne strane Bahovog režima spada oslobađanje kmetova, povećana efikasnost birokratije, izgradnja železničkog sistema i puteva, stvaranje jedinstvenog ekonomskog prostora (ukidanje granice sa Ugarskom) i unifikacija i modernizacija zakonodavnog

sistema (Jászi 1929: 102). Engleski historičar Tejlor je zato zaključio da bi Bahov sistem ujedinio Monarhiju da je potrajao 2–3 generacije, ali je uništen sukobima koje je Austrija vodila na međunarodnoj sceni (Tejlor 2001: 129).

Eksperiment sa radikalnim centralizmom je propao 1859. godine zajedno sa porazom u ratu i kolapsom fiskalnog sistema (Judson 2016: 219). Monarhiju nisu zaobišli ni ratovi posle 1848. godine: učestvovala je u Krimskom ratu (1853–1855) i ratu protiv Pijemonta i Francuske (1859) u kojem je izgubljena Lombardija, ali i ugled porazom kod Solferina (Judson 2016: 219). Uspešna je bila jedino odbrana Venecije koja je ostala u sastavu Monarhije (Tejlor 2001: 106–107). Tokom poljskog ustanka 1863. godine je Bizmark pomagao Rusima, dok su Habzburzi pružili podršku Poljacima, da bi pridobili poljsko plemstvo u Galiciji (Tejlor 2001: 134). Posle novih ekonomskih problema nakon 1867. godine je usledio period industrijskog rasta koji je trajao do 1873. (*Gründerzeit*); bio je zasnovan na temeljima liberalističke politike iz pedesetih godina (Judson 2016: 220). U to vreme (1867–1873) je država počela da finansira školstvo i formira osnovu za stvaranje nezavisnog sudstva (Judson 2016: 220). Ekonomski rast Monarhije je usporio krah Bečke berze 1873. godine (Judson 2016: 220).

12.1. USTAVNE PROMENE I NAGODBA KAO DOZVOLA ZA MAĐARIZACIJU

Poslednjeg dana 1851. godine je Franc Jozef ukinuo ustav iz marta 1849. godine i zamenio ga takozvanim Novogodišnjim patentom, čime je zapravo uvedena policijska država (Judson 2016: 218). Prema njegovim odredbama je Austrijom vladao car sa imenovanim Carskim većem, Rajhsratom (nemački: *Reichsrat*) (Tejlor 2001: 99). Oktobarskom diplomom (ustavom koji je stupio na snagu 20. oktobra 1860. godine) su vraćene dijete koje su oživele nacionalističke pretenzije naroda, pre svega Mađara (Tejlor 2001: 114–117). Ovaj oktroisani ustav je predstavljao pokušaj dinastije da se posle poraza kod Mađente i Solferina (1859) pomiri sa mađarskim konzervativcima; zadovoljni su na kraju bili samo slovenski feudalni elementi koji su dobili veću lokalnu autonomiju (Jászi 1929: 102). Autor Diplome, ministar unutrašnjih poslova Agenor Goluhovski (*Agenor Goluchowski*), smenjen je zbog opšteg nezadovoljstva u decembru 1860. godine (Jászi 1929: 102). Česi su odbacili Oktobarsku diplomu i tako sebe izbacili iz Šmerlingovog izbornog sistema (koji će kasnije biti predmet analize), zbog čega su i bili najveći gubitnici tog perioda (Tejlor 2001: 130).

Ukoliko je Diploma bila pokušaj državnog udara aristokratije protiv vladajuće nemačke birokratije, onda je novi ustav poznat pod nazivom Februarski patent (1861) bio pobeda birokratije i nastavak centralizacije Monarhije (Jászi 1929: 102). Ova modifikacija Oktobarske diplome je etablirala novi izborni sistem, koji su činile četiri kurije: veleposednici, trgovci i zanatlije, gradovi i sela (Judson 2016: 253). Ugarska je dobila ustupak, pošto je Rajhsrat podeljen na dva dela, uži za neugarske zemlje i širi, koji je obuhvatao i poslanike iz Ugarske (Judson 2016: 253). Te 1861. godine su održani i izbori posle gotovo jedne decenije, sastale su se i dijete, ali samo Ugarska i Hrvatska nisu poslale predstavnike u Rajhsrat. Mađari su tražili priznavanje aprilskih zakona iz 1848. godine, što je podstaklo cara da ukine ugarsku dijetu i ponovo uvede vojni režim u Ugarskoj. Uprkos tim problemima, u zapadnom delu Monarhije je liberalizovana štampa, pa su tako čitaoci posle dvanaest godina opet mogli da prate izveštaje sa zasedanja parlamenta za koja je vladalo veliko interesovanje (Judson 2016: 253).

Nacionalizmi iz 1848. su oživele šezdesetih godina i vratili se svojim pređašnjim konceptima: austroslavizmu, federalizmu i, na poljskoj strani, obnovi Poljske (Judson 2016: 257). Češki nacionalisti su 1863. po uzoru na svoje ugarske kolege počeli da bojkotuju parlament u Beču (zanimljivo je i to da su se bojkotu priključili i predstavnici Moravske, ali uz tvrdnju da oni ne pripadaju Češkoj) (Judson 2016: 258). Palacki i Riger su šezdesetih godina ušli u savez sa federalistički nastrojenim plemstvom, jer su im se ciljevi poklopili: zahtevali su obnovu istorijskih prava i autonomiju Češke. Ipak, najveća prepreka integraciji plemstva u češki narodni pokret bila je činjenica da je on od samog početka bio određen jezikom (Rak 1994: 72), a češki je za većinu plemića bio jezik njihovih slugu na kojem su uglavnom znali par psovski (Rak 1994: 74). Uprkos tome, plemstvo je dugo finansiralo razne poduhvate češkog narodnog pokreta (između ostalog i izgradnju

Narodne galerije i Narodnog muzeja), dok je grof Leo Tun (1811–1888) (*Leopold Graf von Thun und Hohenstein*) stekao veliku popularnost 1840-tih odbranama češkog jezika i angažmanom za prava Slovaka u Ugarskoj (Rak 1994: 72–73). Labavo savezništvo sa plemstvom će definitivno prekinuti mladočesi, frakcija Narodne češke partije (*Národní strana*), koji će sredinom 1870-tih godina optužiti svoje doskorašnje političke saveznike staročehe (predvođene Palackim) za to da su se prodali plemstvu (Rak 1994: 76). Ugarska je između 1861. i 1865. godine napustila Košutov kurs (savezništvo sa francuskim i italijanskim nacionalistima u duhu Francuske revolucije) i počela da sprovodi pomirljiviju politiku prema manjinama, iako nije odustala od koncepta jednonacionalne države. U vreme kada je politički lider Mađara postao Ferenc Deak (1803–1876) (*Ferenc Deák*), Nemci, Slovaci i Srbi su sa više nade počeli da gledaju prema Pešti (Tejlor 2001: 124). Međutim, Deak je ipak pokušao da mađarizuje druge narode u Ugarskoj, ali na vrlo perfidan način, određenim vidom sračunatog umerenjaštva (Tejlor 2001: 124).

Dualistički sistem je rođen 3. jula 1866. godine, kada je austrijski apsolutizam poražen od strane liberalno-nacionalističke Pruske u bici kod Sadove. Mir u Pragu je označio kraj pretenzija Monarhije na Nemačku, pri čemu je usput izgubljena i Venecija (Jászi 1929: 106). Posle tog poraza je slovačka delegacija u oktobru iste godine posetila cara, predala mu sto zlatnika kao poklon i obećala vernost slovačkog naroda (Rolková 2007: 112). Rat sa Pruskom je povoljno uticao na položaj Ugarske, budući da je Franc Jozef bio zahvalan Mađarima na tome što tokom rata nisu iskoristili priliku da zatraže nezavisnost. Pregovori sa liberalom Deakom su usledili u proleće 1867. godine, kada su i obnovljeni svi aprilski zakoni; Franc Jozef i njegova supruga Sisi su krunisani osmog juna iste godine u Pešti (Judson 2016: 262). Krajem decembra 1867. je usvojen novi ustav, kojim je stvorena Austrougarska i kojim su definisane zajedničke nadležnosti za oba dela Monarhije: vojska, spoljna politika i finansije (i to samo delimično). Austrija i Ugarska su postale ustavne monarhije sa različitim administrativnim i pravnim uređenjima. Utvrđeno je da se delegacije dva parlamenta sastaju jednom godišnje da usklade budžete, i jednom u deset godina da većaju o reviziji fiskalnog sistema (Judson 2016: 262). Od Nagodbe je Hrvatska slala četrdeset dva (od ukupno 442) poslanika u parlament u Peštu i dobila kulturnu i administrativnu autonomiju. Ministar bez portfelja u vladi Ugarske je predstavljao hrvatske interese, dok je ugarski premijer predlagao bana caru u Beču; uz to je 55% poreza iz Hrvatske odlazilo u Peštu (Judson 2016: 264). Ugarska je tako postala uzor za češke i galicijske autonomiste (Judson 2016: 262–264).

Dualizam je izazvao nezadovoljstvo Slovena i nemačkih liberala u Monarhiji. Sloveni su hteli isto što i Mađari, dok su nemački liberali bili protiv tog uređenja, pošto je bilo nedemokratsko (Jászi 1929: 110). Česi su tražili ugarsku autonomiju pozivajući se na istorijska prava; engleski istoričar Tejlor je primetio da je jedina razlika bila u tome što su mađarska istorijska prava bila stvarna (Tejlor 2001: 160). Kada su Česi posle 1867. zahtevali *svoj*u nagodbu, nemačka liberalna štampa je u tom zahtevu prepoznala urođenu slovensku nazadnost (Rak 1994: 105). Međutim, Česi nisu odustajali i još dva puta su tražili političku autonomiju od Beča: prvi put 1868. godine (*trialistická deklarace*) i drugi put 1871. godine (*fundamentální články*) (Štaif 2017: 12). Sve nade su definitivno propale 1871. godine (Rak 1994: 138), kada su u oktobru te godine prekinuti pregovori o češkoj autonomiji i kada se Franc Jozef vratio vladi nemačkih liberala kao jedinom mogućem rešenju (Tejlor 2001: 167). Na češkoj političkoj sceni su u tom periodu počeli da se pojavljuju pomenuti mladočesi, za koje je istorijski zanos prestao da igra presudnu ulogu u politici; oni su bili orijentisani na sticanje položaja u birokratskom aparatu (Tejlor 2001: 168). Ovu politiku je podržavala srednja građanska klasa, zahvaljujući čemu su mladočesi 1891. godine pobedili svoje najveće rivale, staročehe (Tejlor 2001: 187).

Nagodba iz 1867. godine predstavlja konačnu potvrdu neuspešne inkorporacije Ugarske u Monarhiju kao krunske zemlje (Jászi 1929: 272). Od 1867. godine nema habzburške birokratije u Ugarskoj; mađarska birokratija, koja je zauzela njeno mesto, nije priznavala Austrougarsku i znala je samo za jednu politiku – mađarizaciju (Jászi 1929: 168–169). Čitava unutrašnja politika je odjednom ostavljena mađarskoj vladajućoj klasi bez carske administracije i nadzora. Tvorac tog novog sistema je bio pomenuti Ferenc Deak, simbol ustavnog liberalizma i zagovornik istorijskog prava (Jászi 1929: 313). Đula Andraši (1823–1890) (*Gyula Andrassy*), premijer Ugarske od 1867. do 1871. godine (inače

blizak saradnik Košuta koji je bio prinuđen na emigraciju posle 1849. godine) se posle pomirenja sa dinastijom vratio u Ugarsku i postao presudna ličnost u stvaranju dualizma (Tejlor 2001: 130). Njegov plan bi se mogao svesti na sledeće odrednice – centralizovana, liberalna i mađarska Ugarska. Slovenima je trebalo vladati, jer nisu sposobni da vladaju (Tejlor 2001: 147). Ideja ugarske autonomije iz 1848. godine je oživljena, ali sada u partnerstvu sa Bečom, a ne Frankfurtom (Tejlor 2001: 147). Dakle, Nagodba je ostavila caru mogućnost da vodi spoljnu politiku i da upravlja vojskom. Mađari su zauzvrat dobili određene ruke u sprovođenju unutrašnje politike (Tejlor 2001: 152); Franc Jozef je dozvolio hegemoniju Mađara u Ugarskoj da bi sačuvao vlast, što je bio put u propast (Tejlor 2001: 159).

Andraši i Deak su morali da načine i ustupke: odmah posle Nagodbe je usvojen zakon o narodima (1868), čiji je autor, baron Jožef Etveš (*József baron Eötvös de Vásárosnamény*) istinski hteo da reši nacionalno pitanje u Ugarskoj. Prema odredbama tog zakona su nacionalne manjine dobile pravo na obrazovanje na svojim jezicima (osnovno i srednje uz udeo i u visokom obrazovanju), lokalnu administraciju na svojim jezicima, crkve i učešće u državnoj administraciji (Jászi 1929: 314–315, Tejlor 2001: 154). Ovaj zakon je jasno podelio stanovništvo na jedan politički mađarski narod i etničke grupe sa određenim pravima u oblasti školstva, religije, kulturnog organizovanja i administracije (Stehlík 2009: 21). Problem je bio u tome što je ostao mrtvo slovo na papiru, jer je Pešta imala samo jedan cilj – mađarizaciju nemađarskog stanovništva (Jászi 1929: 316–317). Nju će kasnije sistematično primeniti premijer Tisa (koji je na toj poziciji bio od 1903. do 1905. godine) (Kamusella 2009: 553). Posle Nagodbe je počela ubrzana mađarizacija gradova u kojima su Mađari zauzimali mesta birokrata, sudija i nastavnog kadra u obrazovanju (Jászi 1929: 321).

Franc Jozef je do kraja ostao saveznik mađarskog plemstva. Nije hteo da postane kralj seljaka i da se sa njima udruži protiv Mađara, kojima je ostavio sve osim vojske i spoljne politike (Jászi 1929: 323, Tejlor 2001: 132). Od Nagodbe je Austrija krenula putem multinacionalne države, a Ugarska prema asimilaciji nemađarskog stanovništva (Judson 2016: 265). Uprkos tome su sve ugarske partije sebe videle kao liberalne, s obzirom na činjenicu da je reč *konzervativizam* u to vreme bila sinonim za habzburški apsolutizam (Judson 2016: 265). Tako je već 1867. godine počela lingvistička mađarizacija, uprkos liberalnom zakonu koji je usvojen sledeće godine (Judson 2016: 266).

Habzburška monarhija se posle poraza u Italiji orijentiše na istok (Orel 2012: 47), a od svojih ambicija da postane država Nemača odustaje tek 1866. godine, posle pomenutog poraza od Pruske i proglašenja ujedinjene Nemačke pet godina kasnije (Jászi 1929: 35). Austrija je tako dobila (stvorila) svoju novu misiju – zaštitu malih naroda Evrope od stvaranja velike Nemačke (Tejlor 2001: 144). Posle pada ministra unutrašnjih poslova Šmerlinga 1865. godine, Franc Jozef je zaključio da su Nemci liberalno neloyalni, a da sa Mađarima tek treba da se pregovara, stoga je obnovio veze sa konzervativnim plemstvom i napravio vladu grofova (Tejlor 2001: 139). Nagodbu iz 1867. godine je video kao poslednji ustupak Ugarskoj i liberalima, a ne kao početak nekog novog istorijskog procesa (Judson 2016: 277). Vlast u Austriji je sve više postajala liberalna i građanska (stare poluge vlasti – crkva, aristokratija i birokratija su polako počele da gube oslonac), što dokazuju i tri majska zakona iz 1868. godine kojima su venčanja, sahrane i arhive potpali pod nadležnost civilnih vlasti. Potom su izjednačene sve vere (uključujući i jevrejsku) i, što je možda i najznačajnije, kontrola i nadzor nad obrazovanim sistemom je dodeljena vladama krunskih zemalja, čime je crkva na tom polju počela da gubi uticaj (sledeće godine je i finansiranje izgradnje škola potpalo pod nadležnost vlada krunskih zemalja). Konkordat iz 1855. godine je poništen, što je značilo da je država preuzela kontrolu nad katoličkom školstvom (Tejlor 2001: 156). Škole u vlasništvu crkava u Austriji nisu zabranjene, ali su i one morale da poštuju smernice vlade i održe minimalni broj časova posvećen sekularnim predmetima. Papa Pije IX je očekivano osudio majske zakone iz 1868. i konstatovao da je to kršenje pomenutog konkordata (Judson 2016: 278–285). U Monarhiji je vladala i pravna zbrka – važili su Oktobarska diploma, Februarski patent i *ustavni zakoni* iz 1867. godine (Tejlor 2001: 194).

Austrija je progresivno menjala izborni zakon (1873, 1882, 1888. i 1897. godina) da bi 1907. godine bilo usvojeno univerzalno pravo glasa (ali samo za muškarce). Kada se stvari ovako postave u kontekst, onda mobilizacija glasača postaje daleko važnije pitanje nego što je to bila u prvoj polovini 19. veka (i kasnije). Nacionalizam je postao moćna politička snaga zato što je imao potencijal da

poveže različite interesne grupe jednim svojstvom – pripadnošću narodu sa jezikom kao najvažnijim elementom (Judson 2016: 295). Osamdesetih godina devetnaestog veka je politička scena u toliko meri radikalizovana, da je u određivanju političkog usmerenja pojedinca prvo bilo važno to da li je nacionalista, pa tek onda da li je liberal, konzervativac i slično (Judson 2016: 300). Nacionalizam je u raznim delovima države često bio uspešan i zbog antisemitske retorike političkih predstavnika (Judson 2016: 300). Izuzetak su bili Nemci u Austriji, koji sebe nisu videli kao nacionalističku sektu, već kao *Staatsvolk* (*državotvorni narod*) koji jedini radi u interesu države (Judson 2016: 298).

Svet je od 1880-tih godina počeo brzo da se menja zahvaljujući rastu uticaja sistema komunikacija i unapređenoj saobraćajnoj mreži. U periodu od 1890. do 1910. godine su populacije Beča, Budimpešte, Praga, Lavova, Zagreba, Innsbruka, Rijeke i Kluža porasle za više od šezdeset posto; do 1900. godine je oko 40% stanovnika Austrougarske napustilo svoja prvobitna prebivališta (Judson 2016: 333). U periodu između 1876. i 1910. godine se oko četiri miliona stanovnika Austrougarske iselilo u SAD, Kanadu i zemlje Latinske Amerike, ali su se i stotine hiljada ljudi vratile sa kapitalom i znanjem (Judson 2016: 334).

Oskar Jasi konstatuje da je Austrougarska postala antislovenska sila posle aneksije Bosne i Hercegovine 1878. godine (Jászi 1929: 115). Uprkos tome je nekoliko meseci pre atentata Franc Ferdinand imao plan za federalizaciju Monarhije sa podjednakim pravima za Nemce, Mađare, Čehe, Slovake, Poljake, Rutene⁶³, Rumune, Hrvate, Srbe, Slovence i Italijane, s tim što bi bi granice administrativnih jedinica pratile jezičke granice. Ukoliko bi došlo do određenih nesuglasica, u problematičnim oblastima je planirano sprovođenje plebiscita (Jászi 1929: 123–124). Tih godina je Šenbrun bio centar dualizma, a Belvedere federalizma (Jászi 1929: 126).

U februaru 1906. godine je suspendovan ugarski parlament zbog zahteva da se u vojsku uvede mađarski (uz nemački) kao jezik komande. Franc Jozef je Mađarima zapretio uvođenjem opšteg prava glasa, što je bilo dovoljno da oni od toga odustanu (Judson 2016: 366–367). Na taj način je Ugarska vraćena u doba apsolutizma Baha i Šmerlinga (Tejlor 2001: 234). Ponovo se nametalo pitanje da li će se dinastija udružiti sa svojim seljačkim narodima protiv Mađara. Činilo se da je Franc Ferdinand bio spreman na to, ali je ipak to samo pretpostavka, pošto je postojala mala verovatnoća da jedan Habzburg postane Bonaparta, car seljaka (Tejlor 2001: 234, 257) „jer bi svaki pravi dogovor među narodima Austrije doduše oslabio Ugarsku, ali bi takođe ugrozio i carsku vlast” (Tejlor 2001: 159).

Austrougarska je 1914. imala pedeset miliona stanovnika (i po tom parametru bila treća u Evropi) ali i čak jedanaest nacionalnih grupa (Reynolds 2013: 18–19). Sto vojnika u austrougarskoj vojsci je u proseku činilo 25 Nemaca, 18 Mađara, 13 Čeha, 11 Srba i Hrvata, 9 Poljaka, 9 Rutena, 6 Rumuna, 4 Slovaka, 2 Slovenca i 2 Italijana (Reynolds 2013: 19). Jezik komande je bio nemački, ali se od oficira očekivalo da znaju *Regimentssprache* (jezik većine svojih vojnika), što je značilo da su u nekim jedinicama korišćena dva, a u nekim čak i pet jezika (Reynolds 2013: 20).

Monarhija se nikada nije oporavila od posledica poraza 1866. godine koji su doveli do Nagodbe i gotovo potpune autonomije Ugarske (Reynolds 2013: 19). Raspad Monarhije je, smatra Oskar Jasi, *kraj dugog organskog procesa* (Jászi 1929: 24). Ovaj autor navodi razloge zbog kojih Habzburzi nisu uspjeli da stvore unifikovanu državu na bazi kompaktnog lingvističkog i nacionalnog jedinstva kao države zapadne Evrope: 1) etnička heterogenost, 2) geografske podele i kulturni antagonizmi između naroda, 3) teritorija Monarhije je mnogo kasnije definisana u poređenju sa Engleskom i Francuskom, 4) osmanlijska vlast u delovima Ugarske u trajanju od preko dvesta godina, 5) objedinjavanje države koje kasni najmanje dvesta godina u odnosu na zapadne države, 6) u Francuskoj i Engleskoj je unifikacija počela u vreme kada mase još nisu bile svesne nacionalne i jezičke pripadnosti, dok je u Habzburškoj monarhiji počela kada je nacionalizam postao svestan sebe i 7) delovi naroda koji su bili sastavni deo stanovništva Monarhije su ostali van njenih granica (Srbi, Rumuni, Poljaci i Ukrajinci) i postali inicijatori stvaranja svojih nacionalnih država (Jászi 1929: 31–32). Raspadu Austrougarske je doprinelo i odsustvo građanskog obrazovanja; ova monarhija je bila konglomerat naroda koji nisu znali ništa jedni o drugima, osim toga da se međusobno mrze (Jászi 1929: 449). Stoga dezintegracija Monarhije nije iznenađenje, već očekivani ishod prouzrokovan

---

⁶³ Etnonim *Ruten* je u okviru Austrougarske označavao Maloruse (današnje Rusine i Ukrajince).

nezadovoljstvom naroda koji nisu dobili autonomije koje su tražili (teritorijalne, kulturne, ekonomske). U dodatne razloge za takav razvoj događaja je moguće uvrstiti i lihvarski kapitalizam, moć feudalne klase koja nije dozvolila produktivnim snagama da se razvijaju, kao i odsustvo unifikovanog sistema obrazovanja. Konačno, na dezintegraciju Monarhije su u podjednako meri uticale težnje naroda ka nacionalnim državama, iredentistička propaganda okolnih zemalja (i njihove imperijalističke težnje), kao i Prvi svetski rat koji je rasplamsao mržnje među narodima (Jászi 1929: 453–454).

12.2. JEZIČKA POLITIKA U MONARHIJI POSLE REVOLUCIJE

Upotreba jezika u svim oblastima javne komunikacije je za vlast u Monarhiji predstavljala posebno komplikovan problem. Naime, Beč je morao da pomiri dve nužnosti: jedan službeni jezik sa olakšavanjem komunikacije između predstavnika vlasti i lingvistički raznorodnog stanovništva Monarhije. Iako je ustavni zakon iz 1867. godine dozvolio pravo svakom građaninu na upotrebu svog jezika i školovanje na njemu, to pravo u praksi nije bilo ostvarivo za sve narode, jezike i vernakulare Monarhije (Judson 2016: 293). Na drugoj strani Nemci (najbrojniji i najuticajniji narod u Monarhiji) nisu mogli da shvate zašto Sloveni ne nauče nemački jezik i tako postanu deo svetske književnosti i nauke (Judson 2016: 209).

Početak 1880-tih godina je u Češkoj, prema analizi Tomaša Kamusele, postignut potpuni bilingvizam kada se radilo o upotrebi službenog jezika (Kamusella 2009: 741). Slično je bilo i u Moravskoj, dok je u Šleskoj do 1918. godine jedini zvanični službeni jezik bio nemački (naravno, nastava u osnovnim i srednjim školama je tamo gde je to bilo potrebno realizovana i na češkom i poljskom jeziku) (Kamusella 2009: 741)⁶⁴. U Ugarskoj je zakonom iz 1867. mađarski određen kao jedini službeni jezik. Status jezika nacionalnih manjina je definisan zakonom iz 1868. godine, prvi put u istoriji jezičke legislative na osnovu etnolingvističkog principa (Kamusella 2009: 742).⁶⁵

Važnost jezičkog pitanja u Austrougarskoj odlično dokumentuje zahtev slovenačkih predstavnika 1894. godine da se u gimnaziji u Celju nastava odvija na slovenačkom jeziku, baš kako im je to premijer Tafe obećao 1888. godine. Nemci su pretili izlaskom iz vlade ukoliko se slovenački zahtev ispuni, a Slovenci obrnuto, da će izaći iz vlade ukoliko se njihov zahtev ne ispuni – tako je cele 1894. godine pitanje Celja i jezika nastave u gimnaziji dominiralo austrijskom politikom. Naredne godine je vlada odobrila slovenačke razrede u gimnaziji u Celju, pa su zbog toga Nemci napokon i izašli iz vlade, što je označilo propast poslednjeg pokušaja uspostavljanja ustavne vladavine u Austriji. Od tog trenutka će njome vladati namesnici, dok će Rajhsrat biti samo poprište sukoba neprijateljskih nacionalnih grupa (Tejlor 2001: 194).

12.3. SLOVAČKA JEZIČKA SITUACIJA IZMEĐU REVOLUCIJA I HATALA-HODŽA REFORME

Revolucije 1848–1849. nisu rešile kaos na planu slovačke jezičke situacije, pošto su posle 1850. godine u upotrebi bili ovi jezici: češki jezik Kraljičke biblije, slovakizovani češki (pod kasnijim nazivom *staroslovenčina*), novi češki književni jezik, Bernolakov jezik i Šturov jezik (Drahotský 2014: 9, Rolková 2007: 67). To stanje je bilo daleko od konsenzusa kada se radi o standardizaciji jezika. Konfuziju koja je pratila pitanje standardnog slovačkog jezika je odlično opisao ministar unutrašnjih poslova Aleksander Bah. Naime, on je Janu Kolaru koji je od njega tražio arbitražu u sporu oko toga da li slovačke novine u Beču treba da izlaze na češkom ili nekom drugom jeziku poručio da se Slovaci prvo dogovore, pa tek onda dođu sa zahtevima, jer Kolar koristi jedan, Štur drugi a Hodža treći pravopis. Uzgred, Kolar je tokom revolucija bio na češkoj strani: on je 1849. pobeo iz Pešte u Beč i odatle tražio da se Gornja Ugarska (*Felvidék*) pripoji zemljama češke krune. Bah je odlučio da se formira komisija koja će doneti konačnu odluku. Njeni članovi su na kraju bili Jan Kolar (predsednik), Karol Kuzmani, František Hanrih (*František Hanrich*), Andrej Radlinski (*Andrej Radlinský*) i Danijel

⁶⁴ Problematika češko-nemačkih jezičkih ratova će kasnije biti predmet detaljne analize.

⁶⁵ Jezička situacija u Ugarskoj tokom druge polovine 19. veka će takođe biti podrobno ispitana u nastavku studije.

Lihard (*Daniel Lichard*). Odlučili su da novine izlaze na slovakizovanom češkom jeziku Kraljičke biblije koji je preimenovan u *staroslovenčina* (*staroslovački*) (Kamusella 2009: 541). Urednici kasnije osnovanog lista pod nazivom *Slovenské noviny* (koji je izlazio dva puta nedeljno od 1849. do 1861. godine) bili su Lihard i Radlinski. Aleksander Bah je potom 21. decembra 1849. godine za službeni jezik Slovaka u Monarhiji proglasio *staroslovački*.

Slovakizovani jezik Kraljičke biblije je od 1849. godine uveden i u školski sistem na teritoriji današnje Slovačke (Bakke 1999: 143) pod istim nazivom *staroslovački*, i to na insistiranje Jana Kolara i Andreja Radlinskog, koji je taj jezik i kodifikovao (uslovno rečeno) 1850. godine udžbenikom *Pravopis slowenský s krátkou mluwnici* (*Slovački pravopis sa kratkom gramatikom*) (Kačala i Krajčovič 2006: 40, Drahotský 2014: 54, Hodža i Škultéty 2009: 277) Slovakizaciju češkog je ovaj autor opravdao prevelikim uticajem nemačkog na češki, dok je naziv *staroslovački* objasnio pretpostavkom da su češki i slovački u prošlosti imali istu osnovu bližu slovačkom jeziku. Martin Hatala je, paradoksalno, u predgovoru za svoju gramatiku novog slovačkog jezika *Krátká mluvnica slovenská* (*Kratka slovačka gramatika*) (1852) komentarisao odluku vlasti da uvede češki jezik (odnosno *staroslovački*) u škole na teritoriji današnje Slovačke. Ovaj slovački lingvista je izrazio slaganje sa pretpostavkom da je to bilo potrebno, čak i da su se Slovaci dogovorili oko pravopisa, jer ne bi bilo dovoljno udžbenika slovačkog. Dodao je i to da je poželjno da svaki Sloven zna barem dva slovenska jezika (Hattala 1852: iv).

Staroslovački jezik je Beč ukinuo tek 1861. godine (Švagrovský 2010: 114). Dakle, čitavih dvanaest godina je on bio jedini zvanično priznati jezik koji je koristilo slovačko stanovništvo. Uprkos tome, ova činjenica se u slovačkoj stručnoj literaturi često ignoriše, a ponekad i netačno predstavlja: tako Dušan Kovač u svojoj monografiji posvećenoj istoriji Slovačke tvrdi da je posle revolucija 1848–49. godine *slovački jezik* postao jezik nastave (Kovač 2010: 122), dok lingvisti Kačala i Krajčovič tvrde da se *staroslovački jezik* kao administrativni i jezik nastave u školama nije dugo zadržao (Kačala i Krajčovič 2006: 40), što ne odgovara istini. Eugen Pauliny je čak utvrdio da su Slovaci odbacili *staroslovački* već 1848. godine (Pauliny 1983: 195). Štaviše, prema periodizaciji Kačale i Krajčoviča je gotovo ceo period koji oni nazivaju reformski (od 1852. do 1863. godine) (Kačala i Krajčovič 2006: 61) zapravo obeležen službenom upotrebom slovakizovanog jezika Kraljičke biblije pod nazivom *staroslovački*.

Međutim, taj *staroslovački* jeste bio jezik nastave i učio se u pojedinim slovačkim protestantskim školama sve do početka Prvog svetskog rata. Dalje, 1860. godine je slovakizovani jezik Kraljičke biblije odobren kao službeni jezik u 23 županije (uz nemački i mađarski), ali ta odluka nikada nije stupila na snagu zbog velikog pritiska sa mađarske strane (Kamusella 2009: 551). Protestanti su novi slovački jezik zasnovan na Hodža-Hatala kodifikaciji u udžbenike za svoje škole počeli da uvode tek od 1857. godine⁶⁶ (Hodža i Škultéty 2009: 283).

12.3.1. HODŽA-HATALA REFORMA I SLOVAČKA JEZIČKA SITUACIJA DO POČETKA PRVOG SVETSKOG RATA

U Požunu su se 1851. godine sastali sledbenici Bernolaka, jezika Kraljičke biblije i Šturove kodifikacije, odnosno, pojednostavljeno, predstavnici protestanata i katolika: Štur, Hurban i Hodža na jednoj, i Palarik, Radlinski, Zavodnjik i Hatala na drugoj strani. Upečatljiv utisak je ostavio Martin Hatala, koji je 1850. napisao delo *Grammatica linguae Slovenicae* (*Gramatika slovačkog jezika*) u kojem je predstavio sintezu Bernolakove i Šturove kodifikacije na temelju Hodžine kritike Šturovog pravopisa. Prihvatio je Šturov predlog da osnovica književnog jezika bude srednjoslovački dijalekat, ali je u ortografiju uveo etimološki princip. Štur je nevoljno pristao na Hatalina rešenja, dok su predstavnici katoličke inteligencije zauzvrat rešili da odustanu od upotrebe Bernolakove kodifikacije (tako posle 1851. godine više nije bilo izdanja na tom jeziku) (Kamusella 2009: 550, Drahotský 2014: 54). To znači da su posle 1851. godine skoro sve katoličke publikacije izlazile na Hatalinoj kodifikaciji slovačkog jezika (Maxwell 2009: 235). Slično je bilo i sa novinama: *Peštbudínske*

⁶⁶ Stanje u ugarskom školstvu će detaljnije biti obrađeno u okviru ovog poglavlja.

vedomosti su se 1868. godine preselile u Martin, preimenovale u *Národné noviny* i koristile Hatalinu kodifikaciju, kao i listovi *Hlas* i *Prúdy* (Maxwell 2009: 238, 247). Zato je moguće zaključiti da je do 1914. godine ta kodifikacija dominirala u slovačkoj publicistici (Maxwell 2009: 250). Fidlerova i saradnici tvrde da je reformisani Šturov jezik *zvanično* prihvaćen upravo te godine u Požunu, i da je posle toga češki Kraljičke biblije preživio samo kao bogoslužbeni jezik slovačkih protestanata (Fidlerová i sar. 2013: 120). Još jednom je nužno upozoriti na činjenicu da se nije radilo ni o kakvoj zvaničnoj odluci, već o neformalnom dogovoru samoproklamovanih narodnih lidera.

Martin Hatala je dobio zadatak da dovrši reformu Šturove kodifikacije, što je on i uradio pomenutom gramatikom *Slovenská mluvnica* iz 1852. godine, čije je štampanje kasnije finansirala Matica slovačka (Rolková 2007: 67–68, Maxwell 2009: 239). Hodža-Hatala reforma je uvela etimološki princip i tako približila slovačku drugim slovenskim ortografijama. Eliminirani su oblici iz češkog koji su bili nefunkcionalni i bez osnove u živom jeziku (npr. *ruce*, *cirkve*, *jich*), kao i tipični srednjoslovački elementi kao što su: a) *dobruo*, b) dug instrumental *-mí*, *-amí*, i c) oblici *robiu* i *sadnuv*. Zauzvrat su uvedeni elementi kao što su: *ä*, *ľ*, *iu* i *é*, koji su prisutni i u savremenom standardnom slovačkom jeziku (Muziková 2009: 470–72). Udžbenik za škole radikalno reformisanog Šturovog jezika je izašao tek 1864. godine pod nazivom *Slovenská mluvnica pre gymnázia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl (Slovačka gramatika za gimnazije, realke, preparandije i više odseke glavnih škola)*. Autor je bio katolik Franjo Mraz (*Fraňo Mráz*), koji je modifikovao Hatalinu kodifikaciju (uveo je oblike u dativu *ruke* umesto *ruce* i u genitivu *od sluhu* umesto *od sluhy*). Njegova gramatika je u školama korišćena do Cambelove (*Samuel Czambel*) gramatike *Rukováť spisovnej reči slovenskej (Rukovet slovačkog književnog jezika)* 1902. godine.⁶⁷ Međutim, tek je pravopis Vaclava Važnog *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931) (*Pravila slovačkog pravopisa*) postao prvi *zvanično* kodifikovan priručnik koji je korišćen u školama (Kačala i Krajčovič 2006: 130, 134).

Ipak, katolički kler je u prvim godinama posle Hodža-Hatala reforme i dalje bio podeljen: jedni su čitali časopis *Slovenskje pohľadi* koji je koristio nereformisan Šturov jezik, dok su drugi podržavali novu kodifikaciju. Tokom Bahovog apsolutizma su jedino katoličke *Katolicke noviny pre obecny ľud* izlazile na reformisanom Šturovom jeziku. Još zanimljivije je to da je veliki deo katoličkog klera nastavio da koristi jezik Kraljičke biblije na kojem je izlazio i časopis *Cyrril a Method*, čak i nakon 1852. godine, kada je njegovo izdavanje ponovo pokrenuo katolički biskup Štefan Mojzes (*Štefan Moyzes*), kasnije prvi predsednik Matice slovačke (Hodža i Škultéty 2009: 281–82). Matica slovačka je prihvatila Hodža-Hatala kodifikaciju, promovisala je i koristila sve do svog zatvaranja 1875. godine. Međutim, šesto i sedmo godište almanaha *Nitra* 1876. godine, čiji je urednik bio Jozef Miloslav Hurban (iste one publikacije koja je kao prva 1844. godine u potpunosti štampana na novom, Šturovom slovačkom) izlazi na savremenom češkom jeziku i sadrži samo jednu pesmu na slovačkom; čak je i vraćena posveta *dceram a synům Moravy a Čech (čerkama i sinovima Moravske i Češke)*, koja je iz već spomenutog prvog izdanja izbačena (Hodža i Škultéty 2009: 294, Rolková 2007: 172). Hurban je usput optužio slovački narodni pokret za izmišljanje i propagaciju veštačkog novog slovačkog, pri čemu je naglasio tvrdnju da za njega postoji samo jedan *češko-moravsko-šlesko-slovački narod* koji govori *čehoslovačkim jezikom*. Tomaš Kamusela smatra da je Hurbanovo privremeno odustajanje od Šturove kodifikacije kojoj je sâm značajno doprineo zapravo pokazatelj da su Slovaci ostali usamljeni u borbi protiv asimilacije i mađarizacije i da im je bila potrebna podrška Čeha, koji su tom periodu i narednih decenija počeli da beleže značajne uspehe u borbi za narodnu i jezičku emancipaciju. Hurbanov povratak češkom jeziku se u slovačkom naučnom diskursu ili ignoriše, ili objašnjava konstrukcijama koje teško mogu da se odbrane. Tako ostaje nejasna tvrdnja Kačale i Krajčoviča da se Jozef Miloslav Hurban vratio upotrebi češkog jezika u znak protesta zbog zatvaranja slovačkih gimnazija (Kačala i Krajčovič 2006: 89). To bi iz mađarske perspektive bio poziv na još radikalnije sankcije, jer je cilj njihove politike bilo odvajanje Čeha od Slovaka. Hurban se vraća upotrebi reformisanog Šturovog jezika tek početkom 1880-tih godina, kada je vođa češkog narodnog

---

⁶⁷ Kao zanimljivost navodimo podatak da je isti Franjo Mraz bio autor i gramatike mađarskog jezika (Kačala i Krajčovič 2006: 97–98).

pokreta František Riger (*František Rieger*) izjavio da se češki narod neće mešati u unutrašnje stvari Ugarske (Rolková 2007: 174). Tako je časopis *Slovenské pohľady* (1881–1888) počeo da izlazi na reformisanom Šturovom jeziku (pre toga nije štampan od 1852. godine) (Rolková 2007: 175, Hodža i Škultéty 2009: 280).

Slovačka publicistika i književnost na novom slovačkom jeziku su neposredno pre rata bile ograničene na malobrojnu intelektualnu elitu (Maxwell 2009: 251). Samuel Cambel je u predgovoru za spomenutu gramatiku *Rukovät'* (1902) upozorio čitaoce koji ne poznaju srednjoslovački dijalekat (vernakular) na to da se pripreme za njegov tekst čitanjem novijih časopisa i knjiga (pošto u školi ne mogu da nauče taj jezik) i da izbegavaju čitanje na češkom zbog drugačijeg pravopisa i izgovora (Czambel 1902: iii). Slovački nije u potpunosti standardizovan ni posle 1918. godine (Kamusella 2009: 138), iako je martinski uzus kodifikovao Cambel (*Rukováti* 1915. i 1919. godine) uz pomoćne modifikacije Jozefa Škultetija (Kačala i Krajčovič 2006: 100).

12.4. SLOVAČKA POLITIKA NAKON NAGODBE

Politički program predstavnika slovačkog narodnog pokreta je formiran pod uticajem evropskog nacionalizma i njegove dominantne ideje – nacionalne države (Kováč 2013: 70). Međutim, najveći deo slovačke inteligencije (koja je bila sprovodilac te ideje) je do polovine 19. veka činio isključivo kler (katolički i protestantski). Tek u drugoj polovini tog veka su politički aktivni postajali i učitelji, advokati, novinari i drugi (Maxwell 2009: 17), što je obogatilo nacionalni program. Ipak, snaga slovačkih političkih predstavnika u Ugarskoj će sve do početka Velikog rata biti zanemarljiva, ponajviše zbog odsustva pomoći sa češke strane.

Uprkos svim problemima, Slovaci su nakratko uspeali da se izbore za institucije koje su mogle da postanu kamen temeljac u procesu stvaranja nacionalne države. Matica slovačka je osnovana 1863. godine u pogodnom političkom trenutku (češka Matica postoji od 1831. godine) (Kamusella 2009: 490–91), nekoliko godina pre početnog pritiska mađarizacije. Novac potreban za osnivanje su skupili građani, ali je prilog dao i car Franc Jozef (Kováč 2010: 131–132). Da je koncept *ugroslavizma* preživio revolucije 1848–49. godine, potvrdio je i govor Jozefa Miloslava Hurbana prilikom svečanog otvaranja te ustanove, u kojem je on istakao da niko ne sme da razdvaja ono što je sâm Bog spojio – Slovake i Mađare (Rolková 2007: 193). Nažalost, (gledano iz slovačke perspektive) za ljubav je bilo potrebno dvoje: Kalman Tisa (*Tisza Kálmán*) je 1875. godine postao premijer Ugarske, odmah zatvorio Maticu slovačku i na taj način slovačkom narodnom pokretu naneo nenadoknadivu štetu, pošto je Matica delovala kao kulturni centar, izdavačka kuća i organizacija za prikupljanje stipendija za slovačke studente (uz to je na jednoj od sednica parlamenta Tisa srpskom poslaniku poručio da slovački narod ne postoji) (Maxwell 2009: 42–43). Slovaci su samostalno finansirali i dve protestantske gimnazije u mestima Revuca (slovački: *Revúca*) i Turčjanski Sveti Martin (slovački: *Turčiansky Svätý Martin*), kao i jednu katoličku gimnaziju u mestu Klaštor pod Znjevom (slovački: *Kláštor pod Znievom*) (Kováč 2010: 133). I one su, kao i Matica, zatvorene po dolasku Tise na vlast, čime je slovački narod ostao i bez srednjih škola.

Nagodba iz 1867. godine je imala katastrofalne posledice po slovački narodni pokret. Brojnost slovačke inteligencije je najbolje predstavio pisac Jozef Gregor Tajovski (*Jozef Gregor Tajovský*) tvrdnjom da lično poznaje sve njene pripadnike (Johnson 1985: 49). Stoga je bilo očekivano pojavljivanje takozvane *nove političke škole* među Slovacima u Pešti. Njeni predstavnici su prihvatili realnost Nagodbe, odustali od autonomije i rešili da sarađuju sa Mađarima. Za razliku od njih, predstavnici takozvane *stare škole* nisu odustajali od zahteva sadržanih u Memorandumu koji je 27. juna 1861. uručen premijeru Tisu, a 12. decembra 1861. godine Francu Jozefu (Rolková 2007: 110, Maxwell 2009: 44). Ovim dokumentom su slovački predstavnici zahtevali priznavanje statusa slovačkog političkog naroda, poziciju službenog jezika za slovački kao i formiranje distrikta *Hornouhorské slovenské okolie* (*Gornjougarski slovački distrikt*) (Rolková 2007: 111). Zahtev su odbili i Pešta i Beč (Kováč 2013: 73). Neuspeh svih inicijativa vezanih za *Memorandum* je pokrenuo fragmentaciju skromne slovačke političke scene (Krátky 2017: 51).

Zbog opasnosti od mađarizacije, Slovaci su bili prinuđeni da se izjasne kao posebna nacija. Pošto je Bah kompromitovao njihovo poverenje u Beč, morali su da se okrenu Pešti (Tejlor 2001: 130–132). Od januara 1868. godine su definitivno postojale dve spomenute političke grupacije: *stara i nova škola* (Krátky 2017: 5). Grupa oko katoličkog sveštenika i pisca Jana Palarika (1822–1870) (*Ján Palárik*), koja je kolokvijalno nazivana *nová slovenská škola* (*nova slovačka škola*), umesto orijentacije na Beč je predlagala postizanje dogovora sa Mađarima (Rolková 2007: 107). Ova nova struja u slovačkoj politici je podsticala stvaranje slovačko-mađarske partije, zbog čega su ih pristalice konzervativne slovačke političke misli nazivali mađaronima (Krátky 2017: 15). Tokom 1868. godine su u Pešti počele tri puta nedeljno da izlaze *Slovenské noviny* kao eksponent *nove škole* i kao konkurent novinama *Pešťubudínske vedomosti*, koje su promovisale ideje *stare škole* (Krátky 2017: 13). Urednik lista *Slovenské noviny* do 1872. godine, Jan Nepomuk Bobula (1844–1903) (*Jan Nepomuk Bobula*), bio je imućni arhitekta sa konekcijama u visokim krugovima ugarskih vlasti (Krátky 2017: 57). U prvom broju je predložio federalizaciju Ugarske na etničkom, a ne teritorijalnom principu kao što je to traženo u Memorandumu (Krátky 2017: 75). Zahtevao je i ravnopravnost i dijalog među narodima bez gravitiranja prema rešenjima van Ugarske (poput Srba ili Rumuna) (Krátky 2017: 76). Jan Palarik je prilikom rasprave o Memorandumu 1861. godine predlagao da se slovački politički zahtevi preusmere sa Beča na Peštu, da se odustane od traženja teritorijalne autonomije i da se podrži srednja klasa (Krátky 2017: 46, 52). Apelovao je i na slovačko plemstvo da se prene iz sna i postane predvodnik slovačkog narodnog pokreta (Krátky 2017: 94–96). Bobula i Palarik su smatrali i da bi Ugarska trebalo da dobije ono što je bilo sadržano aprilskim zakonima iz 1849. godine (dakle, gotovo potpunu nezavisnost), kao i to da je Austrougarska previše germanska (Krátky 2017: 78). *Nova škola* je, dakle, kombinovala ugarsku građansku politiku i slovački nacionalizam, s tim što se nije oslanjala na nemački romantizam i ruski mesijanizam, već na mešavinu liberalizma, katolicizma i filozofije zapadne Evrope (pre svih delo Monteskeja), kao i principe ustavne monarhije (Krátky 2017: 52, Kováč 2013: 73). Svoju politički reprezentaciju je dobila u stranci pod nazivom *Slovenská strana vyrovnania* (*Slovačka stranka poravnanja*) koja je osnovana 1872. godine (Krátky 2017: 53). Gašenjem nove škole 1875. godine je ta ideja eliminisana, pri čemu je istovremeno počela i represivna politika mađarizacije (Krátky 2017: 15).

Na drugoj strani spektra je bila inteligencija grada Martina sa svojom Slovačkom narodnom partijom (*Slovenská národná strana*) osnovanom u junu 1871. godine, koja je branila samostalnost slovačkog naroda i kao dokaz za to navodila postojanje kodifikovanog slovačkog jezika (Hollý 2019: 74). Ta partija je 1882. godine proglasila pasivnost i nije učestvovala na izborima sve do 1901. godine (Stehlík 2009: 22) na kojima je osvojila četiri mandata, ali su dvojica poslanika odmah posle izbora uhapšena zbog navodne antimadžarske propagande (Stehlík 2009: 61). Pet godina kasnije je uspela da osvoji sedam mandata (Peroutka 2003: 283). Ni ostale slovačke partije nisu učestovale na izborima za parlament od 1881. godine. Neophodno je istaći i to da na izborima koji su prethodili toj odluci (1875. i 1878. godine) godine slovačke partije nisu osvojile nijedno poslaničko mesto. Aktivirale su se tek 1896. godine (Johnson 1985: 43). Slovačkoj narodnoj partiji su se na političkoj sceni 1904. godine pridružile Slovačka socijaldemokratska partija (*Slovenská sociálna demokracia*) (koja je svoju samostalnost sačuvala samo do 1906. godine), kao i Slovačka narodna partija (*Slovenská ľudová strana*) osnovana 1905. godine (Johnson 1985: 44–45).

Poslednjih dvadeset pet godina devetnaestog veka je za slovačko društvo predstavljalo najveću stagnaciju u njegovom razvoju (Kováč 2010: 140). Migracija slovačkog naroda u Sjedinjene Američke Države, koju je ponajviše podstakla nerodna 1879. godina, počela je osamdesetih godina 19. veka. Do kraja 19. veka je u severnu i južnu Ameriku otišlo oko 300.000 Slovaka (Kováč 2010: 143–145). Broj emigranata koji su rešili da potraže sreću na drugoj strani Atlantika postojano je rastao: tako se samo 1913. godine u SAD iselilo 27.234 Slovaka (Harušťák 2013: 215–16). Najčešće destinacije su bile Pensilvanija (i to pre svega grad Pitsburg), onda Ohajo, Nju Džerzi, Konetikat, Mičigen, Viskonsin i Indijana. Matica slovačka je u Americi osnovana 1893. a Slovačka liga 1907. godine (Harušťák 2013: 217, Kováč 2010: 143–145).

Jedan od najuticajnijih međuratnih čeških novinara, Ferdinand Peroutka (1895–1978) (*Ferdinand Peroutka*), zaključio je da je stanje u slovačkom društvu pre Prvog svetskog rata bilo vrlo

loše, pre svega zbog Nagodbe koja je Mađarima ostavila određene ruke za rešavanje unutrašnjih problema, ali i zbog češko-slovačkog jezičkog raskola koji je prerastao i u kulturni. Ljudovit Štur i Jozef Miloslav Hurban su se 1840-tih godina odvojili od Čeha i time slovački narod osudili na propast, što je u starosti priznao i sâm Hurban (Peroutka 2003: 131). Slovaci su se, konstatovao je Peroutka, prepustili rusofilskom fatalizmu (Peroutka 2003: 131–132). Neposredno pre početka Velikog rata su Slovaci imali samo dva poslanika u Ugarskom parlamentu, dok od 1874. godine nisu imali svoju srednju školu. Od ukupno trideset hiljada službenika u Ugarskoj je samo oko dve hiljade bilo slovačkog porekla. Situacija u pravosuđu je bila još gora, budući da pre Velikog rata nije bilo sudija slovačkog porekla. Bogati sloj stanovništva i zemljoradnika je postao deo mađarskog naroda, dok je katolički kler bio jedan od najjačih instrumenata mađarizacije (Peroutka 2003: 133). Da je inteligencija gotovo u potpunosti odustala od slovačkog narodnog pokreta potvrđuje i podatak da je većina službenika, profesora i učitelja neposredno posle Prvog svetskog rata pobešla iz Slovačke, pošto su se osećali kao Mađari (Peroutka 2003: 134).

Slovački narod nije bio svestan pripadnosti istoj zamišljenoj zajednici pre pada Austrougarske, posebno na istoku današnje Slovačke. To dokazuje i popis 1921. godine u okviru kojeg stanovnici određenih sela tog dela zemlje nisu znali da kažu da li su Slovaci ili Mađari (Peroutka 2003: 134). Do sličnih zaključaka je došao i engleski istoričar Tejlor ocenjujući stanje u slovačkom društvu pred rat: 1) Slovaci nisu imali svoju matičnu državu preko granice koja bi im pružila podršku, 2) odustali su od *čehoslovačkog jezika*, a time i od zajedničke države (pri čemu su još samo malobrojni protestanti imali simpatije prema Česima), 3) slovački katolički lideri su bili u savezu sa ugarskom klerikalnom strankom i 5) slovačka intelektualna elita je bila reakcionarna, antisemitska i prohabsburški orijentisana (Tejlor 2001: 212).

Zato je moguće konstatovati da je slovačku politiku do Prvog svetskog rata odlikovalo sporo ostvarivanje prava i pozicija u okviru Ugarske (Hronský 1998: 17). Potpuno je izvesno da je slovačka politička scena bila pasivna i slaba u svakom smislu. Upravo zato je najuticajniji češki političar Riger jednoj od slovačkih delegacija poručio da prvo postanu bogatiji i uticajniji, pa tek onda dođu na sastanak sa njim (Peroutka 2003: 284). Dakle, u prvoj deceniji dvadesetog veka je perspektiva slovačkog narodnog pokreta delovala sumorno. Katolici su preuzeli vođstvo nad njim posle masakra u slovačkom mestu Černova 1907. godine.⁶⁸ Ova tragedija je odnela petnaest života i skrenula pažnju svetske javnosti na položaj manjina u Ugarskoj; Andrej Hlinka (1864–1938) (*Andrej Hlinka*) je posle ovog događaja postao najznačajnija ličnost u redovima slovačke katoličke inteligencije. Međutim, i on je javno kritikovao čehoslovakizam pre rata i tako gotovo potpuno eliminisao mogućnost aktivne saradnje sa Česima (Kamusella 2009: 556–57).

12.5. IZBORNI SISTEM I USLOVI U UGARSKOJ

Uprkos tome što je ugarsko sitno plemstvo evropskoj javnosti uspelo da podvali bajku o liberalnoj Ugarskoj (Tejlor 2001: 235), ona je imala najreakcionarniji režim u Evropi i jedinstveni sistem korupcije u izbornom procesu. Zato je, na primer, 2,5 miliona Rumuna u parlamentu predstavljao samo jedan poslanik (slično je bilo i sa Slovacima) uz konstantno šikaniranje (Jászi 1929: 333–334). Poređenja radi, u austrijskom parlamentu je 1911. godine bilo 185 nemačkih, 82 češka, 71 poljski, 37 jugoslovenskih, 30 rutenskih, 16 italijanskih i 5 rumunskih poslanika (uz 81 socijalističkog i 9 predstavnika drugih manjina). U Ugarskom parlamentu 1910. godine (bez Hrvatske i Slavonije) je sedelo 405 mađarskih, 5 rumunskih i tri slovačka poslanika. Dakle, isti broj poslanika (po pet) je predstavljao trista hiljada Rumuna u austrijskom, i čak tri miliona Rumuna u ugarskom parlamentu (Jászi 1929: 345). U parlamentu nije bilo ni predstavnika radničke klase i seljaka, slojeva stanovništva koji su svakako predstavljali većinu u Ugarskoj (Jászi 1929: 336).

---

⁶⁸ Policija je u tom mestu 27. oktobra 1907. godine ubila 15 ljudi (i teško ranila još desetero) koji su protestovali protiv toga što crkvu čiju su izgradnju finansirali oni nije osveštao lokalni sveštenik Andrej Hlinka, već drugi sveštenik kojeg je odabrao mađarski biskup Šandor Parvi (*Sándor Párvi*).

Izborni zakon Ugarske iz 1874. godine bio je vrlo konfuzan i nametao veliki broj uslova i kriterijuma za glasanje, između ostalog imetak, visinu poreza, profesiju i nasledne privilegije (Seton-Watson 1911: 3–4). Stoga je samo 6% populacije imalo pravo glasa, od toga 6% ukupnog broja radnika i 13% ukupnog broja sitnih trgovaca (Seton-Watson 1911: 4). Zato ne iznenađuje činjenica da je vrlo mali broj Slovaka mogao da glasa (Johnson 1985: 45). Nakaradni izborni sistem Ugarske savršeno dokumentuje ovaj podatak: na izborima 1911. godine je jedna trećina poslanika izabrana tako što su dobili manje od sto glasova (Seton-Watson 1911: 5).

Plansko šikaniranje manjinskih glasača je realizovano na više vrlo inventivnih načina. U nemađarskim sredinama je mesto predviđeno za glasanje uvek smeštano što dalje od gradova i varoši (Seton-Watson 1911: 9). Ponekad su rušeni mostovi ili su svi konji u jednom mestu na dan glasanja morali da idu na obavezni veterinarski pregled (Seton-Watson 1911: 9). Pošto bi glasači uprkos svemu stigli na mesto glasanja, vlasti bi ih ponekada ostavljale da čekaju napolju; zabeleženi su slučajevi da su ljudi čekali dva dana po snegu i ledu 1875. godine u Pančevu, kao i 1905. godine u rumunskom mestu Baja de Kriš (Seton-Watson 1911: 10). Ponekad su žandari zatvarali prilaze mestu glasanja, što je u pojedinim slučajevima dovodilo do okršaja koji su odnosili ljudske živote (Seton-Watson 1911: 10). U slovačke i rumunske oblasti je često pre izbora slata i vojska (Seton-Watson 1911: 11). Kandidatima su namerno pogrešno upisivana imena i drugi podaci da bi bili diskvalifikovani (Seton-Watson 1911: 13); neretko su *glasali* i mrtvi ljudi (Seton-Watson 1911: 16). Prevare na izborima su bile dodatno olakšane okolnošću da je ceo proces sproveden na mađarskom jeziku i da je glasanje bilo javno, što je značilo da je glasač najpre pred komisijom morao da izgovori mađarsku verziju svog imena i osnovne podatke o sebi, a onda i ime kandidata za kojeg glasa. Ukoliko bi, na primer, glasač prvo naveo svoje ime pa onda prezime (što je suprotno mađarskoj praksi), bio bi diskvalifikovan (Seton-Watson 1911: 18). Istu sudbinu je mogao da doživi i onaj glasač koji bi nešto pogrešno izgovorio na mađarskom ili dao pogrešan podatak o sebi ili kandidatu (Seton-Watson 1911: 18). Pored svega toga, glasači su potkupljivani hranom i pićem pre glasanja, a novac za mito su mađarski kandidati za poslanike dobijali iz Budimpešte (dakle, od vlasti) (Seton-Watson 1911: 20, 23–24).

Beč je, naravno, bio svestan situacije u Ugarskoj, ali nije imao nameru da je popravi, već da je iskoristi za povremeno učenjivanje vlasti u Budimpešti. Zato je Franc Jozef 1905. i 1906. godine Mađarima zapretio uvođenjem opšteg prava glasa, na šta su oni odgovorili Aponjijevim zakonom o obrazovanju koji je trebalo da pojača mađarizaciju u slučaju da mase dobiju pravo glasa (Johnson 1985: 46). Ovakve igre su na ugarskoj političkoj sceni izazvale pomeranja udesno, što dokazuje činjenica da je Tisova partija 1905. godine izgubila moć i da je vlast preuzela Stranka nezavisnosti koju je predvodio sin Lajoša Košuta, Ferenc (Jászi 1929: 361).

12.6. UGARSKO ŠKOLSTVO PRE PRVOG SVETSKOG RATA

„Standardni jezik je postao moguć tek s uvođenjem obaveznog školovanja za široke mase jer jedino obaveznim školovanjem se moglo obične ljude kojima je materinski čakavski ili kajkavski navesti da svi nauče i nadregionalni jezik” (Kordić 2010: 71–72).

Prvi ministar za administraciju Slovačke (defakto premijer) Vavro Šrobar (1867–1950) (*Vavro Šrobár*) je 1926. godine konstatovao da će prvi Slovak, koji će biti proizvod slovačkog obrazovnog sistema, moći da glasa tek 1933. godine (Peroutka 2003: 777), što jasno ukazuje na nepostojanje organizovanog slovačkog školstva pre rata. Pošto je obrazovanje na jeziku većine najvažniji način asimilacije nacionalnih manjina (Skutnabb-Kangas 1996: 124), mađarskoj vladajućoj nomenklaturi je bilo u interesu da zaustavi razvoj rumunske i slovačke srednje klase, kao i napredak u obrazovanju mađarskih seljaka da se ne bi uključili u borbu za vlast (Tejlor 2001: 211). Insistiranjem na sprovođenju nastave na mađarskom jeziku u srednjim školama su ugarske vlasti pokušale da stvore mađarsku srednju klasu od pripadnika nacionalnih manjina koji su osnovno obrazovanje apsolvirali na maternjem jeziku, što im je uopšteno garantovao zakon iz 1868. godine (Seton-Watson 1908: 210). Zato je potrebno pružiti detaljniju analizu školskog u Ugarskoj da bi mogla da se proceni uloga, uticaj i domet kodifikacije slovačkog jezika na pojedinca u društvu, s obzirom na činjenicu da *maternji jezik*

koji su deca učila od nepismenih majki nije bio *narodni* (Hobsbawm 1990: 52–53), dakle standardni jezik. Upravo zato je važnost i uloga formalnog i unifikovanog obrazovanja velika. Slovački pisar Mikulaš Dohnanj (*Mikuláš Dohány*) je još 1850. godine konstatovao da slovački jezik neće moći da stekne svoju definitivnu formu i pravila dok god Slovaci ne budu imali škole, akademije i građansku kulturu (Dohnány 2011: 7). Do sličnog zaključka je došao i Erik Hobsbom: „...standard national languages, spoken or written, cannot emerge as such before printing, mass literacy and hence, mass schooling”⁶⁹ (Hobsbawm 1990: 10).

Školstvo u Ugarskoj je do druge polovine 18. veka u potpunosti kontrolisala crkva (Fedáková 2019: 46). Nominalno je postalo državno 1867. godine, ali je do Prvog svetskog rata i dalje najveći broj škola bio u vlasništvu crkvenih organizacija (Seton-Watson 1908: 205). Prvu reformu obrazovanja je pokušala da sprovede Marija Terezija podelom na tri vrste škola, ali je ona samo delimično uspela zbog rekatolicizacije, koja je za vreme njene vladavine dostigla vrhunac i degradirala protestantsko školstvo (Kowalská 2001: 25, 42). Uprkos tome su protestanti zakonom *Ratio educationis* (1777) dobili autonomiju po principu *Gleichheit* i *Gleichförmigkeit* (jednakost i ujednačenost) (Kowalská 2001: 44). Jozef II je uveo obavezno pohađanje škole za decu između šest i dvanaest godina starosti, visoke kazne za nepoštovanje tog zakona i nemački kao službeni jezik, što je aktiviralo druge nacionalizme u Monarhiji. Leopold II je vratio crkvama kontrolu nad obrazovanjem, pri čemu je u njegovo vreme mađarski postao jezik nastave u ugarskom delu monarhije. Novi *Ratio educationis* iz 1806. godine nije doneo ništa novo, osim ukidanja odluke da nemački bude obavezan jezik. Za vreme vladavine Ferdinanda V su dekretom *systema solaris* škole podeljene na dve vrste: realke i internate. Feudalci su bili u obavezi da finansiraju škole koje su se nalazile na njihovim posedima (Seton-Watson 1908: 206).

Spomenuti grof Leo Tun (katolik, aristokrata, federalista i ministar školstva Austrije od 1849. do 1860. godine) bio je zadužen za restrukturiranje obrazovnog sistema (Judson 2016: 225–226) u kojem je jezik zadržao status izvanredno osetljive teme. On je još 1842. godine branio češku književnost i jezik i zahtevao od Beča autonomiju za Slovene pod češkim vođstvom, da se ne bi okrenuli Rusima (Orton 1978: 10–11). U Tunovo vreme je jezik lokalnog stanovništva ostao deo nastave u osnovnom školstvu, dok su svi ostali nivoi obrazovanja predviđali nastavu na nemačkom jeziku (Judson 2016: 226). Tun je uveo nemački jezik na protestantski licej u Požunu i poverio superviziju protestantskih škola katoličkim inspektorima, što će se promeniti tek 1859. godine (Seton-Watson 1908: 111). Ojačao je i pozicije slovačkih i nemačkih protestanata u Ugarskoj protestantskoj crkvi i uveo finansiranje protestantske crkve iz budžeta (Seton-Watson 1908: 112). Austrijsko carstvo je potpisivanjem konkordata sa Rimom 1855. godine dalo nezavisnost katoličkoj crkvi i slobodu u školstvu pod njenom kontrolom kakvu nije imala još od vremena protivreformacije (Tejlor 2001: 100). Najveći broj škola u Austrougarskoj (čak 85%), činile su škole u vlasništvu crkve (Pivková 2014: 135). U Češkoj je većina škola bila pod upravom lokalnih vlasti, a na teritoriji današnje Slovačke pod upravom crkve (Pivková 2014: 135).

Ugarska nije počela da pravi sistem državnih škola, već je krenula putem nadogradnje sistema konfesionalnih škola, tako što su državne škole građenje samo tamo gde je to bilo potrebno, odnosno tamo gde nije bilo konfesionalnih škola (Judson 2016: 303). U Ugarskoj nije postojao ni centralizovani školski sistem; nastava je u većini škola sprovedena na mađarskom jeziku (Pivková 2014: 135). Oko 1848. godine su dve trećine opština imale narodnu (slovački: *ľudová*) školu, koja je zapravo bila u nadležnosti lokalne crkve. Jezik nastave je bio lokalni vernakular (Švagrovský 2010: 110–111). Obrazovni sistem Ugarske je 1867. godine bio na ivici anarhije. Dve godine kasnije je utvrđeno da preko 13 miliona stanovnika Ugarske (bez Hrvatske i Slavonije) ima na raspolaganju 13.646 osnovnih škola, odnosno jednu školu na 995 stanovnika. Mali broj škola je bio i izuzetno loše opremljen i nedovoljnih kapaciteta. Čak 1.598 opština nije imalo školu, dok je samo 48 procenata dece pohađalo školu i imalo na raspolaganju ukupno 17.792 učitelja (od tog broja učitelja 24% nije imalo diplomu), što znači da je u proseku na jednog učitelja bilo čak 170 učenika, pri čemu je taj prosečni učitelj

---

⁶⁹ „...standardni nacionalni jezici, govoreni ili pisani, nisu mogli da se pojave pre štampanja, masovne pismenosti i, prema tome, masovnog školovanja stanovništva.” (preveo M. S)

dobijao platu manuelnog radnika (Seton-Watson 1908: 207). Poređenja radi, u Austriji je postojala jedna škola na 1.000, u Češkoj na 1.136 a u Galiciji na 2.089 stanovnika (Judson 2016: 307).

Prema podacima dobijenim popisom 1869. godine, u Ugarskoj je čak 63% populacije bilo potpuno nepismeno; na to je potrebno dodati 9,7% ljudi koji su samo umeli da čitaju, što u konačnom zbiru daje gotovo 75% stanovnika Ugarske koji nisu umeli da pišu (Seton-Watson 1908: 207) (i to samo četrdeset pet godina pre početka Prvog svetskog rata). Svaki pokušaj države da preuzme školstvo bio je osuđen na neuspeh, jer nije bilo dovoljno finansijskih sredstava, ali ni spremnosti crkvenih organizacija da se odreknu kontrole nad tako važnom stvari kakva je bila obrazovanje dece (Seton-Watson 1908: 208).

Zakonima iz 1868. i 1891. godine su škole postepeno podeljene na državne, narodne (pučke), crkvene i privatne (Pivková 2014: 135). U Ugarskoj je nastava u državnim školama realizovana na mađarskom, a u narodnim na jeziku (vernakularu) manjine (Berecz 2013: 13–14). Prema zakonu b. XXXVIII/1868 (stav 58) su nacionalne manjine imale pravo na obrazovanje na svom jeziku, ukoliko je on bio u upotrebi u određenoj opštini. Mađarski je prema odredbama tog zakona bio obavezan samo u realkama (slovački: *meštianska škola*) (Fedáková 2019: 46–47), mada ostaje nejasno da li se ta odredba odnosila na nastavu na tom jeziku, ili nastavu i časove tog jezika. Tek je zakon iz 1879. godine uveo sukcesivno uvođenje mađarskog u osnovne škole (Fedáková 2019: 47). Slično je bilo i sa srednjim školama samo četiri godine kasnije (Seton-Watson 1908: 171).

Ukazom iz 1868. godine je obrazovanje postalo obavezno za decu između šest i dvanaest godina (u Austriji je obavezno obrazovanje trajalo osam godina), kao i izgradnja škola na mestima gde su nedostajale ili gde je postojala jedna škola sa više od 130 đaka (obavezno obrazovanje je u Danskoj uvedeno 1814, Švedskoj 1842. a u Finskoj 1866. godine, dok u Britaniji, Belgiji i Holandiji obrazovanje nije bilo obavezno tokom celog 19. veka) (Hroch 2015: 155). U prvih deset godina od reforme (dakle do 1878. godine) je broj pismenih u Ugarskoj porastao za oko devetsto hiljada, dok je procenat dece koja nisu pohađala nastavu pao sa 52 na 21 posto.

Zakonima o osnovnim školama (1879), sekundarnom obrazovanju (1883) i obdaništima (1891) je postepeno omogućeno mađarizovanje nastavnog kadra i povećana mogućnost sprovođenja nastave na mađarskom jeziku (Jászi 1929: 328). Što se jezika nastave tiče, mađarski je zakonom iz 1879. postao obavezan predmet u svim osnovnim školama, a od 1882. godine su učitelji mogli da dobiju licencu jedino ukoliko su pokazali poznavanje mađarskog jezika, dok su geografiju, istoriju i građansko pravo svi đaci počeli da slušaju na mađarskom od 1902. godine. Na ovaj način su do osamdesetih godina 19. veka ugarske državne škole mađarizovane (Maxwell 2009: 43). Kontinuitet sa tom praksom je učvršćen Aponjijevim zakonom iz 1907. godine kojim je utvrđeno to da prve četiri godine obrazovanja moraju da se sprovode isključivo na mađarskom jeziku (Judson 2016: 304). Da stvar bude još gora po nemađarsko stanovništvo, ministarstvo obrazovanja je određivalo nedeljni broj časova mađarskog i imalo ovlašćenja da zatvori školu ukoliko se nedeljne kvote nisu poštovale (Seton-Watson 1908: 216). Dalje, prema ovom zakonu su svi učitelji postali državni službenici, dok je država počela da određuje minimalnu platu u crkvenim školama i na taj način kontroliše one škole koje nisu mogle da plaćaju učitelje (uz to je odugovlačeno sa postupcima u kojima su takve škole tražile subvencije od države da bi bili probijeni zakonski rokovi i škola zatvorena). U svim nemađarskim školama je izučavanje mađarskog postalo obavezno u obimu koji je takođe određivao ministar, s tim što su đaci na kraju osnovnog obrazovanja morali da budu sposobni za to da pismeno i usmeno izraze svoje misli na mađarskom jeziku. Ovo je važilo i za crkvene škole, iako im je zakon o nacionalnim manjinama dopuštao mogućnost da izaberu jezik nastave (Seton-Watson 1908: 227). Institute crkvenih organizacija na kojima je školovan nastavni kadar su često posećivale inspekcije i proveravale znanje mađarskog jezika (Seton-Watson 1908: 216).

Od 1880. godine je ponovo počeo da raste broj dece koja nisu pohađala nastavu, i to uprkos emigraciji stanovništva (Seton-Watson 1908: 209). Iako je reforma školstva bila relativno uspešna, oko pedeset opština nije imalo školu 1900. godine (Seton-Watson 1908: 209). Šest godina kasnije je u proseku 89 đaka na raspolaganju imalo jednog kvalifikovanog učitelja; iste godine je privremeno zatvoreno 247 škola zbog nedostatka nastavnog kadra koji je prouzrokovala činjenica da su pretendenti na učiteljski poziv morali da pokažu poznavanje mađarskog jezika (Seton-Watson 1908: 209).

Nemađarske crkve nisu imale para za otvaranje novih škola, pa su često pomoć tražile od države, koja je zauzvrat očekivala da učitelji u tim školama znaju mađarski. To je rezultiralo vrlo malim brojem otvorenih škola godišnje (između 40 i 50) (Seton-Watson 1908: 209). Tako je 1906. godine u Ugarskoj bilo 2.046 škola koje je pohađalo 117.1746 nemađarskih učenika, pri čemu samo jedna nije imala mađarski kao jezik nastave (Seton-Watson 1908: 218). Nedeljni broj časova mađarskog u osnovnim školama u tom periodu nije prelazio dvadeset šest (Seton-Watson 1908: 219).

Mađarski jezik je, dakle, postao obavezan u osnovnim školama od 1879. godine (Varga 2014: 967) i iako ova mera navodi na zaključak da je mađarizacija stanovništva bila neizbežna, na terenu su stvari stajale drugačije: asimilacija stanovništva je bila skupa i zato – neuspešna (Judson 2016: 305). U periodu između 1880. i 1910. godine je procenat onih koji su govorili mađarski (stepen poznavanja jezika je takođe upitan) porastao za samo deset posto – sa 46,6% na 55% (Judson 2016: 309). Popis 1890. godine je pokazao debakl mađarizacije stanovništva, jer je utvrđeno da 44% stanovništva nije znalo ni reč mađarskog jezika (Seton-Watson 1908: 220). Prema podacima prikupljenim prilikom popisa 1910. godine, više od osamdeset procenata nemađarskog stanovništva u Ugarskoj nije znalo mađarski jezik (Fedáková 2019: 47). Dakle, u poslednjoj deceniji pre Prvog svetskog rata je ugarsko školstvo i dalje bilo u jako lošem stanju i daleko od stepena razvoja u zapadnim zemljama (Seton-Watson 1908: 209–210).

12.6.1. SLOVAČKO ŠKOLSTVO U UGARSKOJ

Svaka slovačka aktivnost koja je naglašavala slovačku osobenost ili pravo na emancipaciju je za Peštu značila pripadnost panslavističkom pokretu (Kováč 2010: 135). To je važilo i za pokušaj stvaranja slovačkog školstva. Između jula i decembra 1874. godine su zatvorene tri slovačke gimnazije (Revuca, Klaštor pod Znjevom i Martin). Od te tri slovačke gimnazije, samo je ona u mestu Revuca nudila osmogodišnje obrazovanje (uz školu za slovačke učitelje) (Johnson 1985: 32), dok su gimnazije u Martinu i Klaštoru pod Znjevom imale četvorogodišnje programe (Johnson 1985: 30). Kroz ove tri škole je prošlo 1906 đaka i gotovo svi su postali aktivni učesnici u pokretu za slovačku emancipaciju (Johnson 1985: 30). Inspekcija koja je 1874. godine došla da proveri stanje u dve slovačke protestantske gimnazije u mestima Revuca i Martin, konstatovala je *simptome panslavizma*, dok je katolička srednja škola u mestu Klaštor pod Znjevom dobila pohvalu zbog izvanrednog poznavanja mađarskog jezika koje su pokazivali njeni đaci, pa je zatvorena tek pošto je odbijen zahtev da pređe u državno vlasništvo (pod izgovorom da stara zgrada škole ne ispunjava uslove, dok u novoj ima previše vlage) (Seton-Watson 1908: 164–165).

U periodu između 1851. i 1915. godine je konstantno padao broj osnovnih slovačkih škola, posebno posle 1907. godine (Žbirková 1987: 353–354); najviše ih je bilo 1874. godine, ukupno 1971. Značajnu redukciju broja osnovnih škola potvrđuje i činjenica da ih je 1902. bilo 427, dok su samo tri godine kasnije slovačka deca ostala bez još 186 škola, što znači da je 1905. godine na teritoriji današnje slovačke postojala 241 škola u kojoj se nastava sprovodila na, uslovno rečeno, slovačkom jeziku⁷⁰. Najveći broj osnovnih slovačkih škola u periodu od 1901. godine do rata je iznosio 716 (1907. godina) a najniži 239 (1906. godina) (Žbirková 1987: 357). Konačno, prve godine Prvog svetskog rata su slovačka deca na raspolaganju imala 365 škola (od ukupno 3862 osnovne škole na teritoriji cele Ugarske) (Kamusella 2009: 557).

---

⁷⁰ U ovom kontekstu pojam slovački jezik obuhvata sve vernakulare u okviru jezičke situacije na teritoriji današnje Slovačke u tom periodu, pošto je nemoguće utvrditi na kojem vernakularu (slovakizovani jezik Kraljičke biblije, reformisani Šturov jezik ili lokalni vernakular) je sprovedena nastava u pojedinačnim slovačkim školama.

Tabela 1. Broj slovačkih osnovnih i srednjih škola 1874. i 1914. godine

Godina	Broj slovačkih osnovnih škola	Broj slovačkih srednjih škola
1874.	1971	3
1914.	365	0

(Kamusella 2009: 549, 557)

Uz smanjivanje broja škola, počev od 1879. godine su sve manjinske škole bile u obavezi da za svoje đake obezbede najmanje 18–20 sati nastave mađarskog jezika (Kamusella 2009: 554–55). Postojale su i škole u kojima je nastava realizovana na mađarskom jeziku, ali je slovački služio kao pomoćni ukoliko đaci nisu razumeli učitelja; takav tip škole je ukinut 1907. godine i broj takvih škola nije prelazio 1.500 (Žbirková 1987: 357). Pre 1918. godine su sve slovačke škole bile u vlasništvu crkve, pošto su državne škole bile isključivo mađarske (Žbirková 1987: 357, Rychlík 1997: 87). Najveći broj škola u kojima je nastava sprovedena na slovačkom jeziku je uglavnom bio na teritoriji današnje Slovačke (oko 92%), ali je čak 61,6% tih škola bilo svedeno na samo jednog učitelja (Žbirková 1987: 357).

Problemi u osnovnom školstvu Ugarske su bili ovi: pohađanje nastave, nedovoljan broj funkcionalnih objekata, nedostatak opreme, organizaciona i konfesionalna razućenost školstva, nedostatak finansija i ponajviše – nedostatak kvalifikovanog nastavnog kadra (Žbirková 1987: 354, Pivková 2014: 135). Što se broja slovačkih učitelja tiče, on u dvadesetom veku do Prvog svetskog rata nije premašivao 3,5% (samo 1,15% u godini u kojoj je počeo rat) od ukupnog broja učitelja u Ugarskoj koji se kretao između trideset jedne i trideset pet hiljada (u prvoj ratnoj godini je prijavljeno 416 slovačkih učitelja) (Žbirková 1987: 357). Nastavni kadar je često bio nekvalifikovan i nije bilo neobično da posao učitelja obavlja neko kome je primarno zanimanje bio zanat ili zemljoradnja (Žbirková 1987: 357). Tako je, na primer, svaki od dvadeset četiri učitelja u regionu Djetva (slovački: *Detva*) bio zemljoradnik. U selu Rakša je posao učitelja obavljao stolar, u mestu Bukova poštar, a u selu Gočov – drvodelja (Žbirková 1987: 357). Od ukupno petnaest instituta za obrazovanje učitelja, osam nije kontrolisala država, od čega je pet takvih ustanova pripadalo katoličkoj, dva protestantskoj i jedna grkokatoličkoj crkvi (Žbirková 1987: 357). Srednje obrazovanje u Ugarskoj je bilo u još lošijem stanju. Vrlo mali broj đaka je pohađao srednje škole, što dokazuje podatak iz školske 1912–1913. godine, kada je upisano samo 63.000 prvaka u državi od osamnaest miliona stanovnika (Varga 2014: 967). U slovačkim opštinama je 1908. godine bilo 39 gimnazija i ni u jednoj od njih nije bilo slovačkog, ni kao jezika nastave, ni kao ponuđenog predmeta (Seton-Watson 1908: 205).

Pismenost slovačkog stanovništva 1880. godine je iznosila 32,9%, 1890. godine 43,2%, 1900. godine 50,1% a 1910. godine 58,1% (Maxwell 2009: 225), što zapravo znači da je četiri godine pre početka Prvog svetskog rata ukupno 41,9% slovačkog stanovništva u Ugarskoj bilo nepismeno. Pismenost u Češkoj i Austriji je već do 1860-tih godina dostigla 90% (Hroch 2015: 155). Gotovo neverovatno deluje podatak da je 1910. godine bilo samo 1946 Slovaka (deklarisanih) koji su završili srednju školu (Johnson 1985: 31). Od ukupnog broja ljudi sa srednjom školom 1913. godine u Ugarskoj su Mađari činili 82%, Nemci 7,8%, Rumuni 5,7, Slovaci 2,1%, Srbi 1,6% i ostali 0,5% (Jászi 1929: 281). Uz to, slovački narod od 1875. do 1919. nije imao srednju školu na svom jeziku, niti školu za slovačke učitelje.

Tabela 2. Pismenost slovačkog stanovništva u Ugarskoj od 1880. do 1910. godine

Godina	Pismenost u procentima
1880.	32,9%
1890.	43,2%
1900.	50,1%
1910.	58,1%

(Maxwell 2009: 225)

Slovački obrazovni sistem je u Čehoslovačkoj morao da bude izgrađen od temelja (Pivková 2014: 135). Posle rata je bilo jako teško pronaći učitelje koji su bili sposobni da predaju na slovačkom jeziku. Od 40.000 učitelja u Slovačkoj posle rata, samo je njih 664 navelo slovački kao svoj maternji jezik. Za izgradnju srednješkolnog sistema u Slovačkoj je bilo potrebno oko petsto profesora, ali se na konkurs prijavilo samo dvadeset koji su bili sposobni da drže nastavu na slovačkom jeziku (Peroutka 2003: 770, Maxwell 2009: 228, Rubio 2011: 125). Stoga je u oktobru 1919. godine iz Češke stiglo oko 1.400 učitelja za osnovne i oko 500 nastavnika za gimnazije i srednje stručne škole (Pivková 2014: 136). Već 1922. godine je u Slovačkoj bilo 3.696 osnovnih i 42 srednje škole (Dvořák 2009: 37–38). Zajedno sa formiranjem nove Republike je država počela da preuzima školstvo. Taj proces je trajao do 1930-tih godina (Pivková 2014: 137) i dao značajne rezultate, jer je nepismenost u Slovačkoj gotovo prepolovljena u rasponu između dva popisa (14,7% na prvom popisu 1921. godine i 8,2% deset godina kasnije) (Kamusella 2009: 723–24).

12.7. ZAKLJUČAK

Slovački narodni pokret je iskoristio priliku koju mu je pružio pokušaj centralizacije Monarhije i šezdesetih godina 19. veka stvorio institucije kao što su Matica slovačka i tri srednje škole. Međutim, porazi na međunarodnom planu su prisilili Franca Jozefa na ustupke Pešti i tako definitivno zapečatili sudbinu slovačkog naroda do Velikog rata. Slovačka politika je bila slaba, razjedinjena i opstruisana ugarskim izbornim zakonima i praksom.

Što se jezičke situacije tiče, *čehoslovački jezik* je izgledao kao davno zaboravljena maštarija. Moguće je zaključiti da je Hodža-Hatala kodifikacija etablirala kakvu-takvu postojanost u upotrebi slovačkog jezika u književnosti i publicistici, ali taj jezik nije mogao da zaživi bez podrške obrazovnog sistema i države. Nažalost po slovački jezik, on do osnivanja Čehoslovačke gotovo da nije postojao ili je u najboljem slučaju bio pred kolapsom. Četiri godine pred Veliki rat je gotovo polovina slovačkog stanovništva bila nepismena.

13. ULOGA BIROKRATIJE U DEFINISANJU ETNIČKIH GRUPA U MONARHIJI

„Membership in a people essentially consists in wide complementarity of social communication”⁷¹
(Deutsch 1966: 97).

Najnovija historiografija dokazuje to da stvaranje određenih nacija (odnosno Andersonovih *zamišljenih zajednica*) u Habzburškoj monarhiji nije bila samo neizbežna posledica modernizacije ili istorijske nužnosti, već i posledica slučajnosti, diskontinuiteta i neuspeha (Stergar i Scheer 2018: 575). Seljaci su polako, tokom perioda koji je trajao više od jednog veka, postajali Hrvati, Srbi, Česi, Slovaci, Italijani, Rumuni, Poljaci, Mađari, Slovenci i Nemci (Stergar i Scheer 2018: 576). Glavni protagonisti su bili nacionalisti, koji su prvo zamislili svoje nacije, pa tek onda počeli da pišu pamflete, programe, crtaju granice i stvaraju nacionalne pokrete. To je bio dug i često i vrlo neuspešan proces (Stergar i Scheer 2018: 576). Nacrti ustava i kasnije ustav Monarhije prate dugu tradiciju poistovećivanja jezika i naroda koja je postala popularna početkom 19. veka. Mnogi autori su izjednačavali jezik i narod u doba prosvetiteljstva; ta teorija je postala posebno uticajna posle Fihteovog dela *Reden an die deutsche Nation* (1808) (*Obraćanje nemačkoj naciji*) (Stergar i Scheer 2018: 580).

Iako je Habzburška monarhija u starijoj historiografiji predstavljena kao protivnik nacionalnih pokreta, ona je zapravo dala politički i institucionalni prostor za razvoj modernog građanskog društva i uz njega, nacionalističke politike (Cohen 2007: 245, 274). Klasifikacije stanovništva koje su pratile modernizaciju Habzburške monarhije bile su ključni faktor za etabliranje, promociju i održavanje nacionalnih kategorija identifikacije, iako to nije bio cilj birokratije (Stergar i Scheer 2018: 576). Proces stvaranja klasifikacija stanovništva je prošao kroz tri faze: 1) prihvatanje standardizovanih normi jezika da bi se olakšao birokratski posao, 2) kategorizacija stanovništva i 3) integrisanje nacionalnih kategorizacija u pravne okvire (Stergar i Scheer 2018: 576–577). Pripadnost određenoj naciji je posle klasifikacije imala odlučujući uticaj na pristup obrazovnom sistemu, glasačko pravo i mnoge druge aspekte života u Monarhiji za sve etničke grupe (Stergar i Scheer 2018: 577).

Nacije u centralnoj i jugoistočnoj Evropi nisu kontinuirane ranijih etničkih zajednica (King 2001, Norton 2007, Maxwell 2009), pa je zato klasifikacija jezika krajem 18. i početkom 19. veka ključna za formiranje nacija u Habzburškoj monarhiji (Stergar i Scheer 2018: 577). Lingvisti i drugi naučnici su u njoj odigrali značajnu ulogu, ali ni udeo države u tom procesu ne sme da bude zanemaren (Stergar i Scheer 2018: 578). Iako je Jozef II uveo nemački kao standardni jezik, njegova birokratija je podržavala standardizacije drugih jezika radi lakše komunikacije sa stanovništvom koje nije govorilo nemački. Radilo se o čistom pragmatizmu, bez bilo kakve svesne pomoći u kultivisanju kulture jezika i naroda (Stergar i Scheer 2018: 578). Sjajan primer predstavlja slučaj štajerskog slovenačkog koji je 1838. zabranjen u školama, čime je direktno podržana Kopitareva teorija o jedinstvenom slovenačkom jeziku (Stergar i Scheer 2018: 578–579).

Iako su glavni deo posla u standardizaciji jezika odrađivali lingvisti, država je imala ulogu arbitra (Stergar i Scheer 2018: 579). Najveći broj standardnih jezika je *priznat* (na taj način što je dobio status carskog jezika) 1849. godine: nemački, italijanski, mađarski, češki, poljski, rutenski, slovenački, srpsko-hrvatski (oba pisma) i rumunski. Kasnije je dodat i slovački (odnosno slovakizovani češki pod nazivom *staroslovački*), dok hebrejski, jidiš i friulski nisu nikada stekli taj status (Stergar i Scheer 2018: 579). Odabir ovih jezika je, naravno, bio potpuno arbitraran (izostavljen je moravljanski jezik koji je imao zasebnu književnu tradiciju u odnosu na češki) (Stergar i Scheer 2018: 579). Međutim, država je priznavanjem jezika priznala i legitimizovala neke nacionalizme, dok je druge sputavala (službeno nisu postojali dalmatinski, bošnjački, romski ni drugi jezici) (Stergar i Scheer 2018: 580).

Što se obrazovnog sistema tiče, nije bilo važno samo to na kom jeziku je realizovana nastava, već i to da su đaci bili izloženi dejstvu nacionalnih propagandi koje su bile posledica različitih školskih programa u zavisnosti od etnolingvističke nacije kojoj su pripadali (Stergar i Scheer 2018: 582).

---

⁷¹ „Pripadnost narodu se u osnovi temelji na širokoj komplementarnosti socijalne komunikacije.” (preveo M. S)

Služenje vojske u Monarhiji je postalo obavezno od 1868. godine; iako je vojska trebalo da razvije osećaj lojalnosti dinastiji i Monarhiji, ona je isto tako vršila lingvističku klasifikaciju ljudi na taj način što je bilo određeno deset jezika regimente: hrvatski ili srpski, češki, nemački, mađarski, italijanski, poljski, rumunski, rutenski, slovački i slovenački. Važilo je pravilo da ukoliko više od jedne petine vojnika govori određenim jezikom, taj jezik postaje jezik komande regimente (Stergar i Scheer 2018: 583). Iako je vojnik imao obavezu da zapamti oko osamdeset komandi na nemačkom jeziku, lingvistička klasifikacija je u glavama vojnika stvorila čvrstu vezu između jezičke i nacionalne pripadnosti (Stergar i Scheer 2018: 583).

13.1. POPISI KAO OSNOVNI INSTRUMENT MONARHIJE ZA DEFINISANJE NARODA I JEZIKA

Služenje vojske, obavezno školovanje i popisi (koji su počeli da se sprovode u isto vreme kada su i nacionalistički pokreti jačali), uticali su na nacionalnu pripadnost mnogo većeg broja ljudi od štampe, udruženja i političkih partija (Stergar i Scheer 2018: 582, 584). Države nastale rasparčavanjem Austrougarske posle Velikog rata u najvećoj meri odgovaraju lingvističkoj klasifikaciji iz 1849. godine (Stergar i Scheer 2018: 586). Čak je i podela češki-slovački i srpski-hrvatski dokumentovana u lingvističkoj podeli Monarhije, pošto su slovački, srpski i hrvatski bili navođeni kao zasebni jezici u okviru popisa i vojne službe u Ugarskoj (Stergar i Scheer 2018: 586).

Međunarodni statistički kongres je 1860. godine zaključio da je pitanje koje se tiče jezika opcionalno, dok ga je već 1873. godine preporučio prilikom sprovođenja popisa. Na osnovu te preporuke je Austrougarska kategoriju *jezik* u popis prvi put uvela 1880. godine. Austrijski statistički zavod se, u duhu liberalizma, odlučio da ne pita stanovništvo za *Muttersrpache* (maternji jezik), već *Umgangssprache* (najčešće korišćeni jezik stanovništva) (Hobsbawm 1990: 99–100), dok su u Ugarskoj od ispitanika tražili da navedu maternji jezik (Bakke 1999: 199). Još preciznije, u Ugarskoj je 1880. godine prilikom popisa beležen maternji, a kasnije (1900 i 1910. godine) je uz maternji ispitanik navodio i dva jezika koja je najviše koristio. U Austriji se od početka realizacije popisa pitanje odnosilo na jezik u dnevnoj upotrebi (taj podatak je davala glava domaćinstva i moguće je bilo izabrati samo jedan jezik) (Judson 2016: 309–310). Izjašnjavanje o jeziku na popisu je tako postalo izvanredno važno političko pitanje, stoga su nacionalisti ulagali dosta energije i sredstava da ubede ljude u to da na popisu izaberu određeni jezik, što je posebno bilo važno u oblastima sa etnički i jezički izmešanim stanovništvom (Judson 2016: 311). Nove okolnosti su iziskivale i inventivna rešenja kojima je bilo potrebno prikriti činjenicu da stanovništvo ne govori *narodnim* ili *državnim* jezikom: u Ugarskoj su to stanovništvo zaveli kao Mađare koji ne govore mađarski, a u Grčkoj, na primer, kao slavofone Grke (Hobsbawm 1990: 97).

Na popisima u zapadnom delu Monarhije je od 1880. godine ispitanik mogao da izabere samo jedan od ovih jezika kao svoj *Umgangssprache* (što znači da je bilingvalnost bila isključena kao mogućnost): nemački, češko-moravljansko-slovački, poljski, rutenski, slovenački, srpsko-hrvatski, italijanski-ladino, rumunski ili mađarski (Stergar i Scheer 2018: 580). Tako je stvorena iluzija da Monarhiju čini devet etnolingvističkih nacija (Stergar i Scheer 2018: 580). U Ugarskoj je od 1880. godine klasifikacija ponuđenih jezika bila slična kao u Austriji, s tim što je slovački bio naveden kao zaseban jezik i što su ponekad srpski i hrvatski navođeni odvojeno (Stergar i Scheer 2018: 581). Preciznije, srpski i hrvatski su bili jedan jezik na popisima od 1880. do 1910. godine, kada su navedeni kao dva različita jezika (Varga 2014: 968). U oba dela Monarhije su ispitanici često navodili da govore *kranjski*, *slovenski* (jezik svih Slovena), *saksonski*, *švapski*, *jidiš*, *landler* ili jednostavno *unsere Sprache* (*naš jezik*) (Stergar i Scheer 2018: 581). Odabir etnolingvističke pripadnosti ispitanika je kasnije uticao na njegovo školovanje, pravo glasa i druge okolnosti (Stergar i Scheer 2018: 585).

Slovački narod i jezik (u svim svojim formama) nisu igrali beznačajnu ulogu u statističkim kategorijama Ugarske. Prema popisu iz 1900. godine, u istočnom delu Monarhije je živelo malo preko dva miliona Slovaka. Činili su oko deset posto stanovništva i bili većina u sedam županija koje su zauzimale 22.380 kvadratnih kilometara, pri čemu su oni činili i više od jedne trećine stanovništva u

još sedam županija; pored toga je preko dvadeset hiljada Slovaka živelo u Budimpešti (Seton-Watson 1908: 3,11).

13.2. ZAKLJUČAK

Birokratija Monarhije je zajedno sa naporima pripadnika slovačkog narodnog pokreta učvrstila poziciju slovačkog partikularizma u okviru Ugarske. Slovensko stanovništvo u Gornjoj Ugarskoj je u terminologiji popisa u drugoj polovini 19. veka dobilo naziv koji je bio drugačiji od onog kojim je označavano slovensko stanovništvo zapadno od reke Morave. To znači da je na planu jezičke situacije i službeno zaživela podela na Čehe i Slovake, odnosno na češki i slovački jezik, i to uprkos odsustvu opšteprihvataene kodifikacije slovačkog.

Iako većinom ruralno, slovačko stanovništvo je svojim brojem i teritorijom koju je zauzimalo počelo da igra značajnu ulogu planovima čeških i mađarskih političara, posebno tokom Prvog svetskog rata. Najednom je nešto preko dva miliona Slovaka postalo ključni element interesovanja političara koji će stvoriti Čehoslovačku – Tomaša Garika Masarika. Naredni delovi analize će objasniti način na koji je naziv *čehoslovački jezik* oživljen za pravljenje većinskih i manjinskih naroda oružjem koje je obrađeno u ovom poglavlju – popisom.

14. ISTORIJSKO-LINGVISTIČKI ODNOSI ČEHA I NEMACA

Veza između nemačkog i češkog naroda traje 1000 godina, baš kao i veza između slovačkog i mađarskog naroda. Međutim, postoji jedna značajna razlika: slovački narod nikada nije dobio status zasebne istorijske, političke ili administrativne jedinice u okviru Ugarske (Kamusella 2009: 483), kao što je to bio slučaj sa Bohemijom (Češkom) u okviru Austrije. Za Čehe su Nemci oduvek bili večni neprijatelj i agresor od kojeg je pretila stalna opasnost (Rak 1994: 99). Štaviše, František Palacki je zaključio da su praslovenski demokratski ideali uništeni dolaskom Nemaca na teritoriju današnje Češke u srednjem veku (Rak 1994: 104). Zato je osnivanje Čehoslovačke 28. oktobra 1918. godine zapravo bila osveta za poraz na Beloj gori 1620. godine (Rak 1994: 19, 32). Dolazak nemačkih rudara u današnju Češku je bio podstaknut prelaskom na novčanu ekonomiju u 13. veku, ali i porastom potražnje za bakrom i srebrom; vrhunac kolonizacije je usledio vek kasnije (Wiskemann 1938: 4). Pšemislovići, posebno kralj Otakar II (1233–1278), ohrabrivali su dolazak nemačkih zanatlija (Wiskemann 1938: 4). Nemačka kolonizacija Češke uticala je na bliski kontakt između češkog i nemačkog jezika, kao i podelu na sfere upotrebe ta dva jezika (Fidlerová i sar. 2013: 193).

Broj Nemaca u Češkoj, Moravskoj i Šleskoj je tokom vekova postojano rastao, tako da je procentualni odnos udela u stanovništvu tokom celog 19. veka do početka Prvog svetskog rata stabilizovan na vrednosti 60% prema 40% u korist Čeha (Aldorde 1987: 1), s tim što je češki natalitet u celoj drugoj polovini 19. veka bio veći od nemačkog (Wiskemann 1938: 42). Nemačko stanovništvo je dominiralo u gradovima i industrijskim centrima (Aldorde 1987: 2). Tokom 19. veka pa sve do raspada Monarhije, *Nemac* nije bio samo naziv za pripadnika naroda, već i za društvenu klasu: za trgovca, prodavca, zanatliju ili zajmodavca (kasnije i službenika, advokata, pisca ili učitelja) (Tejlor 2001: 28). Taj Nemac, pripadnik srednje liberalne klase, hteo je da učestvuje u politici i to je zapravo bila osnova sukoba u celoj Monarhiji (Tejlor 2001: 28).

Jedinstvo krune svetog Vaclava je uobličeno 1335. godine, kada je Šleska postala njen treći deo zajedno sa Bohemijom i Moravskom; otprilike u to vreme Šleska postaje teritorija sa većinskim nemačkim stanovništvom (Wiskemann 1938: 5). Dinastija Pšemislovića je izumrla 1306. godine, posle čega ju je na češkom prestolu zamenila nemačka dinastija Luksemburg. Za vreme vladavine njenog najznamenitijeg člana Karla IV je osnovan univerzitet u Pragu i otvoren put za uticaj italijanske, nemačke i flandrijske kulture na prostoru današnje Češke (Wiskemann 1938: 6). Tokom tog 14. veka je nemačka literatura u današnjoj Češkoj počela značajno napreduje (najpoznatije delo je *Der Ackermann aus Böhmen*, autor je *Johannes von Tepl*) (Wiskemann 1938: 5). Kutnohorskim dekretom iz 1409. godine su Česi na Karlovom univerzitetu dobili tri, a Nemci samo jedan glas u upravi te institucije (odnosno stranci, to jest Bavarci, Sasi i Poljaci samo po jedan glas), posle čega je oko osamsto Nemaca (profesora i studenata) otišlo u Beč, Krakov, Hajdelberg i Keln. Deo tih studenata je osnovao novi univerzitet u Lajpcigu. Posle odlaska Nemaca je Karlov univerzitet gotovo u potpunosti pripao Česima, koji su činili oko 80% profesora i studenata (Wiskemann 1938: 7).

Naredni značajan događaj u istoriji češko-nemačkih odnosa jeste pokret Jana Husa (1369–1415), koji je delimično bio usmeren protiv nemačkog klera i nemačkog građanstva (Wiskemann 1938: 8). Husitski ratovi su označili pad nemačkog uticaja i prisustva na prostoru današnje Češke. Gradovi kao što su Saaz (češki: *Žatec*, srpski: *Žatec*), Aussig (češki: *Ústí nad Labem*, srpski: *Usti na Labi*), Leitmeritz (češki: *Litoměřice*, srpski: *Litomjeržice*), Komotau (češki: *Chomutov*, srpski: *Homutov*), Budweis (češki: *České Budějovice*, srpski: *Češke Buđejovice*) i Prachatitz (češki: *Prachatice*, srpski: *Prahatice*) postali su mesta sa većinom češkog stanovništva u tom periodu (Wiskemann 1938: 8–9). Međutim, već krajem 15. veka je ponovo došlo do porasta nemačkog stanovništva u gradovima današnje Češke, da bi u sledećem veku nemački element dodatno ojačao (Wiskemann 1938: 8–9). Kada je 1526. godine Ferdinand I iz dinastije Habzburg postao kralj Češke, u češkim zemljama je počela germanizacija, jer su ondašnji plemići bili prinuđeni da koriste nemački jezik da bi došli do centra moći, pošto je kraljevska administracija počela da koristi (iako samo delimično) taj jezik (Wiskemann 1938: 9, Fidlerová i sar. 2013: 193). Napetost na relaciji dinastija–češko plemstvo je postepeno rasla sve do početka Tridesetogodišnjeg rata: „Češko plemstvo je

uzvikivalo Husovo ime i slavilo češku naciju, a u stvari nikad nije otišlo dalje od odbijanja da plaća porez. Sukob se 1618. pretvorio u rat” (Tejlor 2001: 14).

Ferdinand II (1619–1637) je vladar koji je porazio Čehe na Beloj gori 1620. godine. Bio je katolički fanatik koji je uništavao reformaciju i češko plemstvo pogubljenjima 1621. godine, konfiskovanjem njihove imovine i stvaranjem lojalnog plemstva koje je počelo da dolazi oko 1623. godine iz raznih delova sveta u ime odbrane katoličke vere (Jászi 1929: 50). Tako je uspeo da obnovi dominaciju katolicizma i stvori lojalnu germanofonu elitu (Kamusella 2009: 483): „Istorijska Češka je 1620. uništena na Beloj gori. Češka husitska kultura je zamenjena kosmopolitskom baroknom kulturom protivreformacije” (Tejlor 2001: 14). Period posle poraza na Beloj gori je u češkoj istoriji poznat kao *tristaletá poroba* (*tristogodišnje ropstvo*). Barok je postao umetnost perioda mraka (češki: *temno*), dok su status simbola grozota kroz koje je češki narod prošao stekli jezuiti (osim Bohuslava Balbina, koji je bio *patriotski* jezuita) (Rak 1994: 134, 138). Na drugoj strani, Sveti Vaclav je posle poraza na Beloj gori postao patron zemlje i jezika. Zato je sve što je imalo atribut *svatováclavský* (*svetovaclavski*) u 17. i 18. veku označavalo nešto češko (krunu, jezik i slično) (Rak 1994: 37, 38).

Nemački je postao jezik dvora u Pragu u 17. veku (Aldorde 1987: 4), ali je odlukom dijete 1615. godine zabranjeno sticanje poseda za one koji nisu znali češki, što je prvo zabeleženo određivanje etničke pripadnosti na osnovu jezika na teritoriji današnje Češke (Aldorde 1987: 4–5). Sedam godina nakon bitke na Beloj gori (1627) je kraljevskim dekretom nemački izjednačen sa češkim jezikom kao službeni jezik (Wiskemann 1938: 10). S obzirom na to da je češki narod obezglavljen posle te bitke, češki je postao jezik seljaka i radnika (Wiskemann 1938: 10). Jezik će i kasnije, sve do kraja Velikog rata, ostati ključni element za podelu teritorije između Čeha i Nemaca nakon (Aldorde 1987: 5). Imanja čeških plemića su konfiskovana i podeljena strancima, koji su posle toga lako germanizovani. Povećana je i imigracija nemačkog stanovništva (većinom iz Austrije, Bavarske i Švabije) (Wiskemann 1938: 10, Aldorde 1987: 5). Strana aristokratija, jezuiti i proces protivreformacije su iz čeških zemalja isterali Češku braću i Jana Amosa Komenskog, dok su u Pragu u prvoj polovini sedamnaestog veka počele da niču građevine u baroknom stilu (Wiskemann 1938: 12). Samo tokom 1628. godine je teritoriju današnje Češke napustilo približno 36.000 ljudi, od toga 185 plemićkih porodica (Jászi 1929: 50). Oko 1700. godine su određene jezičke granice koje će biti aktuelne sve do početka Prvog svetskog rata (Wiskemann 1938: 10, Aldorde 1987: 6). Pomenuti gradovi Žatec i Prahatice su ponovo većinski nemački postali u 17. veku. Posle 1650. godine su prva nemačka imena zabeležena i u gradu Pilsen (češki: *Plzeň*, srpski: *Plzenj*) (Wiskemann 1938: 10). Tokom osamnaestog veka je Marija Terezija unifikovala administraciju Austrije i Češke; u sklopu tog procesa je Češka dvorska kancelarija 1749. premeštena iz Praga u Beč (Wiskemann 1938: 12). U tom periodu je ohrabrivana imigracija nemačkog stanovništva na teritoriju današnje Češke (Wiskemann 1938: 13), što je doprinelo tome da nemački doseljenici osnuju tekstilnu industriju u gradovima Eger (češki: *Cheb*, srpski: *Heb*), Rumburg (češki i srpski: *Rumburk*), Reichenberg (češki i srpski: *Liberec*) i Tratenau (češki i srpski: *Trutnov*) (Wiskemann 1938: 13).

Češki jezik je polako uspevao da povрати pozicije pre Bele gore. To dokumentuje podatak da je od 1775. godine počeo da se predaje na univerzitetu u Beču (Wiskemann 1938: 13). Međutim, Jozef II je 1784. godine nemački proglasio za službeni jezik cele Monarhije sa izuzetkom Galicije i italijanskih provincija (Wiskemann 1938: 13), što je podstaklo Jozefa Dobrovskog da se 1791. godine obrati kasnijem nasledniku trona i bratu Jozefa II, caru Leopoldu, i istakne važnost slovenskog stanovništva i njegovih jezika u Austriji (Wiskemann 1938: 13). Ovaj vladar je očigledno shvatao važnost lingvističke raznorodnosti svoje Monarhije, čemu svedoče njegove česte posete predstavama na češkom jeziku (Wiskemann 1938: 13).

Češko plemstvo je ušlo u brak iz interesa sa češkim narodnim pokretom sa zajedničkim ciljem pod imenom *Landes patriotismus* (istorijsko teritorijalno pravo češke krune). Ovaj koncept je podrazumevao obnovu autonomije zemalja svetog Vaclava posle centralizatorske politike Marije Terezije i Jozefa II i preuzimanje vlasti od strane plemstva, baš kao što je to bio slučaj sa Ugarskom (Wiskemann 1938: 31, Aldorde 1987: 9, Bakke 1999: 138). Dakle, češki jezik su *oživeli* oni kojima je prvi jezik bio nemački (češki su tada govorili samo seljaci i zanatlije) (Wiskemann 1938: 16) samo da bi ostvarili svoje političke ciljeve. Intelektualni autoriteti, koji su predvodili češki narodni pokret

podstaknut finansijama plemstva, bili su Jozef Dobrovski, František Palacki, Jozef Jungman i Karel Havlíček Borovský (Wiskemann 1938: 16).

Tokom 1848. godine je među nemačkim liberalima u Austriji postala aktuelna ideja formiranja takozvane Velike Nemačke (*Grossdeutschland*), protiv koje je bio František Palacki, jer je tvrdio da će se Česi utopiti u nemačkom moru (Aldorde 1987: 14). Glavni doprinos prilikom sastavljanja ustava Monarhije je u januaru 1849. godine dao upravo Palacki, koji je predlagao federaciju naroda, a ne teritorija, odnosno to da nove administrativne granice prate nacionalne i da se slovački narod pripoji češkom (Wiskemann 1938: 25–26). Taj nikada usvojeni ustav iz Kromjeržiza je postao seme razdora i povod za sukobe između Čeha i Nemaca u budućnosti (Aldorde 1987: 18). Posle neuspeha tog predloga se Palacki vratio konceptu *Staatsrecht* (nedeljivosti krunskih zemalja u okviru istorijskih granica), odnosno istorijskom pravu koje je isključivalo pravo na samoopredeljenje i mogućnost podele prema etničko-lingvističkom principu (poznato kao *Zweiteilung*). Češka politika je od tog trenutka do raspada Austrougarske insistirala na konceptu *Staatsrecht* (Aldorde 1987: 15–16). Međutim, nemački politički predstavnici u Češkoj su posle 1849. godine bili protiv istorijskog prava i tražili obrazovanje etničkih administrativnih jedinica (*Kreise*), jer im je to više odgovaralo (Aldorde 1987: 24), pošto je nemačko stanovništvo zauzimalo veliki deo teritorije koji su Česi tražili na osnovu istorijskog prava. Uprkos tome je usvojen predlog da administrativne granice ostanu iste i da se podele u okviru kraljevskih zemalja određuju na osnovu prisustva većinskog stanovništva (Wiskemann 1938: 26).

Ukidanjem kuluka u Monarhiji 7. septembra 1848. godine, povećan je priliv ljudi u gradove, čime je urušen tradicionalni način života koji je potopio nemačka ostrva u gradovima (Tejlor 2001: 34). To je pomoglo bogatijim seljacima koji su mogli da plaćaju rentu, dok su siromašniji napuštali zemlju i postajali radna snaga u industriji (Wiskemann 1938: 20). Zato je od 1850-tih godina počela da raste moć čeških seljaka i češke srednje klase (Wiskemann 1938: 28). Ipak, industrijska revolucija i parna mašina su Nemce učinili gospodarima Češke: oko 85% uglja i 83% lignita ukupnih rezervi Austrougarske je eksploatisano na teritoriji današnje Češke (Aldorde 1987: 22), i to u oblastima sa većinskim nemačkim stanovništvom. Industrijalizacija je dovela neškoloovane češke radnike u industrijske centre koji su se nalazili u nemačkim oblastima, što je izazivalo sukobe na nacionalnoj osnovi (Aldorde 1987: 2). Posebno od 1860-tih godina su u oblastima bogatim lignitom nemački industrijalci zapošljavali jeftiniju češku radnu snagu; to je doprinelo otpuštanju nemačkih radnika i strahu među nemačkim stanovništvom od čehizacije tih oblasti (Aldorde 1987: 23–24).

Nemački liberali su na vlast došli 1860-tih godina i uveli takozvani Šmerlingov izborni sistem (ili Šmerlingovu izbornu geometriju, takozvanu *Wahlgeometrie*) koji je stvarao veštačku većinu za Nemce (Wiskemann 1938: 30). Nazvan je po tadašnjem ministru unutrašnjih poslova Austrije, Antonu fon Šmerlingu (1805–1893) (*Anton von Schmerling*), koji je imao veliki uticaj na podelu glasačkog tela na četiri kurije: veleposednike, trgovce, gradsko stanovništvo i seljake. Češko stanovništvo je imalo većinu samo u četvrtoj kuriji, uz napomenu da veliki broj čeških seljaka nije imao pravo glasa, budući da nisu plaćali porez u minimalnom iznosu od deset guldena što je bio zakonski uslov za izlazak na glasanje (Aldorde 1987: 27–28). Broj glasača je upravo zbog uspostavljene donje poreske granice koja je garantovala pravo glasa bio izuzetno mali. Tako je, na primer u Beču, gradu sa više od milion stanovnika, tokom 1870-tih godina pravo glasa imalo samo 7.400 ljudi (Aldorde 1987: 28). Način funkcionisanja Šmerlingovog sistema prilično dobro pokazuju izbori za češku dijetu 1876. godine: od 221 mesta je 70 bilo rezervisano za veleposednike, 15 za trgovce, 72 za gradove i 79 za selo, što je značilo da su gradovi imali jednog predstavnika na 11.600 ljudi, dok je selo imalo jednog predstavnika na 49.081 čoveka (Aldorde 1987: 28). Dalje, čak pet puta više čeških glasača je bilo potrebno da izgleda svog predstavnika u poređenju sa Nemcima (Aldorde 1987: 28). Ipak, Šmerlingova izborna geometrija je imala jedan ozbiljan nedostatak, ukoliko se problem posmatra iz nemačke perspektive: funkcionisala je sve dok nenemačko (češko) stanovništvo nije počelo da napreduje na socioekonomskoj lestvici. To je bilo neizbežno, pošto je tokom druge polovine 19. veka počela da se formira češka buržoazija, koja je vrlo brzo postala ozbiljni konkurent nemačkim industrijalcima i finansijerima (Aldorde 1987: 29). Prva češka banka koju nije kontrolisao Beč je pod nazivom *Živnostenská banka* osnovana 1868. godine u Pragu. Ona je postala kičma razvoja češkog

društva, jer je pored uloge u privredi finansirala otvaranje čeških privatnih osnovnih škola u oblastima u kojima nije bilo minimum četrdesetoro čeških đaka potrebnih za otvaranje državne škole za pripadnike manjine prema odredbama Ustava (član XIX) (Aldorde 1987: 32, 39, Wiskemann 1938: 39–40). Češko društvo je silovito napredovalo i u drugim oblastima. Dva najveća dostignuća Čeha u poslednjih dvadeset godina devetnaestog veka predstavljaju otvaranje češkog Narodnog pozorišta 1881. godine u Pragu, odnosno podela Karlovog univerziteta na češki i nemački deo (ova okolnost je pružila mogućnost budućem prvom predsedniku Čehoslovačke Tomašu Masariku da se preseli iz Beča u Prag i tu počne da predaje filozofiju) (Wiskemann 1938: 40).

14.1. NEMAČKE OBLASTI U ČEŠKOJ I NJIHOV EKONOMSKI ZNAČAJ

Pre formiranja Čehoslovačke su Nemci u različitim oblastima današnje Češke imali malo toga zajedničkog. Nazvani su *Sudetski* po planinskom vencu na severoistoku zemlje, pri čemu se taj naziv na početku odnosio samo na stanovnike tog regiona, da bi kasnije počeo da označava celu nemačku populaciju u Češkoj i Moravskoj (Wiskemann 1938: 97). U ekonomskom smislu su gotovo sve oblasti u kojima su Sudetski Nemci živeli spadale među najrazvijenije delove cele Monarhije. Pre Velikog rata je grad Aussig (*Ústí nad Labem*) bio najprometnija luka Austrougarske, prometnija čak i od Trsta (Wiskemann 1938: 98). Istočno od mesta Aussig se nalazio grad Reichenberg (*Liberec*) koji je bio centar proizvodnje tekstila (tekstil se proizvodio i u oblasti između gradova Warnsdorf i Trautenau) (Wiskemann 1938: 80), ali i uporište nemačkih socijaldemokrata (Wiskemann 1938: 98). Južno od mesta Aussig je bila jezička granica oko mesta Leitmeritz (češki: *Litoměřice*, srpski: Litomjeržice), Lobositz (češki i srpski: *Lovosice*) i Trebnitz (češki: *Třebenice*, srpski: *Trebenjice*) (Wiskemann 1938: 99), a južno od mesta Saaz se nalazio čisto nemački *trougao* Asch (češki i srpski: *Aš*) – Karlsbad (češki: *Karlovy Vary*, srpski: *Karlove Vari*) – Eger (*Cheb*) (Wiskemann 1938: 98). Oblast Egerland je činila okolina grada Eger i Wildstein (češki i srpski: *Vildštejn*). Njeni stanovnici, takozvani *Egerländer*, sebe su smatrali najvećim Nemcima od svih u Češkoj. Baš tu su i organizovani najveći protesti protiv Badenijevih jezičkih zakona (o kojima će biti reči kasnije); stanovnici ove oblasti su posle formiranja Čehoslovačke hteli da postanu deo Rajha (Wiskemann 1938: 101–102).

Južno od banje Marienbad (češki: *Mariánské Lázně*, srpski: *Marijanske Laznje*) blizu mesta Tachau (češki: *Tachov*, srpski: *Tahov*) počinjala je oblast Böhmerwald (češki i srpski: *Šumava*) koja se protezala duž granice sa Bavarskom i koja je od spomenutog nemačkog trougla bila odvojena češkom populacijom kod mesta Taus (češki i srpski: *Domažlice*) (Wiskemann 1938: 105). U njoj je živelo samo 250.000 Nemaca (u *trouglu* je, poređenja radi, živelo oko milion nemačkih stanovnika, a na severoistoku Češke isto toliko) (Wiskemann 1938: 105). Nemci Šumave i južne Češke su bili najsiromašniji od svih Nemaca u Češkoj i Moravskoj i do Prvog svetskog rata živeli u zaostalim, gotovo feudalnim odnosima (Wiskemann 1938: 105). Ipak, najveća fabrika papira u Austrougarskoj se nalazila u gradu Krumau u toj oblasti (češki: *Český Krumlov*, srpski: *Češki Krumlov*) (Wiskemann 1938: 105). U Moravskoj su najveći gradovi Brünn (češki i srpski: *Brno*), Olmütz (češki i srpski: *Olomouc*) i Iglau (češki i srpski: *Jihlava*) imali nemačku većinu, što je značilo da su Nemci kontrolisali moravljansku dijetu i ekonomiju, uprkos tome što su Česi u Moravskoj činili većinu od 70% (Wiskemann 1938: 110). Vlasnici fabrika za izradu tekstila i mašina su bili Nemci, dok su radnici bili Česi – tako su stvoreni uslovi u kojima se nacionalno pitanje preklapalo sa socijalnim (Wiskemann 1938: 111). U Brnu, na primer, nije bilo natpisa na češkom niti čeških *Bürgerschule* škola za decu od 10 do 14 godina starosti (manjak ovih škola za češku decu je bio problem u celoj Moravskoj) (Wiskemann 1938: 111–112).

Najveći deo Šleske je Monarhija izgubila u 18. veku u okršajima sa Pruskom, ali je ta oblast i dalje ostala važna zbog rudnika uglja (Wiskemann 1938: 114). Njena industrijalizacija je osvežila proces germanizacije, pa je počeo da ulazi i kapital, i to većinom iz Rajha. Radnici su uglavnom bili Česi, Slovaci i Poljaci (Wiskemann 1938: 114–115). Do Velikog rata su šleskom dijetom upravljali Nemci i tu nikada nije postojala ni naznaka da će se promene koje su se ticale službenog jezika (1880 i 1897. godina) primenjivati (Wiskemann 1938: 115). Posle rata je istočni deo pripao Poljskoj, dok je granica kod Tješina utvrđena tek 1920. godine. Ona je u Čehoslovačkoj ostavila poljsku manjinu, koja

će kasnije stvarati probleme Pragu (Wiskemann 1938: 115). Da stvar bude gora, ova oblast je kasnije postala i centar nemačke iredente, baš kao i Egerland (Wiskemann 1938: 116). Najzad, region *Hultschiner Ländchen* (češki i srpski: *Hlučinsko*) na samom severoistoku zemlje je dodeljen Čehoslovačkoj na osnovu principa *linguistic wilsonianism* (lingvističkog wilsonijanizma) (Wiskemann 1938: 116) koji će biti predmet analize u nastavku studije.

Gradovi su do sredine 19. veka bili ostrva germanske kulture i lojalnosti Monarhiji (Tejlor 2001: 28). Nemačko stanovništvo je u prvoj polovini 19. veka bilo dominantno u Olomoucu, Brnu, Jihlavi, Znojmu i Opavi (Bláha 2017: 43). U Pragu je 1815. godine živelo oko pedeset hiljada Nemaca i petnaest hiljada Čeha (u Pešti je do 1848. samo jedna trećina stanovništva bila mađarska), dok je Brno do kraja 19. veka ostao većinski nemački grad (Tejlor 2001: 27). Broj Nemaca u Pragu je 1880. godine iznosio 42.500 (13,7%), dok je samo dvadeset godina kasnije procenat nemačkog stanovništva u glavnom gradu Češke spao na 5% (Aldorde 1987: 60), da bi 1921. godine 30.500 (4,6%) ljudi pripadalo nemačkoj manjini (Kamusella 2009: 756). Od početka vladavine Jozefa II do 1861. godine je administracija i gradska skupština Praga vođena na nemačkom jeziku (Wiskemann 1938: 216). Što se jezičke situacije tiče, u Pragu je 1847. godine zabeleženo 66.000 govornika nemačkog, 37.000 govornika češkog i 6.000 govornika jidiša; 1880. godine je bilo čak 213.000 govornika češkog, samo 23.000 govornika nemačkog i 15.000 govornika jidiša (Kamusella 2009: 492–93). Uprkos tome je poslednja administrativna upotreba nemačkog jezika u Pragu zabeležena 1896. godine, s tim što je veće tog grada još 1892. godine odlučilo da se sa tabli sa nazivima ulica uklone nemački natpisi koji su dotada uvek bili ispod onih na češkom jeziku (Wiskemann 1938: 217).

14.2. ČEŠKO-NEMAČKI POLITIČKI ODNOSI U DRUGOJ POLOVINI 19. VEKA

František Palacki i František Riger su 1861. godine sklopili sporazum sa češkim plemstvom na osnovu principa *Bömisches Staatsrecht* (pravo na zemlje Svetog Vaclava), koji je kasnije postao podloga i za stvaranje Čehoslovačke (Wiskemann 1938: 31). Palacki je smatrao da je dualizam posle 1867. godine postao gori od centralizma, jer je to zapravo bio dvostruki centralizam koji je ostavio Slovene u Monarhiji na milost i nemilost Nemcima i Mađarima (Wiskemann 1938: 33). Umereni nacionalisti na obe strane su predlagali *Zweiteilung* – podelu prema etničkim granicama; češki politički lideri su ovaj predlog uglavnom odbili i ostali dosledni konceptu *Staatsrecht* (Aldorde 1987: 2–3).

Sokol (organizacija za promociju fiskulture i nacionalne svesti) osnovan je 1862. godine, a *Ústřední matice školská* (*Centralna matica za školstvo*) 1880. godine (Wiskemann 1938: 55). Druga pomenuta organizacija je često od lokalnih vlasti tražila dozvole za otvaranje privatnih čeških osnovnih škola u oblastima sa većinskim nemačkim stanovništvom. To je posebno brinulo Nemce na severu Češke, pošto je to značilo da će se češke porodice trajno naseliti na taj prostor (Aldorde 1987: 39). Da bi se to sprečilo, najčešće su korišćeni ovi argumenti: u određenom mestu nema četrdesetoro čeških đaka, deca su tu privremeno, odnosno ne žive u navedenom mestu ili oblasti (Wiskemann 1938: 56). U Moravskoj je 1905. godine došlo do radikalizacije odnosa u ovoj oblasti na taj način, što je usvojen takozvani *lex Perek* kojim je nemačkoj deci zabranjeno da pohađaju češke škole i *vice versa* (Wiskemann 1938: 58). Uticaj čeških nacionalnih društava je (baš kao i njihovih nemačkih pandana) bio izrazito šovinistički i zasnovan na istorijskom pravu češkog naroda na češke zemlje. Deca su zato u školama učila da su Češka i Moravska čisto češke zemlje koje je potrebno ponovo osvojiti (Wiskemann 1938: 58). Često su sprovedene kampanje kojima su se Česi pozivali da kupuju samo češku, a Nemci samo nemačku robu (Wiskemann 1938: 58–59). Svaka akcija izaziva reakciju, pa je tako, na primer, u mestu Heb na pojedinim nemačkim lokalima pisalo da je ulaz zabranjen za Čeha, Jevreje i pse (Wiskemann 1938: 59).

Što se visoke politike tiče, češki poslanici su bojkotovali Rajhsrat od 1863. do 1879. godine (Wiskemann 1938: 32). Vratili su se (Riger i staročesi) kada je premijer postao Eduard Tafe (1833–1895) (*Eduard Taaffe*), čiji je mandat obeležio pad nemačkih liberala koji više nikada posle toga nisu kontrolisali parlament. Tafe je sastavio koaliciju (takozvana *Eisernen Ring* ili *gvozdeni prsten*) protiv liberala, čiji je fundamentalni deo činio upravo povratak i kooperativnost čeških predstavnika (Aldorde

1987: 30–31). Njegova vlada je trajala četrnaest godina i bila zasnovana na paktu sa klerikalima, aristokratijom i sitnom buržoazijom. Shvatio je da više pažnje mora da posveti Slovenima u Monarhiji, pa je Čeh Alojz Pražak (*Alois Pražák*) dobio mesto u vladi (Wiskemann 1938: 37). Što je još važnije, Tafeova vlada je izjednačila status nemačkog i češkog jezika u takozvanoj *eksternoj upotrebi* u administraciji 1880. godine (Wiskemann 1938: 38) (sličan status su dobili rusinski u Galiciji i slovenački jezik u Kranjskoj) (Kamusella 2009: 50), a Česi su zauzvrat pristali na to da uđu u Rajhsrat (iako su pre početka svake sednice čitali saopštenje kojim nisu priznavali nadležnosti Rajhsrata u Češkoj) (Tejlor 2001: 177). Novi uspeh su Česi postigli 1882. godine, kada je spušten izborni cenzus na *ljude od pet forinti*, što je značilo da su pravo glasa dobili i seljaci i sitni trgovci (Tejlor 2001: 177). Tako su češki politički predstavnici ušli u fazu u kojoj više nisu hteli da ruše Austriju, već da zauzimaju mesta u birokratiji (Tejlor 2001: 178). To je i razumljivo s obzirom na činjenicu da je Češka sve do 1914. godine imala određenu *administrativnu samoupravu*, iako to nije bila klasična autonomija. Uprkos tome je birokratski aparat u Pragu 1914. godine bio veći od javne uprave u Londonu koja je brinula o celom Ujedinjenom Kraljevstvu (Tejlor 2001: 179). Zato se može se konstatovati da je Tafe Meternihovu *kulturnu autonomiju* zamenio *administrativnom autonomijom*, koju su Česi očigledno prihvatili (Tejlor 2001: 179).

Na drugoj strani, Češka je bila i bastion najradikalnijih nemačkih liberala (Aldorde 1987: 33). Nemački desni liberali su podržavali koncept *Grossoesterreich* (odnosno centralizovanu državu vođenu iz Beča), nemački levi liberali su bili za *Grossdeutschland* (veliku Nemačku) i Frankfurt, dok su nemačke socijaldemokrate podržavale federalizam zasnovan na etničkom principu (Aldorde 1987: 26–27). *Grossdeutsch* politika je doživela poraz 1866. godine (Aldorde 1987: 27). U Tafeovo vreme je na nemačkoj političkoj sceni došlo do radikalizacije u smeru pangermanizma koji je promovisao Georg fon Šenerer (1842–1921) (*Georg von Schönerer*), koji je u Rajhsrat ušao 1873. godine. On je optuživao nemačke liberalne da su izdali svoju partiju i da njima upravljaju Jevreji. Smatrao je i da Habzburge finansiraju Rotšild i Vatikan i zagovarao *Anschluss* i germanizaciju svih Čeha. Bio je i jedan od autora *Programa iz Linca* u kojem je zahtevana već pomenuta germanizacija Slovena u Austriji kao preventivna mera protiv jačanja tog elementa (Wiskemann 1938: 40–41). Nemci u Češkoj su vrlo sporo su počelo da prihvataju Šenererovu ideologiju, pošto su većinom bili liberali. Na kraju su je prigrlili, i to posebno Egerlenderi, koji su postali nosioci ideje pangermanizma (Wiskemann 1938: 42).

Franc Jozef je po svaku cenu želeo da eliminiše uticaj nemačkih liberala na političkoj sceni, pa je zato ušao u koaliciju sa Česima, koji će sve do kraja Prvog svetskog rata imati potencijal za opstrukciju rada Rajhsrata (Aldorde 1987: 48). Nemci su zauzvrat opstruisali češku dijetu (Wiskemann 1938: 68). U tom kontekstu je moguće zaključiti da su jezički dekreti 1880-tih (koji će biti analizirani kasnije) i podela Karlovog univerziteta na češki i nemački deo zapravo bili povratna usluga Česima (Aldorde 1987: 31). Ipak, promene izbornog zakona 1907. godine i uvođenje opšteg prava glasa su se ticale samo izbora za Rajhsrat, što je ponovo favorizovalo nemačko stanovništvo (Wiskemann 1938: 71). Prvi plan za rešenje nacionalnog pitanja u Austriji posle Kromjeržiža bio je pomenuti *Program iz Linca* sastavljen 1895. godine, kojim je zahtevana *regermanizacija* Monarhije i bliže veze sa Rajhom (Aldorde 1987: 46). *Program iz Brna* (1899) je bio pokušaj da se pronade kompromis između različitih frakcija socijaldemokrata u Austriji ponuđenom federalizacijom Monarhije na etničkoj osnovi, što ga je izjednačilo sa odbačenim nacrtom ustava iz Kromjeržiža (Aldorde 1987: 53–55). Nemačke socijaldemokrate su u okviru tog plana predložile ukidanje starih krunskih zemalja (*Kronland*) i stvaranje novih administrativnih jedinica u korist nacionalne podele sa otvorenim pitanjem službenog jezika (*Vermittlungssprache*) (baš kao što je to predlagao Palacki 1848. godine), dok su češke socijaldemokrate osudile ideju istorijskog prava na češke zemlje (Wiskemann 1938: 68–69). Česi su odbili ovaj program 1900. godine, posle čega je došlo do raskola u austrijskoj socijaldemokratskoj partiji na nacionalnoj osnovi; to je rezultiralo osnivanjem Češke socijaldemokratske partije 1905. godine (Aldorde 1987: 56, Kamusella 2009: 511).

Pre početka Prvog svetskog rata je ipak došlo do jednog dogovora između Čeha i Nemaca. Moravska je 1905. godine podeljena na dve dijete sa službenim jezicima većine. Na snagu je stupilo i individualno pravo glasa, što je zapravo značilo da je češki glasač uvek glasao za češke, a nemački za

nemačke kandidate (Tejlor 2001: 225). Taj jedini uspešni kompromis kojim je definisan broj mesta za oba naroda u dijete u Brnu nije bio demokratski i favorizovao je Nemce koji su 1900. godine činili samo 28% stanovništva, ali su imali zagarantovan nesrazmerno veliki broj predstavnika u dijete (Aldorde 1987: 63–64). Tačnije, dogovoren je broj poslanika prema kurijama: gradovi su dobili odnos 20 prema 20, dok je broj predstavnika sela predviđao 39 čeških i 14 nemačkih poslanika (Wiskemann 1938: 51–52). Ukoliko je broj pripadnika jednog naroda u određenoj oblasti iznosio najmanje 20% stanovništva, taj narod je imao pravo na upotrebu svog jezika kao službenog (Wiskemann 1938: 51–52).

14.2.1. TVORAC ČEHOSLOVAČKE TOMAŠ MASARIK I NJEGOVA ULOGA U ČEŠKO-NEMAČKIM ODNOSIMA

Prema Tomašu Gariku Masariku je novi češki narodni pokret imao dva cilja: ostvarivanje kontinuiteta sa prošlošću u kojoj je narod bio slobodan, kao i buđenje iz letargije (Masaryk 1895: 7–8). Bio je pristalica Austrije (do Prvog svetskog rata), ali je insistirao na većim ovlašćenjima parlamenta i redukovanim ovlašćenjima cara (Kamusella 2009: 511–12). Tvrdio je i to da je češki jezik sačuvalo selo, a ne inteligencija, koja je do 18. veka učila latinski, a posle nemački (Masaryk 1895: 8). Pored toga, u njegovom filozofskom sistemu je jezik zauzimao značajno mesto: „Je prirodno, že se národnost, příslušnost k národnosti, prakticky určuje jazykem; jazyk je jistě výrazem národního ducha. Avšak není výrazem jediným, od XVIII. století počínajíc, studuje se podstata národnosti, a docházíme k poznání, že se národnost, ráz a charakter národa vyjadřuje v celém duchovním a kulturním úsilí”⁷² (Masaryk 1925: 385–386).

Najslavniji period češke istorije je za Masarika predstavljao husitizam sa osnovnim idealom humanizmom (Bakke 1999: 146), koji je tokom 16. veka bio potiskivan od strane nemačke reformacije (Rak 1994: 51). Hus i njegovo učenje su i pre 1848. godine već bili etablirani kao simbol borbe za narodno samoočuvanje. Palacki je branio teoriju da je husitizam vrhunac češke istorije, dok je u Bahovo vreme postao izraz češkog nacionalizma (Rak 1994: 57, 58, 59). Masarik je smatrao da češka istorija teži ispunjenju humanističkih ciljeva i da je duh husitskih predaka realizovan kroz postojanje Čehoslovačkih legija u Prvom svetskom ratu (o kojima će biti reči u daljoj analizi) (Rak 1994: 63). On je u tolikoj meri cenio Husa, da je lično prisustvovao svečanostima povodom godišnjice njegove smrti 1925. godine, što je izazvalo prekid diplomatskih odnosa sa Vatikanom (Rak 1994: 63). Nesporazum je razrešen dve godine kasnije potpisivanjem ugovora između Praga i Vatikana pod nazivom *modus vivendi* (Coranič 2008: 198–199).

Međutim, tokom 19. veka je u Češkoj i Moravskoj dominirala katolička vera kojoj je pripadalo čak 95% populacije (protestanti i Jevreji su činili po 2%) (Kamusella 2009: 486). Pre Velikog rata katolička crkva nije bila popularna među nemačkim stanovništvom, jer su je Nemci doživljavali kao instrument čehizacije (Wiskemann 1938: 228). Na drugoj strani, ona je u Češkoj percipirana kao instrument germanizacije češkog naroda (Coranič 2008: 184) zbog jake veze sa dinastijom Habzburg (Coranič 2008: 184). Zato je za češke nacionaliste husitizam bio isto što i borba protiv Nemaca u Sudetima, dok je za češke protestante značio definitivni razlaz sa katolicizmom (uprkos tome, katoličkoj crkvi u Masarikovoj Čehoslovačkoj na kraju ništa od imovine nije oduzeto; veronauka je preživela kao predmet u osnovnim školama uz smanjeni fond časova; roditelji su morali pismeno da potvrde da ne žele da njihovo dete pohađa taj predmet) (Rak 1994: 63, Rychlík 1997: 79, Coranič 2008: 195). Prema Masarikovom mišljenju Nemci jesu bili učitelji Čeha, ali je ipak bila potrebna borba protiv dominacije nemačkog jezika i kulture u Češkoj (Bakke 1999: 150). Podržavao je ideju da je češka istorija zasnovana na idealu humanizma i da je češka reformacija bila moralna. Smatrao je da su Habzburzi, protivreformacija i jezuiti ubijali duh češkog naroda (Masaryk 1895: 8). Iako je istorijska nauka pobila te tvrdnje, češki narod ih je ipak prihvatio (Rak 1994: 31).

⁷² „Prirodno je da se pripadnost narodu praktično određuje jezikom; jezik je zasigurno izraz narodnog duha. Ipak, nije jedini, pošto izučavanjem osnove pripadnosti narodu koja je počela još u 18. veku dolazimo do saznanja da se pripadnost narodu, odlike i karakter naroda ispoljavaju u celovitom duhovnom i kulturnom pregnuću.” (preveo M. S)

Masarikova Progresivna partija (*Česká strana pokroková*) nikada nije osvojila više od tri mesta u Rajhsratu, gde je formirala koaliciju sa češkim socijaldemokratama koji su do 1907. godine postali najveća češka partija (ispred mladočeha koje je predvodio Karel Kramarž) (Aldorde 1987: 68). Masarik i Beneš su tokom prve decenije dvadesetog veka bili pristalice *Zweiteilung* rešenja, sa modifikacijom koja je predviđala bilingvalnost Čeha i Nemaca; *Staatsrecht* je za njih bio upitan kriterijum (Aldorde 1987: 68–69). Masarik je tek u decembru 1914. godine, posle razgovora sa bivšim premijerom Austrije Ernestom fon Kerberom (1850–1919) (*Ernest von Koerber*) prihvatio koncept *Staatsrecht* (Aldorde 1987: 72), pošto ga je ovaj uverio u to da će u slučaju pobede Austrougarske u ratu ta država ostati apsolutistička i bez sposobnosti za pravljenje kompromisa sa svojim narodima.

14.3. ČEŠKI JEZIK U OBRAZOVNOM SISTEMU AUSTRIJE U 19. VEKU

Prema proceni češkog lista *Budivoj* je 60% stanovništva u Češkoj 1865. godine bilo bilingvalno (King 2002: 3). Česi u unutrašnjosti (van gradova) mahom nisu znali nemački, dok je češko stanovništvo u gradovima uglavnom vladalo ovim jezikom (Wiskemann 1938: 60). Autorka Wiskemann zaključuje da su Česi i Nemci uprkos tome živeli izolovani jedni od drugih (Wiskemann 1938: 59) i da je za obrazovane Nemce češki bio jezik slugu koji su prezirali i kojem su se podsmevali (Wiskemann 1938: 59–60). Austrija je od prvih godina posle Nagodbe bila daleko tolerantnija prema nacionalnim manjinama od Ugarske (Tejlor 2001: 157), što potvrđuje i uvođenje državnog obrazovnog sistema 1868. godine, čak dve godine pre Engleske (Wiskemann 1938: 33). Međutim, industrijalizacija 1860-tih i 1870-tih godina je bila posredni razlog za češko-nemačke sukobe koji su se ticali izgradnje čeških škola. Naime, u većinski nemačke oblasti u kojima je eksploatisan lignit, počeli su da se doseljavaju češki radnici sa svojim porodicama (Wiskemann 1938: 38–39). Između 1880. i 1900. godine je u oblasti u kojima su Nemci činili 80% stanovništva imigriralo oko 500.000 Čeha (Aldorde 1987: 42). Član 19 ustava je nalagao izgradnju škole u oblasti u kojoj je bilo prisutno najmanje četrdesetoro dece određene nacionalnosti u radijusu od pola milje, što je značilo da su doseljavanjem čeških porodica u nemačke oblasti bili ispunjeni ovi uslovi. To je izazvalo negodovanje nemačkog stanovništva, koje nije htelo češke škole u svojoj okolini (Wiskemann 1938: 39).

U osnovnim školama se od 1860. godine nastava u oblastima u kojima Nemci nisu imali većinu realizovala na češkom (Wiskemann 1938: 38). U srednjim školama je do 1859. godine nastava sprovedena isključivo na nemačkom jeziku do carske uredbe kojom je dozvoljeno da se nastava odvija na lokalnom jeziku u oblastima u kojima je nemačko stanovništvo bilo u manjini (Wiskemann 1938: 10). U oba slučaja su usledila natezanja između dve strane oko toga koje su to zapravo oblasti (Wiskemann 1938: 38). Nemački poslanici su u odsustvu čeških predstavnika u Rajhsratu 1868. godine izglasali zakon, prema kojem je učenik u srednjem sistemu obrazovanja mogao da odluči da li hoće da uči češki (Wiskemann 1938: 38). Uprkos svim problemima, pozicija češkog jezika je u obrazovnom sistemu Austrije do početka rata bila izvanredna. Obuhvatala je sva tri nivoa obrazovanja i stvorila sjajne uslove za stvaranje češke srednje klase koja će postati stub razvoja građanskog društva. U tom periodu se rađa češka nacija sa svetski poznatim piscima, kompozitorima i naučnicima.

14.4. ČEŠKO-NEMAČKI JEZIČKI RATOWI

Češko-nemački jezički sukob je imao dva aspekta: administrativni i obrazovni. Česi su od početka tražili bilingvalnu administraciju i ukidanje takozvane *interne upotrebe* (*innere Dienst*) jezika, odnosno unutrašnje komunikacije između državnih organa koja je bila izum nemačkih liberala i koristila samo nemački jezik. Nemce je plašila mogućnost da ih Česi istisnu iz administracije, pošto su većinom bili bilingvalni (Wiskemann 1938: 37–38). Češki jezik je dekretom iz 1871. godine proglašen za službeni jezik (uz nemački) i uprkos tome što se ta odluka odnosila samo na upotrebu službenog jezika u takozvanoj *eksternoj upotrebi* (u suštini je to bila komunikacija državnih organa sa građanima), izazvala je proteste nemačkog stanovništva koje je u Teplicama i Beču poručilo da dinastija Nemce baca češkom lavu. U oktobru iste godine je ova odluka povučena (Wiskemann 1938:

33–34). Verovatno i zato od te 1871. godine Česi više nisu verovali dinastiji Habzburg (Wiskemann 1938: 34).

Grof Kazimir Badeni (*Kasimir Felix Badeni*) je postavljen na mesto premijera da reši nacionalni problem, što je on pokušao da učini jezičkim dekretima koji su 1897. godine izazvali ogromno nezadovoljstvo (*Badeni Zeiten*) i zamalo izazvali građanski rat (Aldorde 1987: 50, Wiskemann 1938: 43–44). Dekretom vlade iz aprila te godine su nemački i češki jezik izjednačeni i u *internoj upotrebi* administracije, što je dovelo do protesta Nemaca diljem Monarhije. Nemačkom stanovništvu se taj dekret nije sviđao iz potpuno očiglednih razloga, dok je mladočesima (tada najjačoj češkoj političkoj partiji), smetalo to što je tim dekretima najavljen *Zweiteilung*, odnosno podela Češke prema etničkom kriterijumu (Aldorde 1987: 52). Ova odluka je izazvala proteste Nemaca i u češkoj skupštini (*Landstag*), Rajhsratu, na ulicama Beča, Praga, Graca i Salcburga, ali i proteste u znak solidarnosti i van Monarhije, pre svega u Brandenburg. Nemačkar Karl Buhman (*Karl Buchmann*), star dvadeset tri godine, izvršio je samoubistvo pošto nije mogao da dobije posao u državnoj službi zato što nije znao češki jezik. Badeni nije izdržao pritisak i ubrzo je smenjen (Judson 2016: 312–314). Češki i nemački jezik u administrativnoj upotrebi je potom pokušao da izjednači i njegov naslednik na mestu premijera, Paul Gauč (*Paul Gautsch*). I on je na kraju bio primoran da podnese ostavku. Ipak, opštinama je ostavljena mogućnost da uvedu dvojezičnu administraciju, što je uradio grad Plzenj (Kamusella 2009: 509). Nemački je ponovo postao jedini jezik *interne upotrebe* 1899. godine, i to se nije promenilo do kraja Prvog svetskog rata, iako su Česi protiv te odluke protestovali u Pragu (Tejlor 2001: 223–224). Česi su, međutim, polako ali sigurno nadjačavali Nemce: u Češkoj (bez Moravske) je 1903. godine bilo 19 400 čeških i samo 5 700 nemačkih službenika (Kamusella 2009: 510). Stoga ne iznenađuje odluka Landtaga Donje Austrije (glavni grad Beč) da 1909. godine zabrani upotrebu češkog jezika u školstvu i administraciji, iako je samo u Beču u tom trenutku živelo oko 300.000 Čeha (Kamusella 2009: 510).

14.5. ZAKLJUČAK

Nemci su za Čehe predstavljali pretnju od samog početka njihovih odnosa. To shvatanje je dodatno ojačala ekonomska i politička dominacija Nemaca u okviru Monarhije, naročito posle istorijskog poraza na Beloj gori. Slično je bilo i sa jezičkom situacijom. Jezičke granice ustaljene početkom 18. veka su se pretvorile najvidljiviji simbol podele, koji je u svakom trenutku mogao da pokrene sukob. One su postale i osnovni element ideološke konstrukcije pod nazivom *Zweiteilung* – podele teritorije između Čeha i Nemaca prema etničkom principu. Češka politička elita je posle propalog ustava iz Kromjeržiža odustala od tog rešenja, jer je ono narušavalo istorijske granice Češkog kraljevstva.

Tokom druge polovine 19. veka je Franc Jozef u borbu protiv nemačkih liberala uključio i češke političke predstavnike, što je neminovno značilo da će oni tražiti protivuslugu. Zato je još 1870-tih godina pokrenut proces izjednačavanja nemačkog i češkog jezika u službenoj upotrebi na svim nivoima, što umalo nije dovelo do građanskog rata 1897. godine. Car je shvatio da su nemačke pozicije i dalje dovoljno jake, pa je odustao od izjednačavanja nemačkog i češkog u takozvanoj internoj službenoj upotrebi. Češka politička elita je, na drugoj strani, postala usredsređena na postepeno osvajanje birokratskog aparata i jačanje pozicije češkog jezika u svim društvenim sferama. *Čehoslovački jezik* će joj kao koncept postati potreban tek tokom Prvog svetskog rata, kada postane jasno da će stvaranje nacionalnih država i razbijanje Austrougarske biti moguće.

Mapa 2. Oblasti sa nemačkim stanovništvom u Češkoj označene sivom bojom, 1937. godina.

<https://www.sudetendeutsche-heimatpflege.de/m/verzeichnis/visitenkarte.php?mandat=128603>
[4.12.2022]

15. ODNOSI ČEHA I SLOVAKA DO 1914. GODINE I PRVI SVETSKI RAT

Češki narodni pokret je bio jasno definisan tendencijom učešća u političkom životu Austrije (sa osnovnim elementima antigermanizmom, antiklerikalizmom i animozitetom prema plemstvu koji je postao izraženiji tek posle revolucija 1848–49), dok je najveći cilj slovačkog narodnog pokreta (koji je uglavnom predvodio protestantski i katolički kler) bilo priznavanje egzistencije slovačkog naroda (Bakke 1999: 145, Stehlík 2009: 19). To potvrđuje i stanje pre i neposredno posle 1848. godine: Kolar je imao narodni, a Palacki politički program (Masaryk 1895: 88).

Vođe češkog narodnog pokreta su uglavnom operisale sa tri koncepcije realizacije svojih političkih ciljeva: trijalizmom (modifikacijom austroslavizma koja je podrazumevala podelu Monarhije na nemački, mađarski i slovenski deo), rusizmom, i samo sporadično čehoslovakizmom (Stehlík 2009: 22). Češki političari i intelektualci nisu bili spremni za saradnju sa Slovacima, jer bi na taj način potkopali osnove Austrougarske i austroslavizma koji su videli kao jedini spas od germanizacije. Zato nijedna značajna češka partija pre Prvog svetskog rata nije imala slovačko pitanje u programu (Stehlík 2009: 144). Staročehe je zanimalo samo istorijsko pravo na češke zemlje što je isključivalo Slovačku iz njihovih planova, dok su mladočesi bili usmereni na zauzimanje mesta u državnom aparatu (Stehlík 2009: 37). Tako su i Česi i Slovaci, svako iz svojih razloga i ograničenja, ostali verni Monarhiji do početka Velikog rata (Kamusella 2009: 524–25). Štaviše, čehoslovakizam čak i intelektualci naklonjeni Slovacima nisu definisali kao ravnopravni odnos. Tako je najveći slovakofil među Česima, Karel Kalal (1860–1930) (*Karel Kálal*), dokazivao to da su Slovaci zapravo Česi i da bi trebalo da pređu na češki jezik. Istog mišljenja je bio i drugi slovakofil među Česima, Jozef Holeček (1853–1929) (*Josef Holeček*). Masarik je kasnije pisao o dva miliona Čeha u Ugarskoj, dok je istaknuti istoričar književnosti Jaroslav Vlček (1860–1930) (*Jaroslav Vlček*) objavljivao radove o podeljenom češkom narodu, čiji je jedan deo spletom istorijskih prilika završio u Ugarskoj (Hollý 2019: 75–76, 81, 94–95).

Moguće je konstatovati da su Masarik i Beneš do kraja branili tezu da je slovački dijalekat češkog jezika (Maxwell 2009: 256, 261). Beneš je 1915. godine zaključio da su Slovaci Česi, iako koriste svoj dijalekat kao književni jezik (Rubio 2011: 126). On je do svoje smrti tvrdio da su Slovaci i Česi jedan narod (Rychlík 1997: 215) i da je književni slovački jezik štetan po jezičko, ali ne i nacionalno jedinstvo (Bakke 1999: 268). Masarik je, na drugoj strani, koristio neohusitsku i antiklerikalnu retoriku koja je bila neprihvatljiva za pretežno katoličko stanovništvo u Moravskoj i Slovačkoj (Kamusella 2009: 834). Međutim, Masarik je vladao Bernolakovim jezikom, što je privlačilo slovačku katoličku intelektualnu elitu (Kamusella 2009: 511–512). On je u knjigama *Česká otázka* (1895) (*Češko pitanje*), *Problém malého národa* (1905) (*Problem malog naroda*) i *Nová Evropa* (1918) (*Nova Evropa*) kao i u članku za časopis *Independent Bohemia* 1915. godine konstatovao da su Slovaci zapravo deo češkog naroda koji je odvojen od svoje matice od desetog veka i da je slovački arhaični dijalekat češkog jezika (Masaryk 1919: 7). Takođe je 1896. godine kritikovao Ljudovita Štura zbog njegovog radikalizma (Kamusella 2009: 812) i zaključio da su Slovaci i Hrvati u ime slovenske ideje 1848–49. godine iskorišćeni kao reakcija (Masaryk 1895: 80–81). Autor Stehlik primećuje da je posle 1890. godine uz Karela Kramarža, Tomaš Masarik bio jedini češki političar koji se uopšte bavio Slovacima (knjiga *Česká otázka*) (Stehlík 2009: 36–37). U programu njegove Progresivne partije je priznato pravo Slovacima na vlastiti jezik, ali samo za upotrebu u literaturi i publicistici. Jezik nauke je trebalo da ostane češki (Stehlík 2009: 137).

Češku političku elitu je slovačko pitanje počelo da zanima samo zbog toga što bi spajanjem češkog i slovačkog naroda mogao da se stvori fiktivni *čehoslovački narod* od devet miliona stanovnika, koji bi mogao da opstane u državi sa gotovo tri i po miliona Nemaca (Hronský 1998: 91–93). Masarik je shvatao značaj slovačkog književnog jezika za Slovake, pa je u knjizi *Budoucí Čechy* (1917) (*Buduća Češka*) garantovao poziciju službenog jezika za slovački u Slovačkoj. Tokom rata je konstatovao da u Slovačkoj nema jezičkog pitanja, i da je važan ekonomski razvoj, finansijska organizacija i školstvo (Masaryk 1919: 8). Pitanje Slovačke i njenog jezika je za Masarika

predstavljalo slabu tačku i komplikaciju, što dokazuje njegov predlog da se nova država Čeha i Slovaka nazove *Čechy* u cilju praktičnost u spoljnoj upotrebi (Masaryk 1919: 8). Svojoj ćerki Alici je poručio da sa Slovacima mora da bude strpljiva, jer su kao razmažena deca (Neville 2011: 63). Posle rata je naglašavao svoje slovačko poreklo i u intervjuima za novinare sa zapada uglavnom tvrdio da su Česi i Slovaci isti narod i da ih razlikuje jedino to, što Slovaci govore svojim dijalektom (Bakke 1999: 154, 181, 183, 194). Međutim, nemoguće je izbeći činjenicu da je slovačko jezičko pitanje analizirao prema trenutnoj političkoj potrebi i često upadao u kontradikcije. Tako u intervjuu za list *Le petit Parisien* iz septembra 1921. godine tvrdi da nema slovačkog naroda, da je on izmišljotina mađarske propagande i da su Česi i Slovaci braća; istovremeno priznaje da su češki i slovački dva jezika, ali zaključuje da je razlika među njima manja nego razlika između severnih i južnih nemačkih dijalekata (prema Bakke 2011: 12, Korbel 1977: 98).

Osim Masarika, vezu sa slovačkom inteligencijom je održavalo i nekoliko organizacija i časopisa. Udruženje slovačkih studenata *Detvan*, koje je ugarski ministar školstva Trefort nazvao antiugarskim i panslovenskim (Stehlík 2009: 26), osnovano je 1882. godine u Pragu. Među članovima ovog udruženja su bili i slovački pisci Martin Kukučín (1860–1928) (*Martin Kukučín*), Ladislav Nadaši-Jege (1866–1940) (*Ladislav Nádaši-Jégé*), Dušan Makovicki (1866–1921) (*Dušan Makovický*) (inače lični doktor Lava Nikolajeviča Tolstoja), Milan Rastislav Štefanik (1880–1919) (*Milan Rastislav Štefanik*) i Vavro Šrobar. Tokom jeseni 1890. godine je u udruženju bio aktivan i Tomaš Masarik (Stehlík 2009: 26). Najzad, prvi predsednik ovog udruženja je bio već pomenuti Jaroslav Vlček, koji je slovačko stanovništvo smatrao delom češkog naroda.

Drugo udruženje koje je spajalo češke i slovačke intelektualce, *Československá jednota* (*Čehoslovensko jedinstvo*), osnovano je 1896. godine (Stehlík 2009: 8). Posle šesnaest godina svog postojanja je okupljalo 2.361 člana, od čega samo 140 Slovaka (ukupno 6 procenata) (Stehlík 2009: 66). Ova organizacija je važna i zbog toga što je 1908. godine odlučila da prihvati *lingvističku realnost* i pomiri se sa činjenicom da Slovaci ne mogu da se vrata upotrebi češkog jezika (Kamusella 2009: 812), ali i zbog toga što je od te godine radila isključivo na razvoju odnosa između češkog i slovačkog naroda. Obezbeđivala je mesta za slovačke srednjoškolce i studente u okviru češkog obrazovnog sistema i organizovala predavanja na kojima je češko stanovništvo informisano o slovačkim nedaćama u Ugarskoj. *Československá jednota* je finansirala i izdavanje slovačkih publikacija kao što su bile *Hlas* (o kojem će biti reči u narednom pasusu), *Prúdy*, *Slovenské listy* i *Naše Slovensko*. Ovo društvo je stajalo i iza još jednog važnog poduhvata: od 1908. do 1913. godine su se redovno (a do te godine sporadično) svakog avgusta organizovali i susreti čeških i slovačkih intelektualaca u banji Luhačovice (češki: *Luhačovice*) u Moravskoj, blizu današnje granice između Češke i Slovačke (Stehlík 2009: 61). Ovo mesto je retki i ujedno i najbolji primer saradnje dva naroda, s obzirom na činjenicu da je urbanistički plan po kojem je izgrađena ova sada prestižna banja poveren slovačkom arhitekti, Dušanu Jurkoviču (1868–1947) (*Dušan Jurkovič*). Organizatori susreta su bili Čeh Jozef Rotnagl (1875–1958) (*Josef Rotnagl*), predsednik udruženja *Československá jednota*, i Slovak Pavol Blaho (1867–1927) (*Pavol Blaho*), lekar i pisac. U Jurkovičovoj *Slovačkoj kolibi* (*Slovenská búda*, kasnije poznata kao *Slovácká búda*) su se sastajali ličnosti kao što su bile Leoš Janaček (1854–1928) (*Leoš Janáček*) (svetski poznati češki kompozitor), češka braća i pisci Alojz (1861–1925) i Vilem (1863–1912) Mrštík (*Alois, Vilém Mrštík*), značajni slovački pisci Pavol Orsag Hviezdoslav (1849–1921) (*Pavol Országh Hviezdoslav*) i Svetozar Hurban Vajanski (1847–1916) (*Svetozár Hurban Vajanský*), ali i Milan Rastislav Štefanik, Vavro Šrobar i Milan Hodža, koji će kasnije na slovačkoj strani aktivno učestvovati u stvaranju Čehoslovačke. Najčešća tema tih susreta je bilo obrazovanje (Johnson 1985: 45), položaj Slovaka u Ugarskoj i saradnja između čeških i slovačkih intelektualaca, umetnika, političara i privrednika.

Prvi broj časopisa *Hlas* štampan je 29. juna 1898. godine u slovačkom mestu Skalica sa glavnim urednicima Pavolom Blahom i Vavrom Šrobarom. Izlazio je šest godina i promovisao saradnju između Slovaka i Čeha (Stehlík 2009: 33). Tri problema sa kojima su se hlasisti susretali u Slovačkoj su bili: mađarizacija, konzervativizam inteligencije i pasivnost populacije (Baer 2013: 107). Vavro Šrobar je bio sledbenik Masarikovog koncepta *drobná práca* (doslovno: *sitan rad*), koji je isticao nužnost postepenog obrazovanja i prosvetavanja narodnih masa putem stalne i nepokolebljive

upornosti (Baer 2013: 108). Uvodnik prvog izdanja časopisa *Hlas* u decembru 1898. godine pod nazivom *Naše snahy* (*Naši naponi*) urednika Šrobara, bio je usmeren protiv slovačke intelektualne elite sa sedištem u Martinu, koju je okrivio za indiferentnost prema svom narodu i osporio pravo istaknutog pisca i novinara Svetozara Hurbana Vajanskog (inače sina Jozefa Miloslava Hurbana) da predstavlja ceo narod (Masarik je tog istog Svetozara Hurbana Vajanskog optuživao za to da je ruski plaćenik) (Stehlík 2009: 27). Apelovao je i na primenu već spomenutog koncepta *drobná práca* kao i nepolitičko angažovanje ljudi u društvenoj dinamici (Baer 2013: 109). U četvrtom broju tog časopisa je slovački definisan kao zasebni jezik i upozoreno je na opasnost da bi vraćanjem *čehoslovačkog*, odnosno slovakizovanog češkog jezika, strepnju od mađarizacije slovačkog naroda zamenio podjednako veliki strah od bohemizacije (Baer 2013: 110–11). Međutim, gotovo sve slovačke novine (*Národné noviny*, *Slovenské pohľady*, *Černokňažník*, *Hlásnik*) su *Hlas* proglasile izdajničkim glasilom, što navodi na zaključak da su hlasisti i za katoličku i za protestantsku intelektualnu elitu (ili bar njen veći deo) bili podjednako velika pretnja (Baer 2013: 114). Tome je sigurno doprinelo i to da su se neki od hlasista odricali slovačkog književnog jezika (bez obzira na stav redakcije), što je za najveći deo slovačke inteligencije bilo neprihvatljivo (Peroutka 2003: 283). Uprkos svemu, hlasisti su uz podršku Masarika promovisali i realizovali razne edukativne aktivnosti među narodom i insistirali na stvaranju bogate slovačke srednje klase, pri čemu su bili protivnici rusofila i katoličkog klera (Peroutka 2003: 282–285). Dalje, hlasisti, tačnije Vavro Šrobar, stajali su iza svih malobrojnih aktivnosti na koje su se Slovaci odvažili tokom trajanja Prvog svetskog rata, od kojih je verovatno najvažnija prva kolektivna slovačka proklamacija tokom proslave praznika Prvog maja u mestu Liptovski Mikulaš 1918. godine. U njoj je slovački narod označen kao *grana* čehoslovačkog naroda, zbog čega je Šrobar završio u zatvoru iz kojeg je pušten iste godine u oktobru (Peroutka 2003: 285, Johnson 1985: 48). Neposredno posle rata su hlasisti zauzeli sva ključna mesta u izvršnoj vlasti (pre svih Šrobar, Blaho, Štefanik i Derer) i direktno uticali na dešavanja u Slovačkoj (Peroutka 2003: 285).

Uprkos svim naporima pojedinaca, ideja o ujedinjenju Čeha i Slovaka je krajem 19. veka bila na izdisaju, čemu svedoči činjenica da je u tom periodu o spajanju ova dva naroda u jednu državnu jedinicu u Češkoj pisao samo antisemitski list *České zájmy* (Stehlík 2009: 63). Među češkim intelektualcima je postojalo i nekoliko već spomenutih *slovakofila*, među kojima su najistaknutiji bili Adolf Hejduk (1835–1923) (*Adolf Heyduk*) i njegov učenik, Karel Kalal (Stehlík 2009: 38), koji je učestvovao u gotovo svim aktivnostima pre Prvog svetskog rata koje su se ticale Slovačke i Slovaka (Stehlík 2009: 40). Kalal je sastavio i *Slovník česko-slovenský* (*Češko-slovački rečnik*) štampan 1896. godine u kojem je bilo objašnjeno značenje nepoznatih slovačkih reči (Stehlík 2009: 40). On je 1906. godine izdao i knjigu *Proč se o Slováky staráme* (*Zašto se brinemo za Slovake*) u kojoj je slovačkom narodu prognozirao dve sudbine: čehizaciju ili mađarizaciju (Stehlík 2009: 49–50). Posle masakra u mestu Černova 1905. godine je Kalal međunarodnu javnost pokušao da upozna sa problemom mađarizacije Slovaka pamfletom *Vyhubit* (*Istrebiti*) (Stehlík 2009: 50).

Slovačko pitanje je pre rata jednom ipak bilo u centru interesovanja međunarodne javnosti. Spomenuti masakr u mestu Černova je podstakao uticajnog norveškog pisca Bjernstjernea Bjernsona (1832–1910) (*Bjørnstjerne Bjørnson*) na javnu odbranu slovačkog naroda (Johnson 1985: 45). Posle te tragedije je Hlinka postao slovački Jan Hus u češkoj štampi; proputovao je Češku i o svojim iskustvima i tlačenju slovačkog naroda govorio u svim većim gradovima; nisu izostali ni sastanci sa češkim ministrima u Beču, Karelom Prašekom (*Karel Prášek*) i Františekom Fidlerom (*František Fiedler*) (Stehlík 2009: 93). Činilo se da je Hlinka pristalica čehoslovačkog jedinstva i pre tragedije u Černovi, budući da je 1906. godine podržao kandidaturu Vavra Šrobara za parlament i za to bio osuđen na dve godine zatvora i novčanu kaznu. Na suđenju je izjavio da su Česi i Slovaci jedno *pleme* i jedan narod (Stehlík 2009: 97). Ipak, to nije dugo potrajalo, pošto je posle odslužene kazne obnovio prijateljske odnose sa biskupom Parvim, posle čega su ga češke novine optužile za izdaju (Stehlík 2009: 100).

15.1. STANJE U SLOVAČKOM DRUŠTVU NEPOSREDNO PRED RAT

Najveći procenat slovačkog stanovništva je pre Velikog rata pripadao nižoj ruralnoj klasi, zatim radničkoj klasi u malim gradovima, te nižoj srednjoj klasi (iz koje su većinom poticali nacionalni aktivisti) (Dudeková Kováčová 2017: 705). Slovačku višu inteligenciju su činili kler, advokati, lekari, inženjeri i bogati privrednici, ponekad i veleposednici (Demmel 2016: 60). Ona je pre rata bila konzervativna, pasivna i protivnik revolucionarnih metoda. Mogla je da se podeli na tri tipa: akademsku, kreativnu (pisci, umetnici, naučnici) i lidersku. Daleko najveći broj slovačkih intelektualaca je pripadao drugom tipu (Johnson 1985: 7). Nižu inteligenciju su činili nacionalni svesni pojedinci bez formalnog obrazovanja (takvo je bilo većinsko članstvo Matice slovačke) (Johnson 1985: 8).

Da bi uspeo u svojoj profesiji i postao deo inteligencije, Slovak u Ugarskoj je morao da postane Mađar (Johnson 1985: 7). Verovatno je i zato većina Slovaka u poslednjim decenijama pre rata prihvatila ugarsku državu (Johnson 1985: 42). Oko 1910. godine se 62,6% Slovaka bavilo poljoprivredom, a samo 18,4% radilo u industriji. U Češkoj je taj odnos bio 34,4% prema 39,6% (Johnson 1985: 28). Slovačkog seljaka je odlikovala inferiornost i pasivnost (Johnson 1985: 42). Iako je posle 1867. godine jedna petina industrije Ugarske bila smeštena na teritoriji današnje Slovačke, ona je većinom bila u nemačkom i jevrejskom vlasništvu (Johnson 1985: 28–29). Kao i u Austriji, tako je i u Ugarskoj nacionalno pitanje pretvoreno u borbu za radna mesta, samo što je tu ishod bio izvestan. Početkom dvadesetog veka je 95% državnih službenika, 90% sudija i 89% lekara bilo mađarske nacionalnosti. Pred sam početak rata 1914. godine je u Ugarskoj 95,6% državnih službenika, 93,4% univerzitetskih profesora, 92,9% sudija i tužilaca, 91,5% nastavnika u srednjim školama, 89,1% pravnik, 81,9% učitelja u osnovnim školama i 63,7% sveštenika bilo mađarske nacionalnosti (Jászi 1929: 280). Na to je potrebno dodati i podatak da su Mađari kontrolisali 80% novina, što znači da je na tri miliona Rumuna otpadalo 2,5%, a na dva miliona Slovaka 0,64% novina koje su izlazile u Ugarskoj početkom dvadesetog veka (Tejlor 2001: 210–211).

Do 1918. godine nije postojala slovačka gradska biblioteka, samo privatne kolekcije knjiga po crkvama (Johnson 1985: 42). Među Slovacima su najveći izdavači od 1870. godine bili katolički *Spolok sv. Vojtecha* i protestantski *Tranoscius* (Stehlík 2009: 36), a najviše se štampalo u Martinu i Ružomberoku (Johnson 1985: 41). Pet godina pred početak rata je na mađarskom jeziku izlazilo 1377 listova (80,67%), na nemačkom 150 (8,79%), na rumunskom 44 (2,58%), na slovačkom 11 (0,64%) i na rutenskom 1 list (0,06%) (Jászi 1929: 282). Još preciznije, u tom periodu je izlazila 61 periodična slovačka publikacija, jedne dnevne novine (*Slovenský denník*) u Pešti (uz napomenu da je čak šest dnevnih slovačkih novina izlazilo u SAD), dok su *Národné noviny* izlazile tri puta nedeljno u Martinu na komplikovanom, poetski obojenom jeziku sa maksimalnim dometom od oko hiljadu domaćinstava (Johnson 1985: 38–39). Broj štampanih slovačkih knjiga od 1901. do 1914. nije premašio 173 godišnje, s tim što je oko 36% bilo religioznog sadržaja.

15.2. SLOVACI U RATU

„Kdežto v Čechách od začátku r. 1918 touha po svobodě mnohokrátě byla vyjádřena, Slovensko mlčelo do poslední chvíle”⁷³ (Peroutka 2003: 107).

Slovaci su lojalno ratovali za dinastiju tokom Prvog svetskog rata (Jászi 1929: 18). U okviru Čehoslovačkih legija, koje su se borile na strani Antante u Rusiji, Francuskoj i Italiji, bilo je samo oko 8.000 slovačkih dobrovoljaca (od ukupno oko 128.000 boraca) (Kamusella 2009: 557). Tokom rata je mobilisano između 400 i 450 hiljada slovačkih vojnika, od čega je 69.700 poginulo (Hronský 1998: 103) boreći se za Austrougarsku. Dakle, jasno je da slovački vojnici nisu bili naročito zainteresovani za Masarikov projekat.

⁷³ „Dok je u Češkoj od početka 1918. godine želja za slobodom bila veliki broj puta izražena, Slovačka je ćutala do poslednjeg trenutka.” (preveo M. S)

Većina Slovaka je u austrougarsku vojsku mobilisana bez većih problema (Dudeková Kováčová 2017: 715, Hronský 1998: 18). Motivacija slovačkih regruta za učestvovanje u ratu je u prvom redu bilo poštovanje zakona, zatim patriotizam i naposljetku – avanturizam (Dudeková Kováčová 2017: 713). Proslovensko raspoloženje je tokom rata bilo prisutno samo u ruralnim oblastima Ugarske, i to više među rutenskim nego među slovačkim stanovništvom (Dudeková Kováčová 2017: 703). Zabeleženi su i slučajevi da su se neki Slovaci vraćali iz Sjedinjenih Američkih Država da bi se borili za svoju otadžbinu – Austrougarsku (Dudeková Kováčová 2017: 714). Krajem 1917. godine su počeli štrajkovi, u proleće 1918. masovna dezertiranja, dok su leto iste godine na teritoriji današnje Slovačke obeležile pobune povratnika sa fronta (Hronský 1998: 25, Dudeková Kováčová 2017: 702). Međutim, čak i kada su slovački vojnici dezertirali, činili su to u najvećoj meri zbog gladi ili opasnosti po život, a ne zbog političkih uverenja (Dudeková Kováčová 2017: 718).

Političku situaciju u Slovačkoj tokom rata može da opiše samo jedna reč koja će biti često upotrebljavana u nastavku teksta – *pasivnost*. Na samom početku rata su se Slovaci nadali oslobođenju od strane Rusa (Hronský 1998: 17). Potom je Slovačko narodno veće 5. avgusta 1914. godine (rat je počeo 28. jula) proglasilo pasivnost (Hronský 1998: 17). Isto su tokom jula i avgusta 1914. godine učinile i sve slovačke političke partije i tražile od svojih članova da se ponašaju u skladu sa ratnim stanjem (Dudeková Kováčová 2017: 705). Jedina aktivnost među Slovacima je tokom Velikog rata zabeležena u Sjedinjenim Američkim Državama, dok je na teritoriji današnje Slovačke gotovo uopšte nije bilo (Kováč 2010: 170).

Do 1917. godine češka javnost kao ni češki političari u Češkoj nisu pokazali nikakvo interesovanje za Slovačku i Slovake, koji su za njih bili samo egzotični deo češkog naroda (Johnson 1985: 47). Prvi slovački političar koji se pojavio u Pragu tokom rata bio je Vavro Šrobar. On je u aprilu 1917. godine razgovarao sa Antonjinom Švehlom (1873–1933) (*Antonín Švehla*), predsednikom uticajne Agrarne partije i kasnije premijerom Čehoslovačke u tri navrata. Posle tih razgovora su u maju iste godine češki poslanici u austrijskom parlamentu pročitali proklamaciju o čehoslovačkom jedinstvu (Johnson 1985: 47).

Slovaci su se konačno uključili u politička dešavanja rezolucijom usvojenom 1. maja 1918. godine u Liptovskom Mikulašu (iza koje je stajao Masarikov učenik i saradnik Vavro Šrobar), kojom su tražili pravo na samoopredeljenje *ugarske grane čehoslovačkog plemena*. To je obradovalo Masarika, jer je to značilo da Slovake ipak interesuje zajednička država sa Česima (Masaryk 1925: 180). Edvard Beneš je kasnije naveo to da je češka politička reprezentacija taj dokument koristila kao dokaz za saveznike da su Slovaci podržali stvaranje Čehoslovačke (Hronský 1998: 26–27, Kamusella 2009: 557–58, Kováč 2010: 173–174). Dvadeset četiri dana kasnije je održano savetovanje glavnih predstavnika najjače slovačke partije (Slovačka narodna partija) u gradu Martinu, prilikom kojeg se Andrej Hlinka jasno opredelio za Čehoslovačku i izjavio da hiljadugodišnji brak sa Mađarima nije uspeo i da je vreme da se Slovaci i Mađari raziđu. Usvojena je i rezolucija u kojoj je stajalo da Slovačka narodna partija podržava stvaranje samostalne države koju bi sačinjavali Češka, Moravska, Šleska i Slovačka (Hronský 1998: 27–28). Ovaj zaokret u Hlinkinom odnosu prema stvaranju Čehoslovačke potvrđuje pretpostavku da je slovačka politička elita u sve većoj meri postajala *tiha opozicija* Budimpešti. Definitivna odluka o otepljenju Slovačke od Ugarske je doneta na tajnom sastanku slovačke političke elite 24. maja 1918. godine u Martinu (Rychlík 1997: 55).

Katolički sveštenik i političar Ferdinand Juriga (1874–1950) (*Ferdinand Juriga*) je prvi i poslednji poslanik u ugarskom parlamentu koji je govorio na slovačkom. Desilo se to devetnaestog oktobra 1918. godine, kada je spomenuo vaskrsenje slovačkog naroda posle 907. godine, Veliku Moravsku, kao i Ćirila i Metodija. Mađarski poslanici su ga nazvali češkim plaćenikom (Hronský 1998: 36, Johnson 1985: 48) i tražili da im objasni gde se to tačno nalazi Slovačka (Maxwell 2009: 104). Kada je zatražio istorijsko i prirodno pravo za Slovake, poslanici su na te zahteve reagovali konstatacijom da je federalizacija moguća samo u slučaju Austrije (Michela 2010: 54).

Za razliku od svojih rođaka u domovini, Slovaci u Sjedinjenim Američkim Državama su bili vrlo aktivni. Predstavnici Slovačke lige (*Slovenská liga*) i Češkog narodnog udruženja (*České národní sdružení*) su već 22. oktobra 1915. godine potpisali Klivlendski ugovor (slovački: *Clevelandská dohoda*) kojim su Slovaci pristali na stvaranje zajedničke države sa Česima pod uslovom da ona bude

federacija. Skoro tri godine kasnije (30. maja 1918. godine), Masarik je u Ohaju sa predstavnicima Slovačke lige, Češkog narodnog udruženja i Saveza čeških katolika (*Svaz českých katolíků*) potpisao Pitsburški dogovor (slovački: *Pittsburská dohoda*), kojim je Slovačkoj u budućoj zajedničkoj državi garantovana nezavisna izvršna, legislativna i sudska vlast, ali i pozicija službenog jezika za slovački. Masarik je kasnije tvrdio da je sa predstavnicima slovačke emigracije potpisao lokalni dogovor između Slovaka i Čeha, a ne ugovor, što je značilo da on nije imao obavezujuću snagu (Masaryk 1925: 183). Političke predstavnike Slovaka u Pitsburgu je opisao kao ljude koji su sanjali o velikoj autonomiji za Slovačku, među kojima je bilo puno ruskih slavofila i sledbenika Štura i Vajanskog (Masaryk 1925: 183). Naglasio je i to da je predstavnicima Slovaka objašnjavao koliko su nepoznati u svetu i da bi doživeli fujasko da su nastupali samostalno (Masaryk 1925: 183).

Slovaci su na pasivnost bili primorani zbog mađarizacije koja je borbu za nacionalnu emancipaciju svela na par intelektualaca, ali i zbog činjenice da Budimpešta do poslednjeg trenutka nije popuštala sa represijom i cenzurom (Peroutka 2003: 107). Situaciju među slovačkim stanovništvom najbolje opisuje izraz *tichý (říjnový) Slovák (tihi (oktobarski) Slovak)*, koji se odnosio na one ljude koji su tek u oktobru 1918. otkrili da su Slovaci i da je to isplativo (Dvořák 2009: 31). Oglasili su se tek kada Austrougarska više nije postojala proklamovanjem Deklaracije slovačkog naroda (*Deklarácia slovenského národa* ili *Martinská deklarácia*) (u daljem tekstu Deklaracija) 30. oktobra 1918. godine (Peroutka 2003: 109). Slovačko narodno veće koje ju je usvojilo, predstavljalo je presek slovačke političke scene pošto je okupilo predstavnike sve tri političke opcije: članove narodne partije, katolike i socijaldemokrate (Peroutka 2003: 108). U tom dokumentu, koji je sastavljen u Martinu, navedeno je da je Slovačka deo čehoslovačkog naroda (odnosno njegova *ugarska grana*) koji spaja zajednički jezik, istorija i kultura, ali se istovremeno insistiralo na pisanju crtice u njegovom nazivu (*česko-slovenský*) (Kamusella 2009: 722, Hronský 1998: 48). Međutim, plan da se Deklaracija Slovačkog narodnog veća objavi 30. oktobra nije postojala, već je trebalo da se sačeka pogodan trenutak, koji je igrom slučaja nastupio istog dana kada je ona sastavljena (Peroutka 2003: 109).

Članovi Veća nisu znali za proglašenje Čehoslovačke Republike u Pragu 28. oktobra, pošto mađarske ni nemačke novine u Ugarskoj o tome nisu obavestile svoje čitaoce. Oni su se već bili razišli, kada je kasno uveče tog 30. oktobra iz Budimpešte u Martin stigao političar Milan Hodža i doneo vest o dešavanjima u Češkoj, pa je iz Deklaracije izbačen zahtev za formiranje samostalne slovačke delegacije koja će putovati na mirovnu konferenciju i dodat deo u kojem se Slovačko narodno veće poziva na činjenicu da je Austrougarska prihvatila zahteve Sjedinjenih Država (Andrašijeva nota) i na osnovu toga traži pravo na samoopredeljenje (Rychlík 1997: 57, Hronský 1998: 48). Izmene koje je Hodža po povratku iz Budimpešte uneo u Deklaraciju su u kasnijim godinama služile kao dokaz za slovačke autonomiste da je dokument falsifikovan. Ferdinand Juriga i Vojtech Tuka (*Vojtech Tuka*) su tvrdili da je 31. oktobra dodata klauzula prema kojoj je Slovačka posle deset godina postojanja Čehoslovačke mogla da napusti tu državnu zajednicu (Peroutka 2003: 110). Međutim, bez obzira na razvoj situacije, slovački narod je nastavio da sedi i čeka razvoj događaja koji će odrediti njegovu sudbinu: *Slovensko nebylo místem, kde kámen do vody dopadl, nýbrž místem, kam vlnění po několika dnech dospělo* (Peroutka 2003: 109).⁷⁴

15.3. OSVAJANJE SLOVAČKE

Car Karlo I je 1917. godine predložio federalizaciju Austrije koju bi činile autonomne krunske zemlje, sazvaio sednicu Rajhsrata posle tri godine, pustio Karela Kramarža iz zatvora i slao poruke mira upućene Francuskoj. Ugarska je, na drugoj strani, bila protivnik novog predloga uređenja Monarhije zbog straha od svojih manjina (Wiskemann 1938: 76). Češki poslanici su iskoristili priliku i u obnovljenom Rajhsratu u maju 1917. godine tražili jedinstvo Čeha i Slovaka u okviru federalizovane Monarhije (Aldorde 1987: 76).

---

⁷⁴ „Slovačka nije bilo mesto gde je kamen pao u vodu, već mesto do kojeg su talasi došli posle nekoliko dana.” (preveo M. S)

Tek posle neuspešnog pokušaja sklapanja separatnog mira između Austrougarske i saveznika sredinom 1918. godine Antanta počinje da priznaje nacionalna veća, *de facto* političke predstavnike novih država (Aldorde 1987: 81). Pre toga je Vilsonov dokument poznat kao *Četrnaest tačaka*, objavljen 8. januara te godine, sadržao vrlo umerene zahteve prema toj zemlji, zbog čega je dobro primljen u Austriji i Ugarskoj (Hronský 1998: 30). Niko od zapadnih državnika u tom trenutku nije hteo da razbije Austrougarsku, pošto je ona potencijalno mogla da bude upotrebljena kao protivteža Nemačkoj. Zato je Vilsonovih *14 tačaka* predviđalo *samo* nezavisnost za Poljsku i autonomiju za ostale narode Austrougarske (Reynolds 2013: 21, Lynch 2002: 428). To navodi na zaključak da u tom kontekstu taj dokument ne treba posmatrati kao pravo na razbijanje Austrougarske (Lynch 2002: 428), budući da je on samo delimično trebalo da zadovolji ambicije naroda Austrougarske (Lynch 2002: 429). Beneša i Pašića je to zabrinulo, dok je šef diplomatije Austrougarske Otakar Černin (*Ottokar Czernin*) s odobrenjem prihvatio Vilsonov predlog koji je, prema njegovom tumačenju, nagovestio kraj rata i očuvanje Austrougarske (Lynch 2002: 428–429). Uistinu je i izgledalo da će se rat povoljno završiti po Austrougarsku. Međutim, dvanaestog maja je ova zemlja potpisala ugovor sa Nemačkom i praktično postala njen satelit (Hronský 1998: 30–31) i na taj način eliminisala mogućnost potpisivanja separatnog mira (Michela 2010: 53). Zbog svega toga Austrougarska od sredine 1918. godine više nikome nije bila potrebna: Nemci su želeli da pripoje Austriju, a Mađarska nezavisnost (Rychlík 1997: 56).

Austrougarska je prihvatila Vilsonovih *Četrnaest tačaka* tek 4. oktobra 1918. godine. Car Karlo I je u manifestu koji je objavljen 16. oktobra 1918. godine predložio federalizaciju Monarhije (pošto su njegovi prethodnici sedamdeset godina to odbijali da urade) koja je nudila autonomiju za Čehe, ali ne i Slovake (Hronský 1998: 33). Budimpešta je insistirala na nepovredivom integritetu Ugarske. To je bio i razlog zbog kojeg je zakasneli predlog federalizacije Monarhije propao. Predlog je odbilo i Narodno veće Čeha (Peroutka 2003: 38–39, Tejlor 2001: 281, Judson 2016: 432). Pre toga je 5. oktobra ponuđen mir Sjedinjenim Američkim Državama, ali je predsednik Vilson u odgovoru 18. oktobra upozorio Karla I na to da je situacija u odnosu na januar drastično drugačija i da su Sjedinjene Države priznale Čehoslovačko narodno veće (Hronský 1998: 38). Od predstavnika Austrougarske je zatraženo da pregovaraju sa svojim narodima o njihovom ostanku u zajedničkoj državi, pošto je ideja autonomije za narode u okviru Monarhije (deseta od četrnaest Vilsonovih tačaka) za SAD bila prevaziđena (Rychlík 1997: 56).

Mađarski politički predstavnici su za zahteve Sjedinjenih Država saznali 21. oktobra 1918. godine. Na zasedanju parlamenta dva dana kasnije, budući premijer Mihaľj Karolji (1875–1955) (*Mihály Károlyi*) je priznao pravo Čeha na samoopredeljenje, ali je isključio mogućnost da dobiju deo teritorije Ugarske. Budući predsednik Slovačkog narodnog veća, Matuš Dula (1846–1926) (*Matúš Dula*) (koje će biti formirano 30. oktobra) je u tim danima primao razne ponude od Mađara i od Čeha. Početkom oktobra se u Pragu tajno sastaje sa uticajnim češkim političarima Kramaržom, Klofačom i Rotnaglom i dobija garancije da će Slovaci u novoj državi dobiti autonomiju kakvu budu hteli (Hronský 1998: 43–44).

Austrougarsku su prvo razbili Nemci, koji su još 21. oktobra 1918. proglasili Nemačku Austriju (Peroutka 2003: 54). Potom je ministar spoljnih poslova Đula Andraš 27. oktobra prihvatio sve zahteve američkog predsednika Vilsona koji su bili uslov za primirje (Michela 2010: 54) (zahteve od 18. oktobra), što je podstaklo češke političare na to da u Pragu narednog dana (28. oktobra) proglase Čehoslovačku Republiku. Početkom novembra 1918. godine su na teritoriji današnje Slovačke počele da se formiraju mađarske narodne garde, kao i građanske straže u cilju odbrane mađarskih institucija, imovine i stanovništva usled odsustva vojske i policije. Slovaci su na to odgovorili organizovanjem sličnih formacija (Hronský 1998: 60–61). Međutim, Slovačko narodno veće nije bilo sposobno da preuzme moć, jer nije imalo vojsku, administrativni aparat ni finansije. Štaviše, ono u početku ne samo da nije uspevalo da preuzme vlast ni u svom centru, gradu Martinu, već nije bilo u stanju da smeni ni lokalnog direktora pošte (Hronský 1998: 65, 70–71). Mađari su kao odgovor na postojanje Slovačkog narodnog veća i formiranje lokalnih slovačkih veća počeli da osnivaju svoja lokalna narodna veća diljem teritorije Slovačke, koja su posle kraja rata počela da niču

kao pečurke posle kiše. Slovačko narodno veće je na takav razvoj događaja reagovalo – saopštenjem (Hronský 1998: 72).

Prag je četvrtog novembra imenovao privremenu slovačku vladu sa Vavrom Šrobarom na čelu, koja je već 6. novembra 1918. godine premeštena na slovačku teritoriju u mesto Skalica. Jednom od prvih uredbi ovog organa, slovački jezik je uveden u škole i počelo je imenovanje slovačkih učitelja (Hronský 1998: 83). Međutim, Čehoslovačka Republika je formalno proglašena tek 14. novembra, kada je formirana i prva vlada, čime je automatski ukinuta spomenuta slovačka privremena vlada (Hronský 1998: 84). Izvršno veće Slovačkog narodnog veća je poslalo dopis slovačkim poslanicima u Prag (ukupno 41 poslanik) u kojem je tražilo garancije da će Slovačka dobiti autonomiju, odnosno nezavisno školstvo, sudstvo i administraciju. Karel Kramarž je na prvom zasjedanju čehoslovačkog parlamenta 25. novembra 1918. godine odgovorio na ovaj zahtev tako što je Slovacima poručio da će moći da koriste slovački jezik u školstvu, sudstvu, administraciji i saobraćaju (Hronský 1998: 86). Ovakvom razvoju događaja i slaboj slovačkoj poziciji je doprinela i borba za egzistenciju na novonastaloj čehoslovačkoj političkoj sceni. Klub slovačkih poslanika u Pragu je šesnaestog novembra već bio oduzeo sva izvršna ovlašćenja Slovačkom narodnom veću, zbog sumnje da vodi tajne pregovore sa Budimpeštom (Hronský 1998: 86); ono je definitivno raspušteno 20. januara 1919. godine (Kamusella 2009: 827).

Ministarstvo za administraciju Slovačke (*Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska*) je osnovano 7. decembra 1918. godine i zapravo je predstavljalo vladu Slovačke na čijem čelu su bili pročeški ljudi kao Vavro Šrobar, Ivan Derer i Anton Štefanek (1877–1964) (*Anton Štefánek*) (Rychlík 1997: 68). Uredbe je izdavalo čak do 1921. godine, kada ga je ukinula vlada Čehoslovačke (Peroutka 2003: 257–259). Ovo ministarstvo je imalo prilično velika ovlašćenja: moglo je da menja opštinske odbore, ukida ugarske zakone i imenuje službenike, odnosno da učini sve da sačuva i održi red u Slovačkoj. Napredovalo je zajedno sa vojskom i zauzimalo teritoriju. Vavro Šrobar, inače čehoslovakista bez mrlje u karijeri, smatrao je da je slovački jezik balast koji bespotrebno deli dve *grane* istog naroda (prema Peroutka 2003: 260–262). Za sedište svog ministarstva je odabrao grad Žilinu (Hronský 1998: 88). Dobio je težak zadatak da izgradi slovačku državu koja je bila u takvim problemima da nije mogla da nađe ni kandidate za najviša mesta u izvršnoj vlasti. Zato nije slučajno to što je kao reklama za taj poduhvat izabran slogan *poslovenčovanie Slovenska* (*slovakizacija Slovačke*) (Hronský 1998: 88–89). Formiranjem Ministarstva za administraciju Slovačke su formalno prestali da važe ugarski zakoni; činovnici bivšeg režima su mogli da zadrže svoja mesta ukoliko izjave lojalnost novoj državi, što se često i dešavalo (Hronský 1998: 90). Šrobarovo ministarstvo je prvog januara 1919. obnovilo rad Matice slovačke, dok je sedam dana kasnije ukinulo sva slovačka narodna veća na teritoriji zemlje uz objašnjenje da ona nisu potrebna (Hronský 1998: 91). Kada je Šrobar premestio sedište svog ministarstva iz Žiline u Požun početkom februara 1918. godine, većinsko nemačko i mađarsko stanovništvo je demonstriralo protiv te odluke (Rychlík 1997: 69).

Da bi analizirali tok osvajanja slovačke teritorije, potrebno je da se vratimo u oktobar 1918. godine. Andrašijevu notu od 27. oktobra 1918. godine (u kojoj je stajalo da se Austrougarska slaže sa stavom predsednika Vilsona o pravima naroda Monarhije (posebno Čehoslovaka i južnih Slovena) i nužnosti da se sa njima pregovara) je javnost u Austrougarskoj shvatila kao kapitulaciju (Peroutka 2003: 67–71). Nova ugarska vlada na čelu sa grofom Mihaljom Karoljijem se od Cislitanije (Austrije) otcepila 31. oktobra 1918. godine (Michela 2010: 55). Karolji je nameravao da od Ugarske napravi novu Švajcarsku u kojoj će svi narodi imati autonomiju (Peroutka 2003: 221). Oskar Jasi, ministar za manjinska pitanja, predložio je plan kantonizacije Mađarske prema kojem bi ona bila podeljena na četrnaest kantona, od kojih bi tri imala slovačku većinu. Ovaj plan je bio aktuelan sve do pregovora u Parizu (Michela 2010: 56).

Iako u osnovi demokratska, ova vlada je ipak pokušala da sačuva integritet Ugarske. Karoljija je podržavala Slovačka socijaldemokratska partija i deo slovačkog proleterijata (Hronský 1998: 107). Svestan toga, Karolji je poslao telegram Slovačkom narodnom veću 31. oktobra 1918. godine u kojem je Slovacima priznao pravo na samoopredeljenje i ponudio zajedničku i prijateljsku budućnost. Karoljijeva vlada je slovačkim predstavnicima nudila i ministarska mesta i preuzimanje kontrole nad teritorijom Slovačke od strane Slovačkog narodnog veća, pod uslovom da češka vojska napusti

teritoriju Slovačke (Peroutka 2003: 220). Slovačko narodno veće je pristalo na prijateljski odnos, ali ne u istoj državi i naglasilo da će mađarskom narodu biti dobar komšija i brat (autor saopštenja je bio Milan Hodža) (Rychlík 1997: 64–65, Peroutka 2003: 116). Međutim, Ferdinand Peroutka napominje da je isti Milan Hodža tridesetog novembra u Budimpešti sa Jasijem dogovorio mogućnost da Slovačko narodno veće preuzme kontrolu nad Slovačkom na osnovu toga što su mađarske novine narednog dana počele da slave odlazak češke vojske iz *Felvideka* (*Gornje Ugarske*, odnosno Slovačke). Vlada u Pragu i slovački poslanici su se prvog decembra ogradili od ovih pregovora i konstatovali da Hodža nije dobio ovlašćenja za pregovore (Peroutka 2003: 225–226).

Jezgro vojske, koja je osvajala Slovačku, činili su vojnici Čehoslovačkih legija kojima su pomagale italijanske snage (Hronský 1998: 167). Požun (kasnije Bratislava) je zauzeta drugog januara 1919. godine, ali je integracija tog grada u novu republiku išla teško, pošto je većinsko nemačko i mađarsko stanovništvo odbijalo da postane deo Čehoslovačke i tražilo da saveznici to mesto (koji su oni nazvali Vilsonov grad u čast američkog predsednika) proglase za slobodni grad (Hronský 1998: 151). To potvrđuje i statistika: u Požunu je 1880. godine živelo 65,57% Nemaca, 15,67% Slovaka i 15,66% Mađara. Trideset godina kasnije je stanovništvo tog grada činilo 43,25% Nemaca, 40,85% Mađara i 13,36% Slovaka (Varga 2014: 971); konačno, 1919. godine su Nemci činili 36%, Slovaci 33%, a Mađari 29% stanovništva. Jedanaest godina kasnije su Slovaci postali većina (33%), Nemci su svedeni na 25%, procenat češkog stanovništva je porastao na čak 23%, dok je broj Mađara znatno opao (23%). Slovaci su tek sredinom četrdesetih godina dvadesetog veka prešli udeo od pedeset procenata u svom glavnom gradu. Sve navedeno objašnjava činjenicu da su početkom februara nemački i mađarski stanovnici Bratislave odbili da pozdrave Vavra Šrobara i započeli štrajk železnica, pošte i administracije. Svi štrajkovi su imali antičehoslovački karakter (Hronský 1998: 154–155).

Primirje, koje su u Beogradu 13. novembra 1918. godine potpisali predstavnici Francuske i Mađarske, nisu prihvatili Česi ni Rumuni, budući da nisu priznate teritorije Ugarske koji su oni osvojili (Michela 2010: 61). Međutim, ono je poslužilo Mađarima kao opravdanje i argument za pokušaj uspostavljanja kontrole nad teritorijom cele Slovačke (Michela 2010: 55). Prema odredbama tog primirja, mađarske snage su bile u obavezi da se povuku iza demarkacione linije i oslobode sve zarobljenike (Hronský 1998: 97–99). Obavezale su se i na povlačenje iz Transilvanije, Hrvatske, Slavonije i Banata, ali ne i sa teritorije današnje Slovačke (Kamusella 2009: 731–33). Sedamnaesta tačka ovog ugovora je implicirala teritorijalni integritet Ugarske (Hronský 1998: 100), zbog čega je i potpisnik tog ugovora, premijer Karolji, u Budimpešti dočekan kao heroj (Hronský 1998: 101). Mađari su tako dobili odobrenje da na češke vojne upade odgovore silom (Hronský 1998: 101). Mađarska vlada je odmah počela sa mobilizacijom muškaraca godišta 1886–1900. (dakle, najmlađih), među kojima je bilo i Slovaka koji su se u par navrata borili protiv češke vojske. Slovačko narodno veće je zakasnelom reakcijom pozivalo Slovake da se ne odazovu pozivima mađarskih vlasti na mobilizaciju (Hronský 1998: 103–105). Početkom novembra 1918. godine je mađarska vojska zauzela Martin i uhapsila predsednika Slovačkog narodnog veća, Martina Dulu, koji je kasnije pušten posle intervencije premijera Karoljija (Rychlík 1997: 65). Krajem istog meseca 1918. godine su saveznici utvrdili da Mađarska pogrešno tumači tačku sedamnaest primirja potpisanog u Beogradu i priznali pravo češkim snagama na aneksiju Slovačke (Michela 2010: 56–57), ali je uprkos tome Karolji tokom novembra uspeo da stavi teritoriju Slovačke pod svoju kontrolu. Priznao je pravo Češke na samoopredeljenje, ali je pitanje Slovačke tretirao kao unutrašnju stvar Mađarske i očekivao podršku SAD i Velike Britanije. Karolji je mislio da će tim silama biti u interesu da spreče širenje uticaja Francuske u srednjoj Evropi (Hronský 1998: 105–106). U prilog Mađarskoj je išla i okolnost da još uvek nije bila određena južna granica Slovačke (Hronský 1998: 106). Dakle, sredinom novembra 1918. godine su Mađari sprečili Čehe u prvom pokušaju zauzimanja Slovačke (Hronský 1998: 88).

Prva provizorna demarkaciona linija (južna granica Slovačke) francuskog generala Pišona (*Stephen Pichon*), određena je dvadeset osmog novembra 1918. godine (Hronský 1998: 122). Kasnije je Milan Hodža samoinicijativno i neovlašćeno pregovarao sa vojnim ministrom Mađarske o demarkacionoj liniji između Slovačke i Mađarske u periodu od 25. do 30. novembra 1918. godine, kada ga je praška vlada pozvala da napusti Budimpeštu (Michela 2010: 56, Rychlík 1997: 65). Hodža je šestog decembra 1918. godine ponovo bez ovlašćenja pregovarao sa mađarskim ministrom vojske o

uspostavljanju demarkacione linije, što je kasnije prouzrokovalo probleme za čehoslovačku delegaciju na mirovnoj konferenciji, pošto je ta demarkaciona linija bila definisana prema etničkom principu i nije obuhvatala Požun (Bratislavu), Košice, Komarno i Žitno Ostrvo. Mađari su, naravno, kasnije insistirali upravo na toj demarkacionoj liniji (granici) (Peroutka 2003: 238–242).

Potpukovnik Ferdinand Viks (*Ferdinand Vix*) je mađarskoj vladi povodom odredbi Beogradskog primirja poslao notu 3. decembra 1918. godine, kojom ju je obavestio da čehoslovačka (češka) vojska ima pravo da zauzme Slovačku zato što su je saveznici priznali. Mađarskoj vojsci je naređeno i povlačenje sa teritorije Slovačke. Na to su Mađari odgovorili tvrdnjom da Slovačka nikada nije postojala kao politička ni administrativna jedinica i da zato ne znaju gde je granica između Slovačke i Mađarske. Zbog toga je ovaj francuski potpukovnik 24. decembra 1918. mađarskoj vladi odredio novu demarkacionu liniju prema navodnim *istorijskim granicama slovačke zemlje* (Peroutka 2003: 243), koja u najvećoj meri odgovara današnjoj južnoj granici Slovačke.

Ispostavilo se da je uspostavljanje vlasti na teritoriji Slovačke težak zadatak. Češke snage su uprkos svemu 30. decembra 1918. godine osvojile Košice i prvog dana 1919. godine ušle u Požun. Međutim, u periodu od 11. do 29. decembra 1918. godine je u Košicama proglašena *Slovenská ľudová republika* (*Slovačka narodna republika*) u kojoj je, navodno, živeo narod koji se zvao *Slovjaci* i koji je želeo da ostane u sastavu Mađarske. Ni Košice pre rata nisu bile grad sa slovačkom većinom: popis 1910. godine je zabeležio 76,07% Mađara, 14,92% Slovaka i 7% Nemaca (Varga 2014: 971). Zato je potpuno razumljivo što je ova republika, koja je živela osamnaest dana, koristila mađarske državne simbole i temeljila svoje postojanje na konceptu *uhroslovjactvo* (dakle, na određenoj modifikaciji *ugroslavizma*).

Potpukovnik Viks je 20. marta 1919. godine uručio ultimatum Karoljiju kojim je zahtevano da se mađarska vojska povuče sa slovačke teritorije i da definisana demarkaciona linija između Mađarske i Slovačke postane granica. Karolji je tada shvatio da je izgubio Slovačku i Transilvaniju. Istog dana je predao vlast socijalistima da ne bi primio ultimatum i sutradan podneo ostavku. Na taj način je otvorio put za konstituisanje Mađarske Sovjetske Republike, koja je proglašena dvadeset prvog marta 1919. godine. Četiri dana kasnije je Vavro Šrobar uveo vojnu upravu na teritoriji Slovačke (Hronský 1998: 167). Česi se nisu zaustavili u Požunu (Bratislavi), već su, ohrabreni antiboljševičkim raspoloženjem saveznika, ušli 80 kilometara u dubinu mađarske teritorije do početka aprila 1919. godine. Na to su Mađari 20. maja odgovorili kontraofanzivom, zauzimanjem dve trećine slovačke teritorije i proglašenjem Slovačke Sovjetske Republike (*Slovenská republika rád*) u gradu Prešov, koja je postojala od osamnaestog juna do petog jula iste godine. U toj novoj republici su službeni jezici bili mađarski i istočnoslovački (takozvana *východniarčina*) (Rychlík 1997: 69–71, Michela 2010: 61, 63).

Da stvar bude još gora po Prag, u tom periodu Čehoslovačka dobija novog, slovenskog neprijatelja. Naime, Poljska je podržavala svaki razvoj situacije u kojoj Slovačka ne bi ušla u neki vid saveza sa Česima, jer je htela da prisvoji severne delove Slovačke – Oravu i Spiš. Zato ne iznenađuje činjenica da je Andrej Hlinka dobio poljski pasoš na lažno ime kako bi mogao da otputuje na mirovnu konferenciju u Pariz i tamo agituje za autonomiju Slovačke. Iako je taj poduhvat završen neuspehom, Poljaci su ipak dobili delove Orave i Spiša kao kompenzaciju za deo Šleske koji je pripao Česima. Ova vrsta nagodbe je izazvala nezadovoljstvo među slovačkim političarima koji su smatrali da su češki interesi preči od slovačkih (Kamusella 2009: 731–33).

Najkritičniji dani za budućnost Slovačke su, dakle, bili oni u prvoj polovini juna 1919. godine kada su mađarske snage prodrle duboko u teritoriju Slovačke i u Prešovu šesnaestog juna osnovale već spomenutu Slovačku Sovjetsku Republiku. Dva dana kasnije se razvila borba na celom slovačkom frontu, s tim što je težište prebačeno na zapad sa ciljem mađarskih snaga da se osvoji Požun (Bratislava) (Hronský 1998: 182). Borbe su prekinute 24. juna; sledećeg dana su počeli pregovori u Bratislavi. Bela Kun je dobio ultimatum 30. juna i počeo da povlači vojsku, pa su češke snage 7. jula 1919. godine pod kontrolom imale celu teritoriju Slovačke (Rychlík 1997: 72, Hronský 1998: 183). Partizanskom akcijom zauzimanja današnje Petržalke (jugozapadnog dela današnje Bratislave) sredinom avgusta, za koju je čehoslovačka delegacija dobila odobrenje na Mirovnoj konferenciji, okončan je konflikt između Čehoslovačke i Mađarske (Hronský 1998: 186).

Češki političari su se prema slovačkom pitanju odnosili vrlo pragmatično i koristili svaku ponuđenu priliku. Posle osvajanja Bratislave prvog januara 1919. godine je Masarik, odgovarajući na pitanje mađarskog novinara, priznao da u tom gradu nema slovačke većine, ali je napomenuo to da ta većina nije ni mađarska, već nemačka, i da je Čehoslovačkoj taj grad potreban iz ekonomskih razloga (Peroutka 2003: 433). Na pitanje zbog čega nije sproveden plebiscit u Slovačkoj, Masarik je odgovorio tvrdnjom da su Slovaci dugo živeli pod represivnim režimom i da zato ne bi znali da se odluče (Peroutka 2003: 767–768). Ovu Masarikovu pretpostavku je potvrdio prvi popis sproveden 1921. godine: na teritoriji Slovačke su se mnogi građani izjasnili kao pripadnici ugarskog naroda koji govore slovački. Na sledećem popisu 1930. godine je ta pojava potpuno iščezla (Rychlík 1997: 60–61).

15.3.1. OSVAJANJE ČEŠKE

Masarik je početkom rata bio pristalica rešenja *Zweiteilung* – administrativne podele Austrije prema etničkom principu. Kasnije je trebalo da odluči da li će deset miliona Čeha i Slovaka živeti u nemačkoj državi, ili će tri miliona Nemaca ostati u slovenskoj državi (Wiskemann 1938: 79). Prve ratne zime je Masarik rešio da Austrougarska više ne treba da postoji, ali je kao naslednik Meterniha i Habzburgovaca morao da dokaže da će njegova država biti neophodna Evropi. To je učinio tako, što je zapadnim saveznicima obećao to da će Čehoslovačka postati bastion demokratije i odbrane od boljševizma (Tejlor 2001: 271, 278). U Roterdamu 1914. godine je u razgovoru sa škotskim novinarom i političkim aktivistom Robertom Setonom-Votsonom (1879–1951) (*Robert William Seton-Watson*) konstatovao da će se nezavisnoj Češkoj i Moravskoj zasigurno suprotstaviti katolički kler i nemačka aristokratija. Dodao je i to da bi ta nezavisna država trebalo da bude monarhija sa Dancem ili Belgijancem na tronu i da je potrebno spasiti Slovake od mađarizacije (Neville 2011: 29–30). Pošto je Slovačka bila još nesposobnija za samostalni opstanak od Češke, Masarik je oživeo ideju o spajanju Čeha i Slovaka iz 1848. godine, iako je malo znao o Slovacima (Tejlor 2001: 272). Na kraju je za svoj poduhvat ipak uspeo da obezbedi podršku saveznika pre pada Austrougarske (Reynolds 2013: 23).

Masarik je zahvaljujući svojim radovima bio poznat u Francuskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu i pre rata. Posebno dobre veze sa političkim predstavnicima Sjedinjenih Država imao je zbog činjenice da je da je njegova supruga bila iz bogate njujorške porodice. On je tokom leta 1914. godine boravio u Holandiji i primao pomoć od američkog magnata Čarlsa Krejna (*Charles Crane*) (Masaryk 1925: 9). Između 1914. i 1916. je na Londonskom univerzitetu u Hampstedu predavao slovenske studije (Reynolds 2013: 23). Tokom rata je shvatio da će mu podršku saveznika osigurati vojska pod njegovom komandom koja može da odigra važnu ulogu u ratu (Masaryk 1925: 135). Kada su polovinom septembra 1914. godine Rusi zarobili oko 80.000 vojnika Austrougarske, od toga između dvanaest i petnaest hiljada čeških vojnika, stvorena je iznenadna prilika da se od tih boraca formira vojska u egzilu (Masaryk 1925: 28). Posle pada dinastije Romanov je Masarik dobio pasoš Ujedinjenog Kraljevstva i otputovao u Rusiju da organizuje jedinice koje će kasnije postati poznate kao Čehoslovačke legije (Reynolds 2013: 23). Tokom poslednje godine rata je boravio u Sjedinjenim Državama, gde je pokušavao da dobije podršku predsednika Vilsona za stvaranje Čehoslovačke. Nekoliko puta je bio gost u Beloj kući; jednom prilikom je na stepenicama Dvorane nezavisnosti u Filadelfiji pročitao dokument *Declaration of Common Aims of the Mid-European States* (*Deklaracija o zajedničkim ciljevima država srednje Evrope*) (Reynolds 2013: 23). Kao jednu od svojih najboljih političkih odluka izdvojio je uspostavljanje veze sa zapadom i suprotstavljanje nekritičnom i pasivnom rusofilstvu (Masaryk 1925: 12). Naime, prema Masariku su Česi početkom rata očekivali oslobođenje od strane Rusa i kozaka i postavljanje ruske dinastije na češki tron (Masaryk 1925: 13–14).

Budući čehoslovački predsednik je priznao da se nadao da će rat potrajati što duže, jer bi mu to pružilo mogućnost da razvije svoju agitacionu i propagandističku mrežu (Masaryk 1925: 19). U tom cilju je 13. februara 1916. godine u Parizu osnovano Čehoslovačko narodno veće (češki: *Československá národní rada*, francuski: *Council national des pays tchèques*) kao reprezentativni organ pokreta, uz napomenu da je u leto te iste godine na inicijativu Slovaka Štefana Osuskog (1889–1973) (*Štefan Osuský*) poslednja reč promenjena u *tchécoslovaque*, ali je u upotrebi ostao prvobitni naziv (Kamusella 2009: 812). Uprkos angažmanu Masarikove grupe, tokom prve tri godine trajanja

rata nije postojala ni naznaka da ljudi u Češkoj osećaju naklonost prema njoj; naprotiv, pretila je opasnost da na Masarika u inostranstvu počnu da gledaju kao na vođu male ekstremne grupe, koja nema uporište kod kuće (Peroutka 2003: 6). Na drugoj strani češkog političkog spektra je Karel Kramarž priželjkivao dinastiju Romanov na češkom tronu (Neville 2011: 18), ali je Lenjinov uspeh osujetio Kramaržovu koncepciju neopanslavizma i opravdao Masarikovo zapadnjaštvo (Wiskemann 1938: 71).

Krajem 1916. godine je Masarikova i Benešova propaganda počela da daje rezultate, zahvaljujući čemu je čehoslovački problem postao poznat (u Londonu je iznajmljena prodavnica na čuvenoj raskrsnici *Piccadilly Circus*, koja je služila kao mesto za promociju buduće Čehoslovačke sa mapama, najnovijim vestima i sličnim stvarima) (Masaryk 1925: 68). Veliku ulogu u celom procesu je odigrao i slovački astronom, pilot i političar Milan Rastislav Štefanik (1880–1919) (*Milan Rastislav Štefanik*), koji je bio izuzetno aktivan: uspeo je da se sastane ruskim carem i da pridobije Ruzvelta, a uz sve to je učestvovao u ratu i organizovao Legije (Masaryk 1925: 79). Preko Štefanikovih kontakata je Masarik uspeo da dođe do francuskog premijera Brijana (*Aristide Briand*), koji se složio sa Masarikovim planom da se Austrougarska razbije na osnovu istorijskog i prirodnog prava i da se na taj način zaustavi ekspanzija Nemačke (Masaryk 1925: 74). Štefanik je poginuo pod nerazjašnjenim okolnostima 4. maja 1919. godine, posle pada njegovog aviona u blizini Bratislave.

Političari u Češkoj su se ponašali kao oportunisti – dok su verovali u pobedu Austrije, bili su spremni na vernost i poniznost, a kada su počele da stižu drugačije vesti, postali su radikalniji u svojim zahtevima za autonomiju i kasnije nezavisnost (Peroutka 2003: 10). Od polovine 1917. godine su počele da se menjaju i političke okolnosti u samoj Austriji, jer je polako počela da popušta cenzura (Peroutka 2003: 11). Početkom 1918. godine su češki političari prepoznali vodeću ulogu Masarika, pa su počeli da deluju u skladu sa njegovim ciljevima i zahtevima (Peroutka 2003: 11) u okviru svog Narodnog veća koje je okupilo sve činioce na političkoj sceni – od radikalnih socijalista do katolika (Peroutka 2003: 12).

Cilj saveznika je od početka rata bio pobeda nad Nemačkom i oslobađanje Austrougarske od nemačkog uticaja (Masaryk 1925: 220), ali ne i podela Austrougarske (najranije do proleća 1918. godine) (Masaryk 1925: 217). To se naravno nije uklapalo u planove stvaranja nacionalnih država. Masarik je shvatio da je zapadne moćnike potrebno ubediti u to da čehoslovački narod aktivno učestvuje u ratu na njihovoj strani. Preko Čehoslovačkog narodnog veća u Americi (*Czechoslovak national council of America*) formiranog 1917. godine, koje je održavalo veze sa uticajnim političarima (Borgeson 2014: 43), Masarik je uspeo da pridobije senatora Ajove Vilijama Kenjona (*William S. Kenyon*), koji je u Senatu 25. maja 1917. godine predložio rezoluciju kojom je zahtevana sloboda za češki i slovački narod (Masaryk 1925: 185). Ipak, Masarik je priznao da je u Americi bilo problema prilikom agitacije za novu državu, jer Amerikanci nisu bili obavešteni o postojanju Slovaka i nisu prihvatili tezu da oni čine deo češkog naroda (Masaryk 1925: 224).

Sa predsednikom Vilsonom se Masarik prvi put susreće 19. juna 1918. godine. Razgovarali su o Legijama i njihovoj upotrebi protiv boljševika ukoliko bi saveznici rešili da intervenišu u građanskom ratu u Rusiji, što je u velikoj meri podiglo značaj Legija za Antantu (Borgeson 2014: 44). Tako su u Sjedinjenim Američkim Državama Čehoslovačke legije postale popularne krajem avgusta 1918. godine, kada su stigle vesti o ishodu bitke kod Čeljabinska u maju iste godine⁷⁵ (Masaryk 1925: 226). U Legijama je bilo oko 128.000 boraca, najviše u Rusiji (oko 92.000), zatim Italiji (oko 24.000) i Francuskoj (12.000) (Masaryk 1925: 235). Zahvaljujući njima je *čehoslovački narod* priznat za saveznika, što dokazuje i Balfurova deklaracija (*Balfour declaration*) iz avgusta 1918. godine, kojom je potvrđeno da su se Legije borile protiv Austrougarske i Nemačke (Masaryk 1925: 250).

Čehoslovačko narodno veće su redom priznavale Francuska (29. jun 1918), Ujedinjeno Kraljevstvo (9. avgust 1918) (Bakke 1999: 187) i Sjedinjene Američke Države (2. septembar 1918) (Michela 2010: 53). Pošto su saveznici *de facto* priznali postojanje čehoslovačke države, češka vojska je dobila pravo da zauzme teritoriju današnje Slovačke (Masaryk 1925: 257). Dva dana pre proglašenja Čehoslovačke (26.10.1918) je zemaljski sud Češke na intervenciju (naređenje) Narodnog veća uveo

---

⁷⁵ Čehoslovačke legije su se borile protiv boljševika u Ruskom građanskom ratu (1917–1923).

češki kao službeni jezik (Peroutka 2003: 66). Austrijski parlament je odmah po proglašenju Čehoslovačke tražio od predsednika Vilsona da ne ostavlja nemačku manjinu u Čehoslovačkoj, jer će tako stvoriti nemačku iredentu koja će stalno tražiti pomoć od Berlina i Beča i na taj način ugrožavati mir u Evropi (Peroutka 2003: 104).

U januaru 1919. godine je bilo jasno da su zajednički protivnici Čehoslovačke Poljska (zbog Tješina, Orave i Spiša) i Mađarska (zbog Slovačke). Krajem marta iste godine su poljski agenti u Slovačkoj počeli da pružaju podršku slovačkim separatistima (Michela 2010: 58). Protiv formiranja Čehoslovačke su bili i *njeni* Mađari, Nemci i mađarizovani Slovaci, što dokazuje niz proglašanih republika (Spišska, Oravska i Slovačka Narodna Republika) (Hronský 1998: 107). Dodatni problem je predstavljala istočna Šleska, koja je bila najveći basen uglja u Austrougarskoj. Krajem 1918. godine su Poljaci na toj teritoriji pokušali da organizuju izbore za Sejm; poljske snage su trideset prvog oktobra 1918. godine zauzele oblasti Tješinsko, Oravu i Spiš (Peroutka 2003: 152). Česi su povratili Tješin posle takozvanog *Sedmodnevnog rata*, koji je trajao od 23. do 30. januara 1919. godine (Peroutka 2003: 381) uz 150 žrtava. Tako je bez plebiscita i drugih većih komplikacija češka strana dobila basen uglja od evropskog značaja (Kamusella 2009: 726).

Do početka mirovne konferencije su se sve strane trudile da delegate postave pred svršen čin. Cilj Beča je pri kraju rata bio ujedinjenje sa Nemačkom na principu samoopredeljenja (Kamusella 2009: 725). Zato su se politički predstavnici Sudetskih Nemaca na čelu sa Rafaelom Paherom (*Rafael Pacher*) 29. oktobra 1918. proglasili za vladu Nemačke Češke u skladu sa Vilsonovim konceptom prava na samoopredeljenje (Wiskemann 1938: 80), pri čemu su optužili Čehe da traže Slovačku na osnovu prirodnog prava, istog onog prava koje njima uskraćuju (Aldorde 1987: 96). U Rajhsratu je 30. oktobra proglašena Nemačka-Austrija (Tejlor 2001: 284), kao i formiranje provincija Deutschböhmen i Sudetenland. Trećeg novembra su predstavnici Nemaca iz Moravske obavestili Beč da su stvorili region Deutschsüdmähren, dok je autonomija regiona Böhmerwaldgau deklarirana kasnije. Austrijski parlament je sve četiri oblasti proglasio svojom teritorijom, uz Brno, Jihlavu i Olomouc (Peroutka 2003: 229), što je stvorilo uslove za proklamovanje Austrijske Demokratske Republike 11. novembra 1918. godine, posle abdikacije cara Karla I (Aldorde 1987: 100). Provizorne nemačke vlade su imale sedišta u mestima Liberec (nemački: *Reichenberg*), Opava (nemački: *Troppau*), Krumlov (nemački: *Krumau*) i Znojmo (nemački: *Znaim*) (Aldorde 1987: 100). Na osnovu svih ovih postupaka je Ferdinand Peroutka zaključio da su se Nemci sami isključili iz procesa pravljenja države odbijanjem saradnje sa Česima (Peroutka 2003: 130). Češke snage su do kraja 1918. godine zauzele sve većinski nemačke oblasti, uglavnom bez krvoprolića (izuzetak je bio mesto Kaplice) (Wiskemann 1938: 82). Nemci nisu pružili otpor, jer su bili umorni od rata i bez podrške Rajha koju je Vilhelm II obustavio još u oktobru te godine (Aldorde 1987: 103). Nemci u Češkoj su osetili i da Česi imaju podršku saveznika (Peroutka 2003: 234), ali su verovali i da će biti plebiscita koji bi se sigurno završio povoljno po njih.

Češki predstavnici su na Mirovnoj konferenciji nemačku pasivnost predstavili kao pristanak nemačkog stanovništva na život u Čehoslovačkoj (Wiskemann 1938: 82–84). To nije bila potpuna neistina, s obzirom na činjenicu da su neki Sudetski Nemci (pre svega industrijalci i trgovci) i hteli da žive u Čehoslovačkoj, pošto su se plašili konkurencije koju bi dobili spajanjem sa velikim tržištem Nemačke (Wiskemann 1938: 86, 115). Međutim, jedan od razloga zbog kojih Nemci u Češkoj nisu dobili neki vid teritorijalne autonomije ili se pripojili Nemačkoj ili Austriji jeste to, što nemačke oblasti u Češkoj nisu činile kompaktnu teritoriju. To su konstatovali i saveznici na Mirovnoj konferenciji (Peroutka 2003: 230). Češka vojska je tako do kraja decembra 1918. godine osvojila sve teritorije sa većinskim nemačkim stanovništvom na koje je polagala istorijsko pravo, pri čemu su, na primer, Liberec i Opava okupirani kao izrazito nemački gradovi (Judson 2016: 439).

15.4. ZAKLJUČAK

Da nije bilo Velikog rata, češko društvo bi po svemu sudeći uspelo da se izbori za ravnopravni status sa Nemicima u okviru Monarhije. Stoga je potpuno razumljivo odsustvo interesovanja za

čehoslovačko jedinstvo i takozvano *slovačko pitanje* među češkom političkom i intelektualnom elitom. Izuzev nekoliko slovakofila i Tomaša Masarika, koji su ionako uglavnom branili poziciju da je slovački narod samo deo češkog naroda, a slovački jezik dijalekat češkog, apsolutno niko više nije imao nikakve planove za saradnju ili ujedinjenje sa slovačkim narodom u severnom delu Ugarske. U izuzetke koji potvrđuju pravilo je moguće svrstati i društva kao što su *Detvan*, *Československá jednota* i časopis *Hlas*.

Istočno od reke Morave je izgledalo kao da je najveći broj pripadnika slovačkog naroda prihvatio činjenicu da je Ugarska njihova domovina. Ovu hipotezu podupire i poslušnost Slovaka tokom rata u kojem su se oni borili za svoju domovinu, Austrougarsku, kao i činjenica da je samo 8.000 slovačkih vojnika postalo deo Čehoslovačkih legija koje su brojale oko 128.000 boraca i bile Masarikov najveći adut za stvaranje Čehoslovačke; da nije bilo Legija, i Češka i Slovačka bi bile gubitnice u ratu, jer su se njihove snage borile na strani Austrougarske. Slovačko društvo je uz retke izuzetke praktično prespavalo rat bez namere da se uključi u proces stvaranja nezavisne države (ukoliko izuzmemo poslednje dane rata kada je svima bilo jasno da su dani Monarhije odbrojani). Slovačku pasivnost je prvi iskoristio Tomaš Masarik, koji je saveznike uspeo da ubedi u postojanje jedinstvenog *čehoslovačkog jezika i naroda*, dok je slovačke predstavnike zadovoljio obećanjima o autonomiji i službenom statusu slovačkog jezika u novoj državi. Na taj način je otvoren put za vojno osvajanje slovačkih teritorija koje je, uz velike probleme i komplikacije, dovršeno tek u leto 1919. godine.

16. JEZIK KAO OSNOVA VILSONOVOG PRAVA NA SAMOOPREDELJENJE

„The phrase is simply loaded with dynamite [...] it will, I fear, cost thousands of lives”⁷⁶
(Lansing 1921: 97).

Određene naznake koncepta prava na samoopredeljenje su prisutne još od Francuske revolucije (Lynch 2002: 422), što dokazuju plebisciti u Avinjonu, Savoju i Nici 1790-tih godina (Lynch 2002: 422). Između 1856. i 1860. godine su sprovedeni plebisciti i na teritoriji današnje Italije, na Balkanu i u Šlezviku (Lynch 2002: 422). Posle Prvog svetskog rata je jezik postao glavni kriterijum za određivanje nacionalne pripadnosti (Lynch 2002: 424), budući da je princip samoopredeljenja prilikom definisanja granica nametao ovaj redosled kriterijuma: etnički (dakle, velikim delom i lingvistički), ekonomski, geografski, istorijski i strateški. Na drugoj strani, koncept nacionalne bezbednosti je na prvo mesto stavljao strateški, ekonomski pa tek onda etnički princip (Lansing 1921: 102–103).

Termin *samoopredeljenje* je skovao Lenjin zajedno sa boljševicima u cilju ubrzanog rušenja vladarskih dinastija. Za Lenjina je pravo na samoopredeljenje značilo pravo na oslobađanje od opresivnih režima i rušenje kapitalističko-imperijalističkog poretka (Manela 2007: 37). Za Vudroa Vilsona je princip prava na samoopredeljenje u većoj meri bio uverenje, a u manjoj politički program (Lynch 2002: 427). On je stari izraz *self-government* zamenio pozajmljenim izrazom od boljševika, *self-determination*, pri čemu ga on nikada nije definisao kao nacionalno pitanje, već kao opštiji, manje određen pojam koji je trebalo da označi pravo na suverenitet i demokratsku vlast (Manela 2007: 42). Njegovo pravo na *samoopredeljenje* je bilo bez nacionalističke i klasne konotacije (Reynolds 2013: 21–22). Dakle, iako su boljševici prvi pozivali na mir zasnovan na principu samoopredeljenja, Vilson je taj izraz monopolizovao u periodu pre Mirovne konferencije u Parizu (Manela 2007: 52).

Vilson je naciju video kao građanski, a ne kao nacionalni koncept (Lynch 2002: 435) i pre Prvog svetskog rata bio uveren u to da Sjedinjene Američke Države imaju moralnu obavezu da oslobode *zrele* narode od autokratske vlasti, ali samo time što će im poslužiti kao primer (Lynch 2002: 424). Kasnije je došao do zaključka da princip prava na samoopredeljenje naroda ima koren u anglo-američkoj tradiciji građanskog nacionalizma, odnosno prava društva na samoupravu i autonomnost (Lynch 2002: 424), pošto se na zapadu (naročito u Engleskoj) nacionalizam razvijao kao element demokratije koji je isticao pravo na suverenitet i individualizam. Na istoku je nacionalizam primio kolektivističku, često i etničku formu (Lynch 2002: 424). Međutim, pravo na samoopredeljenje prema Vilsonovoj doktrini nije bilo primenljivo na kolonije SAD (Manela 2007: 25), što je bilo očekivano, pošto je tokom svog prvog mandata ovaj predsednik dozvolio rasnu segregaciju u ministarstvima pošte i finansija (Manela 2007: 26). Pored toga je Vilson prema afroamerikancima sprovodio politiku konzervativnog paternalizma, bez namere da reši rasne probleme u SAD (Manela 2007: 26).

Na njegovu nesreću, razlika između teorije i stanja na terenu je bila ogromna. Vilson je u jednom trenutku priznao da ne zna koliko jezika (dakle, naroda) zapravo ima, i da je probudio lažne nade miliona ljudi izjavom da svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje (Lynch 2002: 426). On je tek na putu za Pariz saznao da veliki broj Nemaca živi na teritoriji koja je trebalo da postane deo Čehoslovačke, što ga je navelo na to da polako postane sve više rezervisan prema principu prava na samoopredeljenje (Lynch 2002: 425–426). Američki predsednik, po svemu sudeći, nije znao ni za sporove između Kraljevine SHS i Italije (kojoj je kasnije uskratio pravo na Rijeku i Dalmaciju), jer nije bio upoznat sa stepenom agresivnosti italijanskog nacionalizma (Lynch 2002: 427, 435). Vilson nije sagledao ni domet revolucionarnih implikacija prava na samoopredeljenje u Austrougarskoj, Ruskom i Otomanskom carstvu, utoliko pre što tokom rata zasigurno nije imao nameru da uništi ta carstva, posebno ne Austrougarsku i Habzburge sa kojima je bio u dobrim odnosima (Lynch 2002: 427–428). Kasno je shvatio da Austrougarska ne može da se preuredi po nacionalnom ključu (Lynch 2002: 435).

Pravo na samoopredeljenje je važilo samo za narode na strani pobednika (Lynch 2002: 433). Selektivno je primenjivano i tamo, gde za to nije bilo interesa: pošto je politika SAD prema

---

⁷⁶ „Jednostavno, ta reč je bure baruta [...] bojim se da će nas koštati hiljada života.” (preveo M. S)

boljševičkoj Rusiji bila vrlo oprezna, baltičke države Litvanija, Letonija i Estonija su priznate tek 1922. godine (čak je u američkoj javnosti postavljeno pitanje *moralne opravdanosti* zahteva tih naroda da iskoriste svoje pravo na samoopredeljenje) (Lynch 2002: 433). Što se Čeha i Slovaka tiče, Robert Lansing (1864–1928) (*Robert Lansing*), jedan od najbližih Vilsonovih saradnika i državni sekretar SAD, zaključio je da narode i njihove ambicije treba ohrabrivati, ukoliko će to doprineti pobuni protiv Austrougarske kojom upravljaju Nemci (Lansing 1935: 267). Zato je 29. maja 1918. godine u ime vlade SAD pružio podršku nacionalnim aspiracijama Čeho-Slovaka i Jugoslovena (Lynch 2002: 431). Efektivna kampanja Masarika u Vašingtonu, kao i posvećenost Vilsona principu samoopredeljenja, dovela je do priznavanja Čehoslovačkog narodnog veća od strane saveznika (Lynch 2002: 430), što je Vilsona učinilo zaštitnikom nezavisnosti Slovena u Austrougarskoj (Lynch 2002: 431). Međutim, Lansing je kasnije tvrdio da je pravo na samoopredeljenje bilo neprimenjivo u svetu nacionalnih granica, jer je njegova striktna primena generisala političku nestabilnost (Lansing 1921: 96). Konstatovao je i to da je Vilson bio prilično neodređen kada je govorio o pravu na samoopredeljenje, pošto nije bilo jasno da li to pravo imaju narodi, teritorije ili zajednice. Bio je zabrinut i zbog činjenica da će princip prava na samoopredeljenje potencijalno postati podloga za nemoguće zahteve na mirovnoj konferenciji (Lansing 1921: 97). Kao jasno kršenje prava na samoopredeljenje je naveo primere miliona Nemaca u Čehoslovačkoj, kontrolu kineske provincije Šantung od strane Japanaca (Lansing 1921: 98), dodeljivanje Trentina-Južnog Tirola Italiji uprkos protivljenju celokupnog stanovništva, odnosno odluku Sjedinjenih Država da sve do 1922. godine ne priznaju baltičke zemlje i Ukrajinu (pošto su podržavale koncept velike Rusije) (Lansing 1921: 99–100). Potrebno je dodati i istaći i to da je bez razmatranja odbijeno pravo Austrije na pripajanje Nemačkoj (*Anschluss*) (Lynch 2002: 427). Ukoliko je pravo na samoopredeljenje dobar princip, zaključio je Lansing, onda je okviru građanskog rata u SAD Sever bio agresor, a Jug u imao pravo da se 1861. godine otcepi (Lansing 1921: 100–101). Ukratko, konstatovao je ovaj političar i teoretičar, princip prava na samoopredeljenje je pravedan, ali neprimenjiv, jer proizvodi nestabilnost i pobunu (Lansing 1921: 102). Vilsonovu zaostavštinu je definisao ovako: „In his eagerness to „make the world safe for democracy” he abandoned international democracy and became the advocate of international autocracy”⁷⁷ (Lansing 1921: 139).

16.1. ZAKLJUČAK

Fragmentaciju Austrougarske, za koju je većim delom odgovoran Vilson i njegova politika (Lynch 2002: 421), saveznici su prihvatili kao manje zlo u strahu od širenja boljševizma (Hobsbawm 1990: 131). Na osnovu prava na samoopredeljenje je stvoren niz nestabilnih država, za koje su odmah počele da se nadmeću Nemačka i Sovjetski Savez (Lynch 2002: 421). Da je taj pristup bio mač sa dve oštrice dokazuje i to da se Adolf Hitler tokom 1930-tih godina pozivao na princip samoopredeljenja u slučaju Rajnske oblasti, Sudeta, Gdanjska i Austrije (Lynch 2002: 421).

Kamen temeljac stvaranja Čehoslovačke, Poljske i Kraljevine SHS bilo je pravo na samoopredeljenje (Manela 2007: 7), koje je predstavljalo pretnju za suverenitet i teritorijalni integritet već postojećih država. Ono je zapravo predviđalo autonomiju entiteta (Kapitan 2006: 357–358), ali i pravo na beskonačnu fragmentaciju, uz napomenu da to pravo nikada nije testirano (opravdano) nekom formom demokratskog izjašnjavanja stanovništva (plebiscita). S obzirom na odsustvo istorijskih (ili bilo kojih drugih) granica, u velikom broju slučajeva je teritorija novih entiteta definisana većinskim vernakularom/jezikom stanovništva na osnovu kojeg je određivana njegova etnička pripadnost.

Situacija u Austrougarskoj je već tokom zime 1917–1918. postala kritična zbog nedostatka hrane i goriva, što je izazvalo štrajkove u industrijskim centrima. U januaru 1918. godine su predstavnici Čeha, južnih Slovena i Poljaka tražili nezavisnost (Lynch 2002: 430). Međutim, Vilson je u tom trenutku bio uveren jedino u nezavisnost Poljske (Lynch 2002: 430). Iako je već u martu 1918.

---

⁷⁷ „U svojoj žudnji da „svet učini bezbednim za demokratiju” napustio je koncept međunarodne demokratije i postao zagovornik međunarodne autokratije.” (preveo M. S)

godine postalo jasno da Habzburzi neće moći da vode nezavisnu politiku u odnosu na Nemačku (Lynch 2002: 430), Vilson je tek u junu 1918. godine pristao na mogućnost razbijanja Austrougarske na nacionalne države, pošto je shvatio da Habzburge neće moći da odvoji od nemačkog uticaja i da se ta država ionako raspada iznutra (Lynch 2002: 429). Dotada su vrhovi Francuske vojske bili protiv rasparčavanja te zemlje, jer je postojala mogućnost da ona potpiše separatni mir (Lynch 2002: 432). Vilson je pre odluke o razbijanju Austrougarske hteo da je iskoristi za izolaciju Nemačke. Kada su pregovori sa carem Karlom bespovratno propali u jesen 1918. godine, stvaranje nacionalnih država je dobilo odobrenje (Borgeson 2014: 54).

Razvoj događaja je išao na ruku Masariku i Benešu. Vilson je Čehoslovačku zvanično podržao 19. oktobra 1918. godine (Borgeson 2014: 57–58) i tako dao legitimitet zahtevima zasnovanim na istorijskom principu na koji su se pozivali Česi (Borgeson 2014: 3). Inkorporacija slovačke teritorije u sastav nove republike je trebalo da bude zasnovana na prirodnom pravu (pravu na samoopredeljenje) koje je inicijalno u potpunosti bilo određeno lingvističkim granicama. Zato je Masarik na predstojećoj konferenciji morao da ubedi saveznike u postojanje jedinstvenog jezika Čeha i Slovaka, da bi stvorio privid većine u odnosu na najvećeg protivnika – Nemce. Na taj način je oživljen *čehoslovački jezik*, ali sada samo kao korisni naziv bez sadržaja.

17. PARISKA MIROVNA KONFERENCIJA

„Although nationalist frenzy was more consequence than cause of the Great War, the war-makers had led the genie out of the bottle and the peacemakers could not put it back”⁷⁸ (Reynolds 2013: 31).

Državni sekretar SAD Robert Lansing je u saopštenju dan posle primirja obavestio predsednika Vilsona da je protiv njegovog (Vilsonovog) ličnog prisustva na konferenciji, pošto će tako postati izložen pritiscima i imati lošiji pregled o stanju stvari (Lansing 1921: 22–26). Uprkos tim upozorenjima je Vilson ipak rešio da učestvuje na mirovnoj konferenciji da bi se uverio u to da će svet postati *bezbedno mesto za demokratiju* pod patronatom Lige naroda (Lansing 1921: 31). Vlada SAD je još u proleće 1917. godine formirala ekspertski tim, koji je trebalo da prikupi sva dokumenta koji bi mogla da sadrže podatke od eventualne važnosti za buduću mirovnu konferenciju (Lansing 1921: 17). Međutim, kao što je to već spomenuto, Vilson i ostali saveznici su polako počeli da shvataju da su čisto etničke (dakle u najvećem broju zapravo lingvističke) granice gotovo nemoguće (Reynolds 2013: 27). Državnici u Parizu nisu bili tvorcii nove Evrope, nego vatrogasci sve češćih sukoba (Reynolds 2013: 27) izazvanih činjenicom da je Austrougarska još pre početka mirovne konferencije već bila podeljena na terenu (Reynolds 2013: 24). Predstavnicii Antante tokom konferencije nisu znali ni za lingvistički problem između Čeha i Slovaka (Hronský 1998: 225).

Najvišii organ na konferenciji, koja je počela dvanaestog januara 1919. godine, bio je Visoki savet pet zemalja (Sad, Velike Britanije, Italije, Japana i Francuske). Od aprila su iz direktnog odlučivanja isključeni Japanci. Aktivne su bile i ekspertske komisije za razna pitanja (Hronský 1998: 196). Najznačajniji sporovi, koji su obeležili konferenciju, bili su oni između Čehoslovačke i Poljske oko Tješina, Orave i Spiša, zatim između Kraljevine SHS i Rumunije oko Banata i opet Kraljevine SHS i Italije oko Rijeke, Dalmacije i Istre (Hronský 1998: 196). U okviru mirovne konferencije je održano ukupno osam plenarnih sednica. Konferencija je bila spora, diktatorska, bez reda i plana (Hronský 1998: 199). Krajnii rezultat, Versajski mirovni sistem, obuhvatao je mir sa Nemačkom (26. jun 1919), Austrijom (10. septembar 1919), Mađarskom (4. jun 1920) (koja je između ostalog priznala granice sa Čehoslovačkom, Rumunijom i Kraljevinom SHS), Bugarskom (27. novembar 1919) i mir sa Turskom (10. avgust 1920) (Hronský 1998: 200–201).

17.1. POZICIJA ČEHOSLOVAČKE DELEGACIJE

Čehoslovačkii predstavnici su na osnovu delovanja Čehoslovačkih legija koje su priznate kao deo savezničkih snaga sa Nemcima pregovarali kao pobednik sa poraženim (Peroutka 2003: 59). Imali su i podršku Francuske i Sjedinjenih Američkih Država (Hronský 1998: 196). Iako formalno nije bio član delegacije, Masarik je u slučaju Češke zahtevao određivanje granica prema istorijskom principu koji je eliminisao pravo Nemaca na samoopredeljenje na osnovu etnolingvističkog principa (Kamusella 2009: 721).

Čehoslovačku su na mirovnoj konferenciji predstavljali Karel Kramarž i Edvard Beneš (koji je zapravo bio alfa i omega delegacije), kasnije i Milan Rastislav Štefanik, dok je sekretar bio Štefan Osuski koji je imao dobre kontakte sa Amerikancima (Hronský 1998: 204–205). Predstavnici Čehoslovačke su tokom konferencije izradili jedanaest memoranduma kojima su predstavili istoriju i kulturu čehoslovačkog naroda, teritorijalne pretenzije, problem Nemaca u Češkoj, pitanje Šleske, slovačke teritorijalne pretenzije, pitanje Rutena u Ugarskoj, planove sa Lužičkim Srbima, problem češke gornje Šleske i još neke manje važne aspekte u procesu stvaranja države (Hronský 1998: 207). Čehoslovačka delegacija je kao podlogu za mirovnu konferenciju koristila knjigu Tomaša Masarika *Nova Evropa* (Hronský 1998: 156), što objašnjava činjenicu da su Češka, Moravska i Šleska tražene na osnovu istorijskog prava prema kojem su Česi dobrovoljno ušli u personalnu uniju sa Habzburzima i nikada nisu izgubili pravo na izlazak iz nje. Slovačku su tražili na osnovu prirodnog prava (odnosno

⁷⁸ „Iako je nacionalistička pomama više bila posledica nego uzrok Velikog rata, ratni huškači su pustili duha iz boce kojeg mirotvorci više nisu mogli da vrata u nju.” (preveo M. S)

prava na samoopredeljenje) (Hronský 1998: 157, Bakke 2011: 3). Međutim, pozivanje na istorijsko pravo je bilo problematično (Szűcs 1981: 51), jer su predstavnici Sjedinjenih Država insistirali na pravu na samoopredeljenje. Česi su ipak dobili ono što su tražili zahvaljujući Francuzima, koji su rešili da ubrzaju proces pregovora, budući da su se plašili nestabilne situacije koju sa sobom nose dugi i neizvesni pregovori (Hronský 1998: 212). Francuska je posle poraza u Francusko-pruskom ratu (1870–1871) počela da traži saveznike među Slovenima (Ferenčuhová 2018: 386) i da planira formiranje niza malih država-saveznica oko Nemačke u strahu od nemačkog revanša (Peroutka 2003: 374). U tom kontekstu bi joj stvaranje države sa slovenskom većinom u srednjoj Evropi išlo na ruku.

Amerikanci su poslali 150 eksperata da prikupe informacije o centralnoj Evropi (što je trajalo oko godinu dana), pa su zato Anglosaksonski delegati na Konferenciji bili obavješteni o broju Nemaca u Češkoj. Masarik je bio zabrinut zbog toga, zato što je mislio da će na osnovu tog podatka Sudetski Nemci ipak dobiti pravo na samoopredeljenje, ali je na kraju presudila češka politika *fait accompli* (Aldorde 1987: 111). Tako je sredinom marta 1919. godine američka komisija na osnovu izveštaja eksperata preporučila inkorporaciju tri miliona Nemaca u Čehoslovačku (Aldorde 1987: 117). Jedan od razloga za nepovoljni ishod po nemačke aspiracije je svakako bilo i to, što je na Konferenciji vladalo antinemačko raspoloženje (Wiskemann 1938: 89).

I sâm Masarik je kasnije priznao da su prilikom stvaranja Čehoslovačke upotrebljena dva principa: istorijsko pravo za Češku i prirodno pravo za Slovačku (Masaryk 1925: 331). Dodao je i to da je i među Česima, kao i na britanskoj i američkoj strani, bilo predloga da se Sudetski Nemci i njihove teritorije pripoje Nemačkoj i tako održi doslednost u određivanju granica prema etničkom principu. Uprkos tome što su se češki Nemci pozivali na princip samoopredeljenja, njihov ekonomski interes i istorijski diskontinuitet sa Nemačkom i Austrijom je bio na strani Čeha, zaključio je Masarik (Masaryk 1925: 381). On je pokušao da opravda uskraćivanje prava na samoopredeljenje za Sudetske Nemce tvrdnjom da bi njihovim odvajanjem od češke teritorije bilo oštećeno i češko većinsko stanovništvo i da je za njih bilo bolje da ostanu sa Česima i zbog ekonomskih razloga (Masaryk 1925: 382). Iako je priznao pravo manjina u Čehoslovačkoj na obrazovanje, fakultete je za njih predvideo samo u slučajevima gde je to bilo potrebno i prema proporcionalnoj raspodeli stanovništva (Masaryk 1925: 383).

17.2. MAĐARSKA ANTIČEHOSLOVAČKA PROPAGANDNA AKTIVNOST

Po završetku rata je mađarska propaganda pokušavala da dokaže da u gornjoj Ugarskoj (Slovačkoj) nikada nije bilo uticaja češke kulture ni jezika. Štaviše, Budimpešta je tvrdila da bolje razume slovački narod od Praga. Ipak, zaključuje Tomaš Kamusela, Slovaci su u toj igri ostali samo pioni (Kamusella 2009: 520–21). Posle 1918. godine su Mađari naprasno počeli da prepoznaju i priznaju postojanje Slovačke i slovačkog jezika. Pokušali su da iskoriste činjenicu da su istorijske veze između Slovaka i Čeha bile slabe i da zbog toga Česi nemaju pravo na aneksiju Slovačke. Zato je autor Luis Štejer (*Louis Steier*) u reprezentativnoj knjizi sugestivnog naziva *There is no Czech Culture in Upper Hungary (Nema češke kulture u Gornjoj Ugarskoj)* štampanoj 1920. godine svetskoj javnosti pokušao da predstavi namere Čeha u Slovačkoj. Oni su, prema Štejeru, obmanjivali svet tvrdnjama da su Slovaci zapravo Česi, da je slovački jezik dijalekat češkog i da zajedno čine kulturnu, geografsku i istorijsku celinu (Steier 1920: 42). Autor je kao protivargument naveo to da su Slovaci pod Mađarima sačuvali svoj jezik, dok će ga pod Česima izgubiti. To će se, zaključio je Štejer, desiti zbog sličnosti dva jezika i činjenice da će u takvoj situaciji veći jezik dominirati nad manjim (Steier 1920: 44–45). Za Štejera je i sam naziv nove države bio besmislen, pošto je prema njegovom sudu mogla da postoji samo Češka ili samo Slovačka. Primetio je i to da nijedan češki naučnik, slikar, kompozitor ili pisac nikada nije živio u Slovačkoj, kao i to da nijedno češko umetničko delo nije bilo posvećeno Slovačkoj. Konstatovao je da su Česi bili pod jakim vekovnim nemačkim uticajem i da je češki jezik u svete knjige Slovaka ušao *nelegitimno*, odnosno čehizacijom slovačkih katolika i protestanata, pa je zato kao strani jezik i propao u Slovačkoj (Steier 1920: 45–46, 75–76). Najzad, kao argument koji bi trebalo da dokaže da su Slovaci uvek bili uz Mađare, naveo je tvrdnju da su Slovaci učestvovali u Rakocijevom ustanku protiv dinastije (Steier 1920: 70).

Sadržaj ove knjige je važan zato što je on, kao što ćemo videti u narednom poglavlju, bio u potpunosti konzistentan sa argumentacijom mađarske delegacije na Mirovnoj konferenciji. Osim toga je bilo jasno da je mađarska strana bila upućena u jezičku problematiku između Čeha i Slovaka i da će napasti Masarikov *čehoslovački jezik* i pokušati da namami slovačke političare zamkom političko-lingvističko-kulturne autonomije u okviru Ugarske.

17.3. SLOVAČKO PITANJE NA KONFERENCIJI

Edvard Beneš je petog februara 1919. u okviru Mirovne konferencije govorio tri sata i probao da ubedi saveznike u to da je *čehoslovački narod* otpočeo ratovao na strani Velike antante, da ima istorijsko pravo na nemačke teritorije i Tješin i da je pitanje Slovačke gotova stvar (Peroutka 2003: 369). Britanski premijer Dejvid Lojd Džordž ga je prekinuo u izlaganju i obavestio da ne mora da iznosi dokaze u korist potrebnosti aneksije Slovačke, jer već ima podršku velike četvorke (Aldorde 1987: 115). Tako je Konferencija bila veliki uspeh za Čehoslovačku, pošto su ispunjeni gotovo svi njihovi zahtevi (Peroutka 2003: 689). Jedini neuspeh je predstavljala podela regiona Tješin (Peroutka 2003: 702).

Mađarsku delegaciju, koja je u Pariz stigla sedmog januara 1920. godine, činili su grofovi Albert Aponji (*Albert Apponyi*) i Pal Teleki (*Pál Teleki*), koji su spremili 36 elaborata (Hronský 1998: 242). Očekivano su upotreбили argumentaciju prema kojoj Slovaci i Česi nikada nisu bili jedan narod i prema kojoj su razlike između ova dva naroda bile prevelike (kao između Italije i Španije). Kao najubedljiviji argument je izneta tvrdnja da je bilo potrebno da se napiše češko-slovački i slovačko-češki rečnik kako bi se predstavnici ova dva naroda uopšte i razumeli (Hronský 1998: 245). Istaknuto je i to da je za Mađare Slovačka oduvek bila ekonomski i prirodni deo Mađarske (Hronský 1998: 245), stoga je grof Aponji kao rešenje slovačkog pitanja predložio plebiscit, koji je kasnije odbijen (Hronský 1998: 254, 261).

Odsustvo granica slovačke teritorije je predstavljalo najveći problem prilikom njene inkorporacije u novu državu. Zapadna (reka Morava) i severna (istorijska granica sa Galicijom) granica Ugarske (današnje Slovačke) su postojale vekovima, ali zato istočna i južna nisu (Hronský 1998: 157–158). Kao argumentaciju u određivanju granica Slovačke je čehoslovačka delegacija u Parizu koristila mapu češkog naučnika Lubora Niderlea (*Lubor Niederle*) (1865–1944) (Hronský 1998: 158). Zahtevani položaj južne granice Slovačke je čehoslovačka delegacija obrazlagala pravom na samoopredeljenje, ali i geografskim, ekonomskim, etničkim i strateškim razlozima (Hronský 1998: 159). Masarik u početku nije podržavao veće pomeranje slovačke južne granice u dubinu mađarske teritorije, jer bi tako u Čehoslovačkoj bila stvorena brojna mađarska manjina (Hronský 1998: 162). Međutim, nova demarkaciona linija je definisana dvadeset šestog februara 1919. godine. Ona je obuhvatila i železničke čvorove koji su pre toga bili u Mađarskoj (Hronský 1998: 163). Konačna granica između Čehoslovačke i Mađarske je određena u Parizu 13. juna 1919. godine i potvrđena ugovorom u Trijanonu skoro godinu dana kasnije (Rychlík 1997: 72, Hronský 1998: 242). Taj ugovor su u ime Čehoslovačke potpisali Edvard Beneš i Štefan Osuski (Hronský 1998: 269). Važnost Trijanona dokumentuje činjenica da je u Mađarskoj u trenutku potpisivanja ugovora zaustavljen saobraćaj i da je taj četvrti jun 1920. godine protekao u demonstracijama diljem te zemlje (Hronský 1998: 274). Čehoslovačka je tako konačno dobila 21% teritorije Austrougarske i 25% stanovništva (Hronský 1998: 276), ali je oko 400.000 Slovaka ostalo u Mađarskoj (Hronský 1998: 277).

17.4. HLINKIN AUTONOMAŠKI PODUHVAT U PARIZU

Tvorac plana, prema kojem je Hlinka trebalo da ode na mirovnu konferenciju u Pariz i traži autonomiju za Slovačku, bio je katolički sveštenik František Jehlička (*František Jehlička*), po svemu sudeći mađarski agent (Rychlík 1997: 100, Kováč 2010: 182). Povod za to je bio navodni progon katolika koji je u Slovačkoj sprovodio Vavro Šrobar i socijaldemokrati. Pasoše za Hlinku i Jehličku je obezbedila poljska tajna služba na imena Berger i Javorski, pošto je u poljskom interesu bila

destabilizacija Čehoslovačke zbog regiona Spiš, Orava i Tješinska Šlezija na koje je ona polagala pravo. Memorandum, koji je Hlinka poneo sa sobom i delio prisutnima u Parizu, konstruisan je na argumentaciji koja je tada bila prisutna u mađarskoj štampi. Prema njoj Slovaci nisu hteli da postanu deo Čehoslovačke, jer će postati češka kolonija (Hronský 1998: 223). Memorandumom je zahtevano i to da se poštuje dogovor iz Pitsburga i u Slovačkoj sprovede plebiscit.

Uprkos svim naporima, policija je u Parizu zabranila Hlinki da govori na Konferenciji da se ne bi dodatno narušila ionako neizvesna ravnoteža u srednjoj Evropi. Hlinkin poduhvat je definitivno završen neuspehom, pošto je 12. oktobra 1919. godine uhapšen, dok je njegov saradnik Jehlička (koji je tvrdio da će Slovaci više prostora za emancipaciju imati pod Mađarima) emigrirao u Mađarsku (Michela 2010: 69). Hlinka je na slobodu pušten 1920. godine, kada mu je vraćen poslanički mandat (Rychlík 1997: 100).

17.5. ZAKLJUČAK

Posle 1918. godine je u Evropi došlo do tektonskih poremećaja (Reynolds 2013: 31). Zbačene su dinastije Romanov, Habzburg, Hoencolern i Otoman (Reynolds 2013: 14). Oko 1800. godine je u Evropi bilo približno petsto političkih jedinica (država), a sto godina kasnije – samo dvadeset (Reynolds 2013: 17). Još u avgustu 1914. su u Evropi postojale samo tri republike (Švajcarska, Francuska i Portugalija), dok ih je posle rata bilo trinaest (Reynolds 2013: 14–15). Nove evropske demokratije su pravljene po uzoru na Francusku, a ne SAD (Reynolds 2013: 91).

U državama naslednicama Austrougarske je i posle rata politička situacija bila vrlo napeta. Dinastija Habzburg nije tako lako mogla da se pomiri sa uništavanjem njene Monarhije, pa je car Karlo I dva puta tokom 1921. godine pokušao da se vrati na ugarski tron, posle čega je pobjegao u Portugaliju (Judson 2016: 442). Umro je prvog aprila 1922. godine od upale pluća (Judson 2016: 442). Pobornici rasparčavanja Austrougarske su tvrdili da će nove države biti stabilnije, jer će biti nacionalno monolitne. Međutim, desilo se upravo suprotno. U Austrougarskoj su pred rat Sloveni činili čak 45% stanovništva (23,5 miliona), Nemci 23% (12 miliona), Mađari 19% (10 miliona), Rumuni 6% (3 miliona) i ostali 5% (2,5 miliona) (Tejlor 2001: 300). Podaci popisa realizovanih 1930. godine u tri novonastale države posle Prvog svetskog rata idu u korist tvrdnji da su stvorene nove male austrougarske: 1) Poljska: 65% Poljaci, 16% Ukrajinci i 10% Jevreji, 2) Čehoslovačka: 51% Česi, 23% Nemci i 16% Slovaci i 3) Kraljevina SHS: 44% Srbi, 30% Hrvati i 9% Slovenci (Reynolds 2013: 30). Garantovana prava za manjine su ostala prazno slovo na papiru, pri čemu je čak i najtolerantniji režim u Čehoslovačkoj vodio autokratsku politiku prema nemačkoj manjini (Reynolds 2013: 30). Beneš je jednom britanskom diplomati objasnio da su pre rata Nemci bili gore a Česi dole; međutim, stvaranjem Čehoslovačke su uloge promenjene i zato je potrebno da se Nemci nauče pameti (Reynolds 2013: 31).

U slučaju Tješina su posle rata 1920. godine Poljaci dobili veću teritoriju, ali je Čehoslovačka držala rudnike uglja i železničku infrastrukturu. Sukob oko Tješina je uticao na to da poverenje između Poljske i Čehoslovačke posle njega praktično nije postojalo (Reynolds 2013: 27). Nemačka je posle rata izgubila oblasti Alzas i Lorenu (koje su pripale Francuskoj), Poznanj, rudnike u severnoj Šleskoj i pravo na pripajanje Austrije (*Anschluss*). Pored toga su tri miliona Nemaca ostala u Čehoslovačkoj. U procentima to iznosi 10% manje stanovništva i 13% manje teritorije u poređenju sa stanjem pre Prvog svetskog rata (Reynolds 2013: 28). Mađarska je ostala bez tri miliona stanovnika koji su postali građani novoosnovanih država; više od polovine tog broja je činilo stanovništvo Transilvanije koju je 1918. godine okupirala Rumunija (Reynolds 2013: 28). Na osnovu svega navedenog postaje jasno da za Nemačku i Mađarsku nije važno pravo na samoopredeljenje, jer su poražene u ratu (Reynolds 2013: 28). Značajni politički poremećaji neminovno utiču i na jezičku situaciju. Formiranjem novih nestabilnih država su stvorene i nestabilne jezičke situacije u njima. Naredno poglavlje ove studije bi trebalo da dokaže da prva Čehoslovačka Republika sa svojim službenim *čehoslovačkim jezikom* izvanredno dobro potvrđuje tu tezu.

18. PRVA ČEHOSLOVAČKA REPUBLIKA – POLITIČKO-LINGVISTIČKI KONSTRUKT ZASNOVAN NA ČEHOSLOVAČKOM JEZIKU

Engleski historičar Alen Tejlor zaključuje da je Čehoslovačku izmislio Masarik, a Jugoslaviju Štrosmajer. Za razliku od te dve države su, na primer, u slučaju stvaranja Nemačke i Italije još od srednjeg veka postojale zamišljene ujedinjene nacionalne nemačke i italijanske države (Tejlor 2001: 288). Istog mišljenja je i drugi engleski historičar Reynolds koji tu okolnost vidi i kao uzrok za raspad te države krajem 20. veka: „Czechoslovakia, fabricated by Tomas Masaryk in 1918, was another casualty of the end of communist era. Tensions between Czech lands and Slovakia had been recurrent during the country's troubled history, and they reached crisis point after communist rule collapsed”⁷⁹ (Reynolds 2013: 540).

Česi su Slovake uključili u novu državu samo da bi brojčano nadjačali Nemce (Bakke 2011: 4), što potvrđuje i sâm Masarik: „Politicky je minorita německá nejdůležitější; její získání pro republiku usnadní všechny ostatní otázky minoritní”⁸⁰ (Masaryk 1925: 383). Tomaš Kamusela zaključuje da se češka politička elita više plašila nemačkog nego slovačkog nezadovoljstva (Kamusella 2009: 818) i da su posle 1918. godine sve države postale nacionalne i sprovodile (u većoj ili manjoj meri) agresivnu homogenizaciju prema idealima etnolingvističkog nacionalizma (Kamusella 2009: 366). Čehoslovačka nije bila izuzetak. Stvaranje Čehoslovačke su velike sile (pre svega Francuska) dozvolile u cilju formiranja bloka protiv potencijalnog jačanja vojne moći i uticaja Nemačke u budućnosti, što je konstatovao i istaknuti češki novinar Ferdinand Peroutka: „Československo nebylo vytvořeno jakožto stát neutrální, nýbrž jako člen protiněmecké fronty pro případ potřeby”⁸¹ (Peroutka 2003: 375). Etnički sastav Čehoslovačke 1918. godine jasno pokazuje nemačku pretnju u slučaju razdvojenosti češkog i slovačkog jezika, odnosno naroda: u novoj Republici je te godine živelo 6.8 miliona Čeha, 3.1 milion Nemaca, 2 miliona Slovaka, 750 000 Mađara, 450 000 Rusina, 181 000 govornika jidiša i 76 000 Poljaka (Kamusella 2009: 513). Prema popisu iz 1921. godine, u Čehoslovačkoj je živelo preko trinaest miliona ljudi, od toga 6.850.000 Čeha, 3.123.000 Nemaca, 1.910.000 Slovaka, 745.000 Mađara, 461.000 Rusina, 180.000 Jevreja i 75.000 Poljaka (Kováč 2010: 186). Popisom iz 1930. godine je utvrđeno da u Čehoslovačkoj živi 7.400.000 Čeha, 3.200.000 Nemaca, 2.200.000 Slovaka (s tim što je potrebno napomenuti da su među Slovake ubrajani i Jevreji i Romi), 691.000 Mađara i 549.000 Rusina (Kováč 2010: 186).

Tabela 3. Rezultati popisa u Čehoslovačkoj 1921. godine.

Nacionalnost	Ukupno: 13.613.000 stanovnika	U procentima
Česi	6.850.000	50,3%
Nemci	3.123.000	22,9%
Slovaci	1.910.000	14%
Mađari	745.000	5,47%
Rusini	461.000	3,3%
Jevreji	180.000	1,3%
Poljaci	75.000	0,5%
ostali	269.000	1,97%

(Kováč 2010: 186)

⁷⁹ „Čehoslovačka, koju je izmislio Masarik 1918. godine, postala je još jedna žrtva pada komunizma. Neprestane tenzije između Češke i Slovačke tokom celokupnog postojanja zajedničke države dostigle su vrhunac posle pada komunističkog režima.” (preveo M. S)

⁸⁰ „Nemačka manjina je politički najvažnija; ukoliko je pridobijemo za Republiku, to će olakšati sva druga pitanja nacionalnih manjina.” (preveo M. S)

⁸¹ „Čehoslovačka nije stvorena kao neutralna država, već kao deo protivnemačkog fronta u slučaju potrebe.” (preveo M. S)

Ispostavilo se da je novostvorena država od samog početka bila važan ekonomski faktor u evropskim okvirima, posebno posle razornog i dugog rata kakav čovečanstvo dotada nije pamtilo. Češka je bila najrazvijeniji deo Austrije sa čak 70% njenih industrijskih kapaciteta; kada je formirana Čehoslovačka, ona je postala deseta najrazvijenija svetska industrija (Johnson 1985: 72). Ni slovački deo nije bio zanemarljiv: čak 20% industrijskih kapaciteta Ugarske je *ostalo* na slovačkoj strani posle rata (Hronský 1998: 152). Problem je bio u tome, što je pre Velikog rata samo 5% industrijskih kapaciteta bilo u vlasništvu Slovaka (Johnson 1985: 73).

18.1. SLOVAČKA U ČEHOSLOVAČKOJ

Postojale su dve koncepcije razvoja Čehoslovačke: prva (koju je zastupao Karel Kramarž) je tretirala Čehoslovačku kao češku državu u kojoj će se Slovaci postupno bohemizovati, i druga, Masarikova, koja je predviđala stvaranje otvorenog građanskog društva (Rychlík 1997: 61). Konstantnim zahtevanjem autonomije je Slovačka u okviru Čehoslovačke htela da imitira svog bivšeg gospodara i zauzme poziciju Ugarske u austrougarskom kontekstu (Tejlor 2001: 279). Češkoj političkoj eliti je, na drugoj strani, bilo u interesu da Česi i Slovaci postanu jedan narod, kao Pijemnotezi i Napolitanci (Tejlor 2001: 288). Na njenu žalost, Slovačka je odigrala uloge Irske u Ujedinjenom Kraljevstvu, iako se Masarik nadao da će odigrati ulogu Škotske (Tejlor 2001: 289). Da bi se stvorio funkcionalni politički narod, potrebna je bila određena vrsta prisile koju Česi u Slovačkoj nikada nisu primenili. Pored toga, Slovačka država je morala da se izgradi od temelja i uz veliku pomoć češke strane. U Slovačkoj je 1919. je pronađeno samo 97 službenika spremnih za rad u državnoj administraciji, delom i zbog činjenice da su se mnogi plašili povratka mađarskih vlasti (Dvořák 2009: 30). Slično je bilo i sa slovačkim učiteljima osnovnih škola (na konkurs se javilo samo 345 učitelja), nastavnicima srednjih škola i univerzitetskim profesorima (Kamusella 2009: 840).

Čehoslovačka je za Čehe bila alternativa za neprihvatljivi nemački koncept *Mittleurope*, dok su Slovaci u njoj pronašli spas od mađarizacije koja je predstavljala realnu opasnost (Rychlík 1997: 60). Napredak Slovačke u periodu između 1918. i 1938. godine u kulturi, školstvu, politici i formiranju građanskog društva to i dokazuje (Rychlík 1997: 60). Na drugoj strani, Česi su Slovačku videli kao prostor na kojem su mogli da sprovedu svoju misiju kultivisanja (civilizovanja) lokalnog stanovništva (sa izuzetkom Rusina). Tako je 1910. godine na teritoriji današnje Slovačke živelo oko 7.500 Čeha, da bi njihov broj 1921. godine bio povećan na 71.700 i dostigao čak 121.000 devet godina kasnije. Veliki broj Čeha je zauzeo upražnjena mesta u administraciji koja su bila posledica odlaska čak 12.500 mađarskih činovnika 1918. godine (Kamusella 2009: 525). Dominaciju Čeha u novostvorenoj državi odlično oslikavaju i sledeći podaci: od 131 generala u vojsci je samo jedan bio Slovak (Slovaci su činili samo 3,6% ukupnog broja oficira), a od ukupno 93 ministra koje je Čehoslovačka imala do Drugog svetskog rata, samo su četvorica bili Slovaci. Jedino su u administraciji u Slovačkoj Slovaci bili u većini u odnosu na Čehe od prvog popisa (4.135 Slovaka naspram 3.457 Čeha i 6.382 Slovaka u odnosu na 4.334 Čeha devet godina kasnije).

U novembru 1918. godine je konstituisana skupština Čehoslovačke; od 254 poslanika je samo 41 bio iz Slovačke. Ferdinand Juriga je postao poslanik zahvaljujući činjenici da je pre rata bio član ugarskog parlamenta, dok je ostatak poslanika izabrao Vavro Šrobar. U martu 1919. godine je u parlament ušlo još četrnaest slovačkih poslanika (Bakke 1999: 161). Od 1920. do 1935. godine broj slovačkih poslanika nije prelazio 15 procenata, dok su predstavnici nemačke manjine činili oko 23, a Česi oko 54 procenta (Bakke 1999: 168). Za 21 godinu postojanja prve Čehoslovačke Republike je promenjeno sedamnaest vlada sa ukupno devedeset dva ministra, od čega je samo trinaest bilo iz Slovačke (Bakke 1999: 170–72).

18.2. OD GOSPODARA DO MANJINE – NEMCI U ČEHOSLOVAČKOJ

Nemci su u Čehoslovačkoj *de facto* bili građani drugog reda (Reynolds 2013: 54). Masarik je u prvom obraćanju javnosti po povratku u Prag odmah podsetio Nemce da Česi sada imaju svoju državu i da su oni (Nemci) u nju došli kao emigranti i kolonisti (Wiskemann 1938: 122–123). Takođe, Čehoslovačka je vremenom postala nacionalna država u kojoj je sprovedena statistička asimilacija (Judson 2016: 446–447); da nije konstruisan *čehoslovački narod*, Čehoslovačka bi bila država manjina. Štaviše, bez nemačkih teritorija bi njena ekonomija bila u ozbiljnim problemima (Johnson 1985: 53). Zato su Nemci i Mađari u novonastaloj državi postali nacionalne manjine kojima je uskraćeno pravo na samoopredeljenje (Kamusella 2009: 559). Karpatska Rusija je, na drugoj strani, inkorporirana u sastav Čehoslovačke da bi ta država imala granicu sa savezničkom Rumunijom (Judson 2016: 446).

Popis, odnosno politička borba od najveće važnosti (Wiskemann 1938: 124), sproveden je 1921. godine. Jezik je ponovo odigrao odlučujuću ulogu – nacionalnost je određivana na osnovu maternjeg ili prvog jezika u upotrebi. Naravno, Nemci i Mađari su se žalili na brojne neregularnosti (Wiskemann 1938: 123). Tokom sprovođenja popisa je vršen veliki pritisak na ljude da se izjasne kao Česi ili Slovaci, pri čemu su i Jevreji dobili pravo da se izjasne kao Jevreji, da bi na taj način redukovali broj Nemaca u statistici (Wiskemann 1938: 123). Među neregularnosti je spadala i praksa da službenici nepismenim ispitanicima popunjavaju formulare (Berecz 2013: 26). Na dva realizovana popisa u Čehoslovačkoj 1921. i 1930. godine važno je pravilo da činovnik koji sprovodi popis građaninu *dodeli* nacionalnost na osnovu jezika koji govori, ukoliko se građanin ne opredeli za pripadnost nekom od naroda. Konačno, podrazumevala se činjenica da su svi koji su navodili da govore češkim ili slovačkim jezikom bili svrstavani među pripadnike *čehoslovačkog naroda* (baš kao što je do Prvog svetskog rata nacionalna pripadnost u Austriji određivana prema *Umgangssprache*, što je rezultiralo time da su mnogi pripadnici češkog naroda upisivani kao Nemci) (Wiskemann 1938: 54, Bakke 1999: 200). Uprkos svim otežavajućim okolnostima, broj Nemaca na prvom popisu u Čehoslovačkoj 1921. godine iznosio je čak 3.120.624 čoveka ili 23% stanovništva (Wiskemann 1938: 124). Sudeti (*České pohraničí*) su obuhvatali 38% teritorije, 3,7 miliona stanovnika (od čega 2,7 miliona Nemaca i jedan milion Čeha), dok je u *unutrašnosti* Češke živelo samo oko pola miliona Nemaca. U Slovačkoj je na popisu 1930. godine živelo 2,25 miliona Slovaka i oko 570. 000 Mađara (u statistiku na popisima nisu ulazili Romi u Slovačkoj, jer su svrstavani u Slovake ili Mađare, ali se procenjuje da ih je bilo oko 200.000 između dva rata) (Kamusella 2009: 739–40).

Nemačke oblasti u Češkoj su bile od egzistencijalnog značaja za opstanak nove države. Ugalj iz Češke je bio presudan za Beč, Grac, Linc i Salcburg (Aldorde 1987: 96). U Čehoslovačkoj je ostala i kompletna proizvodnja kristala Austrougarske (55 nemačkih i 4 češka koncerna) (Wiskemann 1938: 161). Sudetski Nemci su posedovali i 90% industrije lana, 85% industrije vune, svile i kudelje i 80% industrije pamuka u Austrougarskoj (Wiskemann 1938: 161). Razbijanjem Austrougarske je njihovo tržište sa 51 miliona ljudi spalo na 13,5 miliona ljudi (Wiskemann 1938: 162). Uprkos tome su nemački industrijalci sa severa i juga Češke bili mahom za ostanak u Čehoslovačkoj, jer su u zaleđu imali bogatu češku ravnici i manju konkurenciju u odnosu na Rajh (Aldorde 1987: 100).

Česi su posle formiranja Čehoslovačke tražili i druge načine da Nemcima pokažu ko vlada. Kao primer može da posluži činjenica da je na novčanicama zvanične valute (krune) natpis na nemačkom sledio tek posle rusinskog (Wiskemann 1938: 118). Daleko ozbiljniji problem je bilo to, što nemački jezik nije dobio nikakav poseban status u zakonu iz 1920. godine. Iz austrougarskog pravnog sistema je preuzeta granica od najmanje 20% pripadnika nacionalne manjine u određenoj administrativnoj oblasti potrebnih da bi jezik te manjine postao službeni. Zakonom o zemljišnoj reformi u aprilu 1919. godine je nemačkim magnatima oduzeto mnogo zemlje odredbom prema kojoj niko nije mogao da poseduje više od petsto hektara zemlje (Wiskemann 1938: 119, 148). Sudetski Nemci nisu sudelovali ni u pisanju ustava Čehoslovačke i u tom periodu nisu imali predstavnike u parlamentu (Rubio 2011: 127). Da bi očuvala krhki suverenitet države, Čehoslovačka vlada im je 16. februara 1919. godine zabranila da glasaju na izborima za austrijski parlament. Ta odluka je izazvala tragične posledice. Prvo zasedanje novog austrijskog parlamenta je održano četvrtog marta iste godine

i tog dana su Nemci u Češkoj organizovali proteste i štrajkove koji su doveli do sukoba sa vojskom i četrdeset mrtvih – najviše u gradovima Kadanj (češki: *Kadaň*) (čak dvadeset) i Šternberk na Moravi (češki: *Šternberk na Moravě*) (Peroutka 2003: 486–487, Wiskemann 1938: 84).

Nemačka *manjina* je pred sam početak Drugog svetskog rata postala ozbiljan i organizovan politički činilac u zemlji sa iredentističkim potencijalom, što dokumentuje podatak da je na parlamentarnim izborima u Čehoslovačkoj 1935. godine najveći broj glasova osvojila Sudetskonemačka partija (nemački: *Sudetendeutsche Partei*) koju je predvodio Konrad Henlajn (*Konrad Henlein*). Međutim, Česi su dotada već naučili sve trikove od svojih bivših gospodara, pa tako ta partija ipak nije osvojila najveći broj mandata u parlamentu zahvaljujući oprobanoj izbornoj geometriji (Rychlík 1997: 132, Kováč 2010: 203).

18.3. JEZIČKA SITUACIJA U NOVOSTVORENOJ DRŽAVI

„Především jde prakticky o znalost jazyků ve státě mluvených. Je v zájmu menšin, aby si získaly znalosti státního jazyka; naopak je v zájmu většiny znát jazyk menšin, zvláště menšiny značné; podle toho bude upraveno na školách vyučování jazyků [...] Jazyk německý je pro nás důležitý politicky, naši úředníci musí znát německý jazyk a musí jej znát dobře, aby vnikli i do dialektů lidových”⁸² (Masaryk 1925: 384).

Jezičko pitanje je u prvoj Čehoslovačkoj Republici bilo isključivo političko (Rychlík 1997: 79). Pošto je ideja prema kojoj je slovački jezik dijalekat češkog bila mrtva (čak i za pristalice čehoslovačkog jedinstva) (Rychlík 1997: 81), slovačko jezičko pitanje je dugo ostavljeno po strani da ne bi ugrozilo ionako vrlo krhku poziciju Republike. Svako potenciranje razlike između češkog i slovačkog jezika je koristilo mađarskim i nemačkim separatistima koji su tvrdili da Čehoslovačka nije nacionalna država, jer ne postoji čehoslovački jezik (Kamusella 2009: 844).

Tomaš Kamusela zaključuje da su češki politički lideri i mala grupa slovačkih čehoslovakista stajali iza projekta *čehoslovačkog jezika* (Kamusella 2009: 850). Čehoslovakisti su u novoj Republici videli upotrebu češkog jezika u Slovačkoj kao dokaz jedinstva, dok su slovački autonomisti tvrdili da češki ima istu funkciju kao i latinski ili nemački, odnosno da ga koriste samo viši slojevi društva (Bakke 2011: 12). Češki službenici su u Slovačkoj posle osnivanja Čehoslovačke koristili češki jezik, od čega je SLS (Slovačka narodna stranka) napravila politički problem pozivanjem na dogovor iz Pitsburga, u kojem je stajalo da će slovački biti jedini službeni jezik na teritoriji Slovačke. Tako je nastao i slogan *na Slovensku po slovensky (u Slovačkoj – slovački)* (Dvořák 2009: 28).

Prve radove koji su bili bezuspešni pokušaji da se unese red u jezičku situaciju u novoj državi napisali su Česi. Vaclav Ertl (*Václav Ertl*) je u svojoj gramatici *Krátka mluvnice česko-slovenská (Kratka češko-slovačka gramatika)* (koja je štampana 1919. godine) promovisao bliskost češkog i slovačkog jezika i slično kao i Vaclav Važni pre rata preporučivao upotrebu slovačkog jezika samo u književnosti. Lingvista Jan Damborski (*Ján Damborský*) je napisao gramatiku *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis (Slovačka gramatika sa posebnim osvrtom na pravopis)* (1919) koja je korišćena kao udžbenik u srednjim slovačkim školama i u kojoj je pokušao da spoji Gebauer-Ertl kodifikaciju češkog sa Cambelovom kodifikacijom slovačkog (Kamusella 2009: 844).

---

⁸² „Radi se praktično o poznavanju jezika koji se govore u državi. U interesu je manjina da znaju državni jezik; isto tako je u interesu većine da zna jezike manjina, posebno značajne manjine; u skladu sa tim će u školama biti organizovana nastava jezika [...] Nemački jezik je za nas važan politički, naši državni činovnici moraju da znaju nemački i to dobro, tako da proniknu i u dijalekte.” (preveo M. S)

18.4. ČEHOSLOVAČKI JEZIK U ZAKONU IZ 1920. GODINE

„Stát jako celkový a jednotný organism a jeho armáda bude mít svůj jazyk český (slovenský); to je dáno majoritním principem demokracie. Bude tedy stát československým”⁸³ (Masaryk 1925: 383).

Pravni dokumenti koji su omogućili definisanje *čehoslovačkog jezika* kao *državnog* i službenog u novoj zemlji formiranoj posle Prvog svetskog rata su Manji sporazum u Sen Žermenu (1919), Ustav Čehoslovačke (1920) i zakon (jezički) usvojen 1920. godine (122/1920 Sb.). Čehoslovačka je posle rata postala deo takozvanog versajskog sistema, koji je trebalo da obezbedi poštovanje prava nacionalnih manjina i upotrebu njihovih jezika u službenoj komunikaciji u novonastalim državama. Manji sporazum u Sen Žermenu je Čehoslovačka potpisala sa Sjedinjenim Američkim Državama, Francuskom, Italijom, Velikom Britanijom i Japanom. Taj dokument je postao jedan od osnovnih pravnih akata koji je regulisao pitanje statusa nacionalnih manjina i njihovih jezika. Čehoslovačka je, uz obavezu poštovanja ovog sporazuma, članove 7 i 9 u neizmenjenom obliku inkorporirala u svoj ustav. Član 7 je nalagao čehoslovačkim vlastima da, ukoliko uvedu *langue officielle* (*službeni jezik*), moraju da dozvole nacionalnim manjinama da upotrebljavaju svoj jezik pred sudom, i to usmeno i pismeno. Sadržaj člana 9 je pravo na službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina dozvoljavao u administrativnim jedinicama u kojima je bio prisutan *značajan procenat* pripadnika nacionalnih manjina. Ova okolnost je čehoslovačkim zakonodavcima pružila mogućnost da taj procenat odrede prema sopstvenim kriterijumima (Stojanović 2017: 6).

Ustav nove zemlje je zapravo eliminisao pravo ostalih naroda na princip samoopredeljenja, isti onaj princip koji je poslužio kao kamen temeljac za stvaranje te iste Čehoslovačke Republike (Rychlík 1997: 102). Pošto je ona ipak postala deo versajskog sistema, Masarik je znao da barem formalno mora da pristane na neke ustupke za Nemce i druge manjine. Zato je šesta glava ustava Čehoslovačke Republike garantovala prava pripadnicima nacionalnih manjina na upotrebu svog jezika u poslovnom i ličnom kontaktu, ali je ostavila prostor za to da država suspenduje ta prava u slučaju narušene bezbednosti, kao i javnog reda i mira. Članovi 131 i 132 su nacionalnim manjinama dozvoljavali pravo na školovanje na svom jeziku i finansiranje lokalnih samouprava u oblastima sa *značajnim procentom* pripadnika nacionalnih manjina.

U okviru Ustava je čehoslovački narod pomenut samo dva puta, i to u preambuli, dok je naziv *čehoslovački jezik* sadržan u članu broj 131 (Bakke 2011: 6). Komisija koja je bila zadužena za sastavljanje Ustava je u prvom predlogu spomenula samo češki jezik, pa su slovački poslanici tražili da se to promeni, što je na kraju i učinjeno tako što je službeni jezik nove republike dobio ime *čehoslovački*. Amandman koji je podnet 15. januara 1920. godine kojim je traženo da se za službeni jezik u Češkoj proglasi češki, a za službeni jezik u Slovačkoj slovački, odbijen je bez obrazloženja. Štaviše, nije usvojena čak ni modifikovana verzija ustava koja je trebalo da sačuva naziv *čehoslovački* uz objašnjenje tog pojma u zagradi u vidu formulacije *tj. český a slovenský (to jest češki i slovački)* (Rychlík 1997: 80–81). Slovački poslanici su tako narednog dana pristali na *čehoslovački jezik*, jer su shvatili da je to najviše što će dobiti. Ekspert za ustavno pravo, František Vejr (*František Weyr*), konstatovao je da se formulacijom *čehoslovački jezik* ne rešava filološko pitanje, već samo stvara pravna fikcija kao simbol suvereniteta nove države (Rychlík 1997: 80).

Prvi jezički zakon Čehoslovačke Republike je usvojen 29. februara 1920. godine, čime je postao najvažniji dokument koji je definisao prava na službenu upotrebu jezika u toj zemlji. Prvim članom je *čehoslovački jezik* određen kao *državni* i službeni (*oficijelni*) jezik Republike. Zakonodavci su se u ovom članu pozvali na odredbe Manjeg sporazuma u Sen Žermenu, uprkos činjenici da je u tom dokumentu spomenut samo češki jezik. Odbor za ustavnopravna pitanja je ovaj problem rešio saopštenjem u kojem se ogradio od uplitanja u filološke sporove oko toga da li su češki i slovački jedan ili dva jezika. Član pod rednim brojem četiri je uneo dodatnu konfuziju na taj način, što je

---

⁸³ „Država kao celoviti i jedinstveni organizam i njegova vojska će imati svoj jezik češki (slovački); to podrazumeva većinski princip demokratije. Biće to, dakle, čehoslovačka država.” (preveo M. S)

zapravo priznao postojanje dva jezika, češkog i slovačkog, i to odredbom prema kojoj će se službena dokumentacija u Češkoj voditi *po česku*, a u Slovačkoj *po slovensku*. Inventivnost zakonodavaca je vredna hvale, pošto su uspeli da izbegnu konstrukcije *český jazyk* i *slovenský jazyk* (*češki* i *slovački jazyk*) i zamenili ih već navedenim konstrukcijama koje bi mogle da se prevedu kao *na češkom* i *na slovačkom*. Tako je *državni* (službeni) jezik Čehoslovačke postao *čehoslovački*, što je bilo dovoljno da legitimizuje postojanje i većinsku poziciju *čehoslovačkog naroda* u novoj državi.

Spomenuti *značajni procenat* pripadnika nacionalne manjine u okviru jedne administrativne jedinice, koji je bio potreban da bi to stanovništvo imalo pravo na upotrebu svog jezika u administraciji, sudstvu i školstvu, članom pod rednim brojem 2 je određen na prilično visokih 20 procenata. Šablonska primena ovog dela zakona je tako, na primer, više od 40.000 Nemaca koji su živeli u Pragu (5% stanovništva) ostavila bez mogućnosti da svoj jezik koriste u kontaktu sa državnim organima i sudovima (iako je 94,3% Nemaca u Čehoslovačkoj zahvaljujući ovom zakonu moglo da upotrebljava svoj jezik u navedenim okolnostima) (Stojanović 2017: 8–9). Za to da nepreciznosti, nejasnosti i nesigurnosti ne bude malo, pobrinuo se sadržaj člana pod rednim brojem osam, koji je sprovođenje ovog zakona ostavio na teret uredbi, koja je tek trebalo da bude napisana i usvojena; ona je stupila na snagu šest godina kasnije i opet (kao i u slučaju Ustava) ostavila mogućnost izvršnoj vlasti da suspenduje jezička prava nacionalnih manjina i pređe na *državni jezik* ukoliko to iziskuje *verejný záujem* (*javni interes*). Na taj način je zapravo ostavljen prostor za slobodno tumačenje zakona, što je na terenu rezultiralo činjenicom da su natpisi na svim restoranima, bioskopima i pozorištima bili na *čehoslovačkom* (dakle, češkom ili slovačkom), čak i u oblastima sa procentom pripadnika nacionalnih manjina koji je prelazio 20% (Stojanović 2017: 9).

Najglasniji protivnici ovog zakona su bili Sudetski Nemci. Njihovi predstavnici nisu učestvovali u njegovom sastavljanju i uz to su smatrali da je kršio odredbe Sporazuma iz Sen Žermena. Navodili su da se to čini spomenutim odredbama koje su suspendovale pravo na upotrebu njihovog jezika u javnom interesu, nazivom *državni jezik* koji u tom ugovoru ne postoji (spomenut je samo *langue officielle*, dakle, *službeni* ili *oficijelni* jezik) i nedefinisanim stepenom poznavanja državnog jezika koji je bio potreban za rad u državnoj službi (i to je kasnije regulisala uredba iz 1926. godine). Najzad – potpuno očekivano su osporili i postojanje samog *čehoslovačkog jezika* (Stojanović 2017: 10).

18.5. ČEHOSLOVAČKI KAO DRUGI NAZIV ZA ČEŠKI JEZIK

Česi su u Slovačkoj sproveli austrijski model nenasilne asimilacije, što dokazuje činjenica da 1918. nisu uveli češki jezik u školstvo (Rychlík 1997: 128). To su, inače, vrlo lako mogli da opravdaju odsustvom standardnog slovačkog jezika (samim tim i udžbenika) kao i nastavnog kadra. Češki je postao jezik političke moći: uz prestiž i duplo veći broj govornika u odnosu na slovački, podrazumevalo se da je svuda bilo dozvoljeno i poželjno govoriti češki. Za Čehe je naziv *čehoslovački* podrazumevao češki jezik, baš kao i za Slovake, čiji je jezik u prvom godinu Republike bio gotovo ostrakizovan. Čehoslovačka vlada je tek 1927. godine zakonom obavezala češke službenike koji su radili u Slovačkoj da nauče slovački, ali je taj zakon samo delimično sproveden. Na bratislavskom univerzitetu su češki profesori demonstrativno nastavili da predaju na češkom; u vojsci i policiji je i dalje jedini jezik u upotrebi bio češki, dok je administracija u Slovačkoj u potpunosti prešla na slovački tek početkom tridesetih godina (Rychlík 1997: 83). Indikativan je primer prvog profesora slovačkog jezika i književnosti na Univerzitetu Komenskog u Bratislavi, Jozefa Škultetija, koji je 1920. godine izbačen sa njega, pošto je odbio da preimenuje svoj odsek u *katedru za čehoslovački jezik i književnost* (Kamusella 2009: 834). Posle njega su se na tom mestu do Drugog svetskog rata smenjivali samo češki profesori (Kamusella 2009: 843). Najzad, predstave u Slovačkom narodnom pozorištu u Bratislavi su se čak do 1932. godine igrale isključivo na češkom jeziku.

Slovački autonomisti su vrlo brzo počeli da zahtevaju poseban status za slovački jezik. Trnavskim manifestom iz 1925. godine je traženo da slovački jezik postane službeni jezik u Slovačkoj (tačka 1) i da se formira slovački parlament (tačka 2) (Rychlík 1997: 110). Učesnici na manifestaciji u gradu Zvolenu su u oktobru 1932. godine apelovali na to da se odredbe Pitsburškog dogovora implementiraju u Ustav, jer oni ne priznaju *čehoslovački narod*, što je zapravo značilo da ne priznaju

ni postojanje *čehoslovačkog jezika* (Rychlík 1997: 125). Tri godine kasnije je Hlinkina narodna stranka kao jedan od uslova za ulazak u vladu navela uvođenje slovačkog kao jedinog službenog jezika u Slovačkoj (Rychlík 1997: 132).

18.6. PRAVOPIS VACLAVA VAŽNOG – NEZVANIČNI KRAJ ČEHOSLOVAČKOG JEZIKA

„The „martinský úzus”, propagated and protected by Škultéty and the Matica slovenská, became marginalized, much to discontent of Slovak nationalists, who saw the officially accepted Czechized standard of Slovak as a Czechoslovakist plot to destroy Slovak. On the other hand, Prague rejected the „martinský úzus” as incompatible with constitutional Czechoslovakism”⁸⁴ (Kamusella 2009: 844–45).

Najznačajniji jezički sukob u prvoj Čehoslovačkoj Republici je izazvalo objavljivanje pravopisa *Pravidlá slovenského pravopisu* (*Pravila slovačkog pravopisa*) (u daljem tekstu *Pravila*) češkog lingviste Vaclava Važnog (*Václav Vážný*) 1931. godine. Ovaj pravopis je bio prvi zvanični (dakle, službeni) priručnik kodifikacije slovačkog jezika u njegovoj istoriji. Matica slovačka (u kojoj je Važni bio upravnik jezičkog odeljenja) je zbog nedostatka domaćeg stručnog kadra odobrila i štampala *Pravila* (Kamusella 2009: 845). Važni je već u uvodu naglasio da je *Pravila* pisao u duhu ideologije čehoslovakizma. Stoga ne iznenađuje činjenica da je među njima svoje mesto našlo preko pet stotina reči preuzetih iz češkog, od kojih veliki deo nije ni minimalno bio prilagođen slovačkom jeziku (primeri: *láhva*, *nabídka*, *zed'*) (Hrancová 2019: 80). Važni je insistirao i na izbacivanju reči nemačkog i mađarskog porekla koje su se odomaćile u slovačkom (na primer *banovať*, *faloš*, *chýr*). Uprkos tome je ovaj pravopis prihvatilo ministarstvo školstva i proglasilo ga za službeni priručnik koji je trebalo da se upotrebljava u školama, administraciji, medijima i svim kulturnim institucijama.

Posle izdavanja *Pravila* je slovačka javnost podeljena na dva tabora: centralisti (čehoslovakisti) su ih prihvatili, dok su autonomisti zajedno sa rukovodstvom Matice slovačke bili protiv njih. Preuzimanje čeških reči sa minimalnim korekcijama ili bez njih su kritikovali i Andrej Hlinka, lingvista Henrich Bartek, kao i pesnik Martin Rázus (1888–1937) (*Martin Rázus*) (Hrancová 2019: 81). Sukob je eskalirao plenarnim zasjedanjem Matice slovačke koje je održano 12. maja 1932. godine. Izvršene su kadrovske promene, odbijena su *Pravila* i postignut konsenzus oko toga da su slovački i češki ravnopravni jezici. Vaclav Važni je pokušao da odbrani svoja *Pravila*, ali je bio prekinut uzvicima nakon čega mu je oduzeta reč. Ovaj češki lingvista je nedugo posle toga napustio Maticu slovačku.

Slovački lingvisti su na *Pravila* reagovali i osnivanjem časopisa *Slovenská reč* (*Slovački jezik*) 1932. godine sa glavnim urednikom Henrikom Bartekom, koji je bio jedan od najaktivnijih i najuticajnijih protivnika Važnog u Matici slovačkoj. Cela kampanja protiv *Pravila* je na kraju slovačku lingvistiku odvela u purizam, sa osnovnim ciljem *čišćenja* slovačkog jezika od bohemizama i germanizama, ali i neologizama stranog porekla (Kamusella 2009: 844). Međutim, predloženi novi pravopis Henriha Barteka iz 1939. godine Matica slovačka nije odobrila, što znači da je priručnik Važnog ostao jedina kodifikovana publikacija do početka Drugog svetskog rata (Hrancová 2019: 83). Ipak, ovim raskolom je vrlo labavi konsenzus oko postojanja *čehoslovačkog jezika* definitivno prestao da postoji (Kamusella 2009: 757).

18.7. ZAKLJUČAK

Nepostojeći i iz istorijskog konteksta istrgnuti *čehoslovački jezik* je postao krhki temelj na kojem je stvorena Čehoslovačka Republika. Imao je samo spoljnopolitičku upotrebu, pošto su oni protiv kojih je bio korišćen (prevashodno Nemci) vrlo dobro znali da je on konstrukt koji je

---

⁸⁴ „Martinski uzus” koji su propagirali i protežirali Škulteti i Matica slovačka, postao je marginalizovan na veliko nezadovoljstvo slovačkih nacionalista, koji su zvanično prihvaćeni bohemizovani standardni slovački videli kao deo zavere u cilju uništenja slovačkog jezika. Na drugoj strani, Prag je odbacio „martinski uzus” kao nekompatibilan sa ustavnim čehoslovakizmom.” (preveo M. S)

inkorporiran u pravni sistem te države da bi od njih stvorio nacionalne manjine, budući da je lingvistička *čehoslovačka* većina za Saveznike, Masarika i Beneša bila isto što i nacionalna većina.

Masarikov *čehoslovački jezik* je predstavljao potencijalnu opasnost i za slovački jezik, pošto je u slučaju promene vlasti njegova vizija građanskog društva mogla da bude zamenjena češkim nacionalizmom. U tom slučaju je Prag prilično lako mogao da sprovede lingvistički bohemizaciju Slovačke pod opravdanim izgovorom da u njoj nema dovoljno kadrova za stvaranje državnog aparata i školskog sistema. Međutim, Masarik je uspeo da očuva vlast sve do svoje smrti 1937. godine. Pored toga je slovačka politička i intelektualna elita pružila iznenađujuće jak otpor svakom pokušaju bohemizacije slovačkog. Najjači je bio onda kada je to bilo najpotrebnije – službeni pravopisni priručnik autora Važnog nije prihvaćen.

19. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ukoliko je politika celokupnost uzajamnih dejstava u društvu, a jezička situacija sveukupnost formi postojanja jednog ili više jezika ili vernakulara u određenoj etničkoj zajednici ili administrativno-teritorijalnoj jedinici, onda *čehoslovački jezik* definitivno predstavlja primer uticaja politike na jezičku situaciju.

Moderne nacije nisu proizvod nacionalizama ni slučajnosti, već nacionalne mobilizacije i objektivnih okolnosti (Hroch 2015: 388), pri čemu je uzor svim novijim nacionalizmima bila Francuska revolucija (Anderson 1999: 67, Seton-Watson 1908: 28). Nacionalna svest i patriotizam su izraz napredujuće nacionalne imaginacije i identifikacije sa novim tipom društva, ali nacionalna svest, iako bez nje nije moguće formiranje nacije, nije *primus movens* celog procesa nastanka nacije. Nacionalni identiteti mogu da se konstruišu, ali ne mogu da funkcionišu van istorijskog, političkog, socijalnog i kulturnog konteksta. Primeri koji to dokazuju su propali programi kao što su čehoslovakizam, jugoslavizam i skandinavizam (Hroch 2015: 388). Neke države su nastale bez pomoći naroda, kao što su se neki narodi pojavili bez pomoći svoje države (Gellner 1983: 6). Paradoksalno, obe konstatacije važe za slovačku državu i slovački narod. U slučaju Češke je sve obrnuto: sećanje na nekadašnju uticajnu srednjovekovnu češku državu je podstaklo aktiviranje češkog narodnog programa krajem 18. veka. Međutim, oba naroda i narodna pokreta je od početka spajao, ali i razdvajao jedan moćni element – jezik.

Da bi jedna nacija bila formirana i kasnije stvorila svoju državu, neizostavno joj je potreban standardni jezik koji će biti nametnut celokupnom stanovništvu na teritoriji na koju ta nacija pretenduje. Lingvistička šarenolikost i veliki broj dijalekata može da bude zanimljiv za lingviste, istoričare, sociologe i kulturologe, ali te pojave vlast svakako ne voli, jer ukazuju na razjedinjenost i mogu da podstaknu neke nepoželjne separatističke tendencije. Zato je nametanje i prisilno učenje standardnog jezika za sve stanovnike određene države zapravo prikrivena centralizacija, koja je državi potrebna da bi mogla da funkcioniše bez većih problema. Takođe, teritorijalno jedinstvo mora da bude kompatibilno sa jezičkim jedinstvom; još jednostavnije, poželjno je da je pridev kojim se označava naziv jezika izveden iz imena države, pošto se tako otklanjanju sve sumnje u to koji narod vlada (ovo posebno važi za današnju srednju i južnu Evropu). To sjajno dokazuje pojam *čehoslovački jezik*. Izašao je iz upotrebe kao slovakizovani češki jezik posle revolucija 1848–49. godine (tada je preimenovan u *staroslovački*) kada je postalo jasno da je ujedinjenje Češke, Moravske, Šleske i današnje Slovačke nemoguće, ali ga je Tomaš Masarik oživeo kao zaštitni znak nove države za spoljnu upotrebu, koji je u osnovi bio pravna fikcija i označavao dva jezika, češki i slovački.

Češki i slovački jezici su pre svojih standardizacija bili ono što Hajnc Klos naziva *Ausbau* jezicima – dakle, jezici koji su pripadali istoj lingvističkoj zajednici čije su standardizacije zasnovane na dva različita dijalekta te zajednice. To zapravo znači da na jezički raskol nikako nisu mogli da utiču čisto lingvistički razlozi, već u prvom redu oni istorijski, politički, društveni i ekonomski. Još preciznije, da je postojala volja i svest o tome da su Česi i Slovaci jedan narod sa jednim jezikom koji je spletom istorijskih okolnosti razdelila granica na reci Moravi, najverovatnije bi Slovaci ili nastavili da koriste slovakizovani češki jezik Kraljičke biblije, ili bi jednostavno prihvatili moderni češki jezik. Češki je tokom srednjeg veka bio *jezik moći*, koji svojim razvojem nije zaostajao za *velikim* evropskim jezicima nakon pada uticaja latinskog jezika. Posle toga je od sredine 19. veka polako ali sigurno počeo da učvršćuje svoju poziciju u Monarhiji. Međutim, Slovaci nisu prihvatili moderni češki, jer su slovački samoproklamovani politički predstavnici verovali u to da oni mogu da postanu deo ugarske nacije, koja je od početka do kraja postojanja Monarhije (sa izuzetkom osamnaest godina posle 1849. godine) uspela da očuva svoju nezavisnost.

Zato je bilo potrebno kodifikovati jezik drugačiji od češkog, sa osnovicom zasnovanom na nekom od slovačkih vernakulara. Reforme Marije Terezije i Jozefa II su definitivno pomogle takvim težnjama, pošto je nenamerna germanizacija u cilju centralizacije Monarhije podstakla otpor u vidu mađarskog i češkog etnolingvističkog nacionalizma, koje su slovačke narodne vođe samo imitirale. Bernolakova kodifikacija slovačkog 1787. godine je, međutim, bila ograničena uticajem katoličke crkve i konceptom *natio hungarica* koji je odredio njene separatističke tendencije u odnosu na

slovakizovani češki jezik slovačkih protestanata, ali i ulogu integratora slovačkog naroda u ugarsku naciju.

Tokom prve polovine 19. veka je snaga narodnog mađarskog pokreta počela silovito da raste. Taj proces je, naravno, uticao i na jezičku situaciju u državi, budući da je mađarski jezik postepeno zamenio latinski i postao formalno-pravno službeni jezik 1844. godine. Predstavnici slovačkog narodnog pokreta (uglavnom protestanti) su u istom periodu ostali i bez oslonca u češkom jeziku Kraljičke biblije, koji je među češkom intelektualnom elitom vrlo brzo gubio prestiž zbog svoje arhaičnosti i koji je na kraju i zamenjen modernim češkim jezikom zasnovanom na dijalektu Praga. Tako je najednom i češki jezik za slovačke pisce, lingviste, naučnike, umetnike i teologe postao strani jezik. Jan Kolar i Pavol Jozef Šafarik su pokušali da za sebe i svoje kolege izdejtstvuju ustupke u formi slovakizacije tog jezika, ali je taj pokušaj češka intelektualna elita doživela kao bespotrebnu vulgarizaciju svog jezika elementima iz ruralne sredine. Na taj način je i protestantski deo slovačkog narodnog pokreta morao da izabere između jedinstva sa Česima ili borbe za određenu vrstu kulturne i potencijalne političke autonomije u okviru Ugarske zasnovane na sopstvenom kodifikovanom jeziku.

Opisani odnos snaga je otvorio prostor za delovanje Ljudovita Štura, političara koji je kodifikacijom srednjoslovačkog vernakulara pokušao da obezbedi poziciju neprikosnovenog vođe slovačkog naroda. Tu priliku je dobio gotovo slučajno, pošto je plemstvo severne Ugarske koje je uglavnom koristilo slovačke vernakulare osetilo da će ih nepoznavanje mađarskog jezika eliminisati iz borbe za vlast i nametnuti im plaćanje poreza. Njihov istaknuti predstavnik, Đerđ Košut, shvatio je da mora da pokrene novine u kojima će se na jeziku razumljivom plemstvu severne Ugarske braniti konzervativne pozicije od napada iz Pešte koje je predvodio njegov sinovac, Lajoš Košut. Plan je doživeo neuspeh, pošto ga je osujetio glavni urednik tih novina – Ljudovit Štur. Iako je u njima zaživeo njegov novi slovački jezik, on nije branio interese svojih finansijera, pa je zato vrlo brzo izgubio njihovu podršku. Da stvar bude još gora po njega i slovački narodni pokret, Česi su taj novi slovački jezik prepoznali kao jezičko, odnosno političko odvajanje Slovaka. Na taj način je krhkom čehoslovačkom jezičkom jedinstvu nanet smrtonosni udarac. Istovremeno je propao i Šturov pokušaj da ujedini slovačke protestante i katolike. Katolički predstavnici 1847. godine jesu prihvatili njegov predlog da osnovica novog slovačkog književnog jezika bude srednjoslovački vernakular, ali je to ujedno i jedini ustupak koji je Štur od njih dobio.

Revolucije 1848–49. godine su pružile poslednju priliku Česima i Slovacima da prevaziđu razlike i očuvaju makar potencijalno političko jedinstvo. Međutim, Sveslovenski kongres u junu 1848. godine je jasno dokazao da to nije moguće, i to prvenstveno zbog toga što su Štur i njegovi sledbenici rešili da odbiju češki koncept austroslavizma, ostanu deo Ugarske i u njoj ostvare pravo slovačkog naroda na političku autonomiju. Nažalost po njih, neuspesi u vojnim okršajima tokom revolucija i udruživanje sa Habzburzima protiv Mađara ih je doslovno ostavilo bez podrške i zaštite u decenijama koje su vodile do Prvog svetskog rata. U tom periodu je Šturova kodifikacija temeljno i drastično izmenjena i približena slovenskim pravopisima (ponajviše češkom). Pritisak mađarizacije je bio u konstantom usponu, ukinute su Matica slovačka i tri slovačke gimnazije i stvoren sistem političke korupcije koji je paralisao slovačku političku scenu i sveo slovački obrazovni sistem na gotovo nefunkcionalne osnovne škole.

Slovački narod i jezik su spasile okolnosti van domašaja predstavnika slovačkog narodnog pokreta. Najpre je birokratija Monarhije prepoznala posebnost slovačkog naroda i jezika (preciznije slovakizovanog češkog jezika), a onda je Prvi svetski rat Masariku pružio mogućnost da stvori nezavisnu češku državu. Pošto je računao i na oblasti naseljene nemačkim stanovništvom u okviru istorijskih zemalja Češke krune, morao je da konstruiše slovensku većinu koja bi brojčano nadjačala ekonomski i politički superiornije Nemce. Pošto je ideja čehoslovačkog političkog jedinstva bila mrtva, oživeo je samo naziv jezika koji ju je predstavljao. Tako je 1917. godine na scenu ponovo stupio *čehoslovački jezik* koji je bio kompatibilan sa Vilsonovim sistemom stvaranja država na osnovu prava na samoopredeljenje. Masarik je znao da je za slovačke političke predstavnike najosetljivija tema pitanje slovačkog književnog jezika, pa je zato vratio naziv *čehoslovački*, ali bez ikakve sadržine i istorijskih implikacija koje bi upućivale na slovakizovani češki jezik. To je morao da uradi da bi svoje saveznike ubedio u to da postoji jedinstveni *čehoslovački narod*, a kao glavni dokaz za to je, u

skladu sa etnolingvizmom kao dominantnom državotvornom idejom u srednjoj Evropi, predstavio naziv jezika koji je morao da se slaže sa nazivom države. Zato se malo izmenjeno načelo proklamovano Augzburškim mirom 1555. godine *Cuius regio, eius lingua*⁸⁵ (Gellner 1983: 45) savršeno uklapa u sagu o *čehoslovačkom jeziku*. Češka vojska je potom, ohrabrena podrškom velikih sila na Mirovnoj konferenciji u Parizu, posle mnogo muka osvojila teritoriju koja je danas Slovačka Republika. Jezički zakon usvojen 1920. godine je potvrdio postojanje fiktivnog *čehoslovačkog jezika*, ali ujedno i priznao postojanje zasebnog češkog i slovačkog jezika. Zatim je kombinacija relativno tolerantne jezičke politike Praga i veliki otpor slovačke javnosti prema blagom pokušaju bohemizacije slovačkog jezika u pravopisu Vaclava Važnog uništila i taj konstrukt.

Na pitanje da li je *čehoslovački jezik* ikada postojao nije lako odgovoriti, s obzirom na činjenicu da nam nedostaju mnoge definicije, a ponajviše ona koja jasno određuje razlike između dva jezika. Češki lingvistički časopis *Naše řeč* je u svom devetom izdanju iz 1918. godine postavio pitanje šta je zapravo *čehoslovački jezik* i tvrdio da nijedan Čeh niti Slovak ne razume značenje reči *čehoslovački* (Maxwell 2009: 263). Isti časopis je 1920. godine pokrenuo debatu o pisanju crtice u reči *československý* (Maxwell 2009: 236), što je nagovestilo *pomlčkovú vojnu (rat za crtu)* osamdeset godina kasnije prilikom raspada zajedničke zemlje. Zanimljiva je bila i argumentacija Ivana Derera, aktivnog slovačkog političara tokom postojanja prve Čehoslovačke Republike, koji je tvrdio da to što Česi koriste drugačiju ortografiju i književni jezik ne znači da češki i slovački nisu isti jezik. Kao primer je naveo norveški jezik za koji niko, zaključio je Derer, nije tvrdio da nije jedinstveni jezik uprkos činjenici da je imao (i ima) – dva književna jezika (Dérer 1938: 36).

Češki jezik su na teritoriju današnje Slovačke doneli sveštenici iz Moravske zajedno sa protestantskom verom. Bio je u upotrebi od kraja 14. veka (Švagrovský 2007: 57). U petnaestom veku je uz latinski postao i službeni jezik Ugarske kraljevske kancelarije (navodno je i Matija Korvin znao češki jezik) (Švagrovský 2007: 56). Korišćen je i u katoličkom i protestantskom školskom sistemu. Posle 1620. godine su katolici nastavili da koriste češki jezik i da ga slovakizuju, dok su se protestanti pridržavali jezika Kraljičke biblije (Bartek 1937: 12). Gramatika Pavela Doležala (1700–1778) *Grammatica slavico-bohemica* (1746) je prema Tomašu Kamuseli stvorila podlogu za koncept *čehoslovačkog jezika* (Kamusella 2009: 133), koji su Štur i Hurban kao i svi njihovi saradnici smatrali za svoj i skraćeno ga nazivali slovačkim jezikom (Hodža i Škultéty 2009: 120). Kasnije su pristalice ovaj jezik nazvali čehoslovački ili čeho-slovački; tek u 20. veku su lingvisti naziv čehoslovački zamenili nazivom *bibličtina (biblijski jezik)* i tako napravili distinkciju u odnosu na češki jezik kojim se govorilo u Češkoj (Kamusella 2009: 537–38). Posle 1849. godine je taj slovakizovani češki jezik Kraljičke biblije dobio naziv *staroslovenčina* i postao službeni jezik na teritoriji današnje Slovačke sve do početka 1860-tih godina.

Čehoslovakizam od 1849. godine do početka Prvog svetskog rata gotovo da nije postojao (Hollý 2019: 72). Među češkom političkom reprezentacijom i intelektualnom elitom je on bio marginalni pojam ograničen na češke slovakofile; pažnja koja je posvećena rešenju *slovačkog problema* u češkom javnom prostoru u periodu 1880–1914. je zanemarljiva, ali je ipak malo povećana pred početak Velikog rata (Hollý 2019: 73). Početkom dvadesetog veka je postignut konsenzus u češkim intelektualnim krugovima da se jezičko pitanje u odnosima Čeha i Slovaka ostavi po strani (Hollý 2019: 85), uz dominantu teoriju da su Slovaci etnički Česi koji su spletom istorijskih okolnosti to zaboravili, ali imaju pravo da koriste slovački jezik kao dijalekat češkog i potrebni su Česima da bi ojačali svoju poziciju u odnosu na Nemce (Hollý 2019: 73). I sâm Masarik je bio svestan činjenice da je slovački jezik odvojen od češkog: „V osmnáctém století přijali vlastní nářečí jako literární jazyk: ale otázka jazyková nemá důležité úlohy, jelikož všichni Češi velmi dobře rozumějí slovenštině a naopak”⁸⁶ (Masaryk 1919: 7)

Prema Tomašu Kamuseli, čehoslovakisti i češki nacionalisti su se pred početak Prvog svetskog rata složili oko toga da je slovački zaseban jezik, ali da to Slovake ne čini zasebnom narodom

⁸⁵ *Čija je zemlja, toga je i jezik.* (preveo M. S)

⁸⁶ „U osamnaestom veku su uveli svoj dijalekat kao književni jezik: ali jezičko pitanje nema važnu ulogu, pošto svi Česi vrlo dobro razumeju slovački i obratno.” (preveo M. S)

(nacijom). Tako je Jaroslav Vlček konstatovao da su češki i slovački srodni, ali zasebni jezici čehoslovačkog naroda i da je češki jezik podesniji za pisanje naučnih radova i da bi trebalo da ima prednost u odnosu na slovački koji je, ipak, dovoljno dobar za upotrebu u književnosti (Kamusella 2009: 816). Međutim, za čehoslovakiste je slovački jezik ipak bio samo zaostali dijalekat češkog (Johnson 1985: 53).

Čehoslovakizam je krajem 19. i početkom 20. veka bio isključivo kulturni; politički okvir će dobiti tek u prvim godinama Prvog svetskog rata (Hollý 2019: 88). Kao koncept na kojem može da se izgradi nova država ozbiljno počinje da se upotrebljava tek od 1917. godine (Bakke 1999: 238). U prvoj češkoj deklaraciji o potencijalnoj novoj državi (6. januar 1918. godine) je stajalo da su Slovaci *grana* češkog naroda, dok u prvoj slovačkoj deklaraciji (1. april 1918. godine) nije bilo elemenata koji bi ukazivali na to da *čehoslovački narod* uopšte postoji. On se ne spominje ni u Dogovoru iz Klivlenda, kao ni u Dogovoru iz Pitsburga. U ustavu Čehoslovačke je *čehoslovački narod* spomenut ukupno dva puta, i to oba puta u preambuli (Bakke 1999: 186, 189, 196).

U prvoj Čehoslovačkoj Republici je čehoslovakizam imao dve verzije. Prema prvoj, slovačkoj, Slovaci i Česi su bili dva ravnopravna *plemena* čehoslovačkog naroda, dok je drugi, češki, promovisao teoriju prema kojoj su Slovaci bili slabije razvijeni Česi (Bakke 1999: 179). Ove tendencije su u slovačkom društvu generisale osnovnu podelu na čehoslovakiste i autonomiste, koja je podlogu imala u jezičkom raskolu iz 19. veka. Moguće je otići i korak dalje i zaključiti da su svi protivnici raskola automatski bili svrstavani u čehoslovakiste, jer su osudili raskol kao konstrukciju koja nije uspela da naruši čehoslovačko jedinstvo, dok su slovački autonomisti tvrdili da to jedinstvo nikada nije ni postojalo i da je tek aktivnost protagonista slovačkog narodnog preporoda približila slovački i češki jezik (Bakke 1999: 272).

Na osnovu svega predstavljenog, moguće je zaključiti da *čehoslovački jezik* jeste postojao, ali samo kao ideja i podloga za stvaranje zajedničke države Čeha i Slovaka, i to bez obzira na to da li bi on bio slovakizovani češki ili moderni češki jezik koji bi prihvatili i Slovaci. Da je postojala ideja o istorijskom zajedništvu dva naroda sa tendencijom stvaranja zajedničke države (kao u slučaju Italije i Nemačke), zasigurno bi se pronašlo rešenje i za naziv i formu jezika moći. Pošto toga nije bilo, danas pojam *čehoslovački jezik* slabije upućenom pojedincu u celu problematiku opravdano zvuči kao besmislica.

LITERATURA

- Adamčík, Tomáš. 2016. Katolícki prispievatelia do Štúrových Slovenských národných novín (pp. 10-23). In: *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra*, Historia Nova 10, Podolan, Peter (ed.). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- Agnew, Hugh LeCaine. 1992. Czechs, Slovaks, and the Slovak Linguistic Separatism of the Mid-Nineteenth Century (pp. 21-37). In: *The Czech and Slovak Experience*, ed. John Morison. London and New York: Macmillan Publishers Ltd.
- Aldorde, Nicholas. 1987. *German-Czech conflict in Cisleithania: the question of the ethnographic partition of Bohemia, 1848-1919*. [Doctoral dissertation]. Paper 3663.
- Altermatt, Urs. 1996. *Das Fanal von Sarajevo*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.
- Ammon, Ulrich. 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Anderson, Benedict. 1999. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Auty, Robert. 1968. Orthographical Innovations and Controversies among the Western and Southern Slavs during the Slavonic National Revival (pp. 324-332). In: *The Slavonic and East European Review*, vol. 46, no. 107. London: Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies.
- Avineri, Shlomo. 1962. Hegel and Nationalism (pp. 461-484). In: *The Review of Politics*, vol. 24., no. 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baer, Josette. 2013. The Adversities of Patriotism. Vavro Šrobár's early years in Ružomberok. An interdisciplinary inquiry into Slovak politics prior to WWI (pp.103-123). In: Kováč, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV v Typoset print s.r.o.
- Bakke, Elisabeth. 1999. *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction; 1918-38*. [Doctoral dissertation]. Oslo: Department of Political Science, University of Oslo.
- Bakke, Elisabeth. 2011. Czechoslovakism in Slovak history (pp.1-22). In: Mikuláš Teich, Dusan Kovács & Martin D. Brown (eds.): *Slovakia in history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartek, Henrich. 1937. *Anton Bernolák 1787-1937*. Trnava: Jubilárny výbor Bernolákových osláv v Trnave.
- Berecz, Ágoston. 2013. *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the Primary Schools of the Late Dual Monarchy*. Budapest: Central European University.
- Berg, Scott M. 2010. *In the shadow of Josephinism: Austria and the Catholic Church in the Restoration, 1815-1848*. [Master's thesis]. Baton Rouge: Louisiana State University.
- Bex, Tony. 2008. Standard English, Discourse Grammars and English Language Teaching (pp. 221–238). In: Locher, M. A, Strässler, J. (eds.). *Standards and Norms in the English Language*. Berlin: De Gruyter.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications Ltd.
- Black's Law Dictionary 10th ed. (West Group, 2014). Bryan A. Garner, editor. Toronto: Thomson Reuters.

- Bláha, Ondřej. 2005. Moravský jazykový separatizmus: zdroje, cíle, slovanský kontext (pp. 293-299). In: *Studia Moravica. Acta Universitatis Palackinae Olomouensis Facultas Philosophica-Moravica*, no 3. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Bláha, Ondřej. 2017. Česko-slovenské jazykové kontinuum v 1. polovině 19. století (pp. 43–53). In: Glovňa, Juraj (ed.). 2017. *Historický a sociolingvistický kontext kodifikácií slovanských jazykov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov.
- Blum, Daniel. 2002. *Sprache und Politik*. Heidelberg: Ergon Verlag.
- Borgeson, Samantha. 2014. *Drawing borders: the political and symbolic importance of the United States in the creation of Czechoslovakia*. [Master's thesis]. Morgantown: West Virginia University.
- Bradley, J.F.N. 1961. Czech Pan-Slavism before the First World War (pp.184-205). In: *The Slavonic and East European Review*, vol. 40, no. 94. London: Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies.
- Brennan, Timothy. 1993. The national longing for form (pp. 44-70). In: Bhabha, Homi (ed.). *Nation and Narration*. Abingdon, Oxfordshire: Routledge.
- Britain, David. 2012. Koineization and cake baking: Reflections on methods in dialect contact research (pp. 219-238). In Wälchli, Bernhard, Leemann, Adrian & Ender, Andrea (eds.). *Methods in contemporary linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Brown, Josh. 2020. Language History from Bellow: Standardization and Koineization in Renaissance Italy. In: *Journal of Historical Sociolinguistics* (6) 1. Berlin: De Gruyter.
- Brtňan, Rudo. 1942. *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius.
- Burke, Edmund. 1791. *An Appeal from the New to the Old Whigs, in Consequence of Some Late Discussions in Parliament, Relative to the Reflections on the French Revolution*. London: J. Dodsley.
- Burke, Peter. 2004. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Lyle. 1998. *Historical linguistics. An introduction*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Carter, Ronald 1999. Standard Grammars, Spoken Grammars: Some Educational Implications (pp. 149–166.). In Bex, Tony; Watts, R.J. (eds.). *Standard English: The Widening Debate*. Abingdon, Oxfordshire: Routledge.
- Clewing, Konrad. 2001. *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*. Berlin: De Gruyter.
- Cohen, Gary B. 2007. Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867-1914 (pp. 241-278). In: *Central European History* 40 (2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Coranič, Jaroslav. 2008. Vzťah Katolíckej cirkvi a štátu na Slovensku v rokoch 1918-1938 (pp. 182-205). In: *Theologos: teologická revue*, vol. 10, no. 2. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Cooper, Robert, Leon. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- Cuřín, František. 1985. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- Czambel, Samuel. 1902. *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Svätý Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku.

- Davis, Horace B. 1967. *Nationalism and Socialism: Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*. New York: Monthly Review Press.
- Demissie, Elizabeth; Jembere, Beniyam; Wakuma, Chimdi. 2009. *Summary on Lanugage Standardization*. Addis Ababa: Addis Ababa University.
- Demjanič, Pavol. 2016. Židia v listoch a publicistike Ľudovíta Štúra (pp. 34-47). In: *Historia nova: Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
- Demmel, József. 2012. „Stav zemiansky národa slovenského“. Uhorská šľachta slovenského pôvodu (pp. 56-67). In: *Forum historiae*, vol. 6, no. 2. Bratislava: Historický ústav SAV.
- Demmel, József. 2015. Spisovná slovenčina a uhorskoslovenské zemanstvo. Štúrovčina ako nástroj spoločenskej integrácie (pp. 53-68). In: *Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo a doba verzus historická pamäť*. Bratislava: Veda.
- Demmel, József. 2016. Moderný národ z družiny, čo porušila normu? Ľudovít Štúr a dejiny slovenského národného hnutia – z antropologického hľadiska, (pp. 45-65). In: Demmel, József (ed.). *Neznámy Ľudovít Štúr: maďarské štúdie o najväčšom Slovákov*. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Demmel, József. 2017. *Ľudovít Štúr. Zrod moderného slovenského národa v 19. storočí*. Bratislava: Kalligram.
- Dérier, Ivan 1938. *The Unity of Czechs and Slovaks*. Prague: Orbis.
- Deumert, Ana; Vandenbussche, Wim. 2003. Research directions in the study of language standardization (pp. 455-469). In: Deumert, Ana, Vandenbussche, Wim (eds.). *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Deutsch, Karl W. 1966. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundations of Nationality*. Cambridge, Massachusetts: Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology.
- Dohnány, Mikuláš. 2011. *História povstania slovenského z roku 1848*. Zlatý fond denníka SME.
- Drahotský, Ondřej. 2014. *Kultúrne kontexty kodifikácie slovenčiny*. [Master's thesis]. Brno: Masarykova univerzita.
- Dudášová-Kriššáková, Júlia. 2001. *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Dudeková Kováčová, Gabriela. 2017. The Silent Majority: Attitudes of Non-Prominent Citizens at the Beginning of the Great War in the Territory of Today's Slovakia (pp. 699-719). In: *Revue des études slaves*, LXXXVIII – 4 | 2017. Paris: Institut d'études slaves.
- Dudová, Katarína. 2017. Kontinuita Bernolákovej kodifikácie s predchádzajúcim vývojom slovenčiny (65–75). In: Glovňa, Juraj (ed.). 2017. *Historický a sociolingvistický kontext kodifikácií slovanských jazykov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov.
- Dvořák, Petr. 2009. *Vztahy Čechů a Slováků v prvních letech společného státu – konfesní dimenze a tzv. slovenská otázka optikou dobového československého tisku*. [Master's thesis]. Brno: Masarykova univerzita.
- Edwards, John R. 1985. *Language, Society, and Identity*. Oxford: B. Blackwell
- Evans, R.J.W. 2004. Language and State Building: the Case of the Habsburg Monarchy (pp. 1-21). In: *Austrian History Yearbook*, 35. Minneapolis: University of Minnesota.
- Esbach, Carsten. 2000. *Nationalismus und Rationalität. Rationale und Irrationale Aspekte in nationalen Optionen*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag Berlin.

- Fedáková, Katarína. 2019. Príprava učiteľov v Uhorsku v období dualizmu a jej reflexia v košických novinách (pp. 44-50). In: *Edukácia*, vol. 3, no.1. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafaríka v Košiciach.
- Ferenčuhová, Bohumila. 2018. Ernest Denis, R.W. Seton-Watson a slovenská otázka počas prvej svetovej vojny (pp. 385-397). In: Roguľová, Jaroslava, Jaksicsová, Vlasta a kol. (eds.). *Historik a dejiny. Jubileum Ivana Kamenca*. Bratislava: Veda.
- Ficeri, Ondrej. 2014. Etnický obraz Košíc v slovenskej historiografii od jej počiatkov do roku 1918. (pp. 94 – 113). In: *Mesto a dejiny*, vol. 3, no.1. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafaríka.
- Fidlerová, Alena; Dittman, Robert; Martínek, František; Voleková, Kateřina. 2013. *Dejiny češtiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Finegan, Edward. 2007. *Language: Its Structure and Use* (5th ed.). Boston: Thomson Wadsworth.
- Fishman, Joshua. 1973. *Language and Nationalism: Two Integrative Essays*. New York: Newbury House Publishers.
- Ford, Franklin Lewis. 2005. *Evropa u doba revolucija 1780-1830*. Beograd: Clio.
- Gal, Susan. 2011. Polyglot Nationalism. Alternative Perspectives on Language in 19th Century Hungary (pp. 31-54). In: *Éditions de la Maison des sciences de l'homme*, 2011/2, no. 136. Paris.
- García, Ofelia. 2011. Planning Spanish: nationalizing, minoritizing and globalizing performances (pp. 667-685). In: Díaz-Campos, Manuel (ed.). *The Handbook of Hispanic Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Gellner, Ernest. 1999. *Nationalismus: Kultur und Macht*. München: Siedler Verlag.
- Glovňa, Juraj. 2017. Konfesionálne pozadie štúrovskej kodifikácie (33–43). In: Glovňa, Juraj (ed.). 2017. *Historický a sociolingvistický kontext kodifikácií slovanských jazykov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov.
- Glück, Helmut; Michael Rödel (ed.). 2000. *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Grzywacz, Anna. 2013. The Role of Language in Nation-Building Process. (pp. 1 – 9). In: *Jurnal Linguistik Terapan*, vol. 2, no. 2. Malang: Politeknik Negeri Malang.
- Guibernau, M. 1996. *Nationalisms*. Cambridge: Polity Press.
- Gurňák, Daniel. 2014. Špecifické črty vývoja územia Slovenska očami regionálneho geografa (pp. 11–32). In: Viliam Lauko a kolektív (eds.). *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Habovštiaková, Katarína. 1968. *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Hague, Rod; Harrop, Martin. 2013. *Comparative Government and Politics: An Introduction*. London: Palgrave.
- Hajko, Jozef. 2021. *Na mape sa prvý raz objavilo Slovensko. Je tomu 160 rokov*. [online] [citirano 26.12.2022] <https://www.postoj.sk/94865/na-mape-sa-prvy-raz-objavilo-slovensko-je-tomu-160-rokov>
- Harušťák, Igor. 2013. Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vyst'ahovalectva. Migračné impulzy a vyst'ahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybov v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. storočia (pp. 214-227). In: Kováč, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV v Typoset print s.r.o.
- Hattala, Martin. 1852. *Krátka mluvnica slovenská*. Prešpork.

- Haugen, Einar. 1959. Planning for a standard language in modern Norway (pp. 8-21). *Anthropological Linguistics*, 1(3). Bloomington, Indiana: Trustees of Indiana University.
- Haugen, Einar. 1966. Dialect, Language, Nation (pp. 922-935). In: *American Anthropologist*, New Series, Vol. 68, No. 4. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Haugen, Einar. 1972. *The ecology of language*. Redwood City: Stanford University Press.
- Haugen, Einar. 1997. Language Standardization (pp. 341-352). In: Coupland, Nikolas, Jaworski, Adam. (eds.). *Sociolinguistics. Modern Linguistics Series*. London: Palgrave.
- Hechter, Michael. 2000. *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Herder, Johann Gottfried. 2004. *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.
- Hickey, Raymond. 2007. *Language and Society*. Duisburg and Essen: University of Duisburg and Essen.
- Hickey, Raymond. 2012. *Standard English and standards of English*. Duisburg and Essen: University of Duisburg and Essen.
- Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. 1846. Praha: České museum.
- Hobsbawm, Eric John. 1990. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodža, Michal Miloslav. 1847. *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*. Levoča.
- Hodža, Michal Miloslav. 1848. *Větín o slovenčine*. Levoča.
- Hodža, Milan; Škultéty, Jozef. 2009. *Polemika o československom rozkole*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Hollý, Karol. 2019. Čechoslovakistická argumentácia na prelome 19. a 20. storočia (pp. 71-95). In: Hudek, Adam, Kopeček, Michal, Mervart, Jan (ed.). *Čeho/slovakizmus*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Horváth, Pavel. 1990. Zbytočný pokus o revíziu autorstva slovenských národných obrán z rokov 1821-1834 (pp. 56-93). In: *Historický časopis*, vol. 38, no. 1. Bratislava: Historický ústav slovenskej akadémie vied.
- Hrancová, Hana. 2019. Postoje Anny Horákovej-Gašparíkovej v kontexte problematiky sporu o Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 (pp. 77-88). In: *Slavica litteraria*, 22/1. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Hroch, Miroslav. 2006. *Društveni preduvjeti nacionalnog preporoda u Evropi*. Zagreb: Srednja Evropa.
- Hroch, Miroslav. 2015. *European Nations: Explaining Their Formation*. London: Verso.
- Hronský, Marián. 1998. *Boj o Slovensko a Trianon*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Hundt, Markus. 2005. Grammatikalität — Akzeptabilität — Sprachnorm. Zum Verhältnis von Korpuslinguistik und Grammatikalitätsurteilen (pp. 15–40). In: Lenz, Friedrich, Schierholz, Stefan J. (ed.), *Corpuslinguistik in Lexik und Grammatik*. Tübingen: Stauffenberg Verlag.
- Hurban, Jozef Miloslav. 1959. *Ludovít Štúr: Rozpomienky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- James, Paul. 1996. *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*. London: Sage Publications.

- Janson, Tore. 2002. *Speak. A short history of languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Jászi, Oscar. 1929. *The Dissolution of Habsburg Monarchy*. Chicago: Chicago University Press.
- Jernudd, Björn H; Das Gupta, Jyotirindra. (1971). Towards a theory of language planning (pp. 195–215). In: Rubin, Joan, Jernudd, Björn H. (eds.) *Can language be planned?* Honolulu: The University Press of Hawaii.
- Jespersen, Otto. 1925. *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Johnson, Owen V. 1985. *Slovakia, 1918-1938: Education and the Making of a Nation*. New York: Columbia University Press.
- Joseph, John E. 1987. *Eloquence and Power. The rise of language standards and standard languages*. Oxford/New York: Basil Blackwell.
- Judson, Pieter M. 2016. *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kačala, Ján, Krajčovič, Rudolf. 2006. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenska.
- Kamusella, Tomasz. 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kamusella, Tomasz. 2016. The History of the Normative Opposition of „Language versus Dialect“: From Its Graeco-Latin Origin to Central Europe’s Ethnolinguistic Nation-States (pp. 164-188). In: *Colloquia Humanistica 5* (216). Warsaw: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.
- Kamwangamalu, Nkonko. 2001. Linguistic Frontiers in Africa (pp. 187-201). In: Prah, Kwesi Kwaa (ed.). *Between Distinction & Extinction: The Harmonisation and Standardisation of African Languages*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Kann, Robert. 1974. *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Los Angeles: University of California Press.
- Kapitan, Tomis. 2006. Self-Determination and International Order (pp. 356-370). In: *The Monist*, 89. Oxford: Oxford University Press.
- Katona, Csaba. 2016. Od kánonu po kánon. (Re)interpretácie Ľudovíta Štúra (pp. 81-91). In: Demmel, József (ed.). *Neznámy Ľudovít Štúr: maďarské štúdie o najväčšom Slovákov*. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Kertész, Botond. 2016. Evanjelik Štúr (pp. 29-44). In: Demmel, József (ed.). *Neznámy Ľudovít Štúr: maďarské štúdie o najväčšom Slovákov*. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- King, Jeremy. 2001. The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond (pp. 112-152). In: Bucur, Maria, Wingfield, Nancy M. (eds.). *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*. Indiana, West Lafayette: Purdue University Press.
- King, Jeremy. 2002. *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948*. Princeton: Princeton University Press.
- Kloss, Heinz. 1967. „Abstand“ Languages and „Ausbau“ Languages (pp. 29-41). In: *Anthropological Linguistics*, (october 1967), vol. 9. no. 7. Indiana, Bloomington: Department of Anthropology, Indiana University.
- Kloss, Heinz. 1976. Abstandsprachen und Ausbausprachen (pp.301-322). J. Göschel et al. (ed.). *Zur Theorie des Dialekts: Aufsätze aus 100 Jahren Forschung*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

- Kloss, Heinz. 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. Düsseldorf: Swann.
- Kohn, Hans. 1946. *The Idea of Nationalism: A Study In Its Origins And Background*. New York: Macmillan Publishers Ltd.
- Kohn, Hans. 1961. The Impact of Pan-Slavism on Central Europe (pp. 323-333). In: *The Review of Politics*, vol. 23, no. 3. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Kohn, Hans. 1960. *Pan-Slavism: Its Theory and Ideology*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Kollár, Karol. 2017. Vybrané interdisciplinárne momenty v skúmaní „štúrovskej problematiky“ (pp. 834-843). In: *Filozofia*, 2017, vol. 72, no. 10. Bratislava: Veda.
- Komárek, Miroslav. 2012. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- Korbel, Josef. 1977. *Twentieth Century Czechoslovakia: The Meaning of its History*. New York: Columbia University Press.
- Kordić, Snježana. 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Kosek, Pavel. 2014. *Historická mluvnice češtiny – překlenovací seminář*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kováč, Dušan. 2010. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Kováč, Dušan. 2013. Anglicko a Francúzsko v slovenskom zahraničnopolitickom myslení (pp. 70-86). In: Kováč, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV v Typoset print s.r.o.
- Kováč, Martin. 2015. Ľudovít Štúr a Evanjelická cirkev a.v. ako prirodzená platforma pre realizovanie jeho zápasu o povznesenie slovenského národa (pp. 17-33). In: *Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo a doba verzus historická pamäť*. Bratislava: Veda.
- Kowalská, Ewa. 2001. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava: Veda.
- Krátky, Matúš. 2017. *Vývin novej školy slovenskej od jej vzniku po účasť v snemových voľbách (1868-1869). Idey, programy, podpory a voľby pohľadom slovenských novín*. [Bachelor's thesis]. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Krčál, Vít. 2005. *Jazykové otázky práva*. [Bachelor's thesis]. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity.
- Kuzmány, Karol. 1836. Místo předmluvy – tato domluva. In: *Hronka*, díl 1, svázek 1. Banská Bystrica.
- Lansing, Robert. 1921. *The Peace Negotiations: A Personal Narrative*. Boston: Houghton Mifflin.
- Lansing, Robert. 1935. *War Memoirs of Robert Lansing, Secretary of State*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Leech, Geoffrey; Deuchar, Margaret; Hoogenraad, Robert. 1982. *English Grammar for Today: A New Introduction*. London: Macmillan Publishers Ltd.
- Leftwich, Adrian. 2004. *What is Politics? The Activity and its Study*. Cambridge: Polity.
- Levine, Louis. 1914. Pan-Slavism and European Politics (pp. 664-686). In: *Political Science Quarterly*, vol. 29, no. 4. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Lewandowski, Theodor. 1990. *Linguistisches Wörterbuch*. Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Meyer.

- Lipowski, Jaroslav. 2005. *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Llosa, Mario Vargas. 2000. *Nationalismus als neue Bedrohung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Lynch, Allen. 2002. Woodrow Wilson and the Principle of „National Self-Determination“: A Reconsideration (pp. 419-436). In: *Review of International Studies*, vol 28, no 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Macartney, Carlile Aylmer. 1969. *The Habsburg Empire, 1790-1918*. London: Macmillan Publishers Ltd.
- Macho, Peter. 2013. Premeny symbolickej funkcie Tatier v nacionalistickom diskurze 19. Storočia (pp. 41-48). In: Kováč, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. Storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV v Typoset print s.r.o.
- Manela, Erez. 2007. *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Mann, Michael. 1993. *The Sources of Social Power: Volume 2, The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mappes–Niediek, Norbert. 2005. *Die Ethno–Falle. Der Balkan–Konflikt und was Europa daraus lernen kann*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 1895. *Česká otázka*. Praha: Pokrok.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 1919. *Budoucí Čechy*. Praha: Nakladatelství Otto Girgal.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 1925. *Světová revoluce*. Praha: Čin a orbis.
- Mattheier, Klaus J. 2010. Is there a European language history? (pp. 353-360). In: *Multilingua* 29. Berlin: De Gruyter.
- Matus, László. 2016. „Naše najsvätejšie ciele dosiahneme vtedy, ak nebudeme len Slováci, ale panslávi.“ Ľudovít Štúr a kmeňový nacionalizmus (pp. 65-81). In: Demmel, József (ed.). *Neznámy Ľudovít Štúr: maďarské štúdie o najväčšom Slovákov*. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
- Maťovčík, Avgustín (eds). 1997. *Život a dielo Antona Bernoláka*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Maxwell, Alexander. 2002. Hungaro-Slavism: Territorial and National Identity in Nineteenth-Century Slovakia (pp. 45-58). In: *East Central Europe/l'Europe du Centre-Est (ECE/ECE)*, vol. 29/pt.1. Leiden: Brill
- Maxwell, Alexander. 2009. *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London, New York: I.B. Tauris & Co Ltd.
- Maxwell, Alexander. 2011. Herder, Kollár and the Origins of Slavic Ethnography (pp. 79-95). In: *Traditiones*, vol. 40. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Medvecký, Karol Anton. 1920. *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*. Ružomberok.
- Michela, Miroslav. 2010. Plans for Slovak Autonomy in the Policy of Hungary (pp. 53-82). In: *Historický časopis (Historical Journal)*, volume 58. Bratislava: Historický ústav SAV.
- Modebadze, Valeri. 2010. The Term Politics Reconsidered in the Light of Recent Theoretical Developments (pp. 39-44). In: *IBSU Scientific Journal (IBSUSJ)*, vol. 4, no. 1. Tbilisi: International Black Sea University.

- Molda, Rastislav. 2016. Formovanie historickej pamäte o Ľudovítovi Štúrovi v Matici Slovenskej v rokoch 1863-1875 (pp. 63-76). In: *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra*, Historia Nova 10, Podolan, Peter (ed.). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- Mounin, Georges. 1978. *Schlüssel zur Linguistik*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag.
- Msimang, Themba. 2001. The Nature and History Of Harmonization Of South African Languages (pp. 165-172). In: Prah, Kwesi Kwaa (ed.). *Between Distinction & Extinction: The Harmonisation and Standardisation of African Languages*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Muziková, Katarína. 2009. Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od Ľ. Štúra po S. Czambela (pp. 468-475). In: *Varia*. XVIII. *Zborník plných príspevkov z XVIII. Kolokvia mladých jazykovedcov*. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová Ološtiaková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Myjavcová, Mária. 2001. *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Nábělková, Mira. 2002. „K dverím ňebe se mej...“: bibličtina na Slovensku v 20. storočí. In: *Literatúry v kontaktech: jazyk – literatúra – kultúra* (pp. 71-87). Pospíšil, Ivo (Editor); Zelenka, Miloš (Editor). Brno: Masarykova univerzita.
- Nekvapil, Jiří. 2011. The history and theory of language planning (pp. 871-887). In: Hinkel, Eli (ed.). *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*, vol. 2. New York: Routledge.
- Neville, Peter. 2011. *Benes & Masaryk: Czechoslovakia*. London: House Publishing.
- Norton, Claire. 2007. Nationalism and the Re-Invention of Early-Modern Identities in the Ottoman-Habsburg Borderlands (pp. 79-101). In: *Ethnologia Balkanica*, 11. Münster: Lit Verlag.
- Novotný, Jan. 1963. Ke vzájemnému vzťahu Pavla Josefa Šafárika se štúrovci (pp. 41-57). In: *Odkaz P.J. Šafárika*, Slovanské štúdie VI. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Ondrejovič, Slavomír. 2017. Štúrovská kodifikácia spisovnej slovenčiny v sociolingvistickom kontexte (7–15). In: Glovňa, Juraj (ed.). 2017. *Historický a sociolingvistický kontext kodifikácií slovanských jazykov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov.
- Orel, Katrin. 2012. *Srednja Evropa. Od ideje do istorije*. Beograd: Clio.
- Orton, Lawrence. 1978. *The Prague Slav Congress of 1848*. New York: East European Quaterly.
- Patten, Alan. 2006. The Humanistic Roots of Linguistic Nationalism (pp. 223-262). In: *History of Political Thought*, vol. 27, no. 2, (Summer 2006). Exeter: Imprint Academic Ltd.
- Pauliny, Eugen. 1983. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Pavelek, Juraj (ed.). 1964. *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Pivková, Zuzana. 2014. K problematike budovania školského systému Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku v rokoch 1918-1945 (na príklade evanjelickej a.v. ľudovej školy v Hybiach) (pp. 135-143). In: Ološtiak, Martin (ed.). 9. *Študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov*. Prešov: Prešovská univerzita.
- Peroutka, Ferdinand. 2003. *Budování státu I-II*. Praha: Academia.
- Reynolds, David. 2013. *The Long Shadow. The Great War and the Twentieth Century*. London: Simon & Shuster Limited.
- Rolková, Natália. 2007. *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Bratislava: Kancelária Národnej rady SR.

- Rubio, Enrique Gutiérrez. 2011. Linguistic policies in the first Czechoslovak Republic (pp. 122-134). In: *IberoSlavica*. Lisbon.
- Řádek, Miroslav. 2017. Jazyk a nacionalizmus od vzniku po súčasnosť (pp. 465-473). In: Radoslav Štefančík (ed.): Jazyk a politika. *Na pomedzí lingvistiky a politológie III*. Bratislava: Ekonóm.
- Rak, Jiří. 1994. *Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha: Nakladatelství H & H.
- Rapant, Daniel. 1929. *Maďarónstvo Bernolákovo*. Bratislava.
- Richards, Jack Croft; Schmidt, Richard W. 2010. *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. London: Pearson Education Limited.
- Romaine, Suzanne. 2008 (pp. 685-715). Linguistic Diversity and Language Standardization. In Hellinger, Marlis; Pauwels, Anne (eds.). *Handbook of Language and Communication: Diversity and Change*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Rychlík, Jan. 1997. *Češi a Slováci ve 20. Století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: Academic Electric Press.
- Schieder, Theodor. 1991. *Nationalismus und Nationalstaat: Studien zum nationalen Problem im modernen Europa*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Seton-Watson, Hugh. 1977. *Nations and States: An Enquiry Into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Seton-Watson, Robert William. 1908. *Racial problems in Hungary*. London: A. Constable & Company Ltd.
- Seton-Watson, Robert William. 1911. *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*. London: A. Constable & Company Ltd.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1996. Language and Demand for Self-Determination (pp. 124-140). In: Clark, Donald, Williamson, Robert G. (eds.). *Self-Determination: International Perspectives*. London: The Macmillan Press.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sperber, Jonathan. 2005. *The European Revolutions, 1848-1851*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, Bernard. 2004. *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stedje, Astrid. 2001. *Deutsche Sprache gestern und heute*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Stehlík, Michal. 2009. *Češi a Slováci 1882-1914. Nezřetelnost společné cesty*. Praha: Togga.
- Steier, Louis. 1920. *There is no Czech Culture in Upper Hungary*. Budapest.
- Stergar, Rok, Scheer, Tamara. 2018. Ethnic Boxes: The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification (pp. 575-591). In: *Nationalities Papers*, 2018, vol. 46, no. 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stojanović, Marko. 2017. *Genéza restriktivnosti slovenskej jazykovej legislatívy*. [Master's thesis]. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Sudetendeutsche Landsmannschaft Bundesver-Band*. [online] [citirano 4.12.2022.]
<https://www.sudetendeutsche-heimatpflege.de/m/verzeichnis/visitenkarte.php?mandat=128603>
- Sundhaussen, Holm. 1997. Nation und Nationalstaat auf dem Balkan (pp. 77-90). In: Elvert, Jürgen (ed.). *Der Balkan: eine europäische Krisenregion in Geschichte und Gegenwart*. 77-90. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Sydoruk, P. John. 1955. Herder and the Slavs (pp. 71-75). In: *Aatsel Journal*, vol. 13, no. 3. Los Angeles: American Association of Teachers of Slavic and East European Languages.
- Szűcs, Jenő. 1981. *Nation und Geschichte - Studien*. Budapest: Corvina Ciadó.
- Škultéty, Jozef. 1920. *Sto dvadsaťpäť rokov zo slovenského života, 1790-1914*. Turčiansky Svätý Martin.
- Štefanovič, Samuel. 1988. *Slovenské povstanie z rokov 1848-1849*. Bratislava: Tatran.
- Steinberg, Sigfrid. 1961. *Five Hundred Years of Printing*. Baltimore: Penguin Books.
- Šoltés, Peter. 2013. Národnopolitické koncepcie slovenských evanjelikov v prvej polovici dlhého 19. Storočia (pp. 48-69). In: Kováč, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. Storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV v Typoset print s.r.o.
- Štaif, Jiří. 2017. Palackého federalismus a jeho koaliční potenciál (pp. 5-14). In: *Studia historica Brunensia*, 64/2017. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- Štúr, Ľudovít. 1841. *Starý i nový vek Slovákov*.
- Štúr, Ľudovít. 1843. *Sťažnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov*. Leipzig.
- Štúr, Ľudovít. 1845. *Devätnáste storočie a maďarizmus*. Vienna.
- Štúr, Ľudovít. 1846. *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*. Prešpork: K.F.Wigand.
- Štúr, Ľudovít. 1846a. *Náuka reči Slovenskej*. Prešpork.
- Štúr, Ľudovít. 1851. *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Praha.
- Švagrovský, Štefan. 2007. Od spisovnej češtiny k Bernolákovej slovenčine (pp. 55-74). In: *Jazykovedný časopis JULŠ SAV*, 2007, vol. 58, no. 1. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra.
- Švagrovský, Štefan. 2010. Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (epizóda s tzv. Staroslovenčinou) (pp. 97-116). In: *Slovenská reč*, vol. 75, no. 2. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra.
- Tejlor, A. Dž. P. 2001. *Habzburška monarhija 1809-1918. Istorija austrijske carevine i Austrougarske*. Beograd: Clio.
- Tollefson, James W. 1991. *Planning Language, Planning Inequality: Language Policy in the Community*. London: Longman.
- Trampe, Ludwig. 1908. *Sprachenkampf und Sprachenrecht in Preußen und seiner Ostmark. Systematische Darstellung der Entwicklung der Sprachenfrage in Preußen-Deutschland, unter besonderer Berücksichtigung des preußischen Ostens, auf Grund der einschlägigen öffentlichrechtlichen Bestimmungen und parlamentarischen Verhandlungen*. Leipzig: Dietrich.
- Varga, Bálint. 2014. Multilingualism in Urban Hungary, 1880-1910 (pp. 965-980). In: *Nationalities Papers*, 42 (6). Routledge: Taylor And Francis.
- Weber, Eugen. 1976. *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Redwood City: Stanford University Press.
- Weinreich, Max. 1945. Der YIVO un di problemen fun undzer tsayt (pp. 3-18). *YIVO Bletter*. Vol. 1, Jan-Feb. Jerusalem: Ksharim.
- Williams, Raymond. 1985. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Oxford: Oxford University Press.

Wimmer, Andreas; Feinstein, Yuval. 2010. The Rise of the Nation-State Across the World, 1816-2001 (pp. 764-779). In: *American Sociological Review*, vol. 75, issue 5. Los Angeles: University of California.

Wiskemann, Elizabeth. 1938. *Czechs & Germans: A Study of the Struggle in the Historic Provinces of Bohemia and Moravia*. Oxford: Oxford University Press.

Wolff, Ekkehard H. 2000. Language and Society (pp. 298-347). In: Heine, Bernd, Nurse, Derek (eds.). *African Languages: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Žbirková, Viera. 1987. Škola a slovenský učiteľ v Uhorsku na konci 19. A začiatku 20. Storočia (pp. 353-363). In: *Pedagogika*. Praha: Univerzita Karlova.

Žigo, Pavol. 2016. Perspektívy a osudy Štúrovej kodifikácie (pp. 108-119). In: *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra*, Historia Nova 10, Podolan, Peter (ed.). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Швейцер, Александр Давыдович. 1990. *Языковая ситуация // Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.

BIOGRAFIJA AUTORA

Marko Stojanović je rođen 28. januara 1985. godine u Beogradu, gde je stekao osnovno i srednje obrazovanje. Od 2012. do 2016. godine studirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu, na studijskoj grupi za slovački jezik i književnost. Osnovne studije je završio sa prosečnom ocenom 9,58. Master studije na Filološkom fakultetu u Beogradu pohađao je od 2016. do 2017. godine i završio ih sa prosečnom ocenom 9,67, odbranivši master rad pod nazivom *Geneza restriktivnosti slovačke jezičke legislative* (izvorni naziv *Genéza reštriktívnosti slovenskej jazykovej legislatívy*). U periodu od oktobra 2017. oktobra 2022. godine obavljao je dužnost saradnika u nastavi na studijskoj grupi za slovački jezik na Katedri za slavistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, izvodeći vežbe iz predmeta Slovački jezik na svim godinama studija. Dodatne filološke kvalifikacije sticao je studijskim boravcima u Slovačkoj (Bratislava) i Nemačkoj (Budišin). Učesnik je nekoliko naučnih konferencija. Predmet njegovog naučnog interesovanja predstavljaju oblasti kao što su istorija standardnih jezika, jezička legislativa i jezička politika. Preveo je više knjiga iz raznih oblasti sa engleskog na slovački i srpski, kao i sa slovačkog na srpski jezik.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Марко Стојановић

Број индекса 17035/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Чехословачки језик – пример утицаја политике на језичку ситуацију

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторскограда

Име и презиме аутора Марко Стојановић

Број индекса 17035/Д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Чехословачки језик – пример утицаја политике на језичку ситуацију

Ментор проф. др Далибор Соколовић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Чехословачки језик – пример утицаја политике на језичку ситуацију

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.